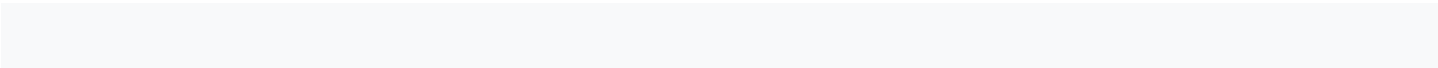

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 20, Αρ. 1 (2002)

Αφιέρωμα: Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως πολιτικό σύστημα

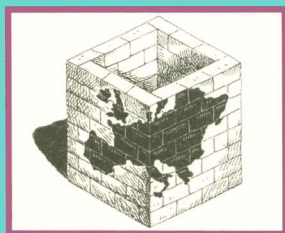

έκδοση της
ελληνικής
εταιρείας
πολιτικής
επιστήμης

ελληνική επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης

Αφιέρωμα
Η
Ευρωπαϊκή
Ένωση
ως πολιτικό
σύστημα

Δεκέμβριος
2002

εκδόσεις
Θεμέλιο

20

ελληνική
**ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ**

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Έκδοση της Ελληνικής Εταιρείας Πολιτικής Επιστήμης
Διευθύνεται από Συντακτική Επιτροπή

Συντακτική Επιτροπή Μανώλης Αγγελίδης, Γιάννης Βούλγαρης, Νικηφόρος Διαμαντούρος, Ηλίας Κατσούλης, Πασχάλης Κυτρομηλίδης, Θεόδωρος Κουλουμίτης, Χρήστος Λυριντζής, Ηλίας Νικολακόπουλος, Άλκης Ρήγος, Καλλιόπη Σπανού, Μιχάλης Σπουρδαλάκης

Γραμματεία Σύνταξης Περικλής Βαλλιάνος (Πανεπιστήμιο Αθηνών), Διονύσης Γράβαρης (Πανεπιστήμιο Κρήτης), Νίκος Δεμερτζής (Πανεπιστήμιο Αθηνών), Λίνα Λούβη (Πανεπιστήμιο Θράκης), Γεράσιμος Μοσχονάς (Πάντειο Πανεπιστήμιο), Γιώργος Παγουλάτος (Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών), Δημήτρης Α. Σωτηρόπουλος (Πανεπιστήμιο Αθηνών)

Συντονισμός έκδοσης Δημήτρης Α. Σωτηρόπουλος - Γιώργος Παγουλάτος ~ Υπεύθυνος βιβλιοκριτικών Διονύσης Γράβαρης ~ Τεχνική υπεύθυνος Μαρλέν Λογοθέτη ~ Οικονομική υπεύθυνος Μαρία Σιταρά ~ Υπεύθυνη δημοσίων σχέσεων Βάλια Αρανίτου

Επιστημονική Επιτροπή Νίκος Αλιβιζάτος, Θάνος Βερέμης, Παναγιώτης Γετίμης, Γιώργος Δερτιλής, Πάνος Καζάκος, Δημήτρης Κυρτάτας, Αντώνης Λιάκος, Θάνος Λίποβατς, Δημήτρα Μαδιάνου, Αντώνης Μακρουδημήτρης, Γιώργος Μαυρογορδάτος, Α.-Ι. Δ. Μεταξάς, Νίκος Μουζέλης, Μάρω Παντελίδου, Γιώργος Παπαδημητρίου, Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, Χρήστος Ροζάκης, Παύλος Σούρλας, Κώστας Σταμάτης, Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, Λουκάς Τσούκαλης, Αργύρης Φατούρος, Άννα Φραγκουδάκη, Δημήτρης Χαραλάμπης, Θόδωρος Χατζηπαντελής, Κοσμάς Ψυχοπαίδης

Διεύθυνση Σύνταξης Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης, Ομήρου 19, 10672 Αθήνα, με ένδειξη: *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τηλ.-Fax 3614298, e-mail: hpsagr@cc.uoa.gr. Γραμματεία: Μαρία Σιταρά

Τυπογραφική επιμέλεια: Άννα Μαλικιώση — Επιμέλεια κειμένων: Τίνα Πλυτά — Εκτύπωση: «ΝΙΚΟΤΥΠ», Α Γκούμας - Ν. Σφενδύλης — Βιβλιοδεσία: «Γ. Αργυρόπουλος ΕΠΕ» — Σχεδιασμός εξωφύλλου: Μαρλέν Λογοθέτη — Πίνακας εξωφύλλου: Wesley Bedrosian

Η *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* εκδίδεται δύο φορές το χρόνο — Τιμή τεύχους 6 Ευρώ — Συνδρομές: Εσωτερικού 12 Ευρώ - Εξωτερικού 30 Ευρώ - Οργανισμοί, Τράπεζες, κτλ. 60 Ευρώ - Φοιτητές 10 Ευρώ - Τα μέλη της Ελληνικής Εταιρείας Πολιτικής Επιστήμης γίνονται αυτομάτως συνδρομητές με την καταβολή της ετήσιας συνδρομής στην Εταιρεία (25 Ευρώ).

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

τεύχος 20, Δεκέμβριος 2002

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ

Π. Καζάκος	Εισαγωγικά σχόλια	7
Μ. Μενδρινού	Η δυναμική αλλαγής και η διαχείρισή της στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση	11
Κ. Μπότσιου	Οι νέες αντιλήψεις για την ασφάλεια και η εξέλιξη της ΚΕΠΠΑ	41
Γ. Ανδρέου	Ο ρόλος των υποεθνικών δρώντων στην Ε.Ε.: θεωρητικές αντιπαραθέσεις και εμπειρικές εκτιμήσεις	71
Β. Αρανίτου	Η εκπροσώπηση των εργοδοτικών/επιχειρηματικών οργανώσεων. <i>Οι εθνικές οργανώσεις στη δυναμική της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης</i>	87

ΔΟΚΙΜΙΑ

Λ. Τσούκαλης	Το χάσμα μεταξύ πολιτικής και οικονομίας	109
Π. Κ. Ιωακειμίδης	Το μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης: η ανάγκη για μια συνολική προσέγγιση	120
Π. Καζάκος	Η ευρωπαϊκή ενοποίηση στην ελληνική βιβλιογραφία, 2000-2002. Κριτική επισκόπηση. <i>Βιβλιογραφικό δοκίμιο</i>	137

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΕΣ

D. Lewis	Γ. Σταυρακάκης, <i>Lacan and the Political</i>	163
Β. Καπετανγιάννης	Νικηφόρος Διαμαντούρος, <i>Πολιτισμικός δυνάμους και πολιτική στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης</i>	168
Θ. Διαμαντόπουλος	Γεράσιμος Μοσχονάς, <i>In the Name of Social Democracy-The Great Transformation: 1945 to the present</i>	170
Κ. Σπανού	Christos J. Paraskevopoulos, <i>Interpreting convergence in the European Union. Patterns of collective action, social learning and Europeanization</i>	175
Βιβλία που λάβαμε		181
Παρουσίαση Διδακτορικών Διατριβών		188
Πρόσκληση		191

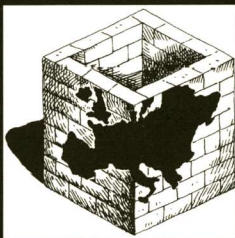
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ΔΕΚΑ ΧΡΟΝΙΑ - ΕΙΚΟΣΙ ΤΕΥΧΗ

ΜΕ ΤΟ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟ αυτό τεύχος, που είναι αφιερωμένο στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, κλείνει δέκα χρόνια ζωής. Πέρασαν δέκα χρόνια συλλογικής προσπάθειας. Το περιοδικό προσέλκυσε συγγραφείς από την παλαιότερη και τη νεότερη γενιά πολιτικών επιστημόνων και κοινωνιολόγων. Εκδόθηκε ανελλιπώς χάρη στην αφοσίωση των κατά καιρούς μελών της «Γραμματείας Σύνταξης», του διοικητικού προσωπικού της Ελληνικής Εταιρείας Πολιτικής Επιστήμης, του Διοικητικού Συμβουλίου της Εταιρείας και, βέβαια, των επιμελητών του εκδοτικού μας οίκου. Κυρίως, όμως, το περιοδικό στηρίχθηκε στην προθυμία των πολυάριθμων ανώνυμων κριτών να διαβάσουν και να αξιολογήσουν κείμενα συγγραφέων με τη διαδικασία της ανώνυμης αξιολόγησης. Οφείλονται ευχαριστίες σε όλους αυτούς. Η συλλογική προσπάθεια συνεχίζεται.

Δεκέμβριος 2002

Αφιέρωμα:
Η Ευρωπαϊκή Ένωση
ως πολιτικό σύστημα

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Το αφιέρωμα του ανά χείρας τεύχους της *Ελληνικής Επιθεώρησης Πολιτικής Επιστήμης* έχει ως αντικείμενο πτυχές της ενοποιητικής διαδικασίας στην Ευρώπη. Σκοπός του είναι, βέβαια, να ενθαρρύνει τον ακαδημαϊκό διάλογο και την ερευνητική προσπάθεια γύρω από μερικά κεντρικά ερωτήματα που τη συνοδεύουν. Οι πρόσφατες και τρέχουσες εξελίξεις θεωρούμε ότι νομιμοποιούν απολύτως την προσπάθεια.

Η Ε.Ε. ετοιμάζεται για θεσμικές κυρίως μεταρρυθμίσεις υπό την επίδραση παραγόντων όπως το διεθνές περιβάλλον (στον όρο παγκοσμιοποίηση συνοψίζονται οι αλλαγές που σημειώνονται εδώ και οι προκλήσεις που φέρνουν μαζί τους) και η διεύρυνση, που θέτει επιτακτικά πλέον ζητήματα: (α) αποτελεσματικότητας των διαδικασιών λήψης αποφάσεων και (β) εφαρμογής των κανόνων του παιγνιδιού σε έναν περισσότερο από ποτέ άλλοτε διαφοροποιημένο χώρο. Οι θεσμικές μεταρρυθμίσεις θα επηρεάσουν ή θα σταθεροποιήσουν τη γενική κατεύθυνση της ουσιαστικής πολιτικής

- σε θέματα οικονομίας, όπου η εσωτερική αγορά και η νομισματική ένωση είναι τα βασικά κεκτημένα της νέας «φιλελεύθερης συνείδησης» που επικρατεί, και
- σε θέματα ΚΕΠΠΑ, όπου βρίσκονται σε εξέλιξη οι αντιλήψεις για την ασφάλεια και, συναφώς, ένας νέος παρεμβατισμός με συνέπειες για τον ρόλο των εθνικών αμυντικών μηχανισμών.

Οι τρέχουσες εξελίξεις στην οικονομία, που χαρακτηρίζονται από μια επίμονη διαρθρωτική ανεργία, η διάχυτη «απορία» των κυβερνήσεων μπροστά σε κυκλικά φαινόμενα και τα γεγονότα στη διεθνή σκηνή (Μέση Ανατολή) μας υπενθυμίζουν επιτακτικά την «ανεκπλήρωτη agenda». Εκτός τούτου, διευρύνεται το χάσμα ανάμεσα στους πολίτες και στους ευρωπαϊκούς θεσμούς. Βέβαια, στα εθνικά συστήματα αυξάνεται επίσης η απόσταση ανάμεσα στους πολίτες και στους πολιτικούς τους. Αυτό το χάσμα είναι, όμως, πολύ μεγαλύτερο στο ευρωπαϊκό επίπεδο όπως αποδεικνύει το γε-

γονός ότι οι ευρωπαίοι πολίτες απλά δεν πηγαίνουν στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.

Με άλλα λόγια, πρέπει ακόμη να γίνουν πολλά για να καταστούν η Ε.Ε. και τα κράτη-μέλη της ικανά να λύσουν τις νέες μεγάλες εσωτερικές προκλήσεις, να παρεμβαίνουν στον κόσμο με βάση τους δικούς τους ορισμούς συμφερόντων και τις αξίες που προβάλλουν και να κερδίσουν την αποδοχή των πολιτών. Στο μεταξύ, η θεωρία μπορεί να προσφέρει στην ερμηνεία των εξελίξεων.

Το αφιέρωμα προσεγγίζει, πρωταρχικά από τη σκοπιά της πολιτικής επιστήμης, τόσο γενικά ερωτήματα για τη θεσμική δυναμική της Ε.Ε., όσο και ειδικότερα ερωτήματα για την παραγωγή πολιτικής (policy output) σε επιλεγμένους τομείς.

Ο **Λουκάς Τσουνάλης** εξετάζει τη σχέση ανάμεσα σε *οικονομική και πολιτική ενοποίηση*. Υποστηρίζει ότι η Ε.Ε. παραμένει κατά κύριο λόγο μια οικονομική οργάνωση, η οποία όμως επηρεάζει μέσω πολύπλοκων θεσμών τις σχέσεις ανάμεσα σε κράτος και αγορά στο τοπικό επίπεδο. Ταυτόχρονα, δεν κατάφερε να λύσει το πρόβλημα του «δημοκρατικού ελλείμματος» πράγμα που, σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες, έχει οδηγήσει σε ένα διευρυνόμενο «ρήγμα» ανάμεσα σε οικονομία και πολιτική.

Η **Μαρία Μενδρινού** επικεντρώνεται, στη συνέχεια, σε *ζητήματα διαχείρισης των θεσμικών αλλαγών*. Προτείνει να αξιοποιηθεί η θεωρία των οργανώσεων για να εξηγηθεί συστηματικά η δυναμική της αλλαγής στην Ε.Ε. και να απαντηθούν ερωτήματα όπως τα εξής: πώς γίνεται αναγώριση των προβλημάτων από τους «παικτες»; Πώς «μεταδίδεται» αυτό που γίνεται αντιληπτό; Πώς εκδηλώνεται ο ανταγωνισμός των «παικτών» στις διαδικασίες αλλαγής; Τι ρόλο παίζουν οι ιστορικές εμπειρίες;

Ο **Παναγιώτης Ιωακειμίδης** συμπληρώνει τη συζήτηση για τις εξελίξεις στην Ε.Ε. με μια κατ' ουσίαν *πολιτική παρέμβαση*. Εξετάζει την Η/Δ της διακυβερνητικής του 2004 από τη σκοπιά μιας μικρής χώρας όπως η Ελλάδα. Ίσως, στο μέλλον, συγκρίσεις με άλλες μικρές χώρες θα επιτρέψουν να δούμε καθαρότερα αν υπάρχει ισχυρή σχέση ανάμεσα σε «μέγεθος» και «ευρωπαϊκή πολιτική».

Η **Κωνσταντίνα Μπότσιου** αναλύει τις *εξελίξεις στην ΚΕΠΠΑ*. Διαπιστώνει ότι οι αντιλήψεις για την ασφάλεια αλλάζουν με αποτέλεσμα να αναδεικνύονται παράγοντες όπως η ταυτότητα, η συλλογική συνείδηση, οι κοινωνικές αξίες και οι ιστορικές καταβολές που είχαν παραμεληθεί από τις παραδοσιακές θεωρίες των διεθνών

σχέσεων. Η ΚΕΠΠΑ επηρεάζεται από τις νέες αντιλήψεις, αν και η τελική διαμόρφωσή της στο μέλλον βαρύνεται με αβεβαιότητες.

Από το αφιέρωμα δεν μπορούσε να λείπει η ανάλυση του ρόλου των τοπικών δρώντων και των επαγγελματικών οργανώσεων στην εξελισσόμενη Ε.Ε. Ο **Γιώργος Ανδρέου** αξιολογεί την κινητικότητα των ευρωπαϊκών περιφερειακών και τοπικών δρώντων υπό το φως της αντιπαράθεσης ανάμεσα στη φιλελεύθερη διακυβερνητική θεωρία και τη σχολή της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης. Η **Βάλια Αρανίτου** διατυπώνει την υπόθεση ότι ο ρόλος των εργοδοτικών οργανώσεων στη διαμόρφωση πολιτικής έχει ενισχυθεί τόσο στο ευρωπαϊκό, όσο και στο εθνικό επίπεδο, με αποτέλεσμα οι εξελίξεις να αντανakλούν περισσότερο από άλλοτε τους δικούς τους ορισμούς συμφερόντων και, στο εθνικό ιδίως επίπεδο, να αλλοιωθεί ο χαρακτήρας θεσμών κοινωνικού διαλόγου.

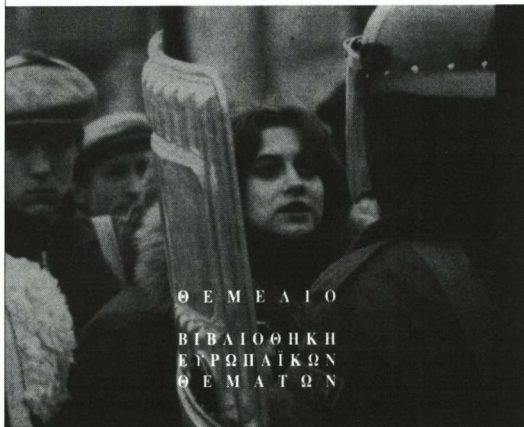
Στο αφιέρωμα ανήκει, τέλος, η αναπόφευκτα κριτική επισκόπηση της ελληνικής βιβλιογραφίας σε ζητήματα ευρωπαϊκής ενοποίησης που δίνει συνέχεια σε προηγούμενες συναφείς πρωτοβουλίες.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ

Κυκλοφορεί

LARRY SIEDENTOP

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Θ Ε Μ Ε Λ Ι Ο

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ
Θ Ε Μ Α Τ Ω Ν

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ - ΛΕΣΧΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Σόλωνος 84, τηλ. 210 36 08 180, 210 36 02 646, FAX 210 36 12 092
<http://www.themelio-ekdoseis.gr> e-mail: info@themelio-ekdoseis.gr

Η ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗΣ ΚΑΙ Η ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ

Ο σύνθετος χαρακτήρας του φαινομένου της ολοκλήρωσης συχνά συγκαλύπτει διαστάσεις της δυναμικής αλλαγής στην Ε.Ε. Ως εκ τούτου, προτείνονται τρία διακριτά πεδία για την εξέτασή της: το πρώτο αφορά τη δυναμική αλλαγής του φαινομένου της ολοκλήρωσης στο διεθνές περιβάλλον, το δεύτερο τη διάσταση της αλλαγής στο πολιτικό σύστημα της Ε.Ε., και το τρίτο την αλλαγή στους ευρωπαϊκούς θεσμούς. Μέσα από τη διάκριση πεδίων, η εξέταση ωφελείται από τη χρήση διαφορετικών προσεγγίσεων, που επιτρέπουν την ανάδειξη στην Ε.Ε. επιμέρους προτύπων αλλαγής. Περαιτέρω, οι διαφοροποιήσεις της δυναμικής αλλαγής μεταξύ πεδίων και η ποικιλία των προτύπων αλλαγής δεν αποκλείουν τη συνθετική επίδραση του φαινομένου της αλλαγής στην Ε.Ε. Σημείο σύνθεσης αποτελεί η διαχείριση της αλλαγής από τους ευρωπαϊκούς πολιτικούς θεσμούς και τα κράτη-μέλη. Στο πλαίσιο αυτό προτείνεται η προσέγγιση της διαχείρισης της αλλαγής με αναφορά στις οργανωτικά προσδιορισμένες δέσμες διαδικασιών που καθορίζουν τη δυναμική αλλαγής των κανόνων στη θεωρία των οργανώσεων.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Για τους μελετητές του φαινομένου της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης αποτελεί κοινό τόπο η παρουσία τις τελευταίες δεκαετίες στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.) μιας δυναμικής μετασχηματισμού και ανάπτυξης. Η δομή οργάνωσης του ευρωπαϊκού θεσμικού πλαισίου, οι πολιτικές διαδικασίες λειτουργίας της Ε.Ε., καθώς και οι πολιτικές της έχουν γίνει αντικείμενα εκτεταμένων τροποποιήσεων. Το εύρος των αλλαγών έχει συμβάλει στον επαναπροσδιορισμό των στοιχείων και του περιεχομένου, καθώς και των προσεγγίσεων του

* Επίκουρη Καθηγήτρια Πολιτικής Επιστήμης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

φαινομένου της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, καθιστώντας το συνεχώς πιο σύνθετο και πολύπλοκο. Αναμενόμενη ήταν η στροφή του ενδιαφέροντος στη μελέτη των αλλαγών και της επίδρασής τους στην Ε.Ε. Το άρθρο εξετάζει στο πλαίσιο αυτό το φαινόμενο της αλλαγής και τις διαστάσεις του στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση.¹ Υποστηρίζει ότι ο ιδιότυπος χαρακτήρας που έχει αποδοθεί στο πολιτικό σύστημα της Ε.Ε. αποτυπώνεται, και σε κάποιο βαθμό προσδιορίζει, τις εκφράσεις του φαινομένου της αλλαγής σε αυτό. Επιπρόσθετα, οι ιδιαιτερότητες και ο πολυσύνθετος χαρακτήρας της Ε.Ε., συχνά συγκαλύπτουν διαστάσεις του φαινομένου της αλλαγής δυσκολεύοντας την ανάλυση. Διακρίνει στο φαινόμενο δύο διαστάσεις: την πρώτη που αφορά τη δυναμική αλλαγής σε ένα σύστημα και τη δεύτερη που αναφέρεται στη διαχείριση της αλλαγής από το σύστημα.

Προτείνει την εξέταση της δυναμικής αλλαγής σε τρία πεδία:² το πρώτο αφορά τη δυναμική αλλαγής του φαινομένου της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης στο διεθνές περιβάλλον. Το δεύτερο αναφέρεται στη διάσταση της αλλαγής στο πολιτικό σύστημα της Ε.Ε. Τέλος, το τρίτο, αφορά την αλλαγή στους ευρωπαϊκούς πολιτικούς θεσμούς. Το άρθρο, χωρίς να επιχειρεί την εξαντλητική ανάλυση του θέματος, εξετάζει σε κάθε πεδίο, με τη βοήθεια επιμέρους προσεγγίσεων, τη δυναμική αλλαγής και τα πρότυπα που αυτή προβάλλει. Η έμφαση που δίνεται στην ανάδειξη διαφορετικών προτύπων και στον πολυσύνθετο χαρακτήρα της αλλαγής στην Ε.Ε., δεν αμφισβητεί τη συνθετική της επίδραση στο φαινόμενο της ολοκλήρωσης. Υποστηρίζει ότι με την κατανόηση των επιμέρους δυναμικών, εν-

1. Στην πολιτική ανάλυση η αλλαγή και η διατήρηση των πολιτικών συστημάτων και των θεσμών τους αποτελούν κεντρικά αντικείμενα μελέτης είτε ανεξάρτητα είτε στο πλαίσιο άλλων ζητημάτων. Η «αλλαγή» και η «τάξη» στο διεθνές σύστημα (βλ. μεταξύ άλλων Bull, 1977· Gilpin 1981· Buzan - Jones, 1981· Czempiel - Rosenau, 1989· Rosenau, 1990· Miller, 1990), η δυναμική της ολιστικής αλλαγής σε ένα πολιτικό σύστημα (Easton, 1965, 1979· Finkle - Gable, 1971), η αλλαγή και ο μετασχηματισμός θεσμών, διαδικασιών και οργανώσεων σε ένα κοινωνικοπολιτικό σύστημα (βλ. μεταξύ άλλων, Almond - Coleman, 1960· Almond - Flanagan - Mundt, 1973· Huntington, 1968· Palmer - Stern, 1971) αποτελούν μερικά από τα επίπεδα στα οποία το ζήτημα της αλλαγής έχει αποτελέσει κεντρικό αντικείμενο μελέτης.

2. Στην πολιτική ανάλυση το φαινόμενο της αλλαγής είναι πολυδιάστατο και σύνθετο, καθώς εμφανίζει πλήθος διαφορετικών εκφράσεων. Πέντε κύριες ιδιότητες προσδιορίζουν το φαινόμενο: το «επίπεδο αναφοράς», οι «δρώντες», το «εύρος», το «περιεχόμενο της αλλαγής» και ο «χρόνος».

σχέται η ικανότητα ανάλυσης του φαινομένου της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και των κατευθύνσεων που διαγράφει.

Ως σημείο σύνθεσης το άρθρο διακρίνει τη δεύτερη διάσταση του φαινομένου της αλλαγής που αναφέρεται στη διαχείρισή της από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς και τα κράτη-μέλη. Προτείνει, για την εξέταση της διαχείρισης της αλλαγής στην Ε.Ε., τις δέσμες διαδικασιών που αναπτύσσει η ανάλυση των March, Schulz και Zhou για τη δυναμική αλλαγής των γραπτών κανόνων ενός οργανισμού (March - Schulz - Zhou, 2000).

2. ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ ΣΤΗΝ Ε.Ε.

Η δυναμική αλλαγής αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο του φαινομένου της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Ο W. Churchill στον γνωστό λόγο του στο Πανεπιστήμιο της Ζυρίχης τον Σεπτέμβριο του 1946, όπου αναφέρθηκε στον στόχο των «Ηνωμένων Πολιτειών της Ευρώπης» δεν είχε παραλείψει να τονίσει την ασάφεια που συνόδευε ένα τέτοιο εγχείρημα. Όπως είπε: «[δ]εν θα προσπαθήσω να κάνω ένα λεπτομερειακό πρόγραμμα για εκατοντάδες εκατομμύρια ανθρώπους που θέλουν να είναι ευτυχισμένοι και ελεύθεροι, ευημερούντες και ασφαλείς [...] Αν αυτά εύχονται, δεν έχουν παρά να το πουν, και τα μέσα σίγουρα θα βρεθούν και ο μηχανισμός θα αναγερθεί, για να κάνει την ευχή να καρποφορήσει». Αντίστοιχη ήταν και η τοποθέτηση του R. Schuman, λίγα χρόνια αργότερα, τον Μάιο του 1950, με την ίδρυση της ΕΚΑΧ. Αναγνωρίζει ότι «[η] Ευρώπη δεν θα φτιαχτεί όλη με μιας ή βάσει ενός μόνου, γενικού σχεδίου. Θα χτιστεί μέσω χειροπιαστών επιτευγμάτων, τα οποία πρώτα θα δημιουργήσουν μια *de facto* αλληλεγγύη». Η πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, η ανάπτυξη των ευρωπαϊκών θεσμών και πολιτικών, από την ίδρυση της πρώτης Ε.Κ. μέχρι σήμερα, έχουν καθοριστικά επηρεαστεί από τη δυναμική φύση του υπό διαμόρφωση συστήματος σχέσεων στο οποίο αναφέρονται.

Ο D. Puchala χρησιμοποιώντας την ιστορία των τυφλών και του ελέφαντα κατέδειξε με γλαφυρό τρόπο τις αδυναμίες από τις οποίες έπασχαν τα θεωρητικά σχήματα του φαινομένου της περιφερειακής ολοκλήρωσης (Puchala, 1971, σ. 267). Αν η ίδια ιστορία χρησιμοποιηθεί με αναφορά στο ζήτημα της δυναμικής αλλαγής στην Ε.Ε., στο αρχικό συμπέρασμα θα προστεθεί ένα ακόμη. Πιο συγκε-

κοιμένα, στο συμπέρασμα ότι οι διαφορετικές οπτικές του φαινομένου της αλλαγής στην Ε.Ε. οδηγούν σε διαφορετικές προσεγγίσεις, προστίθεται και εκείνο που υποστηρίζει ότι όλες οι προσεγγίσεις που προκύπτουν μπορεί να παρέχουν ισχυρές και έγκυρες επιχειρηματολογίες για την ανάλυσή του.

Συστατικό στοιχείο των θεωριών της ολοκλήρωσης είναι η μελέτη και ερμηνεία της εξέλιξης του φαινομένου. Σχηματικά, για τον νεολεειτουργισμό, η πορεία της ολοκλήρωσης προχωρά κυρίως μέσω ενδογενών διαδικασιών αλλαγής. Κεντρική υπόθεσή του είναι η διεύρυνση του περιεχομένου των πολιτικών της ολοκλήρωσης μέσα από την επίδραση της διαδικασίας διάχυσης των λειτουργιών (spill-over) (Haas, 1968, Lindberg - Scheingold, 1971). Από την άλλη πλευρά, για τη διακυβερνητική προσέγγιση, αν υπάρχει δυναμική αλλαγής, αυτή είναι εξωγενής και συνδέεται με τις επιδιώξεις των επιμέρους κρατών-μελών στο πλαίσιο της Ευρώπης. Οι αλλαγές στην πορεία της ολοκλήρωσης είναι για την προσέγγιση αυτή εξαρτημένες από τα κράτη-μέλη.

Αν και απλουστευτική, η αντιπαράθεση των θέσεων για την αλλαγή σε δύο από τις αρχικές θεωρητικοποιήσεις του φαινομένου της ολοκλήρωσης, δεν είναι η μόνη. Αντιθετικές προσεγγίσεις όσο και προσεγγίσεις σύγκλισης για το θέμα διακρίνουμε και στη σημερινή θεωρητική συζήτηση της ολοκλήρωσης. Η υπογράμμιση στη φιλελεύθερη διακυβερνητική προσέγγιση της σημασίας των διακρατικών διαπραγματεύσεων για την πορεία της ολοκλήρωσης (Moravcsik, 1998, 1991), αν και έχει δεχθεί επικρίσεις (βλ. Sandholtz, 1996· Marks - Hooghe - Blank, 1996· Pierson, 1996· Peterson, 2001), είναι δύσκολο να αμφισβητηθεί. Ο ρόλος των κρατών-μελών και οι μεταξύ τους διαπραγματεύσεις, ως επίκεντρο της δυναμικής αλλαγής και μετασχηματισμού στην Ε.Ε., ενισχύθηκαν ακόμη περισσότερο μετά τη συχνή σύγκληση Διακυβερνητικών Διασκέψεων για την αναθεώρηση των Συνθηκών.³

Από την άλλη πλευρά, εξίσου ισχυρές είναι και οι θέσεις άλλων θεωρητικών προσεγγίσεων της ολοκλήρωσης (εκδοχές νεοθεσμικιστικών προσεγγίσεων, η προσέγγιση πολυεπίπεδης διακυβέρνησης, κ.ά.) που συγκλίνουν και κατανοούν την αλλαγή ως μια διαδικασία συνδεδεμένη με την ανάγκη και/ή την ικανότητα του συστήμα-

3. Αν και η πρωτοβουλία πρότασης στο Συμβούλιο για αναθεώρηση των Συνθηκών παρέχεται τόσο στις κυβερνήσεις των κρατών-μελών όσο και στην Επιτροπή (άρθρο 48 ΣΕΕ), η θέση των πρώτων εμφανίζεται σημαντικά ενισχυμένη.

τος της Ε.Ε. να ανταποκρίνεται τόσο στα μεταβαλλόμενα δεδομένα της λειτουργίας του (π.χ. το Πρόγραμμα για την ολοκλήρωση της Ενιαίας Αγοράς και η Αναθεώρηση της Συνθήκης με την ΕΕΠ που εισήγαγε στη λήψη αποφάσεων τη δυνατότητα για ειδικές πλειοψηφίες καθώς και τη διαδικασία συνεργασίας⁴) όσο και στις πιέσεις του εξωτερικού περιβάλλοντος (π.χ. τα γεγονότα του 1989, η αναμενόμενη διεύρυνση της Ε.Ε. και οι Συνθήκες του Άμστερνταμ και της Νίκαιας).⁵ Αβίαστα προκύπτει από τα παραπάνω η δυσκολία στην εξέταση της δυναμικής αλλαγής στην Ε.Ε., χωρίς πρώτα να προσδιοριστεί η οπτική της προσέγγισης της. Οι διαφοροποιήσεις στις θεματικές που συνδέονται με τη δυναμική αλλαγής στην Ε.Ε. συνηγορούν στην πρόταση για την εξέτασή της σε επιμέρους πεδία.

3. ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗΣ ΚΑΙ Η ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗΣ ΩΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΚΑΙ ΩΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Στην Ευρώπη, η ολοκλήρωση ειδώθηκε ως απώτερος στόχος μιας δυναμικής πορείας μετεξέλιξης της διευρυμένης συνεργασίας μεταξύ ευρωπαϊκών κρατών που εγκαινίασαν οι ιδρύσεις των Ε.Κ. (1952 – ΕΚΑΧ, ΕΚΑΕ και ΕΟΚ – 1957). Η έμφαση δόθηκε στη διαδικασία της ολοκλήρωσης και όχι στον προσδιορισμό του αποτελέσματος. Το τελευταίο παραμένει ακόμη και σήμερα ασαφές και απροσδιόριστο. Χαρακτηριστικές είναι οι αποδόσεις και οι μετεξελίξεις του σκοπού που αναφέρουν τα Προόμια των Συνθηκών: η Συνθήκη της ΕΟΚ αναφέρει ότι θέτει «τις βάσεις μιας διαρκώς στενότερης ενώσεως των ευρωπαϊκών λαών». Η ΕΕΠ εκφράζει «τη βούληση να συνεχιστεί» το έργο που άρχισε με τις συνθήκες ίδρυσης των Ε.Κ.». Η ΣΕΕ⁶

4. Αξίζει να σημειωθεί ότι η προσέγγιση του φιλελεύθερου διακυβερνητισμού στηρίχτηκε στις διαπραγματεύσεις για την ΕΕΠ (Moravcsik, 1991).

5. Για τις σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης βλ. μεταξύ άλλων Pierson (1996), Peterson (2001), Marks - Hooghe - Blank (1996), Pollack (2001), Rhodes - Bache - George (1996), Garrett - Tsebelis (1996), Sandholtz - Stone Sweet (1998), Hooghe - Marks (2001).

6. Η αναφορά της Συνθήκης του Maastricht δεν τροποποιήθηκε από την Αναθεώρηση του Άμστερνταμ. Η ένταση που είχε προκληθεί κατά τη ΔΔ του 1991 από την άρνηση της Βρετανίας να περιληφθεί αναφορά σε ομοσπονδιακή εκδοχή της διαδικασίας ολοκλήρωσης (χρήση της «F-word») είναι ενδεικτική των δυσκολιών απόδοσης του στόχου της ολοκλήρωσης (βλ. Dinan, 1999, σ. 138-139).

«να σηματοδοτη[σει] ένα νέο στάδιο στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης». Η αναθεώρηση της ΣΕΕ στη Νίκαια με αναφορά στο ζήτημα της διευρύνσης ορίζει ως επιδίωξή της «να ολοκληρω[σει] τη διαδικασία που ξεκίνησε η Συνθήκη του Άμστερνταμ για την προετοιμασία της λειτουργίας των θεσμών της Ε.Ε. σε μια διευρυμένη Ένωση», μεταθέτοντας την πρόκληση στην επόμενη ΔΔ.

Η εξέταση της αλλαγής στην Ε.Ε. εστιάζοντας στη διαδικασία ολοκλήρωσης, επιτρέπει μια αφαιρετική διερεύνηση του θέματος. Η παράθεση πιο πάνω των επαναπροσδιορισμών του σκοπού της ολοκλήρωσης που θέτει κάθε επιμέρους αναθεώρηση των Συνθηκών, καθώς και η περιεκτικότητα σε ζητήματα που περιλαμβάνει η αναφορά στην ολοκλήρωση υποστηρίζει την επιλογή μιας μακροανάλυσης. Στην ίδια κατεύθυνση ωθούν και ερωτήματα, όπως: πώς ορίζεται η έννοια της αλλαγής σε ένα σύστημα που εξ ορισμού βρίσκεται σε διαδικασία διαμόρφωσης; Πώς προσδιορίζεται χρονικά η αλλαγή σε αυτό το σύστημα;⁷ Πόσο δεκτικές στην αλλαγή είναι οι διάφορες μορφές οργάνωσης που ξεπερνούν τα όρια του κράτους και ποιες ιδιαιτερότητες παρουσιάζει η περίπτωση της Ε.Ε.;⁸ Η α-

7. Στην παρουσίαση των ιδιοτήτων της δυναμικής αλλαγής έγινε αναφορά σε εκείνη του «χρόνου». Αποτελεί διάσταση ιδιαίτερα κρίσιμη για τη μελέτη της αλλαγής καθώς αναφέρεται στη διάρκεια μιας αλλαγής και καλύπτει την περίοδο από την αφετηρία της διαδικασίας αλλαγής μέχρι την ολοκλήρωσή της. Περιλαμβάνει το ζήτημα της χρονικής απόστασης/καθυστέρησης μεταξύ του χρόνου που συντελείται μια αλλαγή και του χρόνου που γίνεται αντιληπτή η επίδρασή της σε ένα πολιτικό σύστημα. Τρεις κατηγορίες της ιδιότητας «χρόνος» της αλλαγής μπορούν να διακριθούν. Η πρώτη αναφέρεται σε αλλαγές στη συγχρονία, δηλαδή αλλαγές που η σύλληψή τους, η πραγματοποίησή τους και οι επιπτώσεις τους γίνονται άμεσα αντιληπτές ή σε βραχεία χρονικά περίοδο. Η δεύτερη αφορά αλλαγές με μεσοβραχυπρόθεσμη διάρκεια. Και τέλος, η τρίτη σε μακροπρόθεσμες αλλαγές που τα αποτελέσματά τους δεν γίνονται αντιληπτά παρά μόνο μετά την παρέλευση μεγάλου χρόνου.

8. Αν και το άρθρο δεν συζητά αυτό το θέμα, αξίζει να σημειωθούν δύο αντιφάσεις που εμφανίζει η αλλαγή: η πρώτη μεταξύ διεθνούς περιβάλλοντος και πλαισίου διεθνούς οργάνωσης και η δεύτερη μεταξύ διεθνούς οργάνωσης και του φαινομένου ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Πιο συγκεκριμένα, αν και το διεθνές επίπεδο χαρακτηρίζεται από συνεχές αλλαγές και μετασχηματισμούς, που κινούνται σε όλο το εύρος ενός συνεχούς όπου το ένα άκρο του ορίζεται από την «τάξη» (order) και το άλλο από την «αναρχία», το ίδιο δεν ισχύει όταν η ανάλυση επικεντρωθεί στις επιμέρους μορφές οργάνωσης της διεθνούς κοινωνίας. Οι κυριότερες μορφές διεθνούς οργάνωσης, όπως οι διεθνείς οργανισμοί και τα διεθνή καθεστώτα παρουσιάζουν στοιχεία δισανεξίας στην αλλαγή, καθώς κρίσιμες ιδιότητές τους είναι η διάρκεια και η σταθερότητα. Σε ό,τι αφορά τώρα την περίπτωση της

ναζήτηση θεωρητικών σχημάτων που να ανταποκρίνονται σε αυτά τα δεδομένα πρόβαλε ως καταλληλότερες τις αναλύσεις της αλλαγής με αναφορά το διεθνές επίπεδο. Θα πρέπει να σημειωθεί, ότι αν και η πορεία ανάπτυξης της Ε.Ε., από την ίδρυση της πρώτης Κοινότητας μέχρι σήμερα, αναδεικνύει μια τάση συνεχούς απομάκρυνσης και διαφοροποίησής της από τα χαρακτηριστικά οργάνωσης των διεθνών θεσμών, αυτή η τάση δεν ακυρώνει την ανάγκη συμπερίληψης στη μελέτη του φαινομένου της ολοκλήρωσης και παραμέτρων που σχετίζονται με το διεθνές περιβάλλον. Στην περίπτωση της εξέτασης της αλλαγής, ειδικότερα, η ανάγκη αυτή μετατρέπεται, σε κάποιο βαθμό, σε προϋπόθεση.

Η αναζήτηση ενός ορισμού της αλλαγής που να αποδίδει τη δυναμική του φαινομένου στην περίπτωση της Ε.Ε. βρίσκεται στον ορισμό που προτείνει ο J. Rosenau (1992) για τη δυναμική αλλαγής στο διεθνές περιβάλλον. Κατά τον Rosenau «αλλαγή σημαίνει τη φθορά και το σχόρπισμα των κατεστημένων προτύπων, την ελάττωση της ιεραρχικής δομής, και τη στέρωση της αποφασιστικότητας, την αμφιταλάντευση της διακυβέρνησης, μέχρι τη στιγμή εκείνη που νέα πρότυπα θα μπορέσουν να συγκροτηθούν και να εμφανιστούν στις ρουτίνες της παγκόσμιας πολιτικής» (1992, σ. 1). Από τον ορισμό, προκύπτει ότι η αλλαγή εμφανίζει στοιχεία τόσο διαδικασίας (process) όσο και κατάστασης (condition), καθώς στην αλλαγή αποδίδεται διάρκεια. Η επίδρασή της στη δομή και τη διακυβέρνηση του συστήματος σχέσεων παρουσιάζεται μακροπρόθεσμα. Προκύπτει σε βάθος χρόνου, είναι σύνθετη, δυνάμει διαφοροποιούμενη και μεταβαλλόμενη στον χρόνο και στις εκάστοτε συγκυρίες.

Στα στοιχεία αυτού του ορισμού μπορεί να προστεθεί ένα ακόμη. Πρόκειται για τη λανθάνουσα επίδραση της αλλαγής η οποία οφείλεται στις χρονικές καθυστερήσεις εμφάνισης των επιπτώσεών της. Η διάσταση αυτή της αλλαγής αναπτύσσεται στο «μοντέλο ανατάραξης» (turbulence model) που προτείνει ο Rosenau (1990, 1997). Υποστηρίζει ότι η μελέτη της αλλαγής και της διατήρησης του διεθνούς συστήματος, ξεπερνά τις έκδηλες εκφράσεις τους, καθώς το ενδιαφέρον βρίσκεται στην αναζήτηση των παραγόντων, των στοιχείων και των προτύπων που συνθέτουν το υπόβαθρο (underpinnings) της αλλαγής και της διατήρησης του συστήματος.

Ε.Ε. το θεσμικό της πλαίσιο εμφανίζεται δεκτικό στην αλλαγή, γεγονός που το διαφοροποιεί από μορφές οργάνωσης στο διεθνές επίπεδο.

Στη βάση αυτής της προβληματικής η παρουσία της δυναμικής αλλαγής μπορεί να μη γίνεται άμεσα αντιληπτή και το εύρος και η επίδρασή της συχνά να συγκαλύπτονται. Η εκδήλωση της δυναμικής αλλαγής, καθώς για μεγάλα χρονικά διαστήματα μπορεί να παίρνει τη μορφή μεμονωμένων και/ή αποσπασματικών περιστατικών, αποτρέπει τη διαπίστωση της συνάφειας που υπάρχει μεταξύ περιστατικών, καθιστώντας δυσδιάκριτη τη βάση μελέτης της. Κατά συνέπεια, η εξέταση της δυναμικής αλλαγής σε ένα σύστημα παρουσιάζει δυσκολίες στην αναγνώριση της αφετηρίας της, καθώς και στον προσδιορισμό του εύρους και των επιπτώσεών της. Η προσέγγιση αυτή δίνει στην αλλαγή έναν σύνθετο και σπονδυλωτό χαρακτήρα παρουσιάζοντάς τη τόσο ως διαδικασία όσο και ως κατάσταση για το σύστημα στο οποίο εμφανίζεται.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η εξέταση της αλλαγής, στη βάση αυτή της προσέγγισης, στην περίπτωση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Αν και αναγνωρίζεται, όπως ήδη αναφέρθηκε, ο δυναμικός χαρακτήρας της διαδικασίας ολοκλήρωσης, συχνά η επικέντρωση στη συγχρονία αποκρύπτει το στοιχείο της συνέχειας που χαρακτηρίζει το μακροεπίπεδο. Πρόσφορη εμφανίζεται η εξέταση της πορείας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης κατανοώντας την αλλαγή ως κατάσταση. Δύο σημεία ενδιαφέροντος διακρίνονται. Το πρώτο αφορά την έμφαση που δίνει η προσέγγιση αυτή στον προσδιορισμό της αφετηρίας και της/του κατάληξης/αποτελέσματος μιας αλλαγής. Ως αφετηρία αναγνωρίζει τη διαδικασία αποδόμησης των προηγούμενων προτύπων διακυβέρνησης (governance), ενώ βλέπει την κατάληξη της αλλαγής στην ανάδειξη και την επικράτηση των νέων προτύπων διακυβέρνησης που διαμορφώνονται. Η εξέταση της πορείας ολοκλήρωσης στην Ε.Ε. μέσα από αυτό το πρίσμα σε σημαντικό βαθμό θα οδηγούσε σε διαφοροποιημένες περιοδολογήσεις του φαινομένου, καθώς η διερεύνηση των στοιχείων της αλλαγής συνδέεται με τη διαχρονία και με το ενδεχόμενο λανθάνουσας εκδήλωσής τους.

Το δεύτερο σημείο συνδέεται με την ικανότητα της προσέγγισης να συμπεριλάβει στην ανάλυση της αλλαγής παραμέτρους που προκύπτουν από τις ιδιαιτερότητες του συστήματος της Ε.Ε. Για παράδειγμα, η επίδραση που έχουν ασκήσει στην πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης οι δυσκολίες στη λήψη αποφάσεων, όπως εκφράζονται, για παράδειγμα, από την «παγίδα της συναίνεσης» (joint-decision trap) (Scharpf, 1988, 1997), θα πρέπει να τονιστούν, καθώς

εννοούν το ενδεχόμενο συγκάλυψης της δυναμικής αλλαγής για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Αντίστοιχα, η επικέντρωση της εξέτασης του φαινομένου στο μακροεπίπεδο ενισχύει τη σημασία που ασκούν στην Ε.Ε. παράγοντες τόσο του διεθνούς περιβάλλοντος⁹ όσο και των συνθετικών στοιχείων του πολιτικού της συστήματος.¹⁰

Εξετάζοντας τη δυναμική αλλαγής της ολοκλήρωσης στη βάση των παραμέτρων αυτής της προσέγγισης διακρίνονται τρεις περιόδοι αλλαγής. Η πρώτη έχει αφετηρία τις εξελίξεις στη διεθνή πολιτική και στην Ευρώπη μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, εξελίξεις που προηγήθηκαν της ίδρυσης των Ε.Κ., και κατάληξη την πρώτη δεκαετία λειτουργίας τους. Η δεύτερη, έχει αφετηρία τα τέλη της δεκαετίας του 1960 και τις αρχές της δεκαετίας του 1970, ενώ ακόμη βρίσκεται σε διαδικασία ολοκλήρωσης καθώς συνδέεται με τις παρούσες εξελίξεις. Τέλος, η τρίτη αναφέρεται σε μια υποθετική περίοδο, καθώς αφορά το μέλλον της Ε.Ε. μετά την ολοκλήρωση της επόμενης ΔΔ και της διεύρυνσης.

Με βάση αυτή την προσέγγιση, η εξέταση της δυναμικής αλλαγής, αν και δέχεται ως ορόσημο της ανανέωσης του ενδιαφέροντος για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση τις εξελίξεις των μέσων της δεκαετίας του 1980, μεταθέτει την αφετηρία τους πολύ παλαιότερα, καθώς δίνει έμφαση στην επίδραση του παράγοντα της χρονικής καθυστέρησης (lag) για την ανάλυση της αλλαγής και των επιπτώσεών της σε ένα σύστημα. Πιο συγκεκριμένα, η υιοθέτηση του Προγράμματος για την ολοκλήρωση της Ενιαίας Αγοράς το 1985 και η σύγκληση, με ειδική πλειοψηφία στο Συμβούλιο, της πρώτης μετά τη Μεσοίνα Διακυβερνητικής Διάσκεψης το 1986 αποτελούν το σημείο από το οποίο η δυναμική αλλαγής παύει να είναι λανθάνου-

9. Ο ρόλος της Ε.Ε. ως φορέα δράσης στο διεθνές περιβάλλον καθώς και οι επιδράσεις που δέχεται από εξελίξεις σε αυτό, σαφώς επηρεάζουν τις κατευθύνσεις της δυναμικής αλλαγής στην Ε.Ε. Πολλά είναι τα παραδείγματα: τα γεγονότα του 1989 και το ζήτημα της διεύρυνσης, η ανάπτυξη της ΚΕΠΠΑ και οι εξελίξεις μετά το 1989, τα ζητήματα που ακολούθησαν τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, τα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου και οι αποφάσεις στην Ε.Ε. για την καταπολέμηση της διεθνούς τρομοκρατίας.

10. Η κατανόηση των ιδιαιτεροτήτων της Ε.Ε. αναφορικά με τα συστατικά της στοιχεία συμπεριλαμβάνεται σε αυτό το χαλαρό σχήμα εξέτασης της αλλαγής. Η κοινωνία της πληροφορίας και οι επιπτώσεις της καθώς και η παγκοσμιοποίηση αποτελούν κάποιες μόνο από τις διαστάσεις του ζητήματος. Ο ρόλος του κράτους στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης αποκτά νέες διαστάσεις (Scharpf, 1999) ενώ σημαντική είναι η επίδραση της διαδικασίας εξευρωπαϊσμού (Lavdas, 1997).

σα. Ως αφετηρία αυτών των εξελίξεων λαμβάνεται η κρίση και το τέλμα που προηγήθηκαν κατά τη δεκαετία του 1970 η οποία πρόβαλε τα όρια λειτουργίας της Ε.Κ. κάτω από το συγκεκριμένο πρότυπο διακυβέρνησης¹¹ και συνέβαλε στη σταδιακή αποδιάρθρωσή του. Συγχρόνως, την ίδια δεκαετία, έκαναν την εμφάνισή τους, αν και αποσπασματικά και μεμονωμένα, οι πρώτες ενδείξεις αλλαγής, οι οποίες συνέβαλαν στην ανάδειξη των τάσεων της θεσμικής ανάπτυξης που θα ακολουθούσε.¹²

Στη βάση μιας τέτοιας περιοδολόγησης δικαιολογείται η περιορισμένη θεσμική συμβολή της ΕΕΠ στην ολοκλήρωση. Η σημασία της ήταν σημαντικότερη από την άποψη της σηματοδότησης του ενδιαφέροντος προόδου της ολοκλήρωσης και ανάδειξης των κατευθύνσεων αυτής της προόδου¹³ και λιγότερο από εκείνη της ανάπτυ-

11. Το πρότυπο διακυβέρνησης της Ε.Κ. τη δεκαετία του 1970 είχε διαμορφωθεί ως συνέπεια πέντε κύριων εξελίξεων: 1) του Συμβιβασμού του Λουξεμβούργου που αφορούσε το ζήτημα του τρόπου λήψης αποφάσεων, τη θέση των κρατών-μελών στο θεσμικό πλαίσιο της Ε.Κ. και τον ρόλο της Επιτροπής· 2) της πρώτης διεύρυνσης που διαφοροποίησε τη σύνθεση της Ε.Κ., ενίσχυσε το ενδιαφέρον συμμετοχής στην Ε.Κ. και άλλαξε τα δεδομένα των διακρατικών συνεργασιών στην Ευρώπη· 3) των αντίρροπων τάσεων λειτουργίας του θεσμικού πλαισίου καθώς, από τη μια πλευρά, προχωρούσε η παγίωσή του με την ενίσχυση της λειτουργίας επιμέρους θεσμών και, από την άλλη, παρουσίαζε διαθεσμικές συγχύσεις σχετικά με τις αρμοδιότητες και τη δομή της εξουσίας όπως φαίνεται από τις διαδικασίες άτυπης θεσμοποίησης, π.χ. περίπτωση Ευρωπαϊκού Συμβουλίου· 4) της ανάπτυξης, έστω και αποσπασματικής, του περιεχομένου της Ε.Κ. με την ανάπτυξη επιμέρους πολιτικών και, τέλος, 5) των διεθνών πολιτικοοικονομικών εξελίξεων και ιδιαίτερα της οικονομικής κρίσης των αρχών της δεκαετίας του 1970.

12. Διακρίνοντας τις τάσεις, συνοπτικά μπορούν να αναφερθούν τα ακόλουθα: 1) ενίσχυση του ρόλου και της θέσης κεντρικών θεσμών, όπως το Ε.Κ. (με την υιοθέτηση της άμεσης εκλογής του και τη συμμετοχή του στην αρχή του προϋπολογισμού), η Επιτροπή (μέσω της ανάπτυξης πρακτικών-routines διενκόλυνσης της λειτουργίας της, εξοικείωση μέσω της διαδικασίας οργανωτικής εκμάθησης· ενδεικτικά παραδείγματα αποτελούν η εκτελεστική λειτουργία της Επιτροπής και η αρμοδιότητα ελέγχου της συμμόρφωσης των κρατών μελών [Lavidas - Mendrinou, 1995, 1999· Mendrinou, 1996, και υπό έκδοση] και το ΔΕΚ (ενίσχυση του ρόλου του στο πλαίσιο της διαδικασίας των προδικαστικών ερωτημάτων)· 2) στο πεδίο των επιμέρους ευρωπαϊκών πολιτικών επικέντρωση στην ανάπτυξη των προϋποθέσεων της ελεύθερης κυκλοφορίας των αγαθών με πίεση στον τομέα της άρσης των εμποδίων· 3) ανάδειξη σε κεντρικό ζήτημα της δυσλειτουργίας στη διαδικασία λήψης αποφάσεων· 4) συμπερίληψη στους στόχους της Ε.Κ. της διεύρυνσης (Μεσογειακή διεύρυνση).

13. Συνοπτικά οι τάσεις που ανέδειξε ήταν: 1) διεύρυνση και εξομάλυνση του θεσμικού πλαισίου (συμπερίληψη Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, ενίσχυση του ρόλου

ξη του περιεχομένου τους. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι η ΕΕΠ δέχτηκε σωρεία επικρίσεων ως μη-αναθεώρηση (βλ. μεταξύ άλλων Pescatore, 1987· Bieber - Dehousse - Pinder - Weiler, 1988). Χρειάστηκε να περάσουν μερικά ακόμη χρόνια για να διαφανούν οι κατευθύνσεις της πορείας ολοκλήρωσης, καθώς και κάποια από τα χαρακτηριστικά του νέου πρότυπου διακυβέρνησης που διαμορφώνεται στην Ε.Ε.¹⁴ Πρόκειται για μια διαδικασία διαμόρφωσης που παραμένει ανοικτή, καθώς σε αυτή εντάσσεται και η ανάγκη συμπερίληψης της επίδρασης της διεύρυνσης (ως αποτέλεσμα των εξελίξεων στη διεθνή πολιτική μετά το 1989) και των επιπτώσεών της στη λειτουργία της Ε.Ε.

4. Η ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΤΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ ΣΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΣ Ε.Ε.

Το άρθρο προτείνει το ευρωπαϊκό πολιτικό σύστημα ως το δεύτερο πεδίο εξέτασης της δυναμικής αλλαγής στην Ε.Ε. Οι παράμετροι που χαρακτηρίζουν το πεδίο αυτό διαφοροποιούν τα στοιχεία του φαινομένου της αλλαγής, επηρεάζοντας την προσέγγισή του. Με την απομόνωση του πολιτικού συστήματος από τη συνθετική επίδραση της μακροανάλυσης τα δεδομένα της αλλαγής διαφοροποι-

του Ε.Κ.): 2) επικέντρωση στον τομέα των διαδικασιών λήψης αποφάσεων (εισαγωγή ειδικών πλειοψηφιών και διαδικασίας συνεργασίας)· 3) διεύρυνση του περιεχόμενου της ολοκλήρωσης με την ανάπτυξη νέων πολιτικών (πολιτική περιβάλλοντος). Την ίδια περίοδο έχουμε και άλλες εξελίξεις που τείνουν προς την ίδια κατεύθυνση, όπως η ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Συνεργασίας και οι συζητήσεις για νομοματική ένωση.

14. Ο μετασχηματισμός της Ε.Κ. σε Ε.Ε. από τη ΔΔ του 1990-91 σινιστά κρίσιμη εξέλιξη στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Η αρχιτεκτονική της Ε.Ε. με τους τρεις πυλώνες, οι νέες αρμοδιότητες των θεσμών, η συνέχιση της ενίσχυσης του ρόλου του Ε.Κ., η εισαγωγή της διαδικασίας συναπόφασης, ο επαναπροσδιορισμός των διαθεσμικών σχέσεων, καθώς και η αρχή της επικουρικότητας αποτέλεσαν μερικές από τις παραμέτρους που διαμόρφωσαν τις κατευθύνσεις ανάπτυξης των προτύπων διακυβέρνησης στην Ε.Ε. Στο ίδιο πλαίσιο σημαντική επιρροή άσκησαν και εξελίξεις όπως η ΟΝΕ και η αποδοχή ρήτρας εξαίρεσης (opt out) της Βρετανίας από το Κοινωνικό Πρωτόκολλο. Την υπόθεση αυτή υποστηρίζουν οι εξελίξεις που ακολούθησαν την επόμενη δεκαετία, όπως η έμφαση στην οριοθέτηση διαθεσμικών ισορροπιών (περίπτωση συγκρότησης Επιτροπής, ενίσχυση της θέσης του Ε.Κ. στη διαδικασία συναπόφασης), στην ανάπτυξη των επιμέρους πυλώνων της Ε.Ε., στην αποδοχή στο περιθώριο της Ε.Ε. της συμμετοχικής ανάπτυξης νέων τομέων πολιτικών με την αύξηση των εκδοχών ειδικών καθεστώτων πολιτικής και την εισαγωγή του ενδεχόμενου ενισχυμένης συνεργασίας μεταξύ κρατών-μελών.

ούνται. Η μελέτη της αλλαγής στο πολιτικό σύστημα, με τους όρους της συστημικής ανάλυσης του D. Easton, προσεγγίζει την αλλαγή ως ενδοσυστημική διαδικασία (Easton, 1979, σ. 172). Αναφέρεται κατά κύριο λόγο στη διαδικασία που επιτρέπει στο σύστημα να ανταποκρίνεται στα επιμέρους αιτήματα που δέχεται. Τη συνδέει περισσότερο με τη λειτουργία του πολιτικού συστήματος και τον επαναπροσδιορισμό των στοιχείων της λειτουργίας του και λιγότερο με το ενδεχόμενο ανατροπής του.

Η αλλαγή για τον D. Easton δεν αναφέρεται συνήθως σε όλα ταυτόχρονα τα «πολιτικά αντικείμενα» (political objects ή *foci*) του συστήματος,¹⁵ αλλά σε κάποιο ή κάποια μόνον από αυτά. Η προσέγγιση δέχεται ότι, αν και οι αρχές (authorities) και/ή το καθεστώς (regime) σε ένα πολιτικό σύστημα τείνουν να αλλάζουν, αυτό δεν αποτελεί ένδειξη ανατροπής, αντίθετα, συχνά, συνδέεται με τη διαδικασία διατήρησης της λειτουργίας του. Η δυναμική αλλαγής αποτελεί κεντρικό στοιχείο του συστήματος και αναφέρεται τόσο στα «πολιτικά αντικείμενά» του, όσο και στην ικανότητά του να ανταποκρίνεται στην πίεση (stress) και τις αναταράξεις (disturbances) που δέχεται από το περιβάλλον – είτε αυτές αφορούν εισροές (inputs) είτε εκροές (outputs) (Easton, 1965, 1979).¹⁶ Ειδικότερα, το ενδιαφέρον της προσέγγισης στρέφεται στα αποτελέσματα των πολιτικών που παράγει το σύστημα, στην επίδραση που αυτά ασκούν μέσα από τη διαδικασία επανατροφοδότησης (feed-back process), καθώς και στη διασφάλιση της νομιμοποίησης των αρχών και του καθεστώτος του πολιτικού συστήματος. Σημείο αναφοράς για τη δυναμική αλλαγής, αποτελούν οι εισροές και οι εκροές του πολιτικού συστήματος και λιγότερο το «μαύρο κουτί» του ίδιου του πολιτικού συστήματος.

Το πολιτικό σύστημα της Ε.Ε., αν και ιδιότυπο, υπόκειται σε ενδοσυστημική αλλαγή. Η ικανότητά του να ανταποκρίνεται σε αλλαγές στο «μαύρο κουτί» του πολιτικού συστήματος¹⁷ καθώς και

15. Τα «πολιτικά αντικείμενα» (political objects) του συστήματος για τον Easton είναι τρία: οι αρχές (authorities), το καθεστώς (regime) και η πολιτική κοινότητα (political community).

16. Η ικανότητα του πολιτικού συστήματος να ανταποκρίνεται στα αιτήματα του περιβάλλοντός του συνθέτει κεντρική συνιστώσα της λειτουργίας του. Η συζήτηση της διαμόρφωσης των αιτημάτων στο πολιτικό σύστημα της Ε.Ε. ξεπερνά τον σκοπό του άρθρου (βλ. σχετικά με το θέμα Hix, 1999).

17. Ακόμη και περιπτώσεις όπως αυτή της παραίτησης της Επιτροπής Santer δεν κλόνιασαν τη συνέχεια και την απόδοση του συστήματος.

στις πιέσεις των αιτημάτων που δέχεται αποτελούν κριτήριο της συνέχειας ή της ανατροπής του. Παρά τις δυσκολίες που προκαλούν οι καθυστερήσεις στη λήψη αποφάσεων, λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του συστήματος, η ανάπτυξη των ευρωπαϊκών πολιτικών με τρόπο που να απορροφά τις πιέσεις που θέτουν τα σχετικά αιτήματα πολιτικής, είναι σημαντική (βλ. Richardson, 1996· Nugent, 1999· Στεφάνου, 2001· Χρυσομάλλης, 2001· Hix, 1999).

Σε ό,τι αφορά το ενδεχόμενο της αλλαγής ως ανατροπή και αντικατάσταση του συστήματος, αυτό στη συστημική ανάλυση προκύπτει σε δύο περιπτώσεις. Η πρώτη αφορά την ταυτόχρονη εκδήλωση αλλαγών σε όλα τα «πολιτικά αντικείμενα» του πολιτικού συστήματος και η δεύτερη αναφέρεται στην αλλαγή της «πολιτικής κοινότητας» (Easton, 1979, σ. 177-180), διακρίνοντας με τον τρόπο αυτό μεταξύ πολιτικού συστήματος και πολιτικής κοινότητας.¹⁸ Αλλαγή στη στάση της πολιτικής κοινότητας με την αναίρεση της υποστήριξης στο πολιτικό σύστημα, που εκδηλώνεται με διακοπή της συμμετοχής της, μπορεί να σηματοδοτήσει την ανατροπή του συστήματος. Η διατήρηση του ενδιαφέροντος και της συμμετοχής της πολιτικής κοινότητας, οσοδήποτε ετερόκλητη και πλουραλιστική και αν είναι, αποτελεί το κριτήριο βιωσιμότητας και διατήρησης του πολιτικού συστήματος.

Η διάσταση αυτή του φαινομένου της αλλαγής στη συστημική θεωρία παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην περίπτωση της Ε.Ε. Η στροφή την τελευταία δεκαετία των ευρωπαϊκών θεσμών στην προσέλκυση του ενδιαφέροντος της κοινής γνώμης για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και για την ενίσχυση της συμμετοχής των ευ-

18. Η έννοια της «πολιτικής κοινότητας» στον Easton είναι διακριτή από εκείνη του πολιτικού συστήματος. Αναφέρεται στην «ομάδα των μελών ("ομάδα προσώπων που συνδέονται μεταξύ τους από ένα πολιτικό καταμερισμό εργασίας") που προσέγγισαν το ένα το άλλο από το γεγονός ότι συμμετέχουν σε μια κοινή δομή και μια δέσμη διαδικασιών, ανεξάρτητα από το πόσο σφιχτοί ή χαλαροί είναι οι δεσμοί τους» (1979, σ. 177). Η έννοια εστιάζει στη συμμετοχή στον καταμερισμό των πολιτικών δραστηριοτήτων του πολιτικού συστήματος και διαφοροποιείται από την κοινωνιολογική έννοια της κοινότητας. Πιο συγκεκριμένα, στη συστημική ανάλυση δεν αποτελεί προϋπόθεση τα μέλη της πολιτικής κοινότητας να μοιράζονται το αίσθημα της κοινότητας και/ή κοινές παραδόσεις – κάθε άλλο: «μπορεί να έχουν διαφορετικές κουλτούρες και παραδόσεις ή ακόμη και διαφορετικές εθνικότητες. Η πολιτιστική και ψυχολογική απόσταση μεταξύ αυτών των σύνθετων πλουραλιστικών ομάδων μπορεί ακόμη να αυξάνεται και όχι να μειώνεται» (1979, σ. 177). Το κριτήριο είναι η συμμετοχή στο πολιτικό σύστημα και αποτελεί δομικό χαρακτηριστικό του.

ρωπαίων πολιτών στις πολιτικές διαδικασίες της Ε.Ε. υποστηρίζει την αναγνώριση της σημασίας αυτής της διάστασης. Οι εκφράσεις απάθειας και αδιαφορίας των ευρωπαίων πολιτών στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, όπως καταγράφονται στη φθίνουσα συμμετοχή στις Ευρωεκλογές, τα κριτήρια διαμόρφωσης της εκλογικής συμπεριφοράς σε εκλογικές αναμετρήσεις που σχετίζονται με την Ε.Ε., οι δυσκολίες στη συγκέντρωση πλειοψηφιών και, γενικά, τα χαμηλά ποσοστά που καταγράφονται σε δημοψηφίσματα που διενεργούνται για την επικύρωση των Συνθηκών σε επιμέρους κράτη-μέλη, τα μειωμένα ποσοστά υποστήριξης στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση που προκύπτουν από τις έρευνες του Ευρωβαρόμετρου, αποτελούν κάποιες από τις εκδηλώσεις του ζητήματος.¹⁹ Στο πλαίσιο αυτό, αναμενόμενο είναι το ενδιαφέρον στην Ε.Ε. για την ανάπτυξη σχημάτων βελτίωσης της διαφάνειας (transparency) του θεσμικού πλαισίου και αύξησης της παρεχόμενης ενημέρωσης των πολιτών με στόχο την ενίσχυση της συμμετοχής και τη μείωση του «κοινωνικού ελλείμματος». Συνοψίζοντας, αν διακρίνονται δύο δυσκολίες στο πολιτικό σύστημα της Ε.Ε. απέναντι στην αλλαγή, αυτές αφορούν: η πρώτη τον χρόνο προσαρμογής που χρειάζεται το πολιτικό σύστημα και η δεύτερη τη σχέση του με την πολιτική κοινότητα στην οποία αναφέρεται.

5. ΟΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΤΥΠΑ ΑΛΛΑΓΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΥ ΤΟΥΣ

Η εξέταση της αλλαγής στο μακροεπίπεδο της διαδικασίας ολοκλήρωσης ανέδειξε υψηλό βαθμό ρευστότητας και δεκτικότητα στην αλλαγή: από την άλλη πλευρά, το πολιτικό σύστημα της Ε.Ε. παρουσιάζει σημαντική ικανότητα προσαρμογής και συνέχειας: μένει, λοιπόν, να εξεταστεί η δυναμική αλλαγής σε σχέση με τους ευρωπαϊκούς πολιτικούς θεσμούς. Το ενδιαφέρον στην περίπτωση αυτή, συνίσταται στην εγγενή αντίφαση που παρουσιάζουν οι θε-

19. Βλ. σχετικά κεφάλαια στο Niedermayer - Sinnott (1995), Hix (1999, σ. 133-187). Για τη σημασία της ενίσχυσης της συμμετοχής των ευρωπαίων πολιτών και, ειδικότερα, για τη σημασία του αρνητικού αποτελέσματος στο δημοψήφισμα της Ιρλανδίας για την επικύρωση της Συνθήκης της Νίκαιας, βλ. Τσάτσος (2001, σ. 115-141). Για το θέμα της συμμετοχής και της ανάπτυξης μιας ευρωπαϊκής ιθαγένειας βλ. Lavdas (2001), Schmitter (2000), Στάγκος (2001).

σμοί καθώς, αν και από τη φύση τους παρουσιάζουν ιδιότητες όπως η συνέχεια, η διάρκεια και η σταθερότητα, συγχρόνως εμφανίζονται δεκτικοί στην αλλαγή και τον μετασχηματισμό τους. Σε σημαντικό βαθμό η διαδικασία αλλαγής των θεσμών αποτελεί συστατικό τους στοιχείο και αιχμή της μελέτης τους.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη μελέτη της δυναμικής αλλαγής των θεσμών παρουσιάζει η νεοθεσμική προσέγγιση και επιμέρους εκδοχές της.²⁰ Αναπόσπαστο στοιχείο της μελέτης των πολιτικών θεσμών για την προσέγγιση αυτή είναι η εξέταση της διαδικασίας αλλαγής και μετεξέλιξης τους. Σε αντιστοιχία με τη βασική της θέση ότι «οι θεσμοί έχουν σημασία» («institutions matter»), θα μπορούσε

20. Για τη νεοθεσμική προσέγγιση και τις επιμέρους εκδοχές της, οι οποίες και παρουσιάζουν σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ τους, βλ. μεταξύ άλλων Peters (1999), Brinton - Nee (1998), Pedersen (1991), Rosemond (2000), Aspinwall - Schneider (2000), Τσινισιζέλς (2001). Το ζήτημα της αλλαγής των θεσμών αποτελεί κεντρικό αντικείμενο μελέτης στον νεοθεσμικισμό, αν και με κάποιες εξαιρέσεις που οφείλονται κυρίως στις ιδιαιτερότητες επιμέρους προσεγγίσεων. Τόσο ο ιστορικός νεοθεσμικισμός (historical institutionalism) όσο και ο ορθολογικός νεοθεσμικισμός (rational choice institutionalism), αν και για διαφορετικούς λόγους, παρουσιάζουν δυσκολίες στη συμπερίληψη της αλλαγής των θεσμών στην ανάλυση της διάστασης (βλ. Peters, 1999). Ειδικότερα, στον ιστορικό νεοθεσμικισμό η αλλαγή κατανοείται ως ανατροπή και/ή αναστάτωση της υπάρχουσας κατάστασης των θεσμών, γεγονός που έρχεται σε αντίφαση με την αναζήτηση από τις αναλύσεις αυτής της προσέγγισης στοιχείων θεσμικής συνέχειας. Στην περίπτωση του ορθολογικού νεοθεσμικισμού, όπου η έμφαση δίνεται στις επιλογές προτιμήσεων (preferences) (που σε σημαντικό βαθμό είναι προσδιορισμένες και αριθμητικά περιορισμένες) των δρώντων (actors) και στις μεταξύ τους διαδράσεις και η ανάλυση εξετάζει τη συγχρονία του παιχνιδιού, η προοπτική αλλαγής συνθέτει αποφαστικό παράγοντα που ακυρώνει το παιχνίδι (game) καθώς αλλάζει τους κανόνες του.

Εντούτοις, επιμέρους αναλύσεις τους προσφέρουν ενδιαφέρουσες προβληματικές για το φαινόμενο. Τέτοιες είναι: η προσέγγιση του Krasner (1984) που συνδέει την αλλαγή και τη λειτουργία των θεσμών στη βάση προσδιορισμένων σημείων ισορροπίας («punctuated equilibria») (βλ. ακόμη True - Jones - Baumgartner, 1999). Η προσέγγιση των Collier - Collier (1991) που αναφέρεται στην ύπαρξη κρίσιμων καμπών («critical junctures») στην ιστορία ενός θεσμού ως αποτέλεσμα ευρύτερων διεργασιών οι οποίες συμβάλλουν στην άρση της αδράνειας και της στατικότητάς του. Για την αλλαγή των δημόσιων πολιτικών σε επιμέρους θεωρητικές προσεγγίσεις, βλ. Sabatier (1999). Η προσέγγιση της αλλαγής των θεσμών στην Ε.Ε. ως διαδικασία προσαρμογής (Pierson, 1996). Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι περιπτώσεις της «παιγίδας της συναίνεσης» (Scharpf, 1988, 1997) που αναφέρεται στις δυσκολίες αλλαγής των θεσμών καθώς και εκείνη που αναφέρεται στο ζήτημα της διαδικασίας διαμόρφωσης των θεματικών δράσης («agenda-setting») (Riker, 1980· Shepsle, 1989).

να αναφερθεί ότι για την προσέγγιση αυτή «η θεσμική αλλαγή έχει σημασία» («change matters»). Συνδέουν τη διαδικασία αλλαγής με την ανάπτυξη των θεσμών, με τις μεταξύ τους σχέσεις, με την αλληλόδραση μεταξύ θεσμών και περιβάλλοντος, καθώς και με την αποτελεσματικότητα με την οποία προσαρμόζονται οι θεσμοί στα αιτήματα του περιβάλλοντός τους. Η αλλαγή δεν ακολουθεί απαραίτητα μια προκαθορισμένη πορεία, ούτε αποτελεί προσχεδιασμένο γεγονός. Αποτελεί σύνθετη διαδικασία και εμφανίζεται τόσο ως ενδογενής όσο και ως εξωγενής δυναμική των θεσμών (March, 1996· March - Olsen, 1989· Brunsson - Olsen, 1993· North, 1990· Pfeffer - Salanick, 1978).

Οι θεσμοί περιλαμβάνουν μηχανισμούς που τους επιτρέπουν να ανταποκρίνονται στη δυναμική αλλαγής, ανεξάρτητα προέλευσης, είτε οφείλεται σε παράγοντες στο εσωτερικό ενός θεσμού είτε σε παράγοντες του περιβάλλοντός του. Ως ανάγκη αναγνωρίζεται η προσαρμογή των θεσμών στο περιβάλλον τους και το ξεπέρασμα τυχόν αποκλίσεων μεταξύ των στόχων λειτουργίας τους και των αξιών και αιτημάτων που θέτει το περιβάλλον τους. Οι νεοθεσμικές προσεγγίσεις έχουν δώσει ιδιαίτερη έμφαση στην εξέταση αυτών των μηχανισμών, προσφέροντας σειρά από ενδιαφέροντα σχήματα και μοντέλα, με κυριότερα αυτό της συσσώρευσης διαθέσιμων και ετερόκλητων μεταξύ τους μηχανισμών που εκφράζει το μοντέλο του «κάδου απορριμμάτων» (garbage-can) (Cohen - March - Olsen 1972), αυτό της διαδικασίας «οργανωτικής εκμάθησης» (organizational learning) μέσα από την εμπειρία λειτουργίας ενός θεσμού και τις διαθεσμικές σχέσεις που αναπτύσσει, καθώς και αυτό της διαδικασίας ανάπτυξης «κανονικοτήτων» (routines) και πρακτικών (March - Levitt, 1988· March - Olsen, 1996· Olsen - Peters, 1996· Perrow, 1986). Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί ότι σημαντική θέση έχουν οι μηχανισμοί έλεγχου της συμμόρφωσης των δρώντων. Τόσο για τη «λογική της αρμόζουσας συμπεριφοράς» (logic of appropriateness) όσο και για εκείνη «της επακόλουθης/απορρέουσας συμπεριφοράς» (logic of consequentiality) προϋπόθεση είναι η ύπαρξη μηχανισμών, οσοδήποτε χαλαρών, οι οποίοι να διασφαλίζουν την ικανότητα επιβολής και να ενθαρρύνουν τη συμμόρφωση των επιμέρους φορέων δράσης στις αρχές ανάπτυξης και λειτουργίας ενός θεσμού.

Από το πλήθος των παραμέτρων με τις οποίες συνδέεται η δυναμική αλλαγής των πολιτικών θεσμών προκύπτει αντίστοιχα μια

ποικιλία δυνατών προτύπων αλλαγής. Η εξέταση του θέματος στην περίπτωση των ευρωπαϊκών θεσμών έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η αλλαγή τους εμφανίζεται να μην ακολουθεί ούτε προκαθορισμένη πορεία, ούτε προκαθορισμένα πρότυπα, καθώς εξαρτάται από πλήθος παραγόντων.²¹ Χωρίς να απορρίπτεται μια εκδοχή σε βάθος ανάλυσης των διαστάσεων του θέματος, κάτι τέτοιο ξεπερνά τον σκοπό του άρθρου. Προτείνεται, για τον λόγο αυτό, η διερεύνηση των προτύπων αλλαγής των ευρωπαϊκών θεσμών στη βάση μιας συνθετικής κατηγοριοποίησης τεσσάρων κριτηρίων. Το πρώτο αφορά τον χώρο αρμοδιότητας (domain). Πιο συγκεκριμένα, αντί για την εξέταση ενός θεσμού επικεντρώνει σε διακριτούς μεταξύ τους χώρους αρμοδιότητας των θεσμών.²² Στην Ε.Ε. θα μπορούσε να διακριθεί ένας σημαντικός αριθμός τέτοιων χώρων αρμοδιότητας, οι οποίοι, αν και με επικαλύψεις, εμφανίζουν σχετικά υψηλό βαθμό ανεξαρτησίας. Στο πλαίσιο όμως της παρούσας ανάλυσης οι αναφορές που ακολουθούν περιορίζονται σε δύο χώρους. Ο πρώτος αναφέρεται στη λήψη αποφάσεων και τη διαμόρφωση πο-

21. Το είδος του θεσμού, η σχέση του με το περιβάλλον στο οποίο λειτουργεί, οι σχέσεις του με άλλους θεσμούς και ο βαθμός εξάρτησής του από αυτούς, το νητρο ή η αρετηρία προέλευσης της αλλαγής, ο τρόπος που πραγματοποιείται η αλλαγή, οι διαθέσιμοι στον θεσμό μηχανισμοί αλλαγής, η προηγούμενη εμπειρία και η στάση του θεσμού απέναντι στην αλλαγή, οι αξίες, οι στάσεις και οι προτιμήσεις των φορέων δράσης αποτελούν μερικούς από τους παράγοντες. Για παράδειγμα, οι κεντρικοί θεσμοί στην Ε.Ε. παρά τους επιμέρους μετασχηματισμούς, κυρίως σε επίπεδο διαδικασιών, εμφανίζονται ιδιαίτερα ανθεκτικοί στην αλλαγή, με ισχυρές και παγιωμένες δομές και λειτουργίες. Από την άλλη πλευρά, το θεσμικό πλαίσιο είναι δεκτικό στην ανάπτυξη νέων θεσμών (Επιτροπή Μονίμων Αντιπροσώπων, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Πρωτοδικείο, Ελεγκτικό Συνέδριο, Επιτροπή Περιφερειών, κ.ά.)· σημαντικές είναι οι αλλαγές στις σχέσεις μεταξύ θεσμών (Επιτροπή – Ε.Κ., Συμβούλιο – Ε.Κ., κ.ά.), ενώ, τέλος, οι αλληλεξαρτήσεις μεταξύ θεσμών συχνά οδηγούν αλλαγές σε έναν θεσμό να συνεπάγονται αλλαγές και σε άλλους. Για τις διαστάσεις των θεσμικών μεταρρυθμίσεων στην Ε.Ε., βλ. Καζάκος (1996), Cram - Dinan - Nugent (1999), Ιωακειμίδης (2000), Westlake (1998).

22. Πρόκειται για χώρους θεσμικά προσδιορισμένων και διακριτών μεταξύ τους αρμοδιοτήτων που οι πολιτικοί θεσμοί καλούνται να επιτελέσουν στο πλαίσιο του συστήματος. Η επιλογή αυτή διευκολύνει σημαντικά την ανάλυση στην Ε.Ε., καθώς η λειτουργία και ο ρόλος ενός θεσμού μπορεί να παρουσιάζεται σημαντικά διαφοροποιημένος μεταξύ αρμοδιοτήτων. Η Επιτροπή αποτελεί ενδεικτικό παράδειγμα, καθώς ο ρόλος της, η λειτουργία της και ο τρόπος που εκτελεί τις επιμέρους αρμοδιότητές της στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και στη διαδικασία ελέγχου της συμμόρφωσης των κρατών-μελών παρουσιάζονται σημαντικά διαφορετικές μεταξύ των δύο.

λιτικών²³ και ο δεύτερος στην εφαρμογή των ευρωπαϊκών πολιτικών.²⁴ Με εξαίρεση το πρώτο κριτήριο, τα υπόλοιπα δεν απαιτούν ιδιαίτερη ανάλυση. Το δεύτερο αφορά τη συχνότητα εμφάνισης θεσμικών αλλαγών στη λειτουργία ενός χώρου αρμοδιότητας. Το τρίτο κριτήριο αναφέρεται στον βαθμό τυπικότητας που απαιτείται για την εφαρμογή των αλλαγών σε έναν χώρο. Τέλος, το τέταρτο αφορά τις διαθεσμικές σχέσεις σε έναν χώρο αρμοδιότητας.

Από την εφαρμογή αυτών των κριτηρίων στους δύο αυτούς χώρους αρμοδιότητας αναδεικνύεται η ύπαρξη διαφορετικών προτύπων αλλαγής. Πιο συγκεκριμένα, η διαδικασία λήψης αποφάσεων έχει συχνά βρεθεί στο επίκεντρο συζητήσεων για θεσμικές αλλαγές και έχει επανειλημμένα γίνει αντικείμενο τέτοιων αλλαγών. Επιπρόσθετα, με μόνες ίσως εξαιρέσεις την περίπτωση του Συμβιβασμού του Λουξεμβούργου το 1965 και την άτυπη αρχικά συγκρότηση της Επιτροπής των Μονίμων Αντιπροσώπων,²⁵ οι αλλαγές στον χώρο της διαδικασίας λήψης αποφάσεων απαιτούν υψηλό βαθμό τυπικότητας και προκύπτουν μέσω αναθεωρήσεων των Συνθηκών. Υψηλό βαθμό θεσμικής τυπικότητας απαιτεί και ο προσδιορισμός των τομέων εφαρμογής αυτών των διαδικασιών. Σε ό,τι αφορά τη συχνότητα με την οποία αυτές οι αλλαγές διενεργούνται, αυτή ακολουθεί τη συχνότητα των αναθεωρήσεων των Συνθηκών. Χωρίς εξαιρέσεις, όλες οι μέχρι τώρα ΔΔ έχουν εισάγει αλλαγές στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων είτε με την ανάπτυξη νέων διαδικασιών είτε με τροποποιήσεις των ήδη υπαρχουσών. Τέλος, κεντρικό ζήτημα αποτελούν οι διαθεσμικές σχέσεις. Ο ρόλος, η κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ επιμέρους πολιτικών θεσμών, η ιεράρχηση μεταξύ των θεσμών στο πλαίσιο των επιμέρους διαδικασιών, οι διαθεσμικές συγκρούσεις, κ.ά., συγκεντρώνουν τόσο σε τυπικό όσο και σε επίπεδο πρακτικής κρίσιμα ζητήματα.

Στον χώρο αρμοδιότητας που αφορά τη διαδικασία εφαρμογής των ευρωπαϊκών πολιτικών η κατάσταση είναι σημαντικά διαφορετική. Αν και το θέμα της εφαρμογής των ευρωπαϊκών πολιτικών

23. Αφορά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων στη ΣΕΚ, δεν περιλαμβάνει τη λήψη αποφάσεων στο επίπεδο των εκτελεστικών αρμοδιοτήτων της Επιτροπής.

24. Η εκτελεστική αρμοδιότητα της Επιτροπής και η ευρύτερη διαδικασία υλοποίησης των ευρωπαϊκών πολιτικών που διενεργείται από τις εθνικές διοικήσεις δεν εντάσσονται στον χώρο αρμοδιότητας που εξετάζεται.

25. Ήταν η Συνθήκη ενοποίησης των Συνθηκών του 1967 που προχώρησε στη θεσμοθέτηση της Επιτροπής των Μονίμων Αντιπροσώπων.

έχει συχνά αποτελέσει αντικείμενο συζητήσεων και προτάσεων λόγω των σημαντικών προβλημάτων που παρουσιάζονται στην εφαρμογή επιμέρους πολιτικών από τα κράτη-μέλη, οι τυπικές αλλαγές σε αυτόν τον χώρο αρμοδιότητας είναι ελάχιστες. Από τις αναθεωρήσεις των Συνθηκών, μόνο η Συνθήκη του Maastricht περιέλαβε σχετικά μέτρα, υιοθετώντας την ερμηνευτική εκδοχή²⁶ άσκησης της επικουρικής διαδικασίας ελέγχου της συμμόρφωσης των κρατών-μελών με αποφάσεις του ΔΕΚ που εκδόθηκαν σε υποθέσεις παραβιάσεων από τα κράτη-μέλη. Οι διαθεσμικές σχέσεις στην περίπτωση αυτή είναι σημαντικά πιο περιορισμένες και ιδιότυπες, καθώς κυριαρχούνται από τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ της Επιτροπής και των αρμόδιων φορέων στις επιμέρους εθνικές διοικήσεις, με τις κυβερνήσεις των κρατών-μελών, καθώς και με το ΔΕΚ.

Αν και η δυναμική αλλαγής στον χώρο αρμοδιότητας της εφαρμογής εμφανίζεται περιορισμένη, η διαπίστωση αυτή βρίσκεται σε αντίφαση με την κατάσταση που παρουσιάζουν οι ετήσιες εκθέσεις της Επιτροπής για την εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου.²⁷ Πιο συγκεκριμένα, στον χώρο αυτό και σε αντίθεση με το τι συμβαίνει σε εκείνον της λήψης αποφάσεων, οι αλλαγές είναι συχνές, αλλά άτυπες, καθώς ακολουθούν δυναμικές ανάπτυξης «κανονικοτήτων» (routines) και πρακτικών στη βάση της διαδικασίας «οργανωτικής εκμάθησης» (organizational learning).²⁸ Στο μέτρο που το κριτήριο αλλαγής δεν είναι ο βαθμός τυπικότητας, η δυναμική αλλαγής στον χώρο της εφαρμογής εμφανίζεται σημαντικά πιο ισχυρή. Ο χώρος αυτός είναι ιδιαίτερα δεκτικός στην αλλαγή, ίσως σημαντικά περισσότερο από ό,τι ο χώρος της διαδικασίας λήψης αποφάσε-

26. Η Συνθήκη του Maastricht στην αναθεώρηση του άρθρου 171 Ε.Κ. (νέο 228 ΣΕΚ) προχώρησε στη θεσμοποίηση της διαδικασίας που ακολουθούσε μέχρι τότε η Επιτροπή για την εφαρμογή της επικουρικής διάταξης ελέγχου της συμμόρφωσης. Η διάταξη ενισχύθηκε με την πρόβλεψη για δυνατότητα επιβολής κυρώσεων στα κράτη-μέλη από το ΔΕΚ μετά από σχετική πρόταση της Επιτροπής.

27. Για τα προβλήματα εφαρμογής ευρωπαϊκών πολιτικών και το φαινόμενο της μη-συμμόρφωσης των κρατών-μελών βλ. Mendrinou (1996, και υπό έκδοση), Richardson (1996β), Jönsson - Tallberg (1998).

28. Βλ. March - Levitt (1988), March - Olsen (1996), Mendrinou (1996, και υπό έκδοση). Χαρακτηριστική περίπτωση ανάπτυξης, στη βάση πρακτικών λειτουργίας, ενός τομέα πολιτικής στην Ε.Ε. είναι η άσκηση από την Επιτροπή της εκτελεστικής και ελεγκτικής της αρμοδιότητας στην πολιτική ανταγωνισμού (βλ. Lavdas - Mendrinou, 1995, 1999).

ων, καθώς στον τελευταίο ο υψηλός βαθμός τυπικότητας που προϋποθέτει συχνά λειτουργεί αποτρεπτικά στην αλλαγή («παγίδα συναινεσης»). Αντίστοιχα διαφοροποιημένα πρότυπα αλλαγής παρουσιάζονται και σε άλλους χώρους αρμοδιοτήτων των ευρωπαϊκών θεσμών, υπογραμμίζοντας τις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει η δυναμική αλλαγής τους.

6. ΟΙ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ ΣΤΗΝ Ε.Ε.

Η σπονδυλωτή εξέταση του φαινομένου της αλλαγής στην Ε.Ε. καθώς υπογράμμισε την πολυμέρειά του, πρόβαλλε τη σχετικότητα των ερμηνειών και τη στενή συνάφεια που παρουσιάζουν με το εκάστοτε αντικείμενο μελέτης, ανέδειξε ως κεντρικό ζήτημα την ανάγκη σύνθεσης. Η αμφίδρομη σχέση αλληλεξάρτησης και αμοιβαίου ετεροπροσδιορισμού μεταξύ ενός συστήματος και της δυναμικής αλλαγής που εμφανίζει καθιστά τη μελέτη της αλλαγής αναπόσπαστο στοιχείο της μελέτης του ίδιου του συστήματος. Η περίπτωση της Ε.Ε. δεν αποτελεί εξαίρεση, καθώς μέσα από την εξέταση του φαινομένου της αλλαγής στο πλαίσió της διαφαίνεται η σύνδεσή του με τη δυναμική αλλαγής που εμπεριέχει η διαδικασία ολοκλήρωσης.

Η παρουσίαση διακριτών πεδίων προσέγγισης της αλλαγής στην Ε.Ε. δεν ακυρώνει τη σημασία των μεταξύ τους αλληλεξαρτήσεων – αντίθετα με την εξέταση του θέματος στα επιμέρους διευκολύνεται η σύνθεση. Η ανάλυση που προηγήθηκε επικέντρωσε σε μια διάσταση του φαινομένου της αλλαγής, αυτή που συνδέεται με τον τρόπο που το σύστημα αντιδρά στη δυναμική αλλαγής για τη διατήρηση και την εξέλιξή του. Η άλλη διάσταση της αλλαγής αφορά τον τρόπο που ένα σύστημα διαχειρίζεται την αλλαγή. Η διάκριση μεταξύ των δύο είναι λεπτή, αλλά σημαντική, καθώς αναφέρεται στην αντιστροφή της κατεύθυνσης της εξαρτημένης σχέσης μεταξύ συστήματος και δυναμικής αλλαγής. Ειδικότερα, η πρώτη περίπτωση αφορά την επίδραση της δυναμικής αλλαγής στην πορεία εξέλιξης του συστήματος. Αντίθετα, η δεύτερη εστιάζει στην επίδραση που το σύστημα ασκεί στη δυναμική αλλαγής, προσδιορίζοντας το πεδίο, τον χρόνο, το εύρος που η τελευταία εμφανίζει.

Το άρθρο, για την εξέταση της διαχείρισης της αλλαγής στην Ε.Ε., προτείνει τη χρησιμοποίηση μιας προσέγγισης που έχει ανα-

πτυχθεί για τη μελέτη της δυναμικής αλλαγής των γραπτών κανόνων ενός οργανισμού (organization)²⁹ στη θεωρία των οργανώσεων. Ειδικότερα, αναφέρεται στη σχηματοποίηση των οργανωτικά προσδιορισμένων διαδικασιών αλλαγής των κανόνων που προτείνουν οι March - Schulz - Zhou (2000), δηλαδή των αλλαγών εκείνων που το ίδιο το σύστημα ανακινεί. Υποστηρίζει ότι η εξέταση της διαχείρισης της αλλαγής στην Ε.Ε. μέσα από τη σχηματοποίηση που προτείνει αυτή η προσέγγιση, επιτρέπει την ανάδειξη της επίδρασης που ασκούν οι επιμέρους παράμετροι του συστήματος στον προσδιορισμό της κατεύθυνσης, του εύρους, του πεδίου/περιεχομένου και του χρόνου μιας αλλαγής. Η αναγωγή και χρησιμοποίηση του σχήματος για την εξέταση αλλαγών που ξεπερνούν το μικροεπίπεδο των γραπτών κανόνων ενός οργανισμού, αν και απαιτεί την ανάπτυξη επιμέρους εξειδικευμένων υποθέσεων, δεν στερείται των πλεονεκτημάτων του λιτού χαρακτήρα του.

Για τους March - Schulz - Zhou η οργανωτική ανακίνηση της αλλαγής διακρίνεται σε τρεις δέσμες διαδικασιών (2000, σ. 56-82). Η πρώτη αφορά τις «διαδικασίες για την παραγωγή/ανάδειξη (generation) των προβλημάτων που σχετίζονται με τους κανόνες».³⁰ Η δεύτερη, τις «διαδικασίες για τον επιμερισμό της προσοχής (allocation of attention) στα προβλήματα» και η τρίτη συνδέεται με «τη συσσώρευση ικανοτήτων» στον οργανισμό τόσο σε σχέση με τη χρήση των υπαρχόντων κανόνων, όσο και σε σχέση με την προηγούμενη εμπειρία αλλαγής τους. Βάση ενεργοποίησης της δυναμικής αλλαγής είναι τα προβλήματα που «αναγνωρίζει» το σύστημα. Αυτά μπορεί να έχουν εξωτερική ή εσωτερική ή ενδοθεσμική³¹ προέ-

29. Στις θεσμικές αναλύσεις η εννοιολογική διάκριση μεταξύ θεσμού (institution) και οργανισμού (organization) παρουσιάζει σημαντικές δυσκολίες (βλ. Perrow, 1986· Scharpf, 1997· North, 1990). Η τοποθέτηση στο ζήτημα αυτό ξεπερνά το σκοπό του άρθρου – η διευκρίνιση που ακολουθεί γίνεται μόνο για λόγους σαφήνειας. Πιο συγκεκριμένα, θα χρησιμοποιείται ο όρος «οργανισμός» μόνο όπου είναι κρίνεται απαραίτητο να τονιστεί η παράμετρος που θέτουν η προσέγγιση των March - Schulz - Zhou. Σε κάθε άλλη περίπτωση η αναφορά γίνεται στο «σύστημα» ως ευρύτερη έννοια.

30. Για τα «προβλήματα» και την αλλαγή στις δημόσιες πολιτικές, βλ. Kingdon (1995).

31. Προτείνεται η κατηγορία προβλημάτων «εσωτερικής» προέλευσης να διακριθεί σε δύο επιμέρους. Η πρώτη να αναφέρεται σε ευρύτερα εσωτερικά προβλήματα ενός συστήματος και η δεύτερη να οριστεί για προβλήματα «ενδοθεσμικής» προέλευσης καθώς αποδίδει την έννοια του «εσωτερικού» που δίνουν οι March - Schulz - Zhou εξετάζοντας τη δυναμική αλλαγής των κανόνων ενός οργανισμού.

λευση ή ακόμη και να αποτελούν κοινωνικές κατασκευές (δηλαδή προβλήματα που αναγνωρίζονται επειδή το σύστημα τα αναγνωρίζει). Η αλλαγή δεν προκύπτει αυτόματα, αλλά προϋποθέτει την ύπαρξη και την αναγνώριση προβλημάτων από το σύστημα. Η διαδικασία αναγνώρισης, μέσα από την προβολή του προβλήματος, κινητοποιεί τους μηχανισμούς λήψης αποφάσεων του οργανισμού για την αντιμετώπισή του.

Η έναρξη συζητήσεων για ένα πρόβλημα, οι ενδεχόμενες συγκρούσεις και διαπραγματεύσεις που ακολουθούν, προσελκύουν την «προσοχή» (attention) του οργανισμού. Για τους March - Schulz - Zhou η προσέλκυση της προσοχής όσων λαμβάνουν τις αποφάσεις και ο τρόπος με τον οποίο επιμερίζεται η προσοχή μεταξύ των επιμέρους θεμάτων ενός οργανισμού αποτελεί κρίσιμη παράμετρο της αλλαγής. Ειδικότερα, για τον επιμερισμό της προσοχής, διακρίνουν δύο εκδοχές δυναμικών οι οποίες προσδιορίζουν, είτε ανεξάρτητα είτε από κοινού, την ευρύτερη δυναμική αλλαγών σε έναν οργανισμό. Η πρώτη αφορά τη «μετάδοση» (contagion) της δυναμικής αλλαγής μέσω της αναγνώρισης είτε συναφών προβλημάτων σε άλλους τομείς του οργανισμού είτε αλληλεξαρτήσεων μεταξύ των κανόνων ενός τομέα. Η δεύτερη, αφορά τον «ανταγωνισμό» (competition) προσέλκυσης της προσοχής μεταξύ τομέων ενός οργανισμού. Οι αλλαγές που προκύπτουν μέσα από την επίδραση αυτών των δυναμικών εξαρτώνται από τις ιδιαιτερότητες, τις αλληλεξαρτήσεις και τη συνάφεια μεταξύ επιμέρους τομέων πολιτικής, καθώς και από τα χαρακτηριστικά και τις ιδιαιτερότητες της διαδικασίας λήψης αποφάσεων.

Τέλος, κρίσιμης σημασίας για την ανάδειξη της δυναμικής αλλαγής είναι η τρίτη δέσμη διαδικασιών η οποία αναφέρεται στη «συσσώρευση ικανοτήτων» που παρουσιάζει ο οργανισμός. Η προηγούμενη εμπειρία και η εξοικείωση με την εισαγωγή αλλαγών, η δεκτικότητα της διοίκησης στο ενδεχόμενο αλλαγής, η επίδραση της συνήθειας, ο βαθμός ικανότητας οργανωτικής εκμάθησης που παρουσιάζει το σύστημα, η ικανότητα να αναπτύσσει άτυπες πρακτικές και κανονικότητες διαχείρισης, η ανάπτυξη κανόνων (και πολιτικών) ικανών να «απορροφούν» (absorb) προβλήματα αποτελούν μερικά από τα θέματα που σχετίζονται με τις διαδικασίες συσσώρευσης ικανοτήτων και προσδιορίζουν τη στάση του συστήματος απέναντι στην αλλαγή.

Οι δέσμες διαδικασιών που προτείνει αυτή η προσέγγιση διαχει-

ρισης της αλλαγής, καθώς και η μεταξύ τους σύνδεση, προσφέρουν αναλυτικά εργαλεία για την καλύτερη διερεύνηση των αλλαγών στο πολιτικό σύστημα της Ε.Ε. Η σημασία που αποδίδεται στις διαδικασίες «αναγνώρισης» των προβλημάτων και «προσέλευσης της προσοχής», σε συνδυασμό με τις δυναμικές της «μετάδοσης» ή του «ανταγωνισμού» στην προσέλευση της προσοχής των εμπλεκόμενων φορέων δράσης του συστήματος και, τέλος, η συνάρτηση του εύρους και της μορφής της αλλαγής από τα όρια που θέτει η προηγούμενη «υπερμεγέθυνση ικανοτήτων» στο σύστημα, προσφέρουν σημαντικά αναλυτικά εργαλεία για τη μελέτη της διαχείρισης της αλλαγής στην Ε.Ε.³² Η εξέταση πολλών θεματικών της ευρωπαϊκής συζήτησης θα μπορούσε να ωφεληθεί από τη διερεύνηση των επιμέρους παραμέτρων τους με τη βοήθεια αυτού του πλέγματος διαδικασιών.

Ζητήματα που αφορούν τη λειτουργία της ευρωπαϊκής διοίκησης, των τάσεων και των προτύπων που αναδεικνύει, καθώς και ευρύτερες θεματικές που συνδέονται με τους στόχους πολιτικής και την πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενα μελέτης στη βάση αυτού του σχήματος. Για παράδειγμα, ακόμη και σε ένα ευρύ θέμα όπως αυτό της επικείμενης διεύρυνσης, η αναφορά στην προσέγγιση αυτή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς τονίζει τα σημεία αλλαγής και διαφοροποίησης των τάσεων που παρουσιάζει. Η αναγνώριση του προβλήματος ή, στην περίπτωση αυτή, των προβλημάτων που εμπεριέχονται στο θέμα, αποτέλεσε την αφετηρία της συζήτησής του στην Ε.Ε. Ακολούθησε η διαδικασία «προσέλευσης της προσοχής» η οποία, στην προκειμένη περίπτωση εμφάνισε στοιχεία τόσο της δυναμικής του «ανταγωνισμού» στην προσέλευση της προσοχής όσο και εκείνης της «μετάδοσης». Το δίλημμα μεταξύ «διεύρυνσης» και «εμβάθυνσης» που απασχόλησε στις αρχές της δεκαετίας του 1990 τις συζητήσεις στην Ε.Ε. και οι διαφοροποιημένες τοποθετήσεις τόσο των ευρωπαϊκών θεσμών όσο και των κρατών-μελών στο θέμα

32. Η έννοια της «προσοχής» σε αυτό το σχήμα παραπέμπει σε σημαντικό βαθμό στην έννοια της διαμόρφωσης των προτεραιοτήτων πολιτικής ενός θεσμού. Στο πλαίσιο αυτό, οι δυναμικές που διακρίνονται στη δέσμη διαδικασιών επιμερισμού της προσοχής, διευκρινίζουν σημαντικά τη βάση εξέτασης της διαμόρφωσης και ανάδειξης των προτεραιοτήτων πολιτικής σε έναν θεσμό και στο ευρύτερο περιβάλλον λειτουργίας του (βλ. Mendrinou, 1996, και υπό έκδοση). Παράμετροι όπως ο «ανταγωνισμός» και η «μετάδοση» στο πλαίσιο της διαμόρφωσης της διάταξης των θεμάτων που απασχολούν ένα σύστημα ή τους επιμέρους θεσμούς του διευκολύνουν σημαντικά τη μελέτη της στην περίπτωση της Ε.Ε.

αποτελούν χαρακτηριστική περίπτωση «ανταγωνισμού» δύο εκδοχών πολιτικής σε ένα σύστημα. Αντίστοιχο ενδιαφέρον παρουσιάζει η δυναμική της «μετάδοσης», καθώς η απόφαση για τη διεύρυνση της Ε.Ε. δρομολόγησε ένα ευρύτατο πλέγμα αλλαγών και μετασχηματισμών του θεσμικού πλαισίου, στη βάση της προετοιμασίας της διεύρυνσης. Σε κάθε όμως περίπτωση, μαζί με τη συμπερίληψη των πολιτικών διαστάσεων του ζητήματος, βάση των συζητήσεων, των επιλογών, των διαπραγματεύσεων, του σχεδιασμού έχει αποτελέσει η ικανότητα του ευρωπαϊκού πολιτικού συστήματος για διεύρυνση. Η εμπειρία των προηγούμενων διευρύνσεων, η εξοικείωση και η δεκτικότητα των ευρωπαϊκών θεσμών σε επιμέρους αλλαγές, η εξοικείωση με διαδικασίες αναθεώρησης, κ.ά., έχουν συμβάλει σημαντικά στην πρόοδο του θέματος της διεύρυνσης.

7. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η ανάλυση υπογράμμισε τον πολυσύνθετο χαρακτήρα του φαινομένου της αλλαγής στην Ε.Ε. Διερεύνησε τις δύο κύριες διαστάσεις του φαινομένου, αναζητώντας στοιχεία που θα διευκόλυναν την μελέτη της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και των κατευθύνσεων που διαγράφει. Η δυναμική αλλαγής εξετάστηκε στη βάση τριών πεδίων και με αναφορά σε διακριτές προσεγγίσεις. Από την εξέταση προέκυψε ότι η δυναμική αλλαγής σε σχέση με το φαινόμενο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης εμφανίζεται περισσότερο ως «κατάσταση» (condition) παρά ως «διαδικασία» (process). Το ενδιαφέρον στην περίπτωση αυτή είναι ότι, καθώς η ολοκλήρωση προσεγγίζεται κατά κύριο λόγο ως «διαδικασία», η κατανόηση της δυναμικής αλλαγής της καθιστά την τελευταία «κατάσταση».

Ιδιαιτερότητες παρουσιάζει η δυναμική αλλαγής και στο πολιτικό σύστημα της Ε.Ε. Στην περίπτωση αυτή, πρόκειται για ενδοσυστημική αλλαγή που υπογραμμίζει την ικανότητα του συστήματος να ανταποκρίνεται στις πιέσεις τους περιβάλλοντος, συνδέοντας τη δυναμική της αλλαγής του συστήματος με τη διάρκεια και τη συνέχεια που αυτό παρουσιάζει. Στο πλαίσιο αυτό, ζήτημα αλλαγής/ανατροπής του υπάρχοντος ευρωπαϊκού πολιτικού συστήματος προκύπτει μόνο σε σχέση με την ελλειμματική σχέση μεταξύ ευρωπαϊκών θεσμών και κοινωνίας, δικαιολογώντας τη στροφή την τελευταία δεκαετία του ενδιαφέροντος της Ε.Ε. στη βελτίωση

της ενημέρωσης των ευρωπαίων πολιτών και στην ενίσχυση της συμμετοχής τους. Στο πεδίο των ευρωπαϊκών θεσμών η δυναμική αλλαγής εμφανίζεται σημαντικά διαφοροποιημένη και ετερόκλητη προβάλλοντας ποικιλία προτύπων. Τα πρότυπα αυτά αλλαγής που προβάλλουν οι επιμέρους ευρωπαϊκοί θεσμοί είναι στενά συνυφασμένα με τις ιδιαιτερότητες τους.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η εξέταση της δυναμικής αλλαγής αποτελεί τη μία από τις διαστάσεις του φαινομένου της αλλαγής. Η δεύτερη αναφέρεται στους μηχανισμούς και τις διαδικασίες με τις οποίες ένα σύστημα διαχειρίζεται την αλλαγή. Χωρίς να προχωρήσει σε αναλυτική εξέταση της διάστασης αυτής στην Ε.Ε. πρότεινε ένα σχήμα μελέτης της. Ειδικότερα, αναφέρθηκε σε ένα πλέγμα διαδικασιών που επιτρέπει από τη μια πλευρά την ανάλυση των παραμέτρων της αλλαγής σε ένα σύστημα και από την άλλη τις εντάσσει στις ιδιαιτερότητες του συστήματος. Στη περίπτωση αυτή, και αντίθετα με το τι συμβαίνει με την πρώτη διάσταση του φαινομένου της αλλαγής, προϋπόθεση της λειτουργίας της είναι η σύνθεση των στόχων και η εύρεση της ευρύτερης δυνατής συναίνεσης των φορέων δράσης του συστήματος για την επίτευξή τους. Οι διαφοροποιήσεις που εμφανίζονται στη διαχείριση της αλλαγής είναι το αποτέλεσμα των προτεραιοτήτων που αναγνωρίζει το σύστημα, της συναίνεσης των φορέων του συστήματος πάνω σε αυτούς τους στόχους πολιτικής και, τέλος, της θεσμικής εμπειρίας και των μέσων υλοποίησής τους. Στο πλαίσιο αυτό η πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, παρά τις δυσκολίες που έχει κατά καιρούς αντιμετωπίσει, έχει αναπτύξει ένα πολιτικό σύστημα που εμφανίζεται αρκετά ικανό να διαχειρίζεται την αλλαγή. Παρόλα αυτά, τα επόμενα χρόνια θέτουν μια σειρά από προκλήσεις στο ευρωπαϊκό πολιτικό σύστημα που σε σημαντικό βαθμό θα δοκιμάσουν την επάρκειά του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- ALMOND, G.A. - COLEMAN, J.S. (1960), *The Politics of Developing Areas*, Princeton University Press, Princeton.
- ALMOND, G.A. - FLANAGAN, S.C. - MUNDT, R.J. (επιμ.) (1973), *Crisis, Choice and Change: Historical Studies of Political Development*, Little, Βοστώνη.
- ASPINWALL, M.D. - SCHNEIDER, G. (2000), «Same Menu, Separate Tables: The

- Institutionalist Turn in Political Science and the Study of European Integration», *European Journal of Political Research*, τχ. 38, σ. 1-36.
- BIEBER, R. - DEHOUSSE, R. - PINTER J. - WEILER, J. (επιμ.) (1988), *1992: One European Market? A Critical Analysis of the Commission's Internal Market Strategy*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden.
- BRINTON, M.C. - NEE, V. (1998), *The New Institutionalism in Sociology*, Stanford University Press, Stanford.
- BRUNSSON, N. - OLSEN, J.P. (1993), *The Reforming Organization*, Routledge, Λονδίνο.
- BULL, H. (1977), *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη.
- BUZAN, B. - JONES B. (επιμ.) (1981), *Change and the Study of International Relations: The Evaded Dimension*, St. Martin's Press, Νέα Υόρκη.
- COHEN, M. - MARCH J.G. - OLSEN, J.P. (1972), «A Garbage Can Model of Organizational Choice», *Administrative Science Quarterly*, τχ. 17, σ. 1-25.
- COLLIER, R.B. - COLLIER, D. (1991), *Shaping the Political Arena: Critical Junctures, the Labor Movement, and Regime Dynamics in Latin America*, Princeton University Press, Princeton.
- CRAM, L. - DINAN, D. - NUGENT, N. (επιμ.) (1999), *Developments in the European Union*, St. Martin's Press, Νέα Υόρκη.
- CZEMPIEL, E.-O. - ROSENAU J.N. (επιμ.) (1989), *Global Changes and Theoretical Challenges: Approaches to World Politics for the 1990s*, Lexington Books, Lexington, MA.
- DINAN, D. (1999), *An Ever Closer Union. An Introduction to European Integration*, 2η έκδοση, Macmillan.
- EASTON, D. (1965), *A Framework for Political Analysis*, Prentice-Hall, Νέα Υόρκη.
- EASTON, D. (1979), *A Systems Analysis of Political Life*, The University of Chicago Press, Σικάγο.
- FINKLE, J.L. - GABLE, R.W. (1971), *Political Development and Social Change*, 2η έκδοση, Wiley, Νέα Υόρκη.
- GARRETT, G. - TSEBELIS, G. (1996), «An Institutional Critique of Inter-governmentalism», *International Organization*, τόμ. 50.2, σ. 269-299.
- GILPIN, R. (1981), *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- HAAS, E. (1968), *The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces, 1950-57*, Stanford University Press, Stanford.
- HIX, S. (1999), *The Political System of the European Union*, St. Martin's Press, Νέα Υόρκη.
- HOOGHE, L. - MARKS, G. (2001), *Multi-Level Governance and European Integration*, Rowman-Littlefield, Lanham.
- HUNTINGTON, S.P. (1968), *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, New Haven.

- ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ, Π. Κ. (2000), *Το Μέλλον της Ευρώπης: Η Προοπτική της Ευρωπαϊκής Ομοσπονδίας και η Ελλάδα*, Σιδέρης, Αθήνα.
- JÓNSSON, CH. - TALLBERG, J. (1998), «Compliance and Post-Agreement Bargaining», *European Journal of International Relations*, τόμ. 4.4, σ. 371-408.
- ΚΑΖΑΚΟΣ, Π. (1996), *Θεσμικές Μεταρρυθμίσεις στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Εναλλακτικά Μοντέλα και Προοπτικές*, Σιδέρης, Αθήνα.
- KINGDON, J.W. (1995), *Agendas, Alternatives, and Public Policies*, 2η έκδοση, Longman, Λονδίνο.
- KRASNER, S. (1984), «Approaches to the State: Alternative Conceptions and Historical Dynamics», *Comparative Politics*, τχ. 16.
- LAVDAS, Κ. (2001), «Republican Europe and Multicultural Citizenship», *Politics*, τόμ. 21.1, σ. 1-11.
- LAVDAS, Κ. (1997), *The Europeanization of Greece: Interest Politics and the Crises of Integration*, Macmillan, Λονδίνο.
- LAVDAS, Κ. - MENDRINOY, Μ. (1999), *Politics, Subsidies, and Competition: The New Politics of State Intervention in the European Union*, Edward Elgar, Cheltenham.
- LAVDAS, Κ. - MENDRINOY, Μ. (1995), «Competition Politics and Institutional Politics in the European Community: State Aid Control and Small Business Promotion», *European Journal of Political Research*, τόμ. 28.2, σ. 171-201.
- LINDBERG, L. - SCHEINGOLD, S.A. (επιμ.), *Regional Integration: Theory and Research*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- MARKS, G. - HOOGHE, L. - BLANK, K. (1996), «European Integration from the 1980s: State-centric versus Multi-level Governance», *Journal of Common Market Studies*, τόμ. 34.3, σ. 341-378.
- MARCH, J.G. (1996), «Continuity and Change in Theories of Organizational Action», *Administrative Science Quarterly*, τχ. 41, σ. 278-287.
- MARCH, J.G. - LEVITT, B. (1988), «Organizational Learning», *Annual Review of Sociology*, τχ. 14, σ. 319-340.
- MARCH, J.G. - OLSEN, J.P. (1989), *Rediscovering Institutions*, Free Press, Νέα Υόρκη.
- MARCH, J.G. - OLSEN, J.P. (1996), «Institutional Perspectives on Political Institutions», *Governance*, τόμ. 9, σ. 247-264.
- MARCH, J.G. - SCHULZ M. - ZHOU, X. (2000), *The Dynamics of Rules: Change in Written Organizational Codes*, Stanford University Press, Stanford.
- MENDRINOY, Μ. (1996), «Non-compliance and the European Commission's Role in Integration», *Journal of European Public Policy*, τόμ. 3.1, σ. 1-22.
- MENDRINOY, Μ., *Integration and Enforcement*, Oxford University Press, Οξφόρδη, υπό έκδοση.
- MILLER, L.H. (1990), *Global Order: Values and Power in International Politics*, Westview Press, Boulder, Co.

- MORAVCSIK, A. (1998), *The Choice for Europe. Social Purpose & State Power from Messina to Maastricht*, Cornell University Press, Ithaca, Νέα Υόρκη.
- MORAVCSIK, A. (1991), «Negotiating the SEA: National Interest and Conventional Statecraft in the European Community», *International Organization*, τόμ. 45, σ. 651-688.
- NIEDERRMAYER, O. - SINNOTT, R. (επιμ.) (1995), *Public Opinion and Internationalized Governance*, Oxford University Press, Οξφόρδη.
- NORTH, D.C. (1990), *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge.
- NUGENT, N. (1999), *The Government and Politics of the European Union*, 4η έκδοση, Macmillan, Λονδίνο.
- OLSEN, J.P. - PETERS, B.G. (1996), «Introduction: Learning from Experience?», στο J.P. Olsen - B.G. Peters (επιμ.), *Lessons from Experience: Experiential Learning from Administrative Reform in Eight Democracies*, Scandinavian University Press, Oslo.
- PALMER, M. - STERN, L. (1971), *Political Development in Changing Societies*, D.C. Heath, Lexington, MA.
- PEDERSEN, O.K. (1991), «Nine Questions to a Neo-Institutional Theory in Political Science», *Scandinavian Political Studies*, τόμ. 14, σ. 125-148.
- PERROW, CH. (1986), *Complex Organizations: A Critical Essay*, 3η έκδοση, Random House, Νέα Υόρκη.
- PESCATORE, P. (1987), «Some Critical Remarks on the "Single European Act"», *Common Market Law Review*, τόμ. 24, σ. 9-18.
- PETERS, B.G. (1999), *Institutional Theory in Political Science: The "New Institutionalism"*, Continuum, Λονδίνο.
- PETERSON, J. (2001), «The Choice for EU Theorists: Establishing a Common Framework for Analysis», *European Journal of Political Research*, τόμ. 39, σ. 289-318.
- PFEFFER, J. - SALANICK, G. (1978), *The External Control of Organizations*, Harper & Row, Νέα Υόρκη.
- PIERSON, P. (1996), «The Path to European Integration: A Historical Institutional Perspective», *Comparative Political Studies*, τόμ. 29, σ. 123-163.
- POLLACK, M.A. (2001), «International Relations Theory and European Integration», *Journal of Common Market Studies*, τόμ. 39.2, σ. 221-244.
- PUCHALA, D.J. (1971), «Of Blind Men, Elephants and International Integration», *Journal of Common Market Studies*, τόμ. 10, σ. 267-284.
- RIKER, W.H. (1980), «Implications from the Disequilibrium of Majority Rule for the Study of Institutions», *American Political Science Review*, τόμ. 74, σ. 432-446.
- RHODES, R.A.W. - BACHE, I. - GEORGE, S. (1996), «Policy Networks and Policy Making in the EU: A Critical Appraisal», στο L. Hooghe (επιμ.), *Cohesion Policy and European Integration*, Oxford University Press, Οξφόρδη.

- RICHARDSON, J. (επιμ.) (1996α), *Power and Policy - Making*, Routledge, Λονδίνο.
- RICHARDSON, J. (επιμ.) (1996β), «Eroding EU Policies: Implementation Gaps, cheating and Re-steering», στο J. Richardson (επιμ.), *Power and Policy - Making*, Routledge, Λονδίνο.
- ROSAMOND, B. (2000), *Theories of European Integration*, Palgrave, Houndmills.
- ROSENAU, J.N. (1990), *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*, Princeton University Press, Princeton.
- ROSENAU, J.N. (1992), «Governance, Order, and Change in World Politics», στο J.N. Rosenau - E.-O. Czempiel (επιμ.), *Governance without Government: Order and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- ROSENAU, J.N. (1997), *Along the Domestic-Foreign Frontier: Exploring Governance in a Turbulent World*, Cambridge University Press, Cambridge.
- SABATIER, P.A. (1999), *Theories of the Policy Process*, Westview Press, Boulder, Co.
- SANDHOLTZ, W. (1996), «Membership Matters: Limits of the Functional Approach to European Institutions», *Journal of Common Market Studies*, τόμ. 34.3, σ. 403-429.
- SANDHOLTZ, W. - STONE SWEET, A. (1998), *European Integration and Supranational Governance*, Oxford University Press, Οξφόρδη.
- SCHARPF, F.W. (1999), *Governing in Europe: Effective and Democratic?*, Oxford University Press, Οξφόρδη.
- SCHARPF, F.W. (1997), *Games Real Actors Play: Actor-Centered Institutionalism in Policy Research*, Westview Press, Boulder, Co.
- SCHARPF, F.W. (1988), «The Joint Decision Trap: Lessons from German Federalism and European Integration», *Public Administration*, τόμ. 66, σ. 239-278.
- SCHMITTER, PH.C. (2000), *How to Democratize the European Union... and Why Bother?*, Rowman & Littlefield, Lanham.
- SHEPSLE, K.A. (1989), «Studying Institutions: Lessons from the Rational Choice Approach», *Journal of Theoretical Politics*, τόμ. 1, σ. 131-147.
- ΣΤΑΓΚΟΣ, Π. (2001), «Προς ένα Ευρωπαϊκό Σύνταγμα: κράτος Δικαίου, Θεμελιώδη Δικαιώματα, Ιδιότητα του "Πολίτη της Ένωσης"», στο Κ. Στεφάνου - Αρ. Φατούρος - Θ. Χριστοδουλίδης (επιμ.), *Εισαγωγή στις Ευρωπαϊκές Σπουδές. Ιστορία-Θεσμοί-Δίκαιο*, τόμος Α', Σιδέρης, Αθήνα.
- ΣΤΕΦΑΝΟΥ, Κ. (2001), «Θεσμική Συγκρότηση: Όργανα Λήψης Αποφάσεων», στο Κ. Στεφάνου - Αρ. Φατούρος - Θ. Χριστοδουλίδης (επιμ.), *Εισαγωγή στις Ευρωπαϊκές Σπουδές. Ιστορία-Θεσμοί-Δίκαιο*, τόμος Α', Σιδέρης, Αθήνα.
- ΤΣΑΤΣΟΣ, Δ. Θ. (2001), *Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία. Για μια Ένωση Λαών με Ισχυρές Πατρίδες*, Καστανιώτης, Αθήνα.

- ΤΣΙΝΙΣΙΖΕΛΗΣ, Μ. Ι. (2001), *Quo Vadis Europa?*, Σύγχρονες Ακαδημαϊκές και Επιστημονικές Εκδόσεις, Αθήνα.
- ΧΡΙΣΤΟΛΟΥΛΙΑΗΣ, Θ. (2001), «Η Ιστορική Διαδρομή της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης», στο Κ. Στεφάνου - Αθ. Φατούρος - Θ. Χριστοδουλίδης (επιμ.), *Εισαγωγή στις Ευρωπαϊκές Σπουδές. Ιστορία-Θεσμοί-Δίκαιο*, τόμος Α', Σιδέρης, Αθήνα.
- ΧΡΥΣΟΜΑΛΛΗΣ, Μ. (2001), «Οι Κοινωνικές Διαδικασίες Λήψης Αποφάσεων», στο Κ. Στεφάνου - Αθ. Φατούρος - Θ. Χριστοδουλίδης (επιμ.), *Εισαγωγή στις Ευρωπαϊκές Σπουδές. Ιστορία-Θεσμοί-Δίκαιο*, τόμος Α', Σιδέρης, Αθήνα.
- WESTLAKE, Μ. (επιμ.) (1998), *The European Union Beyond Amsterdam: New Concepts of European Integration*, Routledge, Λονδίνο.

ΟΙ ΝΕΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΚΕΠΠΑ

Το άρθρο αναφέρεται στη διαλεκτική των θεωρητικών μοντέλων με το διαφοροποιημένο πολιτικό περιβάλλον μέσα στο οποίο προχωρεί η ΚΕΠΠΑ. Σημεία αναφοράς είναι το θεσμικό-πολιτιστικό πλαίσιο της Ε.Ε. και η πίεση που της ασκούν οι διεθνείς συνθήκες για την αναβάθμιση του πολιτικού της ρόλου. Η ανάλυση συνδέει, επίσης, τη συγκρότηση του ευρωστρατού, με τον στόχο ιδεολογικής και πολιτικής νοηματοδότησης της ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφάλειας. Το επίκεντρο δεν εστιάζεται εδώ στην θεσμική κατανομή ευθυνών μεταξύ Ε.Ε. και ΝΑΤΟ, αλλά κυρίως στον προσδιορισμό της πολιτικής-πολιτιστικής ταυτότητας που θα τροφοδοτήσει τη στάση της Ευρώπης έναντι των προκλήσεων για την ασφάλειά της.

«Η αποστολή της Ε.Ε. διαφέρει από αυτή του ΝΑΤΟ, αλλά συμπληρώνει και ενισχύει αυτή του ΝΑΤΟ, και αντίστροφα. Ακριβώς όπως οι ΗΠΑ χρειάζονται και παροτρύνουν τους ευρωπαίους συμμάχους τους να δρουν ως ίσοι εταίροι στον τομέα της κοινής μας άμυνας, έτσι και όλοι μας στο ΝΑΤΟ θα πρέπει να ενχόμεστε η Ε.Ε. να καλλιεργήσει σε μια όσο γίνεται ευρύτερη πολιτική και γεωγραφική περιοχή τις αξίες και τους θεσμούς, τα ήθη της εθνικής και διεθνούς ζωής που σφράγισαν την ταυτότητα της Δυτικής Ευρώπης τα τελευταία 50 χρόνια».¹

1. ΤΟ ΔΙΠΤΥΧΟ «ΑΣΦΑΛΕΙΑ-ΑΜΥΝΑ»

Η προσπάθεια κατανόησης της έννοιας και της λειτουργίας της διεθνούς ασφάλειας υπό συνθήκες παγκοσμιοποίησης θέτει συστη-

* Διδάκτωρ Ιστορίας του Πανεπιστημίου Tübingen, ειδική επιστήμων του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών.

1. Απόσπασμα από ομιλία του Strobe Talbott με τίτλο «America's Stake in a Strong Europe», Λονδίνο, στο Maartje Rutten (επιμ.), *From St. Malo to Nice. European Defence: core documents*, Chaillot Papers, 47, Μάιος 2001, WEU Institute for Security Studies, σ. 54-59.

ματικά σε δοκιμασία τα παραδοσιακά εργαλεία ανάλυσης των διεθνών σχέσεων.

Ένας σημαντικός λόγος έγκειται στο γεγονός ότι οι κρατούσες μέχρι χθες –(νεο)ρεαλιστικές και (νεο)φιλελεύθερες κυρίως– αναλύσεις δύσκολα μετακινούνται από τη λογική του (εθνικού) κράτους ως κεντρικού, αποκλειστικού σχεδόν, παράγοντα πολιτικής και ασφάλειας μέσα σε ένα άναρχο διεθνές σύστημα. Η αναβάθμιση άλλων καθοριστικών δρώντων (actors), εκτός του κράτους, στη διεθνή πολιτική μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και την εκχύλιση του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης, υπονομεύει όμως σταθερά την ακεραιότητα αυτής της λογικής.

Εκ των πραγμάτων, το θεωρητικό υπόβαθρο των καθιερωμένων προσεγγίσεων αποδεικνύεται πια ανεπαρκές να εξηγήσει την δυναμική επιρροή που αναπτύσσουν έννοιες όπως συλλογική ταυτότητα, πολιτική κουλτούρα (political culture), συστήματα κοινωνικών κανόνων και αξιών (principles, rules, norms) στον προσδιορισμό των αντιλήψεων ασφάλειας σε εθνικό και διεθνές επίπεδο.²

Νεορεαλιστικά πρότυπα – δανειζόμενα πολλές φορές στοιχεία από άλλες πειθαρχίες (θεωρία της οργάνωσης, συγκριτική πολιτική ανάλυση, πολιτική ψυχολογία)³– λειτουργούν αρκετά αποτελεσματικά στην ερμηνεία υφιστάμενων αντιλήψεων και πολιτικών για την ασφάλεια. Υστερούν, όμως, στον εκ των προτέρων προσδιορισμό των αιτιακών και δομικών στοιχείων που συνθέτουν τις αντιλήψεις και τις πολιτικές ασφάλειας κρατών ή διεθνών καθεστώτων (international regimes).⁴ Αναλύσεις αυτής της σχολής δυ-

2. Roger Eatwell, (επιμ.), *European Political Cultures: Conflict or Convergence?*, Routledge, 1997, σ. 1-13· Andreas G. Kouvertaris - George A. Kouvertaris, «Attitudes Towards European Integration: Ethnic and Cultural Dimensions», στο των ιδίων, *The Impact of European Integration: Political, Sociological and Economic Changes*, Praeger 1996, σ. 151-168.

3. Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading, Mass. 1979· David A. Baldwin, (επιμ.), *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1993, σ. 285-292· Joseph Grieco, «Anarchy and the Limits of Cooperation: a Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism», στο *International Organization*, τόμ. 42 (τχ. 3), καλοκαίρι 1998, σ. 498 κ.ε.· Martin Wight, *Διεθνής Θεωρία: Τα Τρία Πείσματα Σκέψης*, Ποιότητα, Αθήνα 1998· πρβλ. επίσης Peter J. Katzenstein (επιμ.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1996, σ. 26.

4. Βλ. την εμπειροστατωμένη ανάλυση του Volker Rittberger, *Regime Theory and International Relations*, Oxford University Press, Clarendon Press, Οξφόρδη 1993.

σκολεύονται, εξάλλου, να αφομοιώσουν τις διαφοροποιημένες αντιλήψεις εθνικής και συλλογικής ασφάλειας που απασχολούν κρατικούς και μη κρατικούς δρώντες σήμερα.

Ο μεταβαλλόμενος χαρακτήρας του διεθνούς περιβάλλοντος δεν είναι βέβαια άγνωστος στις καθιερωμένες θεωρήσεις. Ταυτιζόμενοι και με αρχές του νεοφιλελεύθερου παραδείγματος, κορυφάιοι θεωρητικοί του νεορεαλισμού⁵ χρησιμοποιούν ως βάση τη συμμετοχή των εθνικών κρατών σε διεθνείς οργανισμούς για να εξηγήσουν ή να προβλέψουν μεταβλητότητες στη συμπεριφορά τους. Η διαδικασία αμοιβαίας εξισορρόπησης των κρατών στο διεθνές σύστημα δεν εξελίσσεται, σε αυτή τη θεώρηση, μόνον αυτόματα μεταξύ τους, εξαιτίας της προσπάθειάς τους για μεγιστοποίηση της ισχύος τους, όπως υποστηρίζει η κλασική ρεαλιστική θεωρία,⁶ αλλά και μέσω της συμμετοχής τους σε διεθνείς οργανισμούς που προσφέρουν ένα εναλλακτικό πεδίο διατύπωσης και προώθησης συμφερόντων και συντονισμού πολιτικών. Τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, οι δρώντες που παραμένουν, βέβαια, κατά κύριο λόγο τα έθνη-κράτη, προσδιορίζουν τις έννοιες της απειλής (ή της αντίληψής της) και του συμφέροντος, τη στρατηγική και την πολιτική ασφαλείας τους, έχοντας πια τη δυνατότητα να επιλέξουν ανάμεσα σε πολλές εναλλακτικές λύσεις που απορρέουν από τη συμμετοχή τους σε διεθνή καθεστώτα, ώστε να τοποθετηθούν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο μέσα στο άναρχο διεθνές σύστημα. Στην ερμηνεία αυτή, οι διεθνείς οργανισμοί εκλαμβάνονται ως μηχανισμοί ελέγχου της διεθνούς αναρχίας που συμβάλλουν, και πάλι, στην καλύτερη εξυπηρέτηση του αδήριτου εθνικού συμφέροντος. Λειτουργούν, επίσης, ως πόλοι συγκέντρωσης των απρόβλεπτων

5. Robert O. Keohane, *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, Princeton 1984· Kenneth N. Waltz, «The Origins of War in Neorealist Theory», στο Robert I. Rotberg - Theodore K. Raab (επιμ.), *The Origins and Prevention of Major Wars*, Cambridge University Press, Cambridge 1989· Robert Axelrod, *The Evolution of Cooperation*, Basic Books, Νέα Υόρκη 1984· Kenneth A. Oye (επιμ.), *Cooperation under Anarchy*, Princeton University Press, Princeton 1994.

6. Βλ. σχετικά E.H. Carr, *The Twenty Year Crisis, 1919-1939. An Introduction to the Study of International Relations*, Macmillan, St. Martin's Press, 1940· Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred Knopf, Νέα Υόρκη 1948, 1978, 5η έκδοση· Raymond Aron, *Paix et Guerre entre les Nations*, Calman-Lévy, Παρίσι 1962, 1984· προβλ. Αλέξης Ηρακλείδης, *Η Διεθνής Κοινωνία και η Θεωρία των Διεθνών Σχέσεων*, Σιδέρης, Αθήνα 2000, σ. 122-135.

μεταβλητών που ενδέχεται να επηρεάσουν δομικές συμπεριφορές των εθνικών κρατών και κανονικότητες της διεθνούς αναρχίας.⁷

Τέτοιες αναλύσεις εμπλουτίζονται ορισμένες φορές με τη συμβολή της κλασικής ρεαλιστικής θεωρίας ως προς την αιτιοκρατία των αστάθμητων πολιτικών εξελίξεων. Θέτουν τότε το ερώτημα γιατί συγκεκριμένοι δρώντες επιλέγουν συγκεκριμένες πολιτικές. Η απάντηση είναι ότι, εκτός από τους στατικούς συστημικούς παράγοντες (απειλές, συμφέρον, ισχύς, κράτος, εθνική κυριαρχία, διεθνής αναρχία, κλπ.), πρέπει να συνεκτιμάται καταρχήν το γεγονός ότι η συμπεριφορά των κρατών διαμορφώνεται και από τα μεταβαλλόμενα κάθε φορά *κίνητρα* των αποφάσεων τους. Δομικοί παράγοντες και διαφοροποιημένα κατά περίπτωση *κίνητρα* μπορούν, σύμφωνα με αυτή την ανάλυση, να εξηγήσουν ικανοποιητικά τους λόγους για τους οποίους τα κράτη επιλέγουν συγκεκριμένες κατά περίπτωση πολιτικές. Στην ουσία της, η θεώρηση αυτή δεν καταργεί, αλλά, αντίθετα, ενισχύει συστημικές αντιλήψεις, εφόσον επιχειρεί να εντάξει στη λογική του συστήματος –ως γόνιμη γενετική ανωμαλία– τη δράση μη συστημικών παραγόντων.⁸

Ωστόσο, η αδυναμία του νεορεαλιστικού παραδείγματος να προβλέψει ή να αποκωδικοποιήσει το γενετικό υλικό αυτών των ενδογενών παραγόντων, συρρικνώνοντάς τους μοιραία σε δογματικούς όρους, όπως «κίνητρα» (motivation), «συμφέροντα», κλπ., το παρεμποδίζει τελικά να παρακολουθήσει με θεωρητική συνέπεια τις ιστορικές μεταβάσεις που οδηγούν τα κράτη σε νέες συμπεριφορές, ακόμη και όταν δεν έχουν μεσολαβήσει δραματικές συστημικές αλλαγές. Ακόμη λιγότερο προσφέρεται η ρεαλιστική θεώρηση για την ανάδειξη των επιπτώσεων μεγάλων ιστορικών αλλαγών που δεν διαδραματίζονται απαραίτητα πάνω στο διάνυσμα πόλεμος-ειρήνη. Οι πολύπλευρες ανακατατάξεις που σηματοδότησε το τέλος του διπολισμού και η παράλληλη έλευση του φαι-

7. Αλέξης Ηρακλείδης, *Η Διεθνής Κοινωνία και η Θεωρία των Διεθνών Σχέσεων*, ό.π., σ. 80 κ.ε.· Hedley Bull, *The Expansion of International Society*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1984· Barry Buzan, «From International Realism to International Society: Structural Realism and Regime Theory Meet the English School», στο *International Organization*, τόμ. 47 (τχ. 3), καλοκαίρι 1993.

8. Βλ. Stephen Krasner, «The Accomplishments of International Political Economy», στο Steve Smith - Ken Booth - Marysia Zalewski (επιμ.), *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη 1996· Παναγιώτης Ήφαιστος, *Θεωρία Διεθνούς και Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης*, Ποιότητα, Αθήνα 2000, σ. 83-89.

νομένου της παγκοσμιοποίησης συνιστούν μία χαρακτηριστική πηγή αμηχανίας για τα νεορεαλιστικά πρότυπα, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την πολλαπλή λειτουργία της έννοιας της ασφάλειας στη σύγχρονη εποχή.⁹

Τα μοντέλα της μονοπολικότητας και της πολυπολικότητας που διατυπώθηκαν σχετικά, με τις ποικίλες εκφάνσεις τους (δάνεια από θεωρίες του χάους, ηγεμονικό, ιεραρχικό μοντέλο, παγκόσμια διακυβέρνηση, κ.ο.κ.),¹⁰ αποτελούν μάλλον ανεπιτυχείς απόπειρες να αποδώσουν τη σύγχρονη πραγματικότητα με βασικά σημεία αναφοράς τις «αμετακίνητες» αρχές της διεθνούς αναρχίας και της ισορροπίας δυνάμεων/συμφερόντων. Αυτό ισχύει και για κάπως φιλελευθεροποιημένες ή ευέλικτες προσεγγίσεις ρεαλιστών όπως ο Gilpin,¹¹ που ανασύρουν έννοιες όπως το κύρος –ως απόρροια κυρίως οικονομικής και στρατιωτικής ισχύος– για να εξηγήσουν γιατί τα κράτη επιλέγουν κατά περίπτωση διαφορετικές πολιτικές ασφάλειας.¹² Παρόλο που εμπλουτίζουν τα υπάρχοντα θεωρητικά σχήματα, και αυτές οι αναλύσεις πάσχουν από μια βασική αδυναμία: δεν ενσωματώνουν ικανοποιητικά σημαντικές νέες παραμέτρους του σημερινού διεθνούς περιβάλλοντος όπως π.χ. το γεγονός ότι οι δρώντες δεν είναι πια σχεδόν αποκλειστικά τα κλασικά έθνη-κράτη που αναζητούν μια θέση ισορροπίας στο σύστημα ή, κατά το τροποποιημένο παράδειγμα του Gilpin, που επιδιώκουν ικανοποίηση των συμφερόντων τους και/ή διάσωση του κύρους τους.¹³ Αν και η έννοια του κύρους εμφανίζεται ως κοινωνιολογικό υβρίδιο για την ερμηνεία ρασιοναλιστικών συμπεριφορών, ούτε αυτή η δευτερογενής εκδοχή του ρεαλισμού ξεφεύγει από την πρω-

9. P. Katzenstein (επιμ.), *ό.π.*, σ. 18· Rey Koslowski - Friedrich V. Kratochwil, «Understanding Change in International Politics. The Soviet Empire's Demise and the International System», στο *International Organization*, τόμ. 48 (τχ. 2), άνοιξη 1994, σ. 241-247.

10. Βλ. ενδεικτικά, Samuel Huntington, «The Lonely Superpower», στο *Foreign Affairs*, Μάρτιος-Απρίλιος 1999, σ. 35-49· Kenneth N. Waltz, «The Emerging Structure of International Politics», στο *International Security*, τόμ. 18 (τχ. 2), φθινόπωρο 1993, σ. 44-79· Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard*, Basic Books, Νέα Υόρκη 1997, σ. 25-48.

11. Πρβλ. Α. Ηρακλίδης, *ό.π.*, σ. 78-84.

12. Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη 1981, σ. xii.-xiii, 14-30· πρβλ. επίσης τη νεορεαλιστική θεώρηση του Randall L. Schweller, «Neo-realism Status-Quo Bias», στο *Security Studies*, τόμ. 5 (τχ. 3), άνοιξη 1996.

13. Βλ. R. Gilpin, *ό.π.*· πρβλ. P. Katzenstein (επιμ.), *ό.π.*, σ. 15.

τογενή αντίληψη της ισχύος –πολιτικής, οικονομικής, στρατιωτικής– ως κανονιστικής αρχής των διεθνών σχέσεων και της ιστορικής εξέλιξης.

Η σύγκλιση των απόψεων του νεορεαλισμού με την ανάλυση της νεοφιλελεύθερης σχολής σκέψης έχει ήδη τονιστεί επανειλημμένως στην ελληνική και την ξένη βιβλιογραφία.¹⁴ Έχοντας ως κοινούς παρονομαστές την αρχή της διεθνούς αναρχίας και την τοποθέτηση των εθνικών κρατών στο επίκεντρο του συστήματος, οι νεοφιλελεύθεροι αναλυτές δεν μπορούν να αποφύγουν τη διείσδυση νεορεαλιστικών παραδοχών στις ερμηνείες τους για τον θετικό ρόλο των διεθνών θεσμών στις διεθνείς σχέσεις. Οι διεθνείς θεσμοί μπορούν και εδώ δυνητικά να μειώσουν τη διακρατική ένταση και τις πιθανότητες συγκρούσεων μέσω μηχανισμών συλλογικής διαχείρισης, αλλά είναι και αυτοί δέσμοι των επιδιώξεων που οδήγησαν στη δημιουργία τους, άρα των επιμέρους εθνικών συμφερόντων. Οι ερμηνευτικοί περιορισμοί που θέτει η ακατέργαστη μορφή με την οποία εμφανίζεται η έννοια του συμφέροντος για την ανάλυση του διεθνούς περιβάλλοντος, ειδικά υπό το καθεστώς της ρευστότητας που περιβάλλει τέτοιους όρους σήμερα, έχουν πάντως υποχρεώσει σημαντικούς θεωρητικούς, όπως ο Robert Keohane, να αναζητήσουν τη σαφέστερη νοηματοδότηση –ή, ακόμη, και την προσεκτική αναθεώρηση– εννοιών όπως το συμφέρον και η ασφάλεια.¹⁵

Η τάση για βαθύτερες τομές στον ιστό των διεθνών φαινομένων απορρέει σε μεγάλο βαθμό από την ανάγκη εξεύρεσης πειστικότερων απαντήσεων στα ερωτήματα που γεννά η διάβρωση των παραδοσιακών δομών πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης στον μεταδιπολικό παγκοσμιοποιημένο κόσμο. Το έθνος-κράτος, η βασική μονάδα οργάνωσης του αποκεντρωμένου διεθνούς συστήματος, το οποίο πρωταγωνιστεί, *mutatis mutandis*, σύμφωνα με τους νεορεαλιστές σε ένα σισύφειο παιχνίδι εξισορρόπησης, ενώ σύμφωνα με τους νεοφιλελεύθερους υπονομεύει όσο μπορεί το πεπρωμένο του πολέμου μέσω της προσέγγισης και της συνεργα-

14. Από την πολύ εκτεταμένη βιβλιογραφία βλ., για παράδειγμα, James E. Dougherty - Robert L. Jr. Pfaltzgraff, *Ανταγωνιστικές Θεωρίες Διεθνών Σχέσεων*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1992· Charles W. Jr. Kegley, *Controversies in International Relations Theory. Realism and the Neoliberal Challenge*, St. Martin's Press, Νέα Υόρκη 1995· K. Waltz, *ό.π.*· M. Wight, *ό.π.*· πρβλ. Α. Ηρακλείδης, *ό.π.*, σ. 47-61· Π. Ήφαιστος, *ό.π.*, σ. 77-89.

15. P. Katzenstein (επιμ.), *ό.π.*, σ. 13 κ.ε.

σίας, αποκτά λιγότερο σαφές περίγραμμα. Έτσι, αναγκαστικά, το παιχνίδι της διεθνούς πολιτικής και της διεθνούς ασφάλειας αλλάζει κανόνες. Το γεγονός ότι η διεθνής «άναρχη κοινωνία» καθίσταται σε πολλά πεδία και σε πολλές περιοχές εσωτερικά ασύνορη –φυσικά, με όλες τις αντιστάσεις του εθνικού κράτους που αυτό συνεπάγεται– επιβάλλει να εξεύρουμε νέα εργαλεία για τον προσδιορισμό των «δρώντων», του «συστήματος», των πολιτικών και των στόχων τους.

Σε διαδικασίες έντονα θεσμοθετημένης περιφερειακής συνεργασίας που αλλοιώνουν τις εξουσίες του εθνικού κράτους (π.χ. Ευρωπαϊκή Ένωση), η σύγκρουση ανάμεσα στις παραδοσιακές αντιλήψεις για την ασφάλεια και στις σαρωτικές σύγχρονες τάσεις εκφράζεται σε πολλαπλά επίπεδα πολιτικής γύρω από τον άξονα εθνικό-κράτος-υπερεθνική ολοκλήρωση. Η πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης ως κατεξοχόν πεδίο αναμέτρησης κλασικών και νέων παραγόντων των διεθνών σχέσεων δίνει σήμερα πολλά ερεθίσματα σε θεωρητικούς που επιχειρούν να υπερβούν τις παραδοσιακές αντιλήψεις περί διεθνούς ασφάλειας. Με βάση αυτή τη διαδικασία, είναι μάλιστα χρήσιμο να επισημανθεί ότι η Ε.Ε. αποδεικνύεται σήμερα όχι μόνον αποδέκτης, αλλά και καταλύτης της πολυπλοκότητας και της ρευστότητας της έννοιας της ασφάλειας, έννοιας σύμφυτης με τη δυναμική της παγκοσμιοποίησης, της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και της αυξανόμενης αλληλεξάρτησης.¹⁶

Κυρίως η υλοποίηση της ΟΝΕ και η παράλληλη πορεία προς τη θεσμική αναθεώρηση του ευρωπαϊκού συστήματος ασφάλειας και άμυνας έχουν εγκαινιάσει μία πολύπλοκη ακαδημαϊκή και δημόσια συζήτηση στην Ευρώπη για τη μορφή, τον ρόλο και το μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των πολιτικών της στο διεθνές σύστημα. Στόχος της είναι η αναζήτηση των βαθύτερων δυνάμεων που κινούν τις ιστορικές αλλαγές του καιρού μας ώστε η Ε.Ε. να

16. Michael Hodges, *European Integration*, Penguin 1972· Ernst Haas, *Beyond the Nation-State, Functionalism and International Organization*, Stanford University 1964· P. Taylor, *International Co-operation Today: The European and Universal Patterns*, Elek, Λονδίνο 1971· R.T. Church, *European Integration Theory in the 1990s*, European Dossiers, αρ. 33, University of North London, 1996· D.N. Chrysochoou - M. Tsinisizelis - S. Stavridis - K. Ifantis, *Theory and Reform in the European Union*, Manchester University Press, 1999· Roland Axtmann (επιμ.), *Globalization and Europe: Theoretical and Empirical Investigations*, Pinter, 1998· B. Laffan, «The European Union: a Distinctive Model of Internationalisation», στο *Journal of European Public Policy*, τόμ. 5 (τχ. 2), 1998.

είναι σε θέση να διαχειριστεί αυτές τις αλλαγές (management of change),¹⁷ ει δυνατόν να τις ελέγξει, αντί απλώς να τις παρακολουθεί ή να σύρεται ετερόφωτη σε αβέβαιες εξελίξεις. Η επιχειρούμενη από νεότερες σχολές σκέψης ανατομία εννοιών όπως «συμφέρον», «απειλή», «ισχύς», «ταυτότητα», δεν εξηγείται επομένως μόνον ως απόρροια αθών θεωρητικών πειραματισμών. Εκπορεύεται και από την αναπόδραστη ανάγκη των εθνικών κρατών και των νεοπαγών φορέων διεθνούς πολιτικής και ασφάλειας –όπως είναι η Ε.Ε.– να εντοπίσουν τις βαθύτερες δυνάμεις, τις τεκτονικές πλάκες που καθορίζουν τα όρια, τα συμφέροντα, την ισχύ τους, κ.ο.κ. Η προσδοκία είναι ότι, αν αυτές οι παράμετροι κατανοηθούν και αξιολογηθούν σωστά σε πολιτικές, οικονομικές και ιδεολογικές διαδικασίες, θα τους εξασφαλίσουν βιωσιμότητά και αντοχή στο μέλλον, όταν θα πρέπει να αντιμετωπίσουν πολιτικά ή ιδεολογικά ρήγματα που σήμερα είναι αθέατα ή φαινομενικά ασήμαντα.

2. ΟΙ ΝΕΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ

Η αδυναμία των παραδοσιακών θεωριών των διεθνών σχέσεων να προσφέρουν ικανοποιητικές απαντήσεις για τα διεθνή δρώμενα στη μεταψυχροπολεμική περίοδο έφερε στο προσκήνιο εναλλακτικά επιχειρήματα, τα οποία άσκησαν σοβαρή κριτική ή αμφισβήτησαν συλλήβδην τα κυρίαρχα (νεο)ρεαλιστικά και (νεο)φιλελεύθερα σχήματα. Στη δεκαετία του 1990 ωρίμασαν θεωρητικά ρεύματα που παλαιότερα θεωρούνταν εξωτικά¹⁸ και γι' αυτό υπεισέρχονταν μόνον οριακά στις κρατούσες θεωρίες των διεθνών σχέσεων. Ιδιαίτερη άνθηση γνώρισαν, σε αυτό το πλαίσιο, οι αναλύσεις που δανείζονταν κεκτημένα της κοινωνικής θεωρίας και ήταν, παράλληλα, αρκετά ευέλικτες ώστε να προσαρμόσουν τις κοινωνιολογικές τους αναφορές στα πραγματιστικά ζητούμενα των σύγχρονων

17. P. Katzenstein (επιμ.), *ό.π.*, σ. 19-30· Peter J. Katzenstein, «Norms, Identity and Culture in National Security», σ. 33-72, στο του ίδιου, *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1996· Barry Buzan, *People, States and Fear. An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, 2η έκδοση, Harvester Wheatsheaf, Νέα Υόρκη 1991· Barry Buzan - Ole Wæver - Jaap de Wilde, *Security: A New Framework For Analysis*, Lynne Rienner 1998.

18. Για τη σχετική κριτική βλ. Π. Ήφαιστος, *ό.π.*, σ. 371-379.

κοινωνιών και των κυρίαρχων μονάδων πολιτικής οργάνωσης – παλαιών και νέων.

Η έμφαση μετατοπίστηκε από αμετακίνητους συστημικούς παράγοντες και αφηρημένα στοιχεία, που καθορίζουν τη συμπεριφορά του έθνους-κράτους, στην κοινωνία και τις μεταβλητές της. Η προσοχή μετακινήθηκε από το μακροσκοπικό στο μικροσκοπικό επίπεδο και ιδίως στη νέα παγκοσμιοποιημένη «υπερδομή», από τα εμφανή ποσοτικά χαρακτηριστικά της ισχύος, της ισορροπίας, του συμφέροντος, της απειλής σε πιο δυσδιάκριτες ποιοτικές πτυχές τους.

Το θέμα της διεθνούς ασφάλειας αποδείχθηκε ιδιαίτερα πρόσφορο έδαφος για προσεγγίσεις που υπογραμμίζουν τη σημασία υποβαθμισμένων στις κλασικές θεωρίες παραγόντων, όπως η ταυτότητα, η συλλογική συνείδηση, οι κοινωνικές αξίες, οι ιστορικές καταβολές, κ.ά. Ως υπόβαθρο για τέτοιου είδους αναλύσεις λειτούργησαν κυρίως οι αρχές του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού (social constructivism) που αναδεικνύει ως καθοριστικές παραμέτρους των διεθνών σχέσεων το εκάστοτε θεσμικό-πολιτιστικό πλαίσιο και τις πολιτικές και συλλογικές ταυτότητες.¹⁹ Η διευρυμένη έννοια της ασφάλειας αποτέλεσε ένα από τα κύρια θεωρητικά προϊόντα της κονστρουκτιβιστικής προσέγγισης. Το αφετηριακό επιχείρημα των σχετικών αναλύσεων ήταν ότι η παραδοσιακή ερμηνεία του όρου «ασφάλεια» έχει ξεπεραστεί όχι μόνο θεωρητικά, αλλά και πρακτικά από τις ιστορικές εξελίξεις.²⁰

Αντιπροσωπευτικό δείγμα των νεόκοπων αντιλήψεων αποτελεί ο διαχωρισμός που υιοθετούν θεωρητικοί όπως οι Buzan, Katzenstein, Waever, de Wilde, Risse-Kappen, Kier, Baldwin, κ.ά. μεταξύ της «ευρείας» (wide) και της παραδοσιακής «στενής» έννοιας της α-

19. Στο ίδιο. P. Katzenstein, «Norms...», ό.π.· Kier, «Culture and French Military Doctrine Before World War II», στο P. Katzenstein (επιμ.), *The Culture of National Security...*, ό.π., σ. 186-204· T. Risse-Kappen, «Collective Identity in a Democratic Community: The Case of NATO», στο P. Katzenstein (επιμ.), *The Culture of National Security...*, ό.π., σ. 367-432· Alexander Wendt, «Collective Identity Formation and the International State», στο *American Political Science Review*, τόμ. 8 (τχ. 2), καλοκαίρι 1996, σ. 384-396· πρβλ. Robert O. Keohane, «Ideas and Foreign Policy: An Analytical Framework», στο Robert O. Keohane - Judith Goldstein (επιμ.), *Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions and Social Change*, Cornell University Press, 1993.

20. Για μια τολμηρή κριτική βλ. Ε.Τ. Φακιολάς, «Η “παραδοσιακή προβληματική” και η “αγνοημένη” διάσταση της ασφάλειας και της στρατηγικής στην ελληνική βιβλιογραφία», στο *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 14, Δεκέμβριος 1999, σ. 141-172.

σφάλειας (traditional).²¹ Το σκεπτικό τους βασίζεται στη διαπίστωση ότι τα μεταψυχροπολεμικά δεδομένα και η συσκότιση των ορίων ανάμεσα στο «εθνικό» και το «διεθνές» έχουν καταστήσει την κλασική στρατιωτική ασφάλεια, που κυριάρχησε στον Ψυχρό Πόλεμο με τα δόγματα πυρηνικής αποτροπής και τις στρατηγικές ανάσχεσης, μία μόνον πλευρά της έννοιας της ασφάλειας. Με γνώμονα τον ορισμό της διεθνούς ασφάλειας ως έννοιας σχετικής, η οποία αφορά στον τρόπο με τον οποίο ανθρωπίνες συλλογικότητες συνδέονται μεταξύ τους για την αντιμετώπιση απειλών και άλλων παραγόντων που τις καθιστούν ευάλωτες,²² οι θεωρητικοί του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού απορρίπτουν πρώτα-πρώτα τον ρόλο του κράτους ως μοναδικού εκφραστή συλλογικότητας.

Στον στρατιωτικό τομέα, ασφαλώς, βασικό σημείο αναφοράς παραμένει το κράτος, αλλά ο τομέας αυτός περιλαμβάνει πλέον και άλλες πολιτικές οντότητες. Επίσης, η άμυνα έχει παύσει να είναι η μοναδική αποστολή των στρατιωτικών δυνάμεων που επιφορτίζονται με τη διατήρηση της ασφάλειας. Ειρηνευτικές και ανθρωπιστικές επιχειρήσεις υπεισέρχονται σε ευρεία έκταση στις αρμοδιότητές τους, χωρίς να συνδέονται αναγκαστικά με την έννοια της «ζωτικής απειλής».

Ομοίως, στον πολιτικό τομέα, το εθνικό κράτος έχει de facto αποδυναμωθεί ως κεντρικός διαμορφωτής πολιτικών ασφάλειας. Παλαιά και νέα διεθνή καθεστώτα και η ίδια η διεθνής κοινωνία γενικότερα έχουν αναλάβει σε σημαντικό βαθμό τον ρόλο αυτό, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι έχουν υποκαταστήσει το εθνικό κράτος. Οι απειλές έχουν συνήθως να κάνουν με καταστάσεις οι οποίες θέτουν σε κίνδυνο κανόνες, θεσμούς και αρχές που αποτελούν συστατικά στοιχεία κρατών ή διεθνών οντοτήτων. Χαρακτηριστική περίπτωση τέτοιου σώματος αποτελεί η Ευρωπαϊκή Ένωση, εφόσον έχει αναπτύξει αυξημένη συλλογικότητα κανόνων και θεσμών και βασίζεται ούτως ή άλλως σε ένα ισχυρό συλλογικό σύστημα αρχών, που αντανακλά και τα επιμέρους ενδιαφέροντα ασφάλειας των εθνικών κρατών-μελών. Η Ε.Ε. συνιστά παράδειγμα και για τον τρόπο με τον οποίο συλλογικοί φορείς (τοπικοί, περιφερειακοί και διεθνείς) έχουν σήμερα τη δυνατότητα να δημιουργούν νέες δυναμικές συλλογικότητες (π.χ. ΜΚΟ, πολυεθνικές εταιρείες, οικο-

21. Barry Buzan, «From International Realism...», ό.π., σ. 2 κ.ε.

22. P. Katzenstein, «Norms, Identity...», ό.π., σ. 22 κ.ε.

λογικές οργανώσεις, κλπ.), τις οποίες η πολιτική ανάλυση και η επίσημη πολιτική διαδικασία δεν μπορούν να αγνοήσουν χωρίς σοβαρό κόστος για τη συνοχή και την αποτελεσματικότητά τους.²³

Οι νέες προσεγγίσεις του ζητήματος της ασφάλειας ξεκινούν από την παραδοχή, ότι, στη σύγχρονη διεθνή πραγματικότητα, όλα τα κράτη είναι συνδεδεμένα μεταξύ τους σε ένα παγκόσμιο δίκτυο αλληλεξάρτησης.²⁴ Η ταχύτητα με την οποία πολιτικοί και στρατιωτικοί κίνδυνοι διαπερνούν όμορες περιοχές περιορίζει διαρκώς την πρωτοκαθεδρία του κράτους ως διαμορφωτή αντιλήψεων και πολιτικών για την ασφάλεια. Το περιβάλλον της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας ενισχύει τη μεταβολή αυτή, καθώς τονίζει το άλυτο πρόβλημα της διαπλοκής μεταξύ του διεθνούς –άναρχου– πολιτικού συστήματος και της διαδικασίας της διεθνούς –έντονα φιλελευθεροποιημένης– αγοράς. Όχι μόνον τα εθνικά κράτη και οι κοινωνίες, αλλά και η ίδια η παγκοσμιοποιημένη αγορά και ιδιωτικοί οικονομικοί φορείς συσχετίζονται με απειλές ασφάλειας σε ένα ευρύ φάσμα διάδρασης με: τη στρατιωτική ασφάλεια (συσχέτιση οικονομίας με τη δυνατότητα εθνικής στρατιωτικής κινητοποίησης), την εξασφάλιση πρόσβασης σε ζωτικούς πόρους (π.χ. πετρέλαιο) και προηγμένη τεχνολογία, την αποφυγή περιθωριοποίησης στην παγκόσμια αγορά, την πρόληψη φαινομένων κοινωνικού αποκλεισμού εντός του έθνους-κράτους, την αναχαίτιση εξωγενών οικονομικο-κοινωνικών κινδύνων (μεταναστευτικών πιέσεων, οργανωμένου εγκλήματος κλπ.). Αυξομειώσεις ρόλων μεταξύ κράτους και τοπικών, περιφερειακών ή διεθνών παραγόντων ή ακόμη και ατόμων παρατηρούνται, άλλωστε, και σε σχέση με άλλες απειλές, όπως οι

23. Robert J. Holton, *Globalization and the Nation-State*, Macmillan Press, 1998, σ. 50-79· Martin Mann, «Is There a Policy Called Euro?», στο R. Axtmann (επιμ.), *ό.π.*, σ. 184-207· Abracia, Alberta M., «Institution-Building from below and above: The European Community in Global Environmental Politics», στο Alex Sandholtz - Alec Stone Sweet (επιμ.), *European Integration and Supranational Governance*, Oxford University Press, 1998, σ. 283-303· πρβλ. Ann J. Tickner, *Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1992.

24. Για το ειδικότερο θέμα της σχέσης μεταξύ της θεωρίας της ολοκλήρωσης και της θεωρίας της αλληλεξάρτησης βλ. H. Nau, «From Integration to Interdependence: Gains, Losses and Continuing Gaps», στο *International Organization*, τόμ. 33 (τχ. 1), χειμώνας 1979· Paul Taylor, «The European Community and the State: Assumptions, Theories, Propositions», στο *Review of International Studies*, τόμ. 17, 1991· Robert Keohane - Joseph Nye, *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Little Brown, Βοστώνη 1977.

περιβαλλοντικές, που θεωρούνται και δυνητικές εστίες διάχυσης απειλών σε άλλα ζωτικά πεδία, όπως η οικονομική δραστηριότητα, οι διακρατικές σχέσεις ή ο ίδιος ο ανθρώπινος πολιτισμός.²⁵

Τέλος, η κοινωνική ασφάλεια καταλαμβάνει ένα σημαντικό κομμάτι του σύγχρονου προβληματισμού για τη διεθνή ασφάλεια. Οι απειλές στην περίπτωση αυτή προέρχονται ως επί το πλείστον από συλλογικές οντότητες που δρουν ανεξάρτητα ή, ενίοτε, και εναντίον του κράτους, όπως εθνοτικές ή θρησκευτικές ομάδες. Η ροπή του μεταψυχροπολεμικού κόσμου προς ενδοκρατικές, εμφυλιοπολεμικές συγκρούσεις και η χαλάρωση των διεθνών συνόρων στην κυκλοφορία ιδεών και συλλογικών δράσεων, καθώς και η προϊούσα ανάδειξη της κοινωνίας των πολιτών, ασκούν ακόμη μεγαλύτερη πίεση στο κράτος από τις υπόλοιπες μορφές απειλών. Στην πράξη, μάλιστα, τέτοιες πιέσεις έχουν εκδηλωθεί ακόμη και με τη στέρηση από το εθνικό κράτος του αποκλειστικού και νομίμου δικαιώματος για χρήση βίας και, μάλιστα, με τη σιωπηρή συναίνεση της διεθνούς κοινότητας, όπως συνέβη, για παράδειγμα, επανειλημμένως στις βαλκανικές κρίσεις της δεκαετίας του 1990. Από τη βαθιά κρίση του εθνικού κράτους σε αυτό το πεδίο απορρέει άλλωστε η ενσωμάτωση νέων ιδεολογικών αρχών στο παιχνίδι της διεθνούς ασφάλειας. Αρχών οικουμενικής στόχευσης που επιδιώκουν να ξεπεράσουν την κρατική ισχύ, όπως η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η προστασία του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης των μειονοτήτων, κ.ά.

Το ευρύ πλέγμα των σύγχρονων απειλών επιβάλλει, κατά την κονστρουκτιβιστική ανάλυση, τη μεγαλύτερη εμπλοκή μη κρατικών δρώντων στον καθορισμό των συστατικών της ασφάλειας. Η πραγματικότητα διδάσκει ότι συμφέροντα και απειλές για την ασφάλεια καθορίζονται πλέον σε διαφορετικά επίπεδα από αυτά του παρελθόντος και επηρεάζονται ουσιαστικά από νέες πολιτικές συλλογικότητες, κατάλληλες να επικοινωνήσουν τις αντιλήψεις τους και να ασκήσουν αυτόνομες πολιτικές μέσα στις συνθήκες της παγκοσμιοποιημένης διεθνούς κοινωνίας. Στοιχεία συλλογικής ταυτότητας και συστήματα αρχών αποκτούν, κατά συνέπεια, δεσπόζουσα θέση στο στερέωμα της διεθνούς ασφάλειας και άμυνας.

Στην Ευρώπη, νέες μορφές απειλών άρχισαν να τροφοδοτούν κονστρουκτιβιστικές αντιλήψεις ήδη από τις δεκαετίες του 1970

25. Βλ. B. Buzan, «From International Realism...», ό.π., σ. 76.

και του 1980. Με την εμφάνιση σοβαρών περιβαλλοντικών προβλημάτων και οικονομικών κρίσεων που δεν μπορούσαν να διευθετηθούν αποτελεσματικά στο παραδοσιακό πλαίσιο εθνικής και περιφερειακής ασφάλειας, σημαντικές κοινωνικές και οικονομικές δυνάμεις έθεσαν τότε θέμα επαναπροσδιορισμού των πολιτικών ασφάλειας και εκτός πολιτικής-στρατιωτικής ατζέντας. Οι προτεραιότητες του Ψυχρού Πολέμου περιθωριοποίησαν τότε, για αρκετό διάστημα, αυτές τις τάσεις. Μετά το 1989-90, όμως, η συζήτηση ανακινήθηκε κερδίζοντας αρκετούς θεωρητικούς υποστηρικτές σε υψηλά κλιμάκια της διεθνούς ακαδημαϊκής κοινότητας.²⁶ Ο στενός ορισμός της ασφάλειας, με επίκεντρο τις στρατιωτικές δυνατότητες και τη χρήση και τον έλεγχο στρατιωτικών δυνάμεων από το εθνικό κράτος, επλήγη από τη νέα τάση που ήθελε να επεκτείνει τη σημασία της ασφάλειας σε άλλους τομείς και, επίσης, να συμπεριλάβει στην ανάλυση, εκτός από τα εθνικά κράτη και τους διεθνείς οργανισμούς, άτομα και ομάδες. Κεντρική θέση στην κοστρουκτιβιστική ανάλυση ήταν και είναι ότι τα συμφέροντα και οι στρατηγικές ασφάλειας, ακόμη και μέσα στα όρια του εθνικού κράτους, δεν αποτελούν άνωθεν επιβαλλόμενα θέσφατα για την κοινωνία, ειδικά στις πλουραλιστικές δημοκρατίες της Δύσης. Αντιθέτως, είναι προϊόντα μίας αέναης πολιτικής διαδικασίας που παράγει γενικώς αποδεκτούς όρους δράσης.²⁷

Η συμμετοχή ατόμων και ομάδων εκτός κρατικής μηχανής σε αυτή τη διαδικασία είναι δεδομένη. Δεδομένη δεν είναι όμως η συμπεριφορά τους, η οποία δεν απορρέει μόνο από την κανονιστική συμμόρφωσή τους στα όσα ορίζει το κράτος. Διαπλάθεται από βαθύτερες ιστορικές και πολιτιστικές δυνάμεις, οι οποίες εκδηλώνονται σε προτιμήσεις, συμφέροντα, συνειδητές και ασυνειδητές συλλογικότητες, με δυο λέξεις, στο θεσμικό-πολιτιστικό τους περιβάλλον και στην πολιτική τους ταυτότητα.²⁸

Η κοστρουκτιβιστική θεώρηση της διεθνούς ασφάλειας είναι

26. P. Katzenstein, «Norms, Identity...», *ό.π.*, σ. 8.

27. Στο ίδιο, σ. 22· Alexander Wendt, «Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics», στο *International Organization*, τόμ. 46 (τχ. 2), άνοιξη 1992, σ. 391-425· Martin Shaw, «There is no Such Thing as Society: Beyond Individualism and Statism in International Security Studies», στο *Review of International Studies*, τόμ. 19 (τχ. 2), Απρίλιος 1993· Barry Buzan, «New Patterns of Global Security in the 21st Century», στο *International Affairs*, τόμ. 67 (3), Ιούλιος 1991.

28. P. Katzenstein, «Norms, Identity...», *ό.π.*, σ. 21.

καίριο και ολοένα πιο αναγνωρίσιμο αναλυτικό εργαλείο ως προς την προσπάθεια της Ε.Ε. να συντάξει ένα συλλογικό χάρτη ασφάλειας και άμυνας που θα ανταποκρίνεται στις ευρωπαϊκές ανάγκες και στις αυξημένες υποχρεώσεις της έναντι της διεθνούς κοινότητας. Τα κεντρικά ερωτήματα στην περίπτωση της Ευρώπης μπορούν να συνοψιστούν ως εξής: πρώτον, ποιες είναι οι δυνατότητες της Ε.Ε. να υιοθετήσει όρους διευρυμένης ασφάλειας, όπως την προτείνει η κονστρουκτιβιστική σχολή σκέψης και άλλα συναφή ρεύματα; Δεύτερον, ποιες είναι οι βασικές αξίες και αρχές που θα καθορίσουν στο μέλλον τι εμπίπτει στις αρμοδιότητες του ευρωπαϊκού συστήματος ασφάλειας και τι όχι; Τρίτον, ποια σχέση θα έχει ένα ευρωπαϊκό σύστημα ασφάλειας και άμυνας μέσω της ΚΕΠΠΑ με το ΝΑΤΟ, που έχει ήδη καθορίσει μια διευρυμένη ατζέντα ασφάλειας για τον εαυτό του, άρα και για τα κράτη-μέλη της συμμαχίας, πολλά από τα οποία συμμετέχουν και στην Ε.Ε.;

Η πρωταρχική αυτή συζήτηση δεν αφορά σε τελευταία ανάλυση τόσο στην κατανομή των αρμοδιοτήτων μεταξύ ευρωπαϊκών και ατλαντικών θεσμών, δηλαδή στην –ήδη πολυσυζητημένη– διαδικασία, αλλά μάλλον στις κατευθυντήριες αρχές που υποκινούν και νομιμοποιούν τη διαδικασία στις παλαιές και νέες συλλογικές συνειδήσεις που διαμορφώνονται τόσο εντός όσο και εκτός Ένωσης.

3. Η ΕΥΡΩΠΗ ΣΕ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΜΙΑΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ

Από τα τέλη περίπου της δεκαετίας του 1980 η Ευρώπη διανύει περίοδο διαρκούς και πολύπλευρης θεσμικής μεταρρύθμισης. Η τροποποίηση των ιδρυτικών Συνθηκών της Ρώμης με νομικές, θεσμικές και πολιτικές ρυθμίσεις που ανταποκρίνονται στο πνεύμα των καιρών, μπορεί να ιδωθεί ως μια συστηματική προσπάθεια «διαχείρισης» της κοσμογονίας η οποία έχει συντελεστεί και εξακολουθεί να συντελείται με ολοένα ανανεούμενους όρους στο διεθνές σύστημα.

Αποφασιστικοί παράγοντες σε αυτή τη διαδικασία θεσμικής μεταρρύθμισης δεν είναι μόνο έξωθεν παράγοντες, όπως η παγκοσμιοποίηση και οι πολιτικές ανακατατάξεις που επέφερε το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Δίπλα στους σημαντικούς αυτούς καταλύτες, κεντρικό ρόλο παίζει και ο τρόπος με τον οποίο η μετεξέλιξη της Ε.Ε. αντανακλά μια βαθύτερη αναζήτηση ταυτότητας σε όλα τα επίπεδα, αναζήτηση στην οποία κρατικοί-πολιτικοί δρώντες έχουν

απωλέσει το μονοπώλιο διάπλωσης τάσεων και αντιλήψεων για το τι είναι κρίσιμο ή πολύτιμο για τους πολίτες, τις κοινωνίες και τα κράτη. Μη κρατικοί δρώντες έρχονται δυναμικά στο προσκήνιο για να υποδείξουν με ποια προσέγγιση και με ποια εργαλεία η Ευρώπη θα ανατοποθετηθεί στις πολλαπλές προκλήσεις του παρόντος και του μέλλοντος, εντός και εκτός Ευρώπης.

Η εντατική πρόοδος που έχει επιτελεστεί στον τομέα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης στη μετά τη Συνθήκη του Maastricht εποχή θεωρείται κατά κανόνα ελλειμματική ως προς την εξέλιξη της κοινής εξωτερικής πολιτικής και της πολιτικής ασφάλειας της Ε.Ε.²⁹ Η αντίληψη αυτή βασίζεται σε ένα πλέγμα γεγονότων και τάσεων που διαμόρφωσαν τη σχετική συζήτηση στην Ευρώπη μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου.

Καθοριστική για αρνητικές αποτιμήσεις είναι, καταρχάς, η ανεπάρκεια που επέδειξε η Ε.Ε. στην πρόληψη και αντιμετώπιση κρίσεων, παρόλο που ορισμένες από τις σοβαρότερες συγκρούσεις μετά το 1989-90, όπως οι πόλεμοι στην πρώην Γιουγκοσλαβία, ξέσπασαν σε ευρωπαϊκό έδαφος, απειλώντας ζωτικά ευρωπαϊκά συμφέροντα ασφάλειας. Παράλληλα, η απογοήτευση που διατυπώνεται από πολλές πλευρές για την εξέλιξη της ΚΕΠΠΑ αντανάκλα το χάσμα ανάμεσα σε προσδοκίες και δυνατότητες που ενείχε ήδη η Συνθήκη του Maastricht και καλλιέργησε περαιτέρω η αναθεώρησή της στο Άμστερνταμ.³⁰ Η φορτωμένη ατζέντα της Ε.Ε. προκαλεί από τότε ανάμικτα συναισθήματα στις ευρωπαϊκές κοινωνίες, ακόμη και σε υπέρμαχους της παλαιάς «πολιτικής εντολής» (Ντελόρ), ότι η Ευρώπη πρέπει να διαλέξει ανάμεσα στην επιβίωση ή την παρακμή («survival or decline».)³¹

29. Βλ. Μ. Τσιντσιζέλης - Δ. Ν. Χρυσόχοου, «Οριοθετώντας τον Ευρωπαϊκό Πολιτειακό Χώρο», στο *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 18, Νοέμβριος 2001, σ. 5-32, εδώ ιδιαίτερα σ.12-18· Π. Καζάκος, «Η Ελλάδα έναντι των ευρωπαϊκών σχεδιασμών πριν και μετά τη Νίκαια», στο Σωτήρης Ντάλης (επιμ.), *Από το Άμστερνταμ στη Νίκαια: Η Ευρώπη και η Ελλάδα στη νέα εποχή*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2001, σ. 263-277· Ε.Τ. Φακιολάς, ό.π.

30. Christopher Hill, «The Capabilities-Expectations Gap – or Conceptualizing Europe's International Role», στο *Journal of Common Market Studies*, Σεπτέμβριος 1993, σ. 305-328· Stelios Stavridis, «The Common Foreign and Security Policy of the European Union: Why Institutional Arrangements are Not Enough», στο Howard Machin, κ.ά. (επιμ.), *New Challenges to the European Union: Policies and Policy-Making*, Aldershot, Dartmouth 1997, σ. 87-122.

31. George Ross, «European Integration and Globalization», στο R. Axtmann (επιμ.), ό.π., σ. 169-175.

Στην παρούσα φάση συνυπάρχουν αφενός η απαίτηση να προχωρήσουν ταχύτατα οι διαδικασίες κοινοτικοποίησης στα περισσότερα δυνατά πεδία και αφετέρου το δέος μπροστά σε μία Κοινότητα που έχει δεσμευθεί να κάνει ταυτόχρονα τα πάντα: να διευρυνθεί μέσω της ένταξης χωρών με πολύ διαφορετικές μεταπολεμικές εμπειρίες, να εντατικοποιησει τους ρυθμούς ολοκλήρωσης εντός της ζώνης των 15, να μεταρρυθμίσει το ευρωπαϊκό οικονομικο-κοινωνικό πρότυπο για να ανταποκριθεί ανταγωνιστικά στους ρυθμούς της παγκοσμιοποίησης, και να αναλάβει αυτόνομα τον ρόλο –αλλά και το κόστος– ενός υπολογίσιμου παράγοντα της διεθνούς πολιτικής. Το περίπλοκο, βεβαρημένο και, όχι σπάνια, αντιφατικό πρόγραμμα της Ε.Ε. υποδεικνύει την πιεστική ανάγκη της να προσδιορίσει τα όρια, τις δυνατότητες, τις υποχρεώσεις, τα συμφέροντα και την ταυτότητά της σε έναν κόσμο ριζικά διαφορετικό από την εποχή που θεμελιώθηκαν οι Συνθήκες της Ρώμης.

Πάνω στις διασταυρούμενες δυνάμεις των συστημικών αλλαγών και της ανάδειξης νέων παραγόντων που πιέζουν την Ένωση να αναπροσδιορίσει τις αρχές και τις αξίες που τη χαρακτηρίζουν και τις οποίες θέλει να υπερασπιστεί στο νέο διεθνές σύστημα τοποθετούνται σήμερα νέες διευρυμένες αντιλήψεις για την ασφάλεια. Η προβληματική τους αντλεί ερμηνευτικές δυνατότητες από σχολές, όπως αυτή των κοινωνικών κοστρουκτιβιστών, αλλά και άλλες συγγενείς θεωρητικές κατευθύνσεις,³² με κοινό σημείο συνάντησης την άποψη ότι η παραδοσιακή έννοια της ασφάλειας συρρικνώνει τις δυνατότητες και την αποστολή της Ευρώπης στο σύγχρονο διεθνές περιβάλλον και απειλεί να μετατρέψει την ΚΕΠΠΑ σε μια πρακτική άσκηση κατανομής στρατιωτικών καθηκόντων (είτε με τη στενή είτε με την ευρεία έννοια) μεταξύ Ε.Ε. και ΝΑΤΟ.

Η οικοδόμηση ενός ευρωπαϊκού συστήματος ασφάλειας μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου δεν μπορεί να αγνοήσει τις νέες θεωρήσεις που αμφισβητούν την κυριαρχία (νεο)ρεαλιστικών και (νεο)φιλελεύθερων απαντήσεων. Οι λόγοι δεν είναι θεωρητικοί. Η ίδια η πορεία θεσμικής μετεξέλιξης της Ε.Ε. απαιτεί από τα κράτη-μέλη και τα υπερεθνικά σώματα να αναπροσαρμόσουν τη λογική τους σε ζητήματα ασφάλειας, είτε αυτά αφορούν τα εθνικά κράτη είτε συνολικά τις πολιτικές της Ένωσης.

Μία από τις σημαντικότερες συνέπειες της ευρωπαϊκής ολοκλή-

32. Στο ίδιο.

ρωσης είναι η κρίση των παραδοσιακών θεσμών και των ιδεολογικο-πολιτικών αρχών που νομιμοποιούσαν θεωρητικά και πρακτικά την λειτουργία τους. Η κρίση αυτή είναι φανερή στις απώλειες, τις οποίες υφίσταται το έθνος-κράτος σε κάθε σημαντικό βήμα εννοποίησης και στην αδυναμία εννοιών όπως «εθνική κυριαρχία», «εθνικό συμφέρον», «εθνική απειλή», να διατηρήσουν το πατροπαράδοτο νόμά τους.

Ένα πρώτο ισχυρό παράδειγμα σε αυτή την κατεύθυνση συνιστά η διαβρωτική επίδραση της ΟΝΕ στην ανεξαρτησία των εθνικών οικονομικών πολιτικών και τον προσδιορισμό των «εθνικών» οικονομικών συμφερόντων και απειλών. Παρά τις αξιολογούμενες αντιστάσεις των εθνικών κρατών, η ολοκλήρωση σε αυτόν τον τομέα έχει προσλάβει πολλά μη αναστρέψιμα χαρακτηριστικά. Το ίδιο ισχύει και για την περιθωριοποίηση των εννοιών που προσδιόριζαν στο παρελθόν τη λειτουργία της αγοράς και της οικονομίας γενικότερα, είτε στο εθνικό πλαίσιο είτε στο επίπεδο της ενιαίας αγοράς.

Στον τομέα της ασφάλειας, η διαδικασία είναι πιο σύνθετη. Όχι μόνον γιατί τα θέματα θεωρούνται περισσότερο «ευαίσθητα», αλλά και γιατί η προεργασία που έχει γίνει στο κοινοτικό πλαίσιο είναι χρονικά μικρότερη και πολιτικά πιο δειλή. Ακόμη και από οικονομικής απόψεως, η δημιουργία συνολικών αντιλήψεων και αποτελεσματικών δομών ασφάλειας στην Ευρώπη θεωρείτο μέχρι σήμερα ουτοπία. Μετά τη Συνθήκη του Maastricht, λόγω και της προτεραιότητας που δόθηκε τότε στην ΟΝΕ, η ολοκλήρωση στον τομέα της ασφάλειας και της συνυφασμένης με αυτή κοινής ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής σημείωσαν οριακή μόνον πρόοδο.

Όμως, η προϋούσα ολοκλήρωση σε άλλους τομείς –συνεπής και με τις επιταγές της εκχείλισης (spillover³³)– μεταβάλλει μοιραία και τον τρόπο με τον οποίο οι ευρωπαϊκές χώρες και οι ευρωπαίοι πολίτες προσλαμβάνουν τον εαυτό τους μέσα στον ενιαίο κοινοτικό χώρο, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται την έννοια της ασφάλειας. Η υποχώρηση των εθνικών συνόρων στο εσωτερικό και η προοπτική διεύρυνσης προς τις πρώην σοσια-

33. Leon N. Lindberg, *The Political Dynamics of European Economic Integration*, Stanford University Press, 1963· Ernst Haas, *Beyond the Nation-State, Functionalism and International Organization*, Stanford University Press, 1964· βλ. επίσης Π. Κ. Ιωακείμης, *Ευρωπαϊκή Πολιτική Ένωση*, Θεμέλιο, 1995, σ. 27 κ.ε.· πρβλ. Π. Ήφαιστος, *ό.π.*, σ. 240 κ.ε.

λιστικές χώρες θέτει εξάλλου επιτακτικότερα απ' ό,τι στο παρελθόν θέματα ταυτότητας, πολιτιστικής κληρονομιάς, συλλογικής συνείδησης, γεω-πολιτιστικού προσδιορισμού των συνόρων της Ευρώπης. Τα φαινόμενα ρατσισμού και ξενοφοβίας που εκδηλώνονται σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες υποδοχής μεγάλων αριθμών μεταναστών είναι ενδεικτική μαρτυρία της αρνητικής όψης των νέων τάσεων.

Σε αυτό συντείνει αναμφίβολα και η αυξανόμενη καχυποψία των πολιτών της Ένωσης λόγω του περίφημου δημοκρατικού ελλείμματος στη λειτουργία της Ε.Ε. Η αίσθηση ότι η ενοποίηση προχωρά μέσα από πολλαπλά επίπεδα διαμόρφωσης και λήψης αποφάσεων που δημιουργούν ένα θολό και γι' αυτό ύποπτο για τον μέσο Ευρωπαϊκό τοπίο σηματοδοτεί την πολλαπλή επανεξέταση της φυσιογνωμίας και των στόχων της Ένωσης.

Δεν είναι τυχαίο ότι τα σύνορα μεταξύ των διαφόρων πολιτικών της Ένωσης γίνονται ολοένα λιγότερο διακριτά μέσα στο πλαίσιο της επαναπροσέγγισης του ρόλου της Ε.Ε. Για παράδειγμα, ο όρος της «βιώσιμης και αειφόρου ανάπτυξης» αποτελεί ένα κεντρικό σύνθημα της νέας συνολικής ευρωπαϊκής αντίληψης για τη σταθερότητα και την ανάπτυξη, που πρέπει όχι μόνο να επιτευχθεί, αλλά –κυρίως– να διατηρηθεί στη ζώνη της Ε.Ε., προάγοντας παράλληλα τις θεμελιώδεις αξίες που συνθέτουν το οικονομικό προφίλ, την πολιτική κουλτούρα, την πολιτιστική ταυτότητα της Ευρώπης. Την ίδια στιγμή, οι κοινοτικοί θεσμοί προωθούν έννοιες όπως δημοκρατία και χρηστή διακυβέρνηση (good governance), ελεύθερη αγορά, ανταγωνισμός και διαφάνεια, κοινωνική συνοχή, προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων των μειονοτήτων. Οι αποδέκτες των μηνυμάτων αυτών δεν βρίσκονται μόνον σε χώρες εκτός Ένωσης, όπου η επιδίωξη του εκδημοκρατισμού και της φιλελευθεροποίησης με στόχο τη σύγκλιση είναι πιο προφανής. Ισχύουν και μέσα στον ίδιο τον κοινοτικό χώρο που έχει αναλάβει να «εξαγάγει» το μοντέλο σταθερότητας και ανάπτυξης του σε περιοχές υπό κρίση ή υπό μετάβαση.

Ο προβληματισμός για την ταυτότητα και τη στοχοθεσία της Ε.Ε. αποτυπώνεται σήμερα σε πλείστες κοινοτικές δράσεις και πολιτικές. Πολλές από αυτές συμβαδίζουν και συμπληρώνονται αμοιβαία. Δεν είναι τυχαίο, ότι η Διακυβερνητική Διάσκεψη και η Συνθήκη της Νίκαιας σκιαγράφησαν το πλαίσιο των επόμενων διευρύνσεων, ενώ ταυτόχρονα επεξεργάστηκαν έναν Χάρτη Θεμελιω-

δών Δικαιωμάτων της Ε.Ε.³⁴ που αποσκοπεί να προσδιορίσει ακόμη στενότερα την ταυτότητα της Ένωσης – σε πιο ελεύθερη απόδοση, και τα ιδεολογικά-πολιτιστικά (με την έννοια της πολιτικής κουλτούρας) σύνορά της.³⁵

Ο τομέας της ασφάλειας δεν διέπεται από προωθημένες αρχές μόνο σε ό,τι αφορά την άμυνα, δηλαδή τη στρατιωτική ασφάλεια. Επηρεάζεται βαθιά από τη γενικότερη διεύθυνση κοινωνικών-πολιτιστικών-θεσμικών στοιχείων στη διάπλαση των αντιλήψεων, των φορέων και των πολιτικών που κατευθύνουν την Ένωση. Μοντέλα κοινωνικού κονστρουκτιβισμού αποκτούν έτσι σημαντική ερμηνευτική αξία. Η περίπλοκη συζήτηση για τον προσδιορισμό μίας ευρωπαϊκής ταυτότητας ασφάλειας και άμυνας δείχνει να έχει απορροφήσει συνειδητά τις νεότερες αντιλήψεις περί διευρυμένης ασφάλειας. Την εξέλιξη αυτή ενισχύει η πίεση που ασκούν στην Ευρώπη τα τελευταία χρόνια τα διεθνή γεγονότα και οι ΗΠΑ, προκειμένου να αναλάβει η Ε.Ε. έναν ενεργητικότερο ρόλο σε θέματα ασφάλειας. Η εξαγωγή του ευρωπαϊκού προτύπου πολιτικής οργάνωσης στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης μέσω του οράματος της μελλοντικής διεύθυνσης της Ένωσης προς αυτές τις περιοχές ενθαρρύνεται από τις ΗΠΑ ως μια από τις πιο θεμελιώδεις συμβολές που μπορεί να έχει η Ευρώπη στην υπόθεση της διεθνούς ασφάλειας.³⁶

Πίεση ασκείται, όμως, παράλληλα και από το εσωτερικό της Ένωσης, τόσο από κράτη-μέλη όσο και από την κοινωνία των πολιτών, για την εμπλαίσωση της οικονομικής ενοποίησης με μία υπολογίσιμη πολιτική και αμυντική παρουσία, ικανή να δρα και

34. Βλ. ενδεικτικά Εμμανουέλα Δούση, «Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε.: ένα βήμα προς την πολιτική ενοποίηση», στο Σ. Ντάλης, *ό.π.*, σ. 254-260· *πρβλ.* Janna Thompson, «Community Identity and World Citizenship», στο Daniele Archibugi - David Held - Martin Köhler (επιμ.), *Re-imagining Political Community*, Polity Press 1998, σ. 198-230.

35. Richard Bellamy - Dario Castiglione, «Between Cosmopolis and Community: Three Models of Rights and Democracy within the European Union», στο Daniele Archibugi - David Held - Martin Köhler (επιμ.), *Re-imagining Political Community*, *ό.π.*, σ. 112-197· επίσης, Μ. Τσιντσιζέλης – Δ.Ν. Χρυσόχοου, *ό.π.*, σ. 18-24.

36. Simon Serfaty, *Memories of Europe's Future: Farewell to Yesteryear*, CSIS, Ουάσινγκτον 1999· σ. 47-75· Richard Holbrooke, «The United States as a European Power», στο *Foreign Affairs*, Μάρτιος-Απρίλιος 1999· Stephan Haggard, *κ.ά.*, «Integrating the Two Halves of Europe: Theories of Interests, Bargaining and Institutions», στο Robert Keohane - S. Hoffmann - J. Nye (επιμ.), *After The Cold War: International Institutions in Europe*, Harvard University Press, Cambridge 1993.

αυτόνομα, όπου πρέπει και μπορεί, από το NATO.³⁷

Η τελευταία αυτή πτυχή τείνει μάλιστα να δημιουργεί σοβαρές παρεξήγησεις, αφενός γιατί αγγίζει ιστορικά αντανάκλαστικά σε διάφορες χώρες και για διάφορους λόγους (π.χ. Γαλλία, Ελλάδα), αφετέρου γιατί συνδέεται με το πλέον απτό στοιχείο κατανομής αρμοδιοτήτων μεταξύ NATO-E.E. σήμερα, τον ευρωστρατό. Η παρεξήγηση είναι ότι σε πολλές περιπτώσεις η κοινή γνώμη, αλλά και ειδικές αναλύσεις, εστιάζουν τόσο έντονα στο εγχείρημα του ευρωστρατού ώστε τείνουν να το ταυτίσουν με το συνολικό οικοδόμημα της ευρωπαϊκής ασφάλειας παραμελώντας συστατικά του. Σε δεύτερο επίπεδο, ακόμη και το πολυδιάστατο ζήτημα του ευρωστρατού ως εργαλείου της ευρωπαϊκής πολιτικής για την ασφάλεια, συρρικνώνεται στο, κατά άλλους υπαρκτό και κατά άλλους φανταστικό, δίλημμα μεταξύ ενός καθαρά ευρωπαϊκού συστήματος ασφάλειας και άμυνας και ενός ευρω-ατλαντικού συστήματος, στο οποίο οι ΗΠΑ θα επέχουν πιθανότατα κυρίαρχη θέση. Μια τέτοια προσέγγιση είναι έντονα προβληματική και επαναφέρει τη συζήτηση για την ευρωπαϊκή ασφάλεια στην αφετηρία.

Προκύπτουν τουλάχιστον δύο καίρια ερωτήματα. Πρώτον, πόσο διαφορετική και πόσο κοινή είναι η λογική της ασφάλειας την οποία πρόκειται να υπηρετούν τόσο ένα ευρωκεντρικό ή ένα (ευρω-)ατλαντικό σύστημα ασφάλειας και άμυνας; Δεύτερον, βρισκόμαστε σήμερα σε ένα σημείο, όπου οι χώρες του πάλαι ποτέ δυτικού «ελεύθερου κόσμου» του Ψυχρού Πολέμου διαφοροποιούνται ριζικά ως προς τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται και επιδιώκουν την ασφάλεια και αυτό, επομένως, δικαιολογεί την έμφαση σε ανεξάρτητες αμυντικές λύσεις, όπως π.χ. έναν ευρωστρατό παράλληλο ή και εναλλακτικό προς το NATO;

Αν ακολουθήσουμε κοινοτρονκτιβιστικές απόψεις, τότε πρέπει να αποδεχθούμε ότι οι κοινωνίες ένθεν κακείθεν του Ατλαντικού

37. Michael E. Smith, «Rules, Transgovernmentalism, and the Expansion of European Political Cooperation», στο Alex Sandholtz, κ.ά. (επιμ.), *European Integration and Supranational Governance*, Oxford University Press, 1998· Nicole Gnesotto, *The United States and European Defence*, Chaillot Paper 39, The Institute for Strategic Studies, Απρίλιος 2000· Sherwood McGinnis, *Will European Security and Defense Policy Strengthen or Weaken the Transatlantic Link?*, Cicero Foundation, Δεκέμβριος 2000· S. Serfaty, *ό.π.*, σ. 45-100· του ίδιου, *Stay the Course: European Unity and Atlantic Solidarity*, CSIS, Ουάσινγκτον 1997, σ. 52-68· Gerald B. Solomon, *The NATO Enlargement Debate, 1990-1997: Blessings of Liberty*, CSIS, Ουάσινγκτον 1998.

θα πρέπει να στέλνουν πολύ διαφοροποιημένα μηνύματα στις ηγεσίες τους και προς τη διεθνή κοινότητα για να τεκμηριώνεται μια τέτοια εξέλιξη. Ποσοτικές διαφορές πάνω σε κοινά μοτίβα αντιλήψεων και πολιτικών, όπως π.χ. εκδηλώθηκαν στις κρίσεις του Περσικού και εν μέρει στα Βαλκάνια, δεν επαρκούν για μία τέτοια τεκμηρίωση. Ένα πειστικά ευρωπαϊκό αρχιτεκτόνημα ασφάλειας και άμυνας που θα διαφοροποιεί κατά τρόπο ουσιαστικό την ταυτότητα του από το ΝΑΤΟ πρέπει να χτιστεί με εμφανώς διαφορετικά ποιοτικά υλικά. Χρειάζεται δομικός διαχωρισμός αντιλήψεων, στόχων, συμφερόντων και, βέβαια, απειλών για να μπορούμε να είμαστε θεωρητικά συνεπείς, όταν μιλούμε την ίδια στιγμή, αφενός, για πολυδιάστατες απειλές και συλλογικές ταυτότητες ασφάλειας και, αφετέρου, για τεμαχισμό της ασφάλειας σε περιχαρακωμένες ζώνες ενδιαφέροντος μεταξύ Ε.Ε. και ΝΑΤΟ.

Από μια άλλη οπτική, αν υπήρχαν τεράστιες οικονομικές και πολιτικές δυνατότητες παράλληλων δομών που αλληλοεπικαλύπτονται ή δρουν ανταγωνιστικά μεταξύ τους, τότε ίσως θα πηγαίναμε σε έναν τέτοιο διαχωρισμό. Σε αυτή την περίπτωση, όμως, θα μιλούσαμε επίσης για ένα νέο διπολισμό μεταξύ ΗΠΑ-Ε.Ε., θεωρητικά και πρακτικά αδιανόητο σήμερα, άρα και λιγότερο σημαντικό στο επίπεδο που αναζητώνται ελάχιστες ποιοτικές διαφοροποιήσεις μεταξύ ατλαντικής και ευρωπαϊκής ασφάλειας –κοινή, μάλιστα, συναινέσει από Ευρώπη και ΗΠΑ– μέσα σε ένα ήπιο, και για τους Ευρωπαίους μάλιστα ιδιαίτερα βολικό, ευρω-ατλαντικό πλαίσιο.

4. Η ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΚΕΠΠΑ ΚΑΙ Η ΑΝΑΓΚΗ ΕΥΡΥΤΕΡΗΣ ΝΟΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗΣ ΤΗΣ

Η εξέλιξη του ευρωπαϊκού συστήματος ασφάλειας και άμυνας και του διεθνούς πολιτικού ρόλου της Ε.Ε. κατά τη δεκαετία του 1990 δε θα ήταν νοητή χωρίς την καταλυτική επίδραση των αλληπάλλων βαλκανικών κρίσεων. Η αποτυχία της ΚΕΠΠΑ και της Δυτικοευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ)³⁸ να αντιμετωπίσουν τις κρίσεις και η

38. Βλ. αναλυτικά Γιάννης Βαλινάκης, *Η Ευρωπαϊκή Πολιτική και Αμυντική Συνεργασία: Η Ελλάδα απέναντι στη νέα Ευρωπαϊκή Αρχιτεκτονική*, Εκδ. Παπαζήση 1991, σ. 30-33· Κ. Στεφάνου, «Η Ευρωπαϊκή Πολιτική Συνεργασία μετά την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη», στο *Επιθεώρηση Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, τόμ. 5, 1988, σ. 191-207.

πλήρης εξάρτηση της Ευρώπης από την αμερικανική καθοδήγηση και το δραστικό νατοϊκό πλαίσιο άνοιξε τον ασκό του Αιόλου για μια εφ' όλης της ύλης συζήτηση για το μέλλον της ευρωπαϊκής ασφάλειας. Αφετηρία αποτέλεσε η κινητοποίηση της Ε.Ε. για τη συγκρότηση μιας δύναμης ταχείας επέμβασης για τη διαχείριση και επίλυση κρίσεων, που επιτελέστηκε στον πιο παραδοσιακό τομέα της ασφάλειας, τη στρατιωτική, υπό το πνεύμα, όμως, των σύγχρονων διαφοροποιημένων αντιλήψεων περί απειλών, συμφερόντων, ισχύος.

Η πρωτοβουλία προήλθε και πάλι από την αμερικανική πλευρά και ετέθη συνακόλουθα με ατλαντικούς όρους και έμφαση καταρχάς στο πεδίο της άμυνας. Η ιδέα μιας *Ευρωπαϊκής Ταυτότητας για την Ασφάλεια και την Άμυνα* (ESDI, European Security and Defense Identity) αποτέλεσε έτσι σημαντικό σημείο αναφοράς στη διαδικασία ανανέωσης των πολιτικών και στρατιωτικών δομών του NATO γενικότερα και της Ευρώπης ειδικότερα.³⁹ Οι Σύνοδοι Κορυφής του NATO στο Λονδίνο (1990), στις Βρυξέλλες (1994) και στη Μαδρίτη (1997) προώθησαν περαιτέρω το θέμα της μετεξέλιξης της ευρωπαϊκής ασφάλειας⁴⁰ και την ανάπτυξη επιχειρησιακών δυνατοτήτων από μέρους της Ε.Ε. - που θα ήταν μεν διαφορετικές, αλλά όχι χωριστές από αυτές του NATO (separable but not separate).⁴¹ Μετά την καμπί του St. Malo τον Δεκέμβριο 1998, η Σύνοδος Κορυφής του Ελσίνκι τον Δεκέμβριο 1999, δρομολόγησε τη δημιουργία μιας ευρωπαϊκής στρατιωτικής δύναμης για την υλοποίηση των «αποστολών Petersberg».⁴² Αυτός ο «Πρωταρχικός Στόχος»

39. NATO Handbook, 50th Anniversary Edition, Βρυξέλλες 1998, σ. 74-78.

40. Stephen F. Larrabee, *NATO Enlargement and the Post-Madrid Agenda*, RAND Paper, 1999, RAND, Santa Monica 1997· Miles Kahler, *Regional Futures and Transatlantic Relations*, Council on Foreign Relations, Νέα Υόρκη 1995· Paul Heer, «Their Own Army?», στο *Foreign Affairs*, Ιούλιος-Αύγουστος 2000, σ. 18-25.

41. «Declaration by the Western European Union's Council of Ministers (The Kirchberg Declaration)», Λουξεμβούργο, 9 Μαΐου 1994, σ. 222· πρβλ. S. Serfaty, *Memories of Europe's Future*, σ. 45-100· του ίδιου, *Stay the Course...*, ό.π., σ. 52-68· Gerald B. Solomon, *The NATO Enlargement Debate, 1990-1997: Blessings of Liberty*, CSIS, Ουάσινγκτον 1998.

42. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι αποφάσισε ότι «τα κράτη-μέλη, συνεργαζόμενα εθελοντικά σε επιχειρήσεις υπό την ηγεσία της Ε.Ε., πρέπει να είναι σε θέση έως το 2003 –μέχρι τον Ιούνιο 2003, το αργότερο μέχρι τον Δεκέμβριο 2003– να αναπτύξουν εντός 60 ημερών και να υποστηρίξουν επί τουλάχιστο ένα έτος στρατιωτικές δυνάμεις μέχρι και 50.000-60.000 ατόμων, ικανών για ολόκληρο το φάσμα των καθηκόντων Petersberg. Αυτή η δύναμη προϋποθέτει την εμπλο-

(Headline Goal) θα επιτρέπει στην Ε.Ε. να αναλαμβάνει στρατιωτικές επιχειρήσεις χωρίς να χρειάζεται να προσφύγει στις δυνάμεις του NATO (EU-led operations).

Ένα από τα βασικά ερωτήματα που προέκυψαν με αφορμή την αποκραυστάλλωση του ευρωστρατού ήταν, κατά πόσο μπορεί να διαφέρουν οι αντιλήψεις Ε.Ε. και ΗΠΑ για την ασφάλεια και την άμυνα στο σημερινό διεθνές περιβάλλον. Με άλλα λόγια, ποιοι είναι οι στόχοι της ΚΕΠΠΑ και πώς μπορεί να νοηματοδοτηθεί η αποστολή της, καταρχάς σε στενή και, εν συνεχεία, υπό ευρεία έννοια.

Η σύγκριση των κειμένων των μεταψυχροπολεμικών συνθηκών που μεταβάλλουν τις λειτουργίες του NATO και της Ε.Ε. επιβεβαιώνουν μάλλον τη συμπληρωματικότητα παρά την παραπληρωματικότητα του ατλαντικού συστήματος ασφάλειας και άμυνας και της ΚΕΠΠΑ. Αυτό ισχύει όχι μόνο σε επίπεδο διαδικασιών, αλλά –ίσως σημαντικότερο– και σε επίπεδο προθέσεων των βασικών αρχιτεκτόνων της νέας τάξης.

Λόγω της κατάλληλης ιδεολογικής και πολιτικής προπαρασκευής των ΗΠΑ, το NATO διατύπωσε από τα πρώτα μεταψυχροπολεμικά χρόνια μια συνολική στρατηγική αντίληψη για το μέλλον της συμμαχίας, αντίληψη σύμφυτη και με τις στρατηγικές επιδιώξεις ασφάλειας που διακήρυξαν παράλληλα και οι ίδιες οι ΗΠΑ.

Η στρατιωτική διάσταση παραμένει στη νέα εποχή μία σημαντική πτυχή της ταυτότητας του NATO, αλλά όχι η μόνη. Κύρια μεταβολή αποτελεί, ταυτόχρονα, η δέσμευση της συμμαχίας να υπηρετεί στο εξής ένα ευρύ πλαίσιο ασφάλειας που θα λαμβάνει υπόψη του τις αλλαγές του διεθνούς περιβάλλοντος. Ως στόχος της συμμαχίας ορίζεται η «διαχείριση της αλλαγής». Ως μέσα προτείνονται αφενός, η στρατιωτική ισχύς για την προάσπιση των εδαφών των χωρών του NATO και της Ε.Ε. και, αφετέρου, η προώθηση των κοινών αρχών και αξιών των δυτικών δημοκρατιών που εντάσσονται στο NATO και την Ε.Ε. Η παράλληλη αναφορά στις έννοιες της ισχύος και της ταυτότητας του δυτικού πολιτικού μοντέλου παραπέμπει στην έννοια της «πολιτικής κουλτούρας» που προτεί-

κή συνολικά 200.000 ειδικά εκπαιδευμένων επαγγελματιών στρατιωτών» βλ. «European Council Helsinki», 10-11 Δεκεμβρίου 1999, στο M. Rutten, *From St. Malo to Nice*, ό.π., σ. 85 κ.ε.· Γιάννης Βαληνάκης - Κωνσταντίνα Μπότσιου, *Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στην Πυρηνική Εποχή*, Παρατηρητής, 2000, σ. 326· Π.Κ. Ιωακειμίδης, «Πραγματικότητα η Κοινή Ευρωπαϊκή Άμυνα», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 28.4.2000.

νουν οι σύγχρονες αντιλήψεις για την ασφάλεια. Προδίδουν επίσης την αμερικανική ιδεολογική κυριαρχία, τη βασισμένη στον δυϊσμό ρεαλισμού-ιδεαλισμού.⁴³

Μία παράλληλη, αρεκτά διαφωτιστική διατύπωση του Χαβιέ Σολάνα - αποκαλούμενου και «κ. ΚΕΠΠΑ» – συνοψίζει τις κυρίαρχες τάσεις στον τρόπο με τον οποίο και η ίδια η Ε.Ε. προτίθεται να επιδιώξει την ασφάλεια:

«Στόχος της ΚΕΠΠΑ είναι να διαμορφώσει μια Ευρώπη ικανή να παίξει εποικοδομητικό ρόλο στη διεθνή πολιτική. Να δώσει τη δυνατότητα στην Ευρωπαϊκή Ένωση να προβάλλει αποτελεσματικά τις αξίες και τα συμφέροντά της –τον πυρήνα της εθνικής της ταυτότητας– πέρα από τα σύνορά της. Την ίδια στιγμή, η ίδια η οικοδόμηση της ΚΕΠΠΑ αποτελεί παράγωγο πολιτικής. Είναι το προϊόν μιας διαρκούς συζήτησης μεταξύ των κρατών-μελών, των ευρωπαϊκών θεσμών και των λαών της Ευρώπης [...] Όλοι εμφανίζονται σήμερα έτοιμοι να επενδύσουν στη δημιουργία μιας κοινής πολιτικής βούλησης έναντι του υπόλοιπου κόσμου, στη συμπλήρωση της οικονομικής ισχύος της Ευρώπης με πολιτική επιρροή».⁴⁴

Η αξία τέτοιων θέσεων, σε συνδυασμό με τα κείμενα συνθηκών και διακηρύξεων της Ε.Ε. και του ΝΑΤΟ μετά το 1989-90, έγκειται στο ότι δίνουν μια διαφορετική εικόνα από ερμηνείες που ταυτίζουν τη διαφοροποίηση των εργαλείων της ΚΕΠΠΑ από το ΝΑΤΟ με έναν ριζικό διαχωρισμό του έργου της Ε.Ε. και του ΝΑΤΟ στον τομέα της ασφάλειας ή συρρικνώνουν την έννοια της ΚΕΠΠΑ στο θέμα του ευρωστρατού.

Στη σύγχρονη ευρύτερη θεώρηση, η αυτοσυναίσθηση και η αποστολή που αναπτύσσει η Ε.Ε. αναφέρονται όχι μόνον στη διάσταση της ισχύος, αλλά, πολύ περισσότερο ίσως, στο πολιτικό-ιδεολογικό επίπεδο διαμόρφωσης των αντιλήψεων για την ασφάλεια. Η δημοκρατία, η οικονομική ανάπτυξη, η χρηστή διακυβέρνηση, η σταθερότητα, η εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας των πολιτών, η δια-

43. Βλ. Κωνσταντίνος Λαβανιτόπουλος, *Η Αμερικανική Εξωτερική Πολιτική μετά τον Ψυχρό Πόλεμο*, Παιδεία, Αθήνα 2000, σ. 36-68.

44. Απόσπασμα (σε μετάφραση) από την ομιλία του Javier Solana στο Ερευνητικό Ινστιτούτο της Γερμανικής Κοινότητας για την Εξωτερική Πολιτική (Deutsche Gesellschaft für auswärtige Politik) στο Βερολίνο, 14.11.2000, στο M. Rutten, *From St-Malo to Nice*, ό.π., σ. 151.

κρατική συνεργασία, η περιφερειακή ολοκλήρωση, η προστασία της πολιτιστικής ταυτότητας είναι αγαθά που γνωρίζουν μεγάλη ζήτηση ανά τον κόσμο σήμερα. Δεδομένων των νέων διαιρέσεων του πλανήτη μεταξύ πλουσίων (Βορρά)-φτωχών (Νότου) –και όχι μόνον από στρουκτουραλιστική σκοπιά– δημοκρατιών-αυταρχικών/επεκτατικών κρατών και εξτρεμιστικών και φονταμενταλιστικών κινημάτων κάθε μορφής, η κάλυψη των κενών από τη Δύση θεωρείται στρατηγικής σημασίας, εφόσον δεν επιτρέπει την εισχώρηση αποσταθεροποιητικών δυνάμεων.

Η ΚΕΠΠΑ, για να είναι αξιόπιστη και βιώσιμη, καλείται να εστιάσει στην εξαγωγή του συστήματος αξιών της στον κόσμο που τώρα αναδύεται στο διεθνές προσκήνιο (κράτη και μη κρατικοί δρώντες) και αναζητεί προσανατολισμό. Η προσδοκία είναι, ότι η εξάπλωσή των αρχών αυτών θα περιορίσει τα αποθέματα σύγκρουσης στον κόσμο, σύμφωνα με την κλασική αρχή ότι οι δημοκρατίες δεν πολεμούν μεταξύ τους, ενώ αναπαράγουν και σε περιφερειακό επίπεδο το πολιτικό τους μοντέλο.⁴⁵

Η νομιμοποίηση αυτής της πολιτικής εξαρτάται βέβαια από τη δεκτικότητα των χωρών στις οποίες απευθύνεται η ΚΕΠΠΑ - ή το ΝΑΤΟ. Τα τρομοκρατικά κτυπήματα της 11ης Σεπτεμβρίου απέδειξαν ότι το «χρυσό» ευρωπαϊκό-ατλαντικό μοντέλο δημοκρατίας και ανάπτυξης και η ταυτότητα της δυτικής πολιτικής δεν είναι τόσο πανίσχυρα και ελκυστικά για όλον τον πλανήτη, όσο και αν οι δυτικές χώρες πίστευαν το αντίθετο. Εξάλλου, πολύ νωρίς μετά τη διάλυση του διπολικού συστήματος, η ανά τον κόσμο άνηση φονταμενταλιστικών και τρομοκρατικών κινημάτων καθώς και λαϊκιστικών ιδεολογιών ακόμη και μέσα στην Ε.Ε. δήλωναν πόσο βαθιά μπορεί να είναι η αμφισβήτηση του δυτικού συστήματος αξιών.

Οι πολιτικές ασφάλειας της Ευρώπης πρέπει, όμως, να νομιμοποιούνται και στη συλλογική ταυτότητα των ευρωπαίων πολιτών. Αυτό δεν είναι πάντα εύκολο, αν λάβει κανείς υπόψη του την κρι-

45. Philipp Resnick, «Global Democracy: Ideals and Reality», στο R. Axtmann (επιμ.), *ό.π.*, σ. 126-143· Russell J. Dalton - Richard C. Eichenberg, «Citizen Support from Below and Above», στο A. Sandholtz, κ.ά. (επιμ.), *ό.π.*, σ. 250-282· Daniele Archibugi, «Principles of Cosmopolitan Democracy», στο D. Archibugi - D. Held - M. Köhler (επιμ.), *ό.π.*, σ. 198-228· Ulrich K. Preuß, «Citizenship in the European Union: a Paradigm for Transnational Democracy?», στο D. Archibugi - D. Held - M. Köhler (επιμ.), *ό.π.*, σ. 138-151· T. Kappen-Risse, στο D. Archibugi - D. Held - M. Köhler (επιμ.), *ό.π.*, σ. 394-399.

ση ταυτότητας που εν πολλοίς διέρχεται σήμερα η Ευρώπη, ακριβώς γιατί αλλάζουν και διευρύνονται οι ρόλοι της μέσα σε έναν επίσης ραγδαία μεταβαλλόμενο κόσμο. Είναι σαφές, ότι οι αρχές και οι αξίες πάνω στις οποίες βασίζονται οι ευρωπαϊκές δημοκρατίες αποτελούν κεφαλαιώδες εργαλείο για την άσκηση επιτυχημένης κοινής εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφάλειας.

Η Ευρώπη έχει έτσι έναν επιπλέον λόγο να προσδιορίσει μέσα από τις εσωτερικές διαδικασίες ολοκλήρωσης ποιες είναι οι αρχές τις οποίες θέλει να προασπίσει εντός και εκτός του χώρου της Ένωσης. Να προσδιορίσει δηλαδή την ταυτότητά της και πώς αυτή η ταυτότητα θα αποτελέσει πηγή ιδεών για τη συνεπή στάση της Ευρώπης στην αντιμετώπιση των πλείστων νέων προκλήσεων για την ασφάλειά της. Στη δύσκολη αυτή διαδικασία, παραδοσιακές διακυβερνητικές και θεσμικές ζυμώσεις δεν επαρκούν. Αντιθέτως, ο ρόλος των ιδίων των ευρωπαϊκών κοινωνιών αναμένεται να είναι αναβαθμισμένος και σκληρός στον ανταγωνισμό με άνωθεν επιβαλλόμενα σχήματα. Η ΚΕΠΠΑ, όπως και πολλές ακόμη πολιτικές της Ε.Ε., αναπόφευκτα θα κριθούν από το πόσο ουσιαστική είναι η σύγκλιση που έχει επιτελεστεί σε όλα τα επίπεδα μέσα στην Ε.Ε. τις τελευταίες δεκαετίες.

Η δημοκρατική νομιμοποίηση της πολιτικής ολοκλήρωσης από την ευρύτερη κοινωνία των πολιτών στην Ευρώπη, καθώς και από άμεσους και έμμεσους αποδέκτες αυτής της πολιτικής εκτός Ευρώπης είναι το κλειδί που θα επιτρέψει στην Ε.Ε. να ανταποκριθεί σε έναν από τους κομβικούς στόχους της σχεδιαζόμενης κοινής εξωτερικής της πολιτικής και πολιτικής για την ασφάλεια: τον καθορισμό της εσωτερικής της συλλογικής της ταυτότητας και των πολιτιστικών-θεσμικών της καταβολών που την κατευθύνουν, καθώς και τη διάχυση αυτού του μοντέλου ως αντίδοτο στη ρευστότητα ενός κόσμου με ολοένα λιγότερο ορατές απειλές.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Στην Ελλάδα, η ακαδημαϊκή και πολιτική συζήτηση για το θέμα της ΚΕΠΠΑ επικεντρώνεται κατά κύριο λόγο στη συγκρότηση του ευρωστρατού –σε άλλη απόδοση, της ευρωάμυνας– όπως έχει κατά παρέκβαση πολιτογραφηθεί η Ευρωπαϊκή Δύναμη Ταχείας Επεμβάσεως, που προβλέπει ο «Πρωταρχικός Στόχος» του Ευρωπαϊ-

κού Συμβουλίου του Ελσίνκι. Η περιοριστική αυτή προσέγγιση υπαγορεύεται προφανώς από την κεκτημένη προσήλωση της χώρας στην προσπάθεια εξασφάλισης αμυντικών εγγυήσεων από την Ε.Ε. Στην πράξη, όμως, λειτουργεί ανασταλτικά ως προς την ενεργό συμμετοχή της Ελλάδας στον σύνθετο διάλογο που έχει ξεκινήσει στην υπόλοιπη Ευρώπη αναφορικά με τη διαμόρφωση ενός σύγχρονου ευρωπαϊκού συστήματος ασφάλειας, προφανώς απείρως ευρύτερου από τις αμυντικές του πτυχές – και δη υπό τη συρρικνωμένη μορφή που έχει σήμερα ο «ευρωστρατός».⁴⁶

Αυτό το έλλειμμα συνολικής θεώρησης των ανακατατάξεων που λαμβάνουν χώρα σε θέματα ασφάλειας στην Ευρώπη αντανακλάται π.χ. στην εμμονή του ελληνικού ενδιαφέροντος στο δίλημμα «νατοϊκή» ή «ευρωπαϊκή» ευρωάμυνα (ESDI-ESDP). Και σε αυτή την περίπτωση, όμως, ο προβληματισμός συνήθως εξαντλείται σε θεσμικά ζητήματα (σύνθεση στρατού, διαδικασίες επιλογής, κατανομή καθηκόντων, κλπ.). Δεν τολμά τη διασύνδεση του τεχνικού πλαισίου συμμετοχής στον ευρωστρατό με τις βαθύτερες πολιτικές δυνάμεις που υποκινούν τη διαμόρφωση ακόμη και αυτού του πλαισίου και είναι συνυφασμένες με νέες αντιλήψεις για την ασφάλεια, αντιλήψεις που διαφοροποιούν καιρία ακόμη και την αποστολή του ίδιου του ευρωστρατού (ανθρωπιστικές αποστολές,

46. Στον ευρωστρατό εστιάζουν πλείστα δημοσιεύματα σε επιστημονικά περιοδικά και στον ελληνικό τύπο· βλ. π.χ. *Ανασκόπηση Αμυντικής και Εξωτερικής Πολιτικής*, 2000, ΕΛΙΑΜΕΠ, σ. 233-322· Ανδρέας Κιντήης, «Η Κοινή Ευρωπαϊκή Πολιτική Ασφάλειας και Άμυνας της Ε.Ε. και η Ευρωπαϊκή Δύναμη Ταχείας Επεμβάσεως: Τα πρώτα βήματα», στο *Ανασκόπηση Αμυντικής και Εξωτερικής Πολιτικής*, 2001, ΕΛΙΑΜΕΠ, σ. 271-288· Στέφανος Σταθάτος, «Η αμυντική διάσταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης», στο *Ανασκόπηση Αμυντικής και Εξωτερικής Πολιτικής*, 2001, ΕΛΙΑΜΕΠ, σ. 311-314· Γιάννης Βαληνάκης, «Η Ευρωπαϊκή Διάσκεψη και η Ευρωπαϊκή Ασφάλεια και Άμυνα», στο Σωτήρης Ντάλης (επιμ.), *Από το Άμστερνταμ στη Νίκαια...*, ό.π., σ. 470-475· Αλέξης Παπαχελάς, «Ο υπόγειος πόλεμος ΗΠΑ-Ευρώπης. Γιατί η Ουάσινγκτον φοβάται τον στρατό της Γηραιάς Ηπείρου», στο Σ. Ντάλης (επιμ.), *Από το Άμστερνταμ στη Νίκαια...*, ό.π., σ. 476-479· *Καθημερινή*, 21.11.2000, 22.11.2000, 23.11.2000, 15.12.2000, 7.2.2001· *Ελευθεροτυπία*, 22.11.2000, 17.12.2000, 12.2.2001· *Το Βήμα*, 16.12.2000, 4.2.2001, 11.2.2001· πρβλ. Παναγιώτης Ήφαιστος, *Ευρωπαϊκή Άμυνα και Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Η Ευρώπη των πολλών ταχυτήτων και κατηγοριών της ευρωπαϊκής ιδέας*, εκδ. Οδυσσεύς, Αθήνα 1997· επίσης Παναγιώτης Ήφαιστος - Χαράλαμπος Τσαορδανίδης (επιμ.), *Το Ευρωπαϊκό Σύστημα Ασφάλειας και η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική προς το 2000*, Σιδέρης, Αθήνα 1992· για μια συνολικότερη θεώρηση της ευρωπαϊκής άμυνας σε σχέση με το ΝΑΤΟ βλ. Β. Θεοδωρόπουλος - Π.Κ. Ιωακειμίδης - Θ. Κουλιουμπής - Σ. Ντάλης, *Το ΝΑΤΟ και η Ευρωπαϊκή Άμυνα*, Σιδέρης, 1999.

διαχείριση κρίσεων) από κλασικές θεωρήσεις στρατιωτικής ασφάλειας και ισχύος.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί έναν κατεξοχήν γόνιμο χώρο για τη διατύπωση πολιτικών ασφάλειας με όρους θεωρητικά εννοιασμένους με τις ανάγκες του μεταδιπολικού κόσμου. Στο περιβάλλον της Ε.Ε., η ανικανότητα των παραδοσιακών θεωρήσεων της ασφάλειας και των διεθνών σχέσεων να προσφέρουν θεωρητικά στηρίγματα και πολιτικές λύσεις έναντι των σύγχρονων απειλών ενισχύεται από τη διαπάλη μεταξύ εθνικού κράτους και υπερεθνικής ολοκλήρωσης. Εδώ τίθεται σε αμφισβήτηση η κορωνίδα των κλασικών –(νεο)ρεαλιστικών και (νεο)φιλελεύθερων κυρίως– θεωριών, η έννοια του έθνους-κράτους ως βασικού υποκειμένου της διεθνούς πολιτικής.

Επιπλέον, οι μεγάλες δεσμεύσεις που έχει αναλάβει η Ε.Ε. ως προς τη διεύθυνση και τη θεσμική της μεταρρύθμιση, αλλά και οι προκλήσεις στις οποίες είναι εκτεθειμένη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 (περιφερειακές κρίσεις και εμφύλιες συγκρούσεις –Βαλκάνια, Μέση Ανατολή, κ.α.– μεταναστευτικές πιέσεις από τρίτες χώρες, οργανωμένο έγκλημα, κ.ά.) έχουν φέρει στο προσκήνιο διαφοροποιημένες προσεγγίσεις του ζητήματος «ασφάλεια».⁴⁷ Έννοιες όπως συλλογική ευρωπαϊκή ταυτότητα, πολιτική κουλτούρα, συστήματα κοινωνικών κανόνων και αξιών, προστασία του περιβάλλοντος και της ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς κερδίζουν έδαφος σε βάρος των κλασικών όρων της στρατιωτικής «ισχύος», της «εθνικής κυριαρχίας», του «εθνικού συμφέροντος», κλπ. Η συνειδητοποίηση ότι κανένα εθνικό κράτος στην Ευρώπη δεν μπορεί να αντιμετωπίσει μόνο του τα μεγάλα προβλήματα του καιρού μας συμβαδίζει με τη μεταλλαγή του διεθνούς κλίματος. Ταυτόχρονα, όμως, επιβεβαιώνει και τη δυναμική που δημιουργεί η διαδικασία ολοκλήρωσης σε επιμέρους τομείς σε ολόκληρο το ενωσιακό οικοδόμημα. Δεν είναι συμπτωματικό ότι η αναθεώρηση της έννοιας της ασφάλειας και των αντίστοιχων ευρωπαϊκών πολιτικών δεν πραγματοποιείται μέσα σε ένα θεσμικό ή –ακόμη σημαντικότερο– πολιτικό κενό, αλλά αξιοποιεί το περιβάλλον αλληλεξάρτησης που επιτείνει μέρα με τη μέρα η ΟΝΕ και οι λοιπές πολιτικές ενοποίησης.

47. Βλ. και Κωνσταντίνα Μπότσιου, «Εθνικό Κράτος και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση: η σύγκρουση και η σύνθεση», στο *Κοινωνία Πολιτών*, Μάρτιος-Απρίλιος 2000, σ. 56-61.

Οι ζυμώσεις που παρατηρούνται, επομένως, στο θέμα της ΚΕΠΠΑ –και έχουν προεξαγγελθεί, βέβαια, επανειλημμένως από την εποχή της Συνθήκης του Maastricht– ανταποκρίνονται πλήρως στις υποχρεώσεις και τις δυνατότητες που προκύπτουν για την Ε.Ε. μετά το τέλος το Ψυχρού Πολέμου. Συνδέονται, επίσης, με την υπαρκτή αναζήτηση από μέρους των ίδιων των ευρωπαϊκών κοινωνιών ενός σύγχρονου μοντέλου ασφάλειας, ικανού να αντιμετωπίζει τις νέες απειλές και όχι προσκολλημένου σε παρωχημένα πεδία μαχών. Λογικά, λοιπόν, δεν θα αναμενόταν να εκπλήσσει η προώθηση μη στρατιωτικών αντιλήψεων στην πρώτη γραμμή της χάραξης στρατηγικής ούτε και να συρρικνώνεται οποιαδήποτε εθνική συζήτηση για την ΚΕΠΠΑ στη δημιουργία στρατιωτικών δομών, που ακριβώς λόγω της μείωσης της σημασίας τους στην αντιμετώπιση σύγχρονων απειλών, δεν είναι μακροπρόθεσμα καθοριστικές για την πορεία της ευρωπαϊκής ασφάλειας (χτυπητή είναι π.χ. η ασυμμετρία μεταξύ απειλών όπως η τρομοκρατία και παραδοσιακών αμυντικών συστημάτων). Η «ειδική» συμπεριφορά της Ελλάδας σε αυτόν τον τομέα πετυχαίνει ορισμένους βραχυπρόθεσμους στόχους –εξωτερικής, αλλά και εσωτερικής πολιτικής– στερεί, όμως, τη δυνατότητα συμμετοχής της ελληνικής πολιτείας και της ελληνικής κοινωνίας στον κεντρικό προβληματισμό που θα ανακύψει, βέβαια, ξανά στο μέλλον σε πλείστα άλλα θέματα πλην του ευρωστρατού. Ποια θα είναι π.χ. η θέση της Ελλάδας, όταν καθοριστεί συγκεκριμένο ευρωπαϊκό νομικό πλαίσιο ασφάλειας για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας ή για την προστασία του περιβάλλοντος, σε ένα εσωτερικό πολιτικό πλαίσιο που μονίμως αποκλίνει από τις κοινοτικές διαδικασίες;

Σημαντική για κάθε εθνική τοποθέτηση έναντι της ευρωπαϊκής εξωτερικής και πολιτικής ασφάλειας είναι σαφώς η έγκαιρη συνειδητοποίηση ότι η συγκρότηση αυτής της πολιτικής εξαρτάται άμεσα από το ρευστό διεθνές περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης, αλλά όχι μόνο από αυτό – εν είδει «αυτόματου πιλότου». Η αναβάθμιση πολιτικών-πολιτιστικών στοιχείων ως θεμελιακών όρων της έννοιας της ασφάλειας (εμφανής π.χ. στη διεύρυνση ή την περιφραγή εξαγωγή του ευρωπαϊκού προτύπου οργάνωσης ως παράγοντα ασφάλειας) καθιστά την υπόθεση της ευρωπαϊκής ασφάλειας μια κατεξοχήν υπόθεση των πολιτών της Ευρώπης και μια κατεξοχήν δοκιμασία της συνέπειας των εθνικών πολιτικών με την ταυτότητα και τους στόχους των ευρωπαϊκών κοινωνιών.

Η συζήτηση για την ευρωπαϊκή ασφάλεια τείνει προς νέες κατευθύνσεις που διαβρώνουν την πρωτοκαθεδρία στρατιωτικών δομών, όχι μόνον γιατί οι σύγχρονες απειλές θεωρούνται γενικά λιγότερο ορατές, αλλά γιατί σε αυτή τη συζήτηση συναντώνται και, εν πολλοίς, συγκρούονται διαφορετικές αντιλήψεις γι' αυτό που οφείλει να είναι η Ευρώπη, πολύ δε περισσότερο για αυτά που οφείλει να υπερασπίζεται ή να απορρίπτει.

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΥΠΟΕΘΝΙΚΩΝ ΔΡΩΝΤΩΝ ΣΤΗΝ Ε.Ε.: ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΜΠΕΙΡΙΚΕΣ ΕΚΤΙΜΗΣΕΙΣ

Το άρθρο αξιολογεί την κινητικότητα των ευρωπαϊκών περιφερειακών και τοπικών δρώντων υπό το φως της αντιπαράθεσης ανάμεσα στη φιλελεύθερη διακυβερνητική θεωρία και τη σχολή της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης. Δύο (φαινομενικά) ανταγωνιστικές θεωρητικές υποθέσεις γύρω από τη σημασία και τις συνέπειες της υποεθνικής κινητοποίησης αντιπαραβάλλονται με τα διαθέσιμα εμπειρικά στοιχεία. Αντίθετα με τις προσδοκίες των εκφραστών της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης, αποκαλύπτεται ότι η αύξηση της υποεθνικής συμμετοχής δεν συνεπάγεται πάντοτε αύξηση της υποεθνικής επιρροής. Επιπλέον, σε ορισμένες περιπτώσεις, και παρά την αυξανόμενη υποεθνική συμμετοχή, οι εθνικές κυβερνήσεις έχουν αναλάβει έναν ρόλο «ευέλικτου διαμεσολαβητή», που είναι πλήρως συμβατός με τη διακυβερνητική άποψη. Ωστόσο, η συνολική εικόνα είναι πιο σύνθετη: στην πράξη, τύποι διακυβέρνησης με τα χαρακτηριστικά ώριμων δικτύων πολιτικής συνυπάρχουν με παραδοσιακά διακυβερνητικά δίκτυα, ενώ η σχετική σημασία των δύο τύπων δικτύων ποικίλλει ανάλογα με τον τόπο και τον χρόνο.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία εξετάζει τις επιπτώσεις ποικίλων μορφών υποεθνικής κινητοποίησης στην πολιτική οργάνωση της ευρωπαϊκής επικράτειας. Πιο συγκεκριμένα, το ζήτημα που τίθεται είναι εάν η δραστηριοποίηση των υποεθνικών δρώντων –των περιφερειακών και των τοπικών αρχών– στα πλαίσια του ευρωπαϊκού γίνεσθαι αποτελεί ένδειξη αδυναμίας των εθνικών κυβερνήσεων να διατηρήσουν το μονοπώλιο της πολιτικής ισχύος στην Ευρωπαϊκή

* Ερευνητής-διδάκτωρ Ευρωπαϊκών και Διεθνών Σπουδών του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης (Πανεπιστήμιο Αθηνών).

Ένωση και, κατά συνέπεια, αντανακλά την ανάδυση ενός νεωτερικού προτύπου διακυβέρνησης. Η αξιολόγηση της θέσης των περιφερειών και των τοπικών αρχών στην Ε.Ε. εκκινεί από την καταγραφή των κυρίαρχων θεωρητικών αναλύσεων για τις σχέσεις ανάμεσα στο εθνικό, το υπερεθνικό και το υποεθνικό επίπεδο διακυβέρνησης και, στη συνέχεια, επικεντρώνεται στον εντοπισμό των υποθέσεων που προκύπτουν από αυτές τις αναλύσεις, αλλά και των ερμηνευτικών εργαλείων που επιστρατεύονται προκειμένου ναδειχθεί ότι αυτές οι υποθέσεις ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Το επόμενο βήμα είναι η αντιπαράθεση των εναλλακτικών θεωρημάτων με τα διαθέσιμα εμπειρικά στοιχεία –με άλλα λόγια, θα εξεταστεί εάν (και σε ποιο βαθμό) η πραγματικότητα ανταποκρίνεται σε διαφορετικές υποθέσεις διαφορετικών θεωριών. Η άσκηση αυτή έχει διπλή χρησιμότητα: από τη μια πλευρά, επιτρέπει τον σχηματισμό μιας συνολικής άποψης για τον ρόλο των υποεθνικών δρώντων στην Ε.Ε.: από την άλλη πλευρά, λειτουργεί ως έλεγχος εγκυρότητας των εναλλακτικών θεωρητικών προσεγγίσεων στη συγκεκριμένη θεματική περιοχή –και, κατ' αυτόν τον τρόπο, συμβάλλει στην κριτική της συνολικής ερμηνευτικής εγκυρότητας αυτών των θεωριών.

2. ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΡΟΛΟ ΤΩΝ ΥΠΟΕΘΝΙΚΩΝ ΔΡΩΝΤΩΝ

Με μια διάθεση απλούστευσης, η θεωρητική συζήτηση γύρω από τον ρόλο των περιφερειών στην Ε.Ε. αντανακλά μια ευρύτερη αντιπαράθεση ανάμεσα στις πιο σύγχρονες εκφράσεις της ρεαλιστικής και της πλουραλιστικής παράδοσης: τις σύγχρονες διακυβερνητικές θεωρίες –και ιδίως τη φιλελεύθερη διακυβερνητική θεωρία του Α. Moravcsik¹– και τη θεωρία της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης.²

1. A. Moravcsik, «Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmental Approach», *Journal of Common Market Studies*, τόμ. 31, τχ. 4, 1993, σ. 473-519· A. Moravcsik, *The Choice for Europe. Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, Cornell University Press, Ithaca (Νέα Υόρκη) 1998.

2. Ο όρος «πολυεπίπεδη διακυβέρνηση» (multi-level governance), καθώς και ένα πλήθος συναφών όρων («διακυβέρνηση πολλών στρωμάτων», «πολυκεντρική διακυβέρνηση», «λειτουργικές, αλληλοεπικαλυπτόμενες, ανταγωνιστικές μονάδες διακυβέρνησης», «πολυ-πρισματική διακυβέρνηση», κ.ά.), αναφέρονται στη διάχι-

Σύμφωνα με τις σύγχρονες διακυβερνητικές θεωρίες, η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση δεν θίγει την αυτονομία των εθνικών κρατών. Η πορεία, ο ρυθμός και η ένταση των διαδικασιών ολοκλήρωσης καθορίζονται από διαπραγματεύσεις μεταξύ των κυβερνήσεων υπό τον κανόνα της ομοφωνίας, γεγονός που συμβάλλει τουλάχιστον στη διατήρηση –και σε ορισμένες περιπτώσεις στην ενδυνάμωση– της εθνικής κυριαρχίας. Αναγκαία προϋπόθεση για τη θεσμική και πολιτική εξέλιξη της Ε.Ε. είναι η *σύγκλιση των προτιμήσεων* των εθνικών κυβερνήσεων.³ Ουσιαστικά, η Ε.Ε. αποτελεί ένα επιτυχημένο διακυβερνητικό καθεστώς, έργο του οποίου είναι η διαχείριση της οικονομικής αλληλεξάρτησης μέσω του συντονισμού των εθνικών πολιτικών,⁴ και το οποίο λειτουργεί ως μηχανισμός μη καταναγκαστικής αλληλο-αποκάλυψης των προτιμήσεων των εμπλεκόμενων κυβερνήσεων.⁵ Κατά συνέπεια, η παραγωγή πολιτικής της Ε.Ε. αποτελεί αντανάκλαση των συμφερόντων και της σχετικής ισχύος των εθνικών κυβερνήσεων, ενώ οι διάφοροι υπερεθνικοί δρώντες διαθέτουν εξαιρετικά περιορισμένα εριθώρια αυτονομίας.

Στην εικόνα μιας Ευρωπαϊκής Ένωσης που διασώζει ή και ενδυναμώνει το έθνος-κράτος⁶ αντιπαρά τίθεται η θεώρηση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης ως μιας διαδικασίας που οδηγεί στη διαμόρφωση μιας νέας πολιτικής οντότητας. Βασικό χαρακτηριστικό αυτού του αναδύομενου μορφώματος είναι ο επιμερισμός των αρμοδιοτήτων (και των εξουσιών που αυτές συνεπάγονται) ανάμεσα σε διαφορετικά επίπεδα διακυβέρνησης –το υπερεθνικό, το εθνικό και το υποεθνικό. Τα κράτη-μέλη, παρότι εξακολουθούν να κατέχουν πρωταγωνιστικό ρόλο, χάνουν σταδιακά το μονοπώλιο να ελέγχουν την επικράτειά τους. Επιγραμματικά, η συμμετοχή των κυβερνήσεων, των κοινοτικών θεσμών, ορισμένων ομάδων συμπε-

ση της ισχύος από την κεντρική (εθνική) κυβέρνηση προς τα πάνω (στο υπερεθνικό επίπεδο), προς τα κάτω (στο υποεθνικό επίπεδο) και προς τα πλάγια (σε διάφορα δημόσια και ιδιωτικά δίκτυα). Βλ. G. Marks - L. Hooghe, «Types of Multi-Level Governance», *European Integration online Papers (EIOp)*, τόμ. 5, τχ. 11, 2001, σ. 4.

3. Βλ. R. Keohane - S. Hoffmann, «Institutional Change in Europe in the 1990s», στο (επιμ.), *The New European Community*, Westview, Boulder (Col) 1991, σ. 10.

4. Βλ. A. Moravcsik, «Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmental Approach», *ό.π.*, σ. 480.

5. Βλ. A. Moravcsik, *The Choice for Europe. Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, *ό.π.*, σ. 61-62.

6. A.S. Milward, *The European Rescue of The Nation State*, Routledge, Λονδίνο 1992.

ρόντων καθώς και πολλών υποεθνικών δρώντων στο ενωσιακό γίνεσθαι προκαλεί σταδιακά τη συγχώνευση (ή) και την ανακατανομή των εξουσιών κατά διαφορετικό τρόπο σε κάθε πεδίο πολιτικής. Στο εσωτερικό αυτού του υβριδικού πολιτικού συστήματος, οι υπερεθνικοί θεσμοί διαθέτουν αυτόνομη υπόσταση και, παράλληλα, αξιοποιούν τις ευκαιρίες που τους προσφέρει το υφιστάμενο θεσμικό καθεστώς στα πλαίσια μιας στρατηγικής μεγιστοποίησης της πολιτικής τους ισχύος.⁷

Όπως συνάγεται από τα παραπάνω, τα βασικά σημεία αντιπαράθεσης ανάμεσα στις δύο ανταγωνιστικές σχολές αφορούν:

- τον τρόπο με τον οποίο συναρθρώνονται οι προτιμήσεις των δρώντων στο (εθνικό και ευρωπαϊκό) πολιτικό σύστημα. Για τη διακυβερνητική θεωρία, τα κράτη-μέλη παραμένουν οι αποκλειστικοί διαμεσολαβητές (gatekeepers) μεταξύ του εθνικού και του διεθνούς περιβάλλοντος. Από την άλλη πλευρά, το ενδιαφέρον των εκφραστών της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης εστιάζεται στη μελέτη των περιπτώσεων όπου οι εκπρόσωποι των εθνικών κυβερνήσεων παραχωρούν εξουσίες σε υπερεθνικούς ή υποεθνικούς θεσμούς, και
- τη σχετική ισχύ των εθνικών και των υπερεθνικών θεσμών της Ε.Ε. Σύμφωνα με τη διακυβερνητική άποψη, οι κοινοτικοί θεσμοί υπάγονται στον έλεγχο των κυβερνήσεων με βάση τη σχέση αρχής-φορέα (principal - agent politics),⁸ γεγονός που περιορίζει σημαντικά (ή και εξαλείφει) τα περιθώρια αυτόνομης δράσης των υπερεθνικών δρώντων. Αντίθετα, η θεώρηση της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης διατείνεται ότι, σε ορισμένες περιπτώσεις, οι υπερεθνικοί θεσμοί της Ε.Ε. έχουν αποκτήσει τη δυνατότητα να ρυθμίζουν τη δράση τους έτσι ώστε να υπερβαίνουν τα όρια που έχουν προδιαγράψει συλλογικά οι εθνικές κυβερνήσεις, γεγονός που επιφέρει την άμβλυνση του διακυβερνητικού χαρακτήρα της Ένωσης, αν και με διαφορετικούς ρυθμούς σε κάθε πεδίο πολιτικής.

Επιχειρώντας να ανιχνεύσουν τη μορφή και τη δυναμική των πολιτικών σχέσεων που αναπτύσσονται εντός της Ένωσης, οι δύο προαναφερθείσες θεωρητικές τάσεις χρησιμοποιούν διαφορετικά ερμηνευτικά εργαλεία: οι εκφραστές των νέων διακυβερνητικών

7. G. Marks - L. Hooghe - K. Blank, «European Integration from the 1980s: State-Centric V. Multi-level Governance», *Journal of Common Market Studies*, τόμ. 34, τχ. 3, 1996, σ. 341-378.

8. M. Pollack, «Delegation, Agency and Agenda - Setting in the European Community», *International Organization*, τόμ. 51, τχ. 1, 1997, σ. 99-134.

προσεγγίσεων αντιμετωπίζουν κατά κανόνα την κοινοτική πολιτική διαδικασία ως ένα παίγνιο σε δύο επίπεδα,⁹ ενώ οι αντίπαλοι της προτιμούν την έννοια των δικτύων πολιτικής.¹⁰

Η ιδέα του παιγνίου σε δύο επίπεδα (two-level game) εφαρμόζει τα πορίσματα της θεωρίας των παιγνίων (game theory) για να ερμηνεύσει τις θέσεις που υιοθετούν οι κυβερνήσεις σε οποιοδήποτε ζήτημα γίνεται αντικείμενο διεθνούς διαπραγμάτευσης. Πιο συγκεκριμένα, το «μεγάλο παιχνίδι» της πολιτικής θεωρείται ότι διεξάγεται ταυτόχρονα σε δύο επίπεδα: το εγχώριο και το διεθνές. Στην πράξη αυτό σημαίνει ότι, σε κάθε φάση του πολιτικού παιχνιδιού, τα μέλη και οι εκπρόσωποι της κυβέρνησης υποχρεούνται να ελλέξουν μια κίνηση που θα επηρεάζει τη θέση τους στην εθνική και τη διεθνή σκακιέρα ταυτόχρονα. Επομένως, η ικανοποιητική προώθηση των συμφερόντων της κυβέρνησης στο εξωτερικό προϋποθέτει την εξασφάλιση της μέγιστης δυνατής συναίνεσης στο εσωτερικό. Παράλληλα, οι εσωτερικοί περιορισμοί πρέπει να τυχάνουν ευφυούς εκμετάλλευσης κατά τις διεθνείς διαπραγματεύσεις ώστε να εκμαιευτούν περισσότερες παραχωρήσεις από τους υπόλοιπους διεθνείς συνομιλητές.

Ως δίκτυα πολιτικής (policy networks) ορίζονται οι ομάδες αλληλοεξαρτώμενων οργανώσεων. Οι οργανώσεις αυτές (οι οποίες μπορεί να είναι εθνικές κυβερνήσεις, ομάδες συμφερόντων ή υποεθνικοί δρώντες) συνδέονται μέσω της χρήσης των συνταγματικών-νομικών, οργανωτικών, χρηματικών, πολιτικών ή διεθνών πόρων τους. Η διαμόρφωση της στρατηγικής κάθε οργάνωσης είναι έργο του εκάστοτε κυρίαρχου συνασπισμού δρώντων (dominant coalition) στο εσωτερικό της. Οι διασυνδέσεις που δημιουργούνται ανάμεσα στις διάφορες οργανώσεις διαμορφώνουν ένα σύνθετο «παιχνίδι», στα πλαίσια του οποίου κάθε μεμονωμένος παίκτης επιδιώκει α) να μεγιστοποιήσει την επιρροή του στην παραγωγή πολιτικής, και β) να διατηρήσει την ανεξαρτησία του απέναντι στους υπόλοιπους παίκτες. Τα διάφορα δίκτυα πολιτικής διαφοροποιούνται ανάλογα με τον αριθμό των μελών τους, τον όγκο και την

9. R. Putnam. «Diplomacy and Domestic Games: the Logic of Two-Level Games», *International Organization*, τόμ. 51, τχ. 1, 1988, σ. 427-460.

10. R.A.W. Rhodes - I. Bache - S. George, «Policy Networks and Policy-Making in the European Union: A Critical Appraisal», στο L. Hooghe (επιμ.), *Cohesion Policy and European Integration: Building Multi-Level Governance*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1996.

κατανομή των πόρων που διαθέτουν και την ένταση των σχέσεων μεταξύ των παικτών που τα απαρτίζουν. Με βάση αυτές τις παραμέτρους έχει επινοηθεί μια αξιολογική κλίμακα, το κατώτερο άκρο της οποίας καταλαμβάνεται από ένα χαλαρό θεματικό δίκτυο, ενώ το ανώτερο άκρο από μια κοινότητα πολιτικής, η οποία χαρακτηρίζεται από υψηλό βαθμό ενοποίησης.¹¹

Όπως είναι αναμενόμενο, η υιοθέτηση του ενός ή του άλλου θεωρητικού ρεύματος οδηγεί στη διατύπωση πολύ διαφορετικών υποθέσεων ως προς τη σημασία και τις προοπτικές των περιφερειών στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Για τη νέα διακυβερνητική προσέγγιση, οι περιφέρειες δεν αντιπροσωπεύουν τίποτε περισσότερο από μια απλή υποδιαίρεση του εθνικού πολιτικού συστήματος. Κατά συνέπεια, η αυτόνομη πολιτική υπόσταση που διαθέτουν οι περιφέρειες και οι τοπικές κοινότητες ορισμένων κρατών πρέπει να εκληφθεί ως «εθνική ιδιαιτερότητα». Υπό αυτή την οπτική γωνία, η ισχυρή θέση των περιφερειών σε συγκεκριμένες χώρες (όπως λ.χ. στο Βέλγιο, στη Γερμανία και στην Ισπανία) αποτελεί έκφραση του συσχετισμού ισχύος στο εσωτερικό των συγκεκριμένων πολιτικών συστημάτων. Σε τελική ανάλυση, τυχόν κινητικότητα των περιφερειών στα πλαίσια της Ε.Ε. αναμένεται να λειτουργεί ως εργαλείο πληροφόρησης το οποίο θα εξυπηρετεί αποκλειστικά τις εθνικές στρατηγικές των υποεθνικών δρώντων.

Η προσέγγιση της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης επιφυλάσσει έναν εντελώς διαφορετικό ρόλο για τις ευρωπαϊκές περιφέρειες. Οι εκφραστές αυτής της τάσης διατείνονται ότι, σε συγκεκριμένους χώρους πολιτικής, η πολιτική ισχύς «διασπείρεται» ανάμεσα σε ποικίλους εθνικούς, υποεθνικούς και υπερεθνικούς δρώντες –κανείς μεμονωμένος δρων δεν είναι αρμόδιος κατ' αποκλειστικότητα για τη χάραξη και την υλοποίηση των συναφών πολιτικών. Οι σχέσεις και οι διασυνδέσεις που διαμορφώνονται υπό αυτές τις συνθήκες αποτυπώνονται με τη βοήθεια της έννοιας των δικτύων πολιτικής. Αναπόφευκτα, η ισχύς των διαφόρων υποεθνικών οργάνωσεων που συμμετέχουν σε αυτά τα δίκτυα ποικίλλει ανάλογα με τους πόρους που έχουν στη διάθεσή τους, το περιεχόμενο των εκάστοτε «κανόνων του παιχνιδιού» και τη μορφή των διασυνδέσεων που αναπτύσσονται στα πλαίσια κάθε δικτύου.

Το υπόλοιπο αυτής της μελέτης αποτελεί ουσιαστικά μία «εξέ-

11. Στο ίδιο, σ. 368-370.

ταση εγκυρότητας» των δύο ανταγωνιστικών υποθέσεων. Κατ' αρχήν, παρουσιάζονται και αξιολογούνται οι (θεσμοποιημένοι και μη θεσμοποιημένοι) διάυλοι που επιτρέπουν στους υποεθνικούς δρώντες να έχουν πρόσβαση και να διεκδικούν συμμετοχή στην πολιτική διαδικασία της Ε.Ε. Στη συνέχεια, η ανάλυση εστιάζεται στην εξέταση του ρόλου των περιφερειών στα πλαίσια της διαρθρωτικής πολιτικής της Ε.Ε. Η επιλογή αυτών των θεματικών πεδίων δεν είναι τυχαία: πρόκειται για το πλέον «ισχυρό» σημείο των πολυεπίπεδων προσεγγίσεων και για ένα από τα πιο «αδύναμα» θεματικά πεδία για τις διακυβερνητικές προσεγγίσεις.¹² Εάνδειχθεί ότι τα υφιστάμενα δίκτυα επικοινωνίας προσλαμβάνουν τον χαρακτήρα συνεκτικών δικτύων πολιτικής –ενισχύοντας την παρουσία των περιφερειών και των τοπικών αρχών τόσο στην εθνική όσο και την ευρωπαϊκή σφαίρα–, τότε η προσέγγιση της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης θα δικαιωθεί εμπειρικά. Εάν, αντιθέτως, τα στοιχεία δείξουν ότι οι περιφερειακές και τοπικές αρχές παραμένουν δέσμιες των εθνικών δομών και διαδικασιών και ότι οι εθνικές κυβερνήσεις εξακολουθούν να διαμεσολαβούν μεταξύ του εθνικού και του υπερεθνικού επιπέδου διακυβέρνησης, τότε θα επαληθευτεί η διακυβερνητική προσέγγιση. Όμως, η αναμέτρηση των δύο σχολών στον συγκεκριμένο στίβο είναι πολύ περισσότερο κρίσιμη για τις «πολυεπίπεδες» προσεγγίσεις, αφού αφορά τη μελέτη ενός τομέα όπου (αναμένεται ότι) τα μη ιεραρχικά δίκτυα πολιτικής θα είναι πλέον ανεπτυγμένα και οι εμπλεκόμενοι υποεθνικοί δρώντες θα κατέχουν την πλέον ισχυρή θέση σε σχέση με οποιοδήποτε άλλο θεματικό πεδίο. Αντιστρόφως, τυχόν διάψευση των διακυβερνητικών θέσεων στους υπό συζήτηση τομείς δεν θα θίξει αυτομάτως τη συνολική τους αναλυτική εγκυρότητα, αφού θα αφορά ένα δευτερεύον γι' αυτές πεδίο πολιτικής, η ύπαρξη του οποίου εκλαμβάνεται είτε ως μια «εξωτερική» εκδήλωση του πολυεπίπεδου χαρακτήρα των εθνικών συστημάτων, είτε –στην περίπτωση της διαρθρωτικής πολιτικής– ως απλή παρενέργεια του διακυβερνητικού συστήματος λήψης αποφάσεων στην Ε.Ε.¹³

12. Από τη μία πλευρά, οι διάυλοι πρόσβασης των περιφερειών στην Ευρώπη, και το πεδίο πολιτικής της συνοχής αποτελούν σημεία εκκίνησης της ανάλυσης της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης. Από την άλλη πλευρά, η ίδια η ύπαρξη αυτών των διαύλων και πολιτικών συνιστά ευθεία πρόκληση στην εγκυρότητα της διακυβερνητικής θεωρίας.

13. Πιο συγκεκριμένα, η διαρθρωτική πολιτική θεωρείται ένα παρεπόμενο

3. Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΩΝ ΥΠΟΕΘΝΙΚΩΝ ΔΡΩΝΤΩΝ ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ: ΜΙΑ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ

Οι διάλογοι επικοινωνίας ανάμεσα στους ευρωπαϊκούς υποεθνικούς δρώντες και το θεσμικο-πολιτικό σύστημα της Ε.Ε. διακρίνονται σε *άτυπους* και σε *θεσμιοποιημένους*. Ως άτυπες μορφές παρέμβασης των υποεθνικών οντοτήτων στην Ε.Ε. εκλαμβάνονται οι *μονομερείς πρωτοβουλίες* συγκεκριμένων περιφερειών ή τοπικών αρχών, αλλά και οι *συλλογικές μορφές δραστηριοποίησης* –δηλαδή οι δραστηριότητες διαφόρων «ευρω-ομάδων» που απαρτίζονται από υποεθνικούς δρώντες. Από την άλλη πλευρά, τα θεσμικά κανάλια που επιτρέπουν την πρόσβαση των περιφερειακών και των τοπικών δρώντων στην Ε.Ε. είναι: α) η συμμετοχή εκπροσώπων των περιφερειών στο Συμβούλιο Υπουργών της Ε.Ε.: β) η Επιτροπή των Περιφερειών και των Τοπικών Αρχών (η οποία αντικατέστησε το Συμβουλευτικό Συμβούλιο των Περιφερειακών και Τοπικών Αρχών): γ) η Ομάδα των Τοπικών και Περιφερειακών Αντιπροσώπων στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και, κυρίως, δ) η ενεργοποίηση της εταιρικής σχέσης στα πλαίσια της διαρθρωτικής πολιτικής της Ε.Ε. Ακολουθεί μια σύντομη παρουσίαση αυτών των διαύλων.

Ο πολλαπλασιασμός των διαφόρων *περιφερειακών γραφείων* στις Βρυξέλλες –από τη σύσταση των πρώτων δύο γραφείων το 1985 μέχρι την ίδρυση του εκατοστού μεσολάβησαν λιγότερα από 15 έτη– τα έφερε στο επίκεντρο της μελέτης των μονομερών υποεθνικών διασυνδέσεων. Παρά τον άτυπο χαρακτήρα τους, τα περιφερειακά γραφεία (ή τουλάχιστον τα μεγαλύτερα και καλύτερα οργανωμένα) επιτελούν πολλές και σημαντικές λειτουργίες, όπως τη συλλογή πληροφοριών για τις εξελίξεις στην Ε.Ε., την αναζήτηση κοινοτικών κονδυλίων, την προσπάθεια επηρεασμού της κοινοτικής νομοθεσίας (lobbying) και την εκπροσώπηση άλλων συμφερόντων τα οποία στερούνται πρόσβασης στους υφιστάμενους ευρωπαϊκούς διαύλους. Πάντως, είναι άξιο σχολιασμού ότι η εκπροσώπηση των περιφερειών συναρτάται άμεσα με το επίπεδο ισχύος τους σε εθνικό επίπεδο: όλες οι βελγικές και οι γερμανικές περιφέ-

μιας διακυβερνητικής «δωροδοξίας» των φτωχών χωρών από τις πλούσιες, προκειμένου να επιτευχθεί συναίνεση για την προώθηση της ολοκλήρωσης. Για μια εκτεταμένη κριτική αυτής της άποψης, βλ. Γ. Ανδρέου, *Συνοχή και Διαρθρωτική Πολιτική στην Ε.Ε.*, Κείμενο Εργασίας Νο. 2, ΠΜΣ Ευρωπαϊκές και Διεθνείς Σπουδές, Πανεπιστήμιο Αθηνών-Παπαζήσης, Αθήνα 2002, σ. 18-21.

ρειες διαθέτουν καλά στελεχωμένα γραφεία, ενώ οι περισσότερες από τις περιφέρειες των χωρών συνοχής διαθέτουν συμβολική παρουσία χάρη κυρίως στην ενεργό ενθάρρυνση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Γενικότερα, εκτιμάται ότι οι δραστηριότητες των γραφείων αυτών συμβάλλουν στην ισχυροποίηση ορισμένων μόνο ευρωπαϊκών περιφερειών.¹⁴

Οι υποεθνικοί δρώντες διαθέτουν μια πληθώρα διαύλων συλλογικής εκπροσώπησης στις Βρυξέλλες. Αυτό μαρτυρά η ύπαρξη οργανώσεων πανευρωπαϊκού χαρακτήρα –όπως η Συνέλευση των Ευρωπαϊκών Περιφερειών και το Συμβούλιο Ευρωπαϊκών Δήμων και Περιφερειών–, αλλά και οργανώσεων που αντιπροσωπεύουν ιδιαίτερες κατηγορίες υποεθνικών δρώντων – όπως η Συνδιάσκεψη των Περιφερειακών Παράκτιων Περιφερειών της Ευρώπης και ο Σύνδεσμος Ευρωπαϊκών Περιφερειών Βιομηχανικής Τεχνολογίας. Οι ομάδες αυτού του τύπου ενθαρρύνουν τη διάχυση μαθησιακών διαδικασιών πέρα από τα εθνικά σύνορα, και παράλληλα χρησιμοποιούν ως διαύλοι επικοινωνίας με την Επιτροπή και, ιδιαίτερα, με τις Γενικές Διευθύνσεις Περιφερειακής Πολιτικής,¹⁵ Ανταγωνισμού και Κοινωνικής Πολιτικής. Είναι προφανές ότι η δράση των ευρω-ομάδων υπερβαίνει τα όρια και τον έλεγχο των εθνικών κυβερνήσεων. Ωστόσο, οι επιπτώσεις αυτής της κινητοποίησης έχουν μακροχρόνιο ορίζοντα και είναι δύσκολο να απομονωθούν.¹⁶

Σύμφωνα με το Άρθρο 203 της Συνθήκης Ε.Ε. (1993), μια εθνική κυβέρνηση μπορεί, με δική της πρωτοβουλία, να εξουσιοδοτήσει μέλος μιας περιφερειακής κυβέρνησης για να την εκπροσωπήσει στις εργασίες του Συμβουλίου. Στην πράξη, αυτή η διάταξη έχει α-

14. Οι περιφέρειες αυτές δραστηριοποιούνται επειδή διαθέτουν σημαντικές αρμοδιότητες στο εθνικό πολιτικό σύστημα ή/και διότι αντιπροσωπεύουν υποεθνικούς δρώντες που βρίσκονται σε αντιπαλότητα με την κεντρική κυβέρνηση. Βλ. G. Marks - F. Nielsen - J. Salk, «Competencies, Cracks and Conflicts: Regional Mobilization in the European Union», στο F. Scharpf - P. Schmitter - W. Streek (επιμ.), *Governance in the European Union*, Sage, Λονδίνο 1996, σ. 63.

15. Για παράδειγμα, το 1991 και το 1992, η «ομάδα πίεσης του Στόχου 2» –μια ένωση 36 βιομηχανικών περιφερειών που είχαν καταστεί επιλέξιμες για τον Στόχο 2 το 1989– επιχείρησε να επηρεάσει τις θέσεις της ΓΔ XVI (περιφερειακή πολιτική) σχετικά με το περιεχόμενο της επικείμενης αναθεώρησης των Διαρθρωτικών Ταμείων. Βλ. P. McAleavey - J. Mitchell, «Industrial Regions and Lobbying in the Structural Funds Reform Process», *Journal of Common Market Studies*, τόμ. 32, τχ. 2, 1994, σ. 237-248.

16. Βλ. C. Jeffery, «Sub-National Mobilization and European Integration: Does It Make Any Difference?», *Journal of Common Market Studies*, τόμ. 38, τχ. 1, 2000, σ. 5.

ξιοποιηθεί μόνο από τις περιφέρειες των ομοσπονδιακών ευρωπαϊκών κρατών. Επιπροσθέτως, όπως προβλέπεται ρητά, όσες περιφέρειες συμμετέχουν στο Συμβούλιο δεν εκπροσωπούν τον εαυτό τους αλλά το κράτος από το οποίο προέρχονται. Κατά συνέπεια, η περιφερειακή εκπροσώπηση στο Συμβούλιο δεν θίγει σε καμία περίπτωση τον μεσολαβητικό ρόλο των εθνικών κυβερνήσεων στην Ένωση.

Μια δεύτερη καινοτομία της Συνθήκης για την Ε.Ε. υπήρξε η δημιουργία της Επιτροπής των περιφερειών και των τοπικών αρχών. Η επιτροπή αυτή έχει αυτόνομη θεσμική υπόσταση και διαθέτει αρμοδιότητες συμβουλευτικής φύσης, τις οποίες ασκεί είτε αυτοδικαίως (στις περιπτώσεις που προβλέπονται από τη Συνθήκη) είτε με δική της πρωτοβουλία. Η προσθήκη της Επιτροπής των περιφερειών στο ευρωπαϊκό θεσμικό σύστημα ισοδυναμεί με αναγνώριση της αυτονομίας των υποεθνικών δρώντων στην Ε.Ε., και γι' αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντική σε συμβολικό επίπεδο. Ωστόσο, υπό τις παρούσες συνθήκες, οι δυνατότητες της επιτροπής να λειτουργήσει ως εκφραστής των υποεθνικών συμφερόντων είναι εξαιρετικά περιορισμένες. Κατ' αρχήν, παρά τις μεταρρυθμίσεις που θα επιφέρει η Συνθήκη της Νίκαιας, τα μέλη της (θα εξακολουθούν να) ορίζονται από τα κράτη-μέλη. Επιπλέον, η επιτροπή πάσχει από εσωτερικές διαιρέσεις, λόγω των αντιθέσεων ανάμεσα στα περιφερειακά και τα τοπικά συμφέροντα, τους εκπροσώπους ενιαίων και ομοσπονδιακών κρατών, καθώς και ανάμεσα στους «Βόρειους» και τους «Νότιους».¹⁷ Τέλος, η επιτροπή δεν διαθέτει καμία αποφασιστική αρμοδιότητα – απλώς το Συμβούλιο και η Επιτροπή υποχρεούνται να τη συμβουλευούνται για θέματα εκπαίδευσης και κατάρτισης, υγείας, πολιτισμού, διευρωπαϊκών δικτύων, καθώς και για ζητήματα που αφορούν την οικονομική και κοινωνική συνοχή.

Ο τρίτος –και σημαντικότερος– θεσμικός διάυλος πρόσβασης των υποεθνικών πολιτικών δρώντων στο πολιτικό σύστημα της Ε.Ε. είναι η υλοποίηση της εταιρικής σχέσης στο πλαίσιο της διαρθρωτικής πολιτικής της Ένωσης. Το περιεχόμενο της εταιρικής σχέσης (partnership) καθορίζεται από το Άρθρο 8 του Κανονισμού «περί γενικών διατάξεων για τα Διαρθρωτικά Ταμεία».¹⁸ Θεωρητι-

17. Βλ. L. Hooghe, «Subnational Mobilization in the European Union», στο J. Hayward (επιμ.), *The Crisis of Representation in Europe*, Frank Cass, Λονδίνο 1995, σ. 180-182.

18. Συμβούλιο της Ε.Ε., Κανονισμός (Ε.Κ.) αριθ. 1260/99 περί των γενικών δια-

κά, η εταιρική σχέση αφορά τη στενή, *ισότιμη* και συνεχή συνεργασία ανάμεσα στην Επιτροπή, τις εθνικές αρχές, τις περιφερειακές και τοπικές αρχές, καθώς και ορισμένους μη-κρατικούς κοινωνικο-οικονομικούς δρώντες (οι οποίοι ορίζονται από τις εθνικές κυβερνήσεις), καθ' όλα τα στάδια της υλοποίησης της διαρθρωτικής πολιτικής –δηλαδή κατά την εκπόνηση των Σχεδίων Περιφερειακής Ανάπτυξης από κάθε κράτος-μέλος (στάδιο 1), τον σχεδιασμό των Κοινοτικών Πλαισίων Στήριξης (ΚΠΣ) από την Επιτροπή και το κάθε κράτος-μέλος– δικαιούχο των διαρθρωτικών πόρων (στάδιο 2), την εξειδίκευση των ΚΠΣ σε Επιχειρησιακά Προγράμματα (στάδιο 3) και, τέλος, αυτή καθ' εαυτή την υλοποίηση των Προγραμμάτων (στάδιο 4).¹⁹ Ωστόσο, διαπιστώνεται ότι, στην πράξη, η σχέση των υποεθνικών δρώντων με τους υπερεθνικούς και εθνικούς τους εταίρους διαφοροποιείται ανάλογα με το στάδιο υλοποίησης υπό εξέταση, αλλά και ανάλογα με το εκάστοτε εθνικό πλαίσιο –χωρίς να παραγνωρίζονται ορισμένες ενδο-εθνικές διακυμάνσεις.

Η σημασία της συμμετοχής των υποεθνικών δρώντων στη διαρθρωτική πολιτική αυξομειώνεται ανάλογα με τα λειτουργικά ερείσματα (functional reliance) που αυτοί διαθέτουν σε καθένα από τα στάδια υλοποίησης. Με άλλα λόγια, ανεξάρτητα από την ισχύ που απολαμβάνουν στο εθνικό πολιτικό σύστημα, οι διάφοροι υποεθνικοί δρώντες επηρεάζουν σε διαφορετικό βαθμό το περιεχόμενο κάθε σταδίου λόγω της φύσης της ίδιας της «διαδικασίας παραγωγής» της διαρθρωτικής πολιτικής. Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίχθηκε ότι η επιρροή των περιφερειακών και τοπικών φορέων ανά στάδιο είναι δυνατόν να ιεραρχηθεί ως εξής: στάδιο 4 > στάδιο 3 > στάδιο 1 > στάδιο 2. Αντίστροφη είναι η ιεράρχηση της σχετικής επιρροής των εθνικών κυβερνήσεων, ενώ δεν στάθηκε δυνατό να ιεραρχηθεί η αντίστοιχη επιρροή της Επιτροπής –το μόνο βέβαιο είναι ότι είναι συγκριτικά μικρότερη στο στάδιο 1, το οποίο αφορά τον σχηματισμό προτιμήσεων στο εσωτερικό της κάθε κρατικής οντότητας.²⁰

Οι εμπειρικές προσεγγίσεις της εταιρικής σχέσης που έχουν δει μέχρι σήμερα το φως της δημοσιότητας συμμαρρίζονται τη διαπίστω-

τάξεων για τα Διαρθρωτικά Ταμεία, *Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, L 161, Λουξεμβούργο 1999.

19. Βλ. G. Marks, «Exploring and Explaining Variation in EU Cohesion Policy», στο L. Hooghe (επιμ.), *Cohesion Policy and European Integration: Building Multi-Level Governance*, ό.π., σ. 388-389.

20. Στο ίδιο, σ. 406-413.

ση ότι οι διαφοροποιήσεις είναι εντονότερες ανάμεσα σε υποεθνικούς δρώντες *διαφορετικών χωρών* απ' ό,τι ανάμεσα σε υποεθνικούς δρώντες της ίδιας χώρας. Σε γενικές γραμμές, ο ρόλος που διαδραματίζουν οι περιφερειακές αρχές κρατών με ομοσπονδιακά χαρακτηριστικά (Βέλγιο, Γερμανία, Αυστρία) είναι σημαντικότερος. Εντούτοις, η συνολική εικόνα είναι ιδιαίτερα σύνθετη.²¹ Σε γενικές γραμμές, τα διαρθρωτικά δίκτυα πολιτικής που αναπτύσσονται στο εσωτερικό της κάθε εθνικής επικράτειας διαφέρουν ως προς την ταυτότητα των συμμετεχόντων, τη σχετική ισχύ του καθενός, αλλά ως προς το ύψος και το είδος της συνεισφοράς κάθε συμμετέχοντα με όρους χρηματικών, τεχνικών, πληροφοριακών και πολιτικών πόρων. Όμως, ο ρόλος των υποεθνικών δρώντων στη διαρθρωτική πολιτική δεν είναι μια απλή αντανάκλαση των εθνικών διευθετήσεων. Πρώτον, σε ορισμένες περιπτώσεις η σχέση μεταξύ εθνικών πολιτικών δομών και διαρθρωτικού προγραμματισμού είναι αμφίδρομη. Δεύτερον, οι δυνατότητες συμμετοχής των υποεθνικών δρώντων επηρεάζονται από τις προτιμήσεις των σημαντικότερων πολιτικών δρώντων και, συχνά, συνδέονται με κομματικές αντιπαράθεσεις.²² Τρίτον, η αξιοποίηση της διαρθρωτικής πολιτικής από την πλευρά των ευρωπαϊκών περιφερειών (δηλαδή η δυνατότητα των τελευταίων να αυξήσουν τους πόρους που διαθέτουν μέσω της συμμετοχής τους στα δίκτυα της διαρθρωτικής πολιτικής) δεν εξαρτάται αποκλειστικά από το θεσμικο-πολιτικό περιβάλλον στο οποίο βρίσκονται, αλλά και από: α) την πολιτική επιχειρηματικότητα (*political entrepreneurship*) των περιφερειακών ηγεσιών και β) την ποιότητα των «μη διαρθρωτικών» δικτύων πολιτικής που έχουν αναπτυχθεί σε περιφερειακό επίπεδο.²³

21. Βλ. L. Hooghe (επιμ.), *Cohesion Policy and European Integration: Building Multi-Level Governance*, ό.π. Οκτώ επιμέρους ενότητες του έργου αυτού είναι αφιερωμένες στην αξιολόγηση της συμμετοχής των υποεθνικών δρώντων στην υλοποίηση της διαρθρωτικής πολιτικής κατά την πενταετία 1989-1994 σε ισάριθμα κράτη μέλη (Βέλγιο, Γερμανία, Ισπανία, Γαλλία, Ιταλία, Ηνωμένο Βασίλειο, Ιρλανδία και Ελλάδα).

22. G. Marks, ό.π., σ. 409.

23. C. Jeffery, ό.π., σ. 15-18. Βλ. επίσης M. Smyrl, «Does European Community Regional Policy Empower the Regions?», *Governance*, τόμ. 10, τχ. 3, 1997, σ. 298-302. Οι δύο αυτές μεταβλητές γίνονται ορατές και μέσω της μελέτης του βαθμού και της έντασης της συμμετοχής της κάθε περιφέρειας στους υπόλοιπους διαύλους επικοινωνίας με το Ευρωπαϊκό επίπεδο.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Η ανάπτυξη των υποεθνικών δρώντων στην ευρωπαϊκή πολιτική διαδικασία είχε ως συνέπεια τη συμπερίληψη των περιφερειών (και, δευτερευόντως, των τοπικών αρχών) στο κοινοτικό σύστημα διακυβέρνησης. Όμως, οι πολιτικές σχέσεις μεταξύ των διαφορετικών επιπέδων διακυβέρνησης δεν είναι ομοιόμορφες, αλλά χαρακτηρίζονται από περιοχικές διαφοροποιήσεις: μόνο ορισμένες περιφέρειες (κατά κανόνα περιφέρειες ομοσπονδιακών κρατών) είναι σε θέση να αξιοποιήσουν το σύνολο των διαθέσιμων διαύλων και να συμμετέχουν ενεργά στην υλοποίηση της διαρθρωτικής πολιτικής. Σε κάθε περίπτωση, οι ενδείξεις για αυξημένη *κινητικότητα* των υποεθνικών δρώντων στην ευρωπαϊκή σφαίρα δεν θα πρέπει να εκλαμβάνονται ως ενδείξεις *ισχυροποίησής* τους.²⁴

Η θεσμοποίηση της αρχής της εταιρικής σχέσης χαιρέτιστηκε από ορισμένους πολιτικούς επιστήμονες ως δείγμα της ανάπτυξης μιας πολυεπίπεδης διακυβέρνησης στην Ε.Ε. – η υιοθέτησή της εκλήφθηκε ως μια σοβαρή απόπειρα καθιέρωσης ενός πραγματικά «ευρωπαϊκού» συστήματος λήψης αποφάσεων.²⁵ Ωστόσο, στην πράξη, η ποιότητα της εταιρικής σχέσης εξαρτάται τόσο από τις εθνικές συνταγματικές, πολιτικές και διοικητικές διευθετήσεις όσο και από τη δυνατότητα των επιμέρους υποεθνικών δρώντων να εκμεταλλευτούν τις νέες ευκαιρίες που παρουσιάζονται. Παρά τις προσδοκίες των εκφραστών της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης, το νέο θεσμικό πλαίσιο της διαρθρωτικής πολιτικής δεν ενδυναμώνει τις ευρωπαϊκές περιφέρειες στο σύνολό τους. Μάλιστα, στα πλέον συγκεντρωτικά κράτη της Ε.Ε. (Ελλάδα, Ιρλανδία, Πορτογαλία και, μέχρι πρόσφατα, Ηνωμένο Βασίλειο), οι κεντρικές κυβερνήσεις παραμένουν οι αποκλειστικοί διαμεσολαβητές μεταξύ του υπερεθνικού και του υποεθνικού επιπέδου κατά την υλοποίηση των ΚΠΣ.²⁶ Ο όρος «ευέλικτη διαμεσολάβηση» (*flexible gatekeeping*)²⁷ πε-

24. C. Jeffery, ό.π., σ. 3.

25. J. Scott, «Law, Legitimacy and EC Governance: Prospects for “Partnership”», *Journal of Common Market Studies*, τόμ. 36, τχ. 2, 1998, σ. 175-194.

26. Βλ. D. Allen, «Cohesion and Structural Adjustment», στο H. Wallace - W. Wallace (επιμ.): *Policy - Making in the European Union*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1996, σ. 259-260.

27. Βλ. I. Bache, *The Politics of European Union Regional Policy: Multi-level Governance Or Flexible Gatekeeping?*, Sheffield Academic Press, Sheffield 1998, σ. 155-156.

ριγράφει αυτή ακριβώς τη λειτουργία. Τέλος, η ενεργοποίηση μιας αρχής-πλαίσιου σε ένα εξαιρετικά ετερογενές πολιτικό και οικονομικό περιβάλλον (όπως αυτό της Ε.Ε.) τείνει να εντείνει τις αποκλίσεις ως προς την πολιτική ισχύ των επιμέρους περιφερειακών και τοπικών δρώντων.²⁸

Οι παραπάνω διαπιστώσεις θέτουν υπό αμφισβήτηση πολλές από τις αιτιάσεις των υποστηρικτών της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης – και ιδιαίτερα το αξίωμα ότι η κινητοποίηση οδηγεί πάντοτε σε ισχυροποίηση. Από την άλλη πλευρά, το γεγονός ότι οι κεντρικές κυβερνήσεις διατηρούν τον έλεγχο των σημαντικότερων αποφάσεων, οριοθετώντας έτσι το περιεχόμενο των εκτελεστικών αποφάσεων που ακολουθούν,²⁹ δεν σημαίνει αναγκαστικά ότι ελέγχουν απόλυτα το περιεχόμενο των μεταγενέστερων αποφάσεων – ιδιαίτερα όταν αυτές λαμβάνονται από υποεθνικούς δρώντες που διαθέτουν σημαντικές θεσμικές αρμοδιότητες και απολαμβάνουν ένα υψηλό επίπεδο νομιμοποίησης. Για παράδειγμα, έχει διαπιστωθεί ότι η πολιτική διαδικασία υλοποίησης της διαρθρωτικής πολιτικής χαρακτηρίζεται από τη συνύπαρξη διαφορετικών μορφών διακυβέρνησης, δηλαδή: α) ιεραρχικών σχέσεων (όπου οι δρώντες που ανήκουν σε ένα επίπεδο διακυβέρνησης συγκεντρώνουν την πλειονότητα των πόρων και, συνεπώς, είναι σε θέση να επιβάλλουν τις προτιμήσεις τους)· β) ανταγωνιστικών σχέσεων (όπου αυτόνομες μονάδες διακυβέρνησης διεκδικούν πόρους που παραχωρούνται από δρώντες που ανήκουν σε ιεραρχικά ανώτερο επίπεδο), και γ) ποικίλων δικτύων πολιτικής (όπου οι υποεθνικοί δρώντες συμμετέχουν ενεργά σε μια διαδικασία ανταλλαγής πόρων).³⁰

Ο πρώτος τύπος σχέσεων κυριαρχεί στα περισσότερα συγκεκριμένα πολιτικά συστήματα και αντιστοιχεί ουσιαστικά στη

28. M. Smyrl, *ό.π.*, σ. 304-305.

29. Βλ. M. Pollack, «Regional Actors in An Intergovernmental Play: The Making and Implementation of EC Structural Policy», στο C. Rhodes - S. Mazey (επιμ.), *The State of the European Union; Building a European Polity?*, τόμ. 3, Lynne Rienner-Longman, Boulder (Col) 1995, σ. 384-385. Το θεσμικό καθεστώς του διαρθρωτικού προγραμματισμού έχει δημιουργήσει ορισμένους «χαλαρούς δεσμούς» μεταξύ των διαφορετικών φάσεων πολιτικής: οι αποφάσεις σε κάθε φάση θέτουν όρια ως προς το διαπραγματευτικό πλαίσιο των επόμενων φάσεων. Βλ. A. Benz - B. Eberlein, «The Europeanization of Regional Policies: Patterns of Multi-level Governance», *Journal of European Public Policy*, τόμ. 6, τχ. 2, 1999, σ. 343.

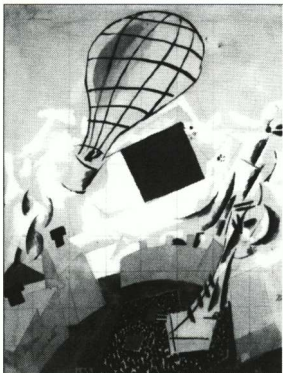
30. A. Benz - B. Eberlein, «The Europeanization of Regional Policies: Patterns of Multi-level Governance», *ό.π.*, σ. 343-344.

–διακυβερνητικής έμπνευσης– ιδέα του παιγνίου σε δύο επίπεδα, όπου οι εθνικές κυβερνήσεις κατέχουν τη θέση του «παίκτη». Οι άλλες δύο μορφές διασυνδέσεων είναι δυνατόν να απεικονιστούν ως παραλλαγές δικτύων πολιτικής (όπως αυτά περιγράφονται από τους θεωρητικούς της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης). Το συμπέρασμα είναι ότι, ακόμη και στην ίδια χώρα, η ύπαρξη ιεραρχικών σχέσεων σε ένα συγκεκριμένο στάδιο υλοποίησης μιας δεδομένης πολιτικής δεν αποκλείει την πιθανότητα ύπαρξης δικτύων πολιτικής σε ένα διαφορετικό στάδιο της ίδιας πολιτικής – και το αντίστροφο.

Το τελικό μήνυμα αυτής της ανάλυσης είναι διπλό. Από τη μια πλευρά, αποκαλύπτεται ότι η πόλωση ανάμεσα στη διακυβερνητική σχολή και τη σχολή της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης είναι πλασματική – τουλάχιστον σε ό,τι αφορά την υλοποίηση των κοινοτικών πολιτικών. Από την άλλη πλευρά, διαπιστώνεται ότι η έννοια των δικτύων πολιτικής είναι συνολικά καταλληλότερη για την *περιγραφή* συγκεκριμένων όψεων της διαχείρισης του κοινοτικού συστήματος, όχι όμως και για την *αξιολόγηση* της σημασίας τους. Στην τελευταία περίπτωση, επιβάλλεται πάντοτε η αντιπαραβολή των καινοτόμων δικτύων πολιτικής με τους επίσημους (εθνικούς, υποεθνικούς ή υπερεθνικούς) θεσμούς που ασκούν αντίστοιχες λειτουργίες ή είναι επιφορτισμένοι με τον έλεγχο αυτών των λειτουργιών. Μόνο κατ' αυτόν τον τρόπο θα είναι δυνατόν να προσδιοριστεί εάν η ύπαρξη αυτών των δικτύων: α) αυξάνει όντως την επιρροή των υποεθνικών συμμετεχόντων, και β) αντανακλά πράγματι μια στρατηγική αυτονόμησης στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού πολιτικού συστήματος, και όχι απλώς μια στρατηγική ισχυροποίησης *στο εσωτερικό* των εθνικών πολιτικών συστημάτων.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ

Μόλις κυκλοφόρησε

ΝΙΚΟΣ ΜΟΥΖΕΛΗΣ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΛΑΓΗ ΣΤΟΝ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟ

**ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ, ΘΕΩΡΙΑ**

Θ Ε Μ Ε Λ Ι Ο

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ - ΛΕΣΧΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Σόλωνος 84, τηλ. 210 36 08 180, 210 36 02 646, FAX 210 36 12 092
<http://www.themelio-ekdoseis.gr> e-mail: info@themelio-ekdoseis.gr

Η ΕΚΠΡΟΣΩΠΗΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΟΔΟΤΙΚΩΝ/ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ, ΟΙ ΕΘΝΙΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΣΤΗ ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗΣ

Αντικείμενο του άρθρου αυτού είναι η διερεύνηση της δυναμικής που αναπτύσσεται ανάμεσα στις εθνικές εργοδοτικές οργανώσεις και στις αντίστοιχες υπερεθνικές οργανώσεις που, ως γνωστόν, δραστηριοποιούνται στο πλαίσιο της Ε.Ε. Σε αντίθεση με όσα έχουν κατά καιρούς υποστηριχθεί, οι υπερεθνικές οργανώσεις των εργοδοτών δεν έχουν υποκαταστήσει τις εθνικές. Η δυναμική της ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής, ωστόσο, δεν έχει αφήσει ανεπηρέαστες τις εργοδοτικές ενώσεις σε εθνικό επίπεδο. Διαμορφώνεται για τις ευρωπαϊκές εργοδοτικές οργανώσεις ένα πλαίσιο δράσης που θα μπορούσε να περιγραφεί ως «τεχνητός νεοκορπορατισμός», αφού αυτές φαίνεται να συμμετέχουν σε μια «από τα πάνω» προσπάθεια λειτουργίας τους ως νομιμοποιητικού μηχανισμού.

Η ευρωπαϊκή ενοποίηση¹ είναι μια διαδικασία που καλύπτει και τις οργανώσεις συμφερόντων. Οι τελευταίες συγκροτούνται σε ομοσπονδίες και συνομοσπονδίες με σκοπό την εκπροσώπηση των επιχειρηματικών συμφερόντων σε ευρωπαϊκό επίπεδο, γεγονός που, σύμφωνα με τη νεολειτουργική θεωρία, έχει ως αποτέλεσμα την παρχώρηση ακόμη μεγαλύτερων κυριαρχικών εξουσιών στους υπε-

* Υποψήφια διδάκτωρ του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών.

1. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή χρησιμοποιεί τους όρους «ενοποίηση» (unification) και «ολοκλήρωση» (integration) για να αποδώσει το ίδιο φαινόμενο χωρίς καμία ουσιαστική εννοιολογική διάκριση ή διαφοροποίηση. Commission, *European Unification, The Origins and Growth of the European Community*, περιοδική έκδοση, 1/1990. Για μια διεξοδική προσέγγιση στο θέμα βλ., Π. Κ. Ιωακεμίδης, *Ευρωπαϊκή πολιτική ένωση. Θεωρία-διαπραγμάτευση θεσμοί και πολιτικές*, Θεμέλιο, Βιβλιοθήκη Ευρωπαϊκών Θεμάτων, Αθήνα 1995, σ. 15-21.

ρεθνικούς θεσμούς ολοκλήρωσης από τις εθνικές κυβερνήσεις.² Αναπόφευκτα τότε προκύπτει το θέμα του επιμερισμού των έργων ανάμεσα στις ευρωπαϊκές υπερεθνικές οργανώσεις και στις εθνικές-τοπικές μέλη τους.

Μια απλή παρατήρηση στο σύστημα εκπροσώπησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.) θα οδηγούσε, χωρίς κινδύνους, στο συμπέρασμα ότι οι ευρωπαϊκές υπερεθνικές εργοδοτικές οργανώσεις δεν φαίνεται να έχουν υποκαταστήσει τις αντίστοιχες οργανώσεις σε εθνικό επίπεδο. Όπως ακριβώς και στη σχέση Ευρωκοινοβουλίου και εθνικών κοινοβουλίων, όπου παρά το αυξημένο ειδικό βάρος του πρώτου, η εκπροσώπηση των πολιτών παραμένει εγκλωβισμένη στους εθνικούς θεσμούς, έτσι και το σύστημα εκπροσώπησης εργοδοτικών συμφερόντων περιορίζεται στις ήδη λειτουργούσες οργανώσεις σε εθνικό επίπεδο. Αυτή η διαπίστωση δεν σημαίνει ότι οι εθνικές οργανώσεις συμφερόντων μένουν ανεπηρέαστες από τη συνεχώς ανανεούμενη δράση των οργανώσεων που δρουν σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Κατά συνέπεια, ενώ θα ήταν λάθος να υποστηρίξει κανείς πως «τίποτε δεν έχει αλλάξει», το ίδιο λάθος θα ήταν να υποθέταμε ότι «τίποτε δεν είναι όπως παλιά».

Με άλλη διατύπωση, η δραστηριότητα, οι πρωτοβουλίες, οι θεσμικές αναγνωρίσεις, η γενικότερη πολιτική των οργανώσεων συμφερόντων στην Ε.Ε. καθώς και η σύνδεσή τους με τις εθνικές εργοδοτικές οργανώσεις δεν φαίνεται να αμφισβητεί και –πολύ λιγότερο– να μειώνει τη δράση των εργοδοτικών οργανώσεων σε εθνικό επίπεδο. Αντίθετα μάλιστα, η αυξημένη δραστηριότητα των εργοδοτικών οργανώσεων σε ευρωπαϊκό επίπεδο, κατά ιστορική ειρωνεία, αντί να απολήγει σε αποδυνάμωση της παρουσίας, ενδυναμώνει τις δυνατότητες δράσης και των αντιστοίχων οργανώσεων σε εθνικό επίπεδο. Η διαπίστωση αυτή φαίνεται να παίρνει καθολικό χαρακτήρα αφού αφορά όλα τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. Θα μπορούσε μάλιστα να αποτελέσει τη βάση για υπόθεση εργασίας μιας συγκριτικής έρευνας ανάμεσα στις χώρες της Ε.Ε. Η υπόθεση εργασίας όμως αυτή θα διερευνηθεί μόνον σε ό,τι αφορά την «ελληνική περίπτωση».

Βέβαια, στο σημείο αυτό θα πρέπει να ποιήμε προεισαγωγικά, ότι το γεγονός της ενίσχυσης των εργοδοτικών οργανώσεων στην

2. Π. Κ. Ιωακειμίδης, *Ευρωπαϊκή πολιτική ένωση. Θεωρία-διαπραγμάτευση θεσμοί και πολιτικές*, ό.π., σ. 33.

Ελλάδα δεν θα πρέπει να αποδοθεί μόνον στην όποια δράση και άμεση ή «έμμεση» βοήθεια που αυτές λαμβάνουν από τους ευρωπαϊκούς εταίρους τους. Η γενικότερη συγκυρία, το πρότυπο της οικονομικής ανάπτυξης καθώς και οι εξελίξεις της πορείας της ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής συμβάλλουν, με τον δικό τους ιδιαίτερο και συχνά θεμελιώδη τρόπο, στη συνεχή ενδυνάμωση του ρόλου και της πολιτικής αποτελεσματικότητας των οργανώσεων αυτών στην Ελλάδα. Οι προφανείς, όμως, περιορισμοί του παρόντος δεν μου επιτρέπουν να επικεντρωθώ σε αυτούς τους δύο παράγοντες που έχουν καταστήσει τις εργοδοτικές οργανώσεις ιδιαίτερα ισχυρές την τελευταία δεκαετία. Έτσι, θα περιοριστώ στο να δείξω πώς η ενδυνάμωση των εργοδοτικών οργανώσεων στην Ε.Ε. έχει ως αποτέλεσμα την παράλληλη, και όπως ήδη σημειώθηκε, παράδοση ενίσχυση των εθνικών εργοδοτικών οργανώσεων.

Για τον σκοπό αυτό, στο πρώτο μέρος του άρθρου θα παρουσιαστεί συνοπτικά το μοντέλο οργάνωσης του συστήματος εκπροσώπησης στο επίπεδο της Ε.Ε. κατά την τρέχουσα περίοδο το οποίο μπορεί να οδηγήσει στην υπόθεση της ύπαρξης μιας τεχνητής νεοκορπορατιστικής δομής.

Στο δεύτερο μέρος θα περιγραφεί και θα αναλυθεί η κατάσταση της δομής και των δράσεων των κατά τεκμήριο σημαντικότερων οργανώσεων που δραστηριοποιούνται στην Ε.Ε. και διατηρούν σχέσεις με τις αντίστοιχες ελληνικές. Η ανάλυση αυτή θα συμβάλει στην απάντηση του εύλογου ερωτήματος που προκύπτει από την άνευ προηγουμένου ενίσχυση των οργανώσεων αυτών σε μια εποχή όπου τα εργοδοτικά συμφέροντα δεν φαίνονταν να αντιμετωπίζουν ιδιαίτερες προκλήσεις μετά τη, σε γενικές γραμμές, κοινή αποδοχή του αναπτυξιακού προτύπου στις χώρες της Ε.Ε. και, πιο συγκεκριμένα, μετά τη Συμφωνία του Maastricht. Πιο συγκεκριμένα, εκείνο που θα πρέπει να ερμηνευτεί είναι το γιατί, σε μια εποχή που ο αναπτυξιακός λόγος έχει ουσιαστικά μονοπωληθεί από τον λόγο και τη λογική της αγοράς στην οποία, εν πολλοίς αν και όχι αποκλειστικά, τα εργοδοτικά συμφέροντα κατέχουν προνομιακή θέση, η οργάνωση αυτών των συμφερόντων στο επίπεδο τουλάχιστον της Ε.Ε. γνωρίζει μια νέα και ποιοτικά διαφορετική άνθιση. Με άλλα λόγια, η ανάπτυξη και η δράση των οργανωμένων συμφερόντων στην Ε.Ε. δεν φαίνεται να έχει προκύψει ως αντίδραση στις πιέσεις των οργανώσεων των εργαζομένων.

1. ΑΠΟ ΤΗ ΝΕΟΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ³ ΣΤΟΝ ΕΘΝΙΚΟ ΟΡΑΜΑΤΙΣΜΟ

Η έννοια της υπερεθνικής οργάνωσης συμφερόντων –μιας οργάνωσης που δραστηριοποιείται έξω και πάνω από το πλαίσιο του κράτους-έθνους– είναι σχετικά καινούργια στον επιστημονικό διάλογο και προβληματισμό. Εμφανίζεται στο πλαίσιο του γενικότερου προβληματισμού για την πολιτική οργάνωση υπερεθνικών σχηματισμών, που είτε συγκροτούνται τα τελευταία δέκα-δεκαπέντε χρόνια (NAFTA), είτε επαναπροσδιορίζουν με δυναμικό τρόπο την προοπτική τους (Ε.Ε.).

Τα οργανωμένα συμφέροντα σε υπερεθνικό επίπεδο, στο πλαίσιο της συζήτησης για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, αναμένονταν αρχικά να χρησιμεύσουν ως ένα βασικό υποκατάστατο στη διαμόρφωση κοινωνικών ταυτοτήτων και στη διαδικασία ανάδυσης της νέας πολιτικής κοινότητας, η οποία φυσικά θα ήταν πέρα και πάνω από το κράτος-έθνος.⁴ Ο συλλογισμός πολλών θεωρητικών ήταν σαφής: δεδομένου ότι ο δρόμος που θα έκανε τους ευρωπαίους πολίτες να αισθανθούν «Ευρωπαίοι» θα ήταν μακρύς, χρειάζονταν διαδικασίες, δομές και σχέσεις που θα συνέβαλαν στην πορεία αυτή. Η λειτουργία των οργανώσεων συλλογικών συμφερόντων, που φυσικά θα δραστηριοποιούνταν στο πλαίσιο των Κοινοτήτων, προβλήθηκε ως ο προνομιακός χώρος για την υλοποίηση αυτού του σκοπού. «Σύμφωνα με την αντίληψη της θεωρίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, και μάλιστα από τη νεολειτουργική της οπτική, “οι Βρυξέλλες” ενδιαφέρονταν για την καλλιέργεια, ιδιαίτερα γύρω από την Επιτροπή, ενός περιβάλλοντος ισχυρών οργανώσεων συμφερόντων οι οποίες θα συνομιλούν με στελέχη της Επιτροπής ώστε η όλη διαδικασία να λειτουργεί ως έ-

3. Για μια παρουσίαση της νεολειτουργικής θεωρίας για την ευρωπαϊκή ενότητα βλ., Π. Κ. Ιωακειμίδης, *Ευρωπαϊκή πολιτική ένωση. Θεωρία-διαπραγματεύση θεσμοί και πολιτικές*, ό.π., σ. 32· επίσης Α. Α. Φατούρος, «Προς την Πολιτική Ένωση. Κριτικές παρατηρήσεις με αφορμή πρόσφατες προτάσεις και συζητήσεις», στο *Κείμενα Ελευθέρτητας. Η πορεία προς την Πολιτική Ένωση*, Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 10.

4. Er. Haas, *The uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950-1957*, Stevens and Son, Λονδίνο 1958· L. Lindberg - S. Scheingold, *Europe's Would-be Polity: Patterns of change in the European Community*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall 1970· W. Streeck, «Europeanizing Business Associations: Aiming at a Moving Target», *The Effectiveness of EU Business Associations*, Βρυξέλλες 2000.

να υποκατάστατο του “ασύλληπτου” παν-ευρωπαϊού πολίτη». ⁵

Το σύστημα, που είχε ήδη από τη δεκαετία του 1950 προβλεφθεί, ⁶ για τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας των οργανωμένων συμφερόντων σε υπερεθνικό επίπεδο και συγκεκριμένα για την ευρωπαϊκή πολιτεία ήταν παρόμοιο με αυτό που αργότερα θα χαρακτηριζόταν ως νεοκορπορατισμός. ⁷ Για τη σύμφιση των σχέσεων ανάμεσα στο κράτος και την κοινωνία προβλέφθηκε και επιδιώχθηκε στροφή από την τοπική κοινοβουλευτική-εκλογική πολιτική προς ισχυρούς μηχανισμούς λειτουργικής εκπροσώπησης των παραγωγικών ομάδων. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, η προνομακή συμμετοχή των οργανωμένων συμφερόντων στην πολιτική θα συνοδεύονταν από αμοιβαίες συμφωνίες ανάμεσα σε σημαντικούς κυβερνητικούς θεσμούς πολιτικής και κεντρικών (συνήθως τριτοβαθμίων) οργανώσεων συμφερόντων. Πιο συγκεκριμένα, και πάντοτε σύμφωνα με αυτό το σκεπτικό, η μελλοντική ευρωπαϊκή οικονομία θα λειτουργούσε καλύτερα μέσα από τις διμερείς, τριμερείς ή πολυμερείς ρυθμίσεις μεταξύ των οργανωμένων συμφερόντων και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Οι εξελίξεις που ακολούθησαν φάνηκε πως ωθούσαν τα πράγματα σε τελείως διαφορετικές κατευθύνσεις. Μετά τις δύο πετρελαϊκές κρίσεις του 1973 και του 1979, τον φόβο του πληθωρισμού

5. W. Streeck - Ph. Schmitter, «From national corporatism to transnational pluralism: organized interests in the single European market», *Politics and Society*, τόμ. 19, τχ. 2, 1991, σ. 134.

6. Στο ίδιο, σ. 135.

7. Για μια αναλυτική παρουσίαση της έννοιας του νεοκορπορατισμού βλ.: Ph. Schmitter, «Still the Century of Corporatism?», στο Ph. Schmitter - G. Lehbruch (επιμ.), *Trends Towards Intermediation*, Sage, Λονδίνο 1979, σ. 7-52. Αλλά επίσης στο υποκεφάλαιο «Εννοιολογικές διευκρινήσεις» του άρθρου «Σχέδιο 1992», ο Π. Καζάκος επισημάνει με εγκρίνεια τρία αλληλένδετα φαινόμενα που συνθέτουν τις προϋποθέσεις του κορπορατισμού «η ανάπτυξη και η ενίσχυση οργανώσεων συμφερόντων συγκεντρωτικού χαρακτήρα, με “συνμοσπονδίες” στην κορυφή που κατέχουν ένα μονοπώλιο αντιπροσώπησης· η απόδοση σ’ αυτές τις οργανώσεις δυνατοτήτων προνομακής πρόσβασης στις κυβερνητικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων· ο «κοινωνικός διάλογος (κυρίως στην κορυφή) της οργανωμένης εργασίας και της επιχειρηματικής τάξης», Π. Καζάκος, «“Σχέδιο 1992” Εσωτερικές προσαρμογές και εκπροσώπηση των επαγγελματιών συμφερόντων στην Ελλάδα», στο τον ίδιο, *Η Ελλάδα ανάμεσα σε προσαρμογή και περιθωριοποίηση*, Διάττων, Αθήνα 1991, σ. 55. Επίσης, Μ. Σπουρδαλιάς, *Για τη θεωρία και τη μελέτη των πολιτικών κομμάτων*, Εξάντας, Αθήνα 1990, σ. 184-188. Για την ελληνική περίπτωση βλ. Γ. Μανρογοράτος, *Μεταξύ Πιτωκάμπτου και Προχρούστου. Οι επαγγελματικές οργανώσεις στην Ελλάδα*, Οδυσσεάς, Αθήνα 1988.

και τις αλλαγές που επήλθαν από τη φυγή της ευρωπαϊκής βιομηχανίας στις χώρες του Τρίτου Κόσμου, τα κράτη-μέλη προχώρησαν στην ενίσχυση του εσωτερικού τους κοινωνικού διαλόγου αντί να μεταθέσουν τον τομέα αυτό σε υπερεθνικούς θεσμούς και ρυθμίσεις. Οι εθνικές κυβερνήσεις επιστρέφοντας στην «νεοκορπορατιστική συμφωνία» –όπως συνθίζεται να αποκαλείται– επέλεξαν την πολιτική που οι θεωρητικοί της ενοποίησης είχαν προτείνει για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Βασίζονταν όλο και περισσότερο σε συμφωνίες με ομάδες συμφερόντων ενώ προσπαθούσαν να κυβερνούν μέσω συμβιβασμών και διαπραγματεύσεων με τα οργανωμένα συμφέροντα.⁸ Κατά συνέπεια, τα οργανωμένα συμφέροντα την περίοδο αυτή προτιμούσαν να έχουν ισχυρό ρόλο σε εθνικό επίπεδο και δίκτυα επιρροής, αφού μέσω της διαδικασίας του βέτο που μπορούσε να ασκηθεί από τις εθνικές κυβερνήσεις, η όποια απόφαση μπορούσε να αμφισβητηθεί και εν τέλει να μην ληφθεί από τα κοινοτικά όργανα.

Οι εργοδοτικές οργανώσεις την εποχή αυτή όχι μόνον δεν ενδιαφέρονταν αλλά απέφευγαν τη διαμόρφωση μιας κεντρικής «ευρωπαϊκής» στρατηγικής για την προβολή και υπεράσπιση των αιτημάτων τους. Αντίθετα, έψαχναν για άμεσες διμερείς συμφωνίες με εθνικές κυβερνήσεις, ενισχύοντας έτσι τον ρόλο τους σε εθνικό επίπεδο. Ανάλογη στάση παρατηρείται και στις αρχές της δεκαετίας του 1970, όπου και οι εθνικές κυβερνήσεις ήταν αυτές που κατέφυγαν κυρίως στην επιλογή των συλλογικών διαπραγματεύσεων ως καλύτερη επιλογή για την αντιμετώπιση των αλυσιδωτών κρίσεων της εποχής και τη διευθέτηση των συλλογικών συμφερόντων. Διαψεύδοντας τις προβλέψεις της θεωρίας της ενοποίησης, έγινε σύντομα σαφές ότι σε πανευρωπαϊκό επίπεδο το σύστημα εκπροσώπησης δεν μπόρεσε να λειτουργήσει και να αναπτυχθεί σε μία υπερεθνική κορπορατιστική λογική.⁹ Η αποχώρηση της Ευρωπαϊκής Συνομοσπονδίας των εργαζομένων (ETUC) το 1978 από τον τότε κοινωνικό διάλογο εξαιτίας έλλειψης προόδου αλλά και λόγω ορισμένων διαφωνιών στους κόλπους της ίδιας της οργάνωσης αποτέλεσε την επισφράγιση αυτής της θέσης.¹⁰

8. G. Lehbruch, «Liberal corporatism and party government», στο Ph. Schmitter - G. Lehbruch (επιμ.), *Trends Towards Intermediation*, ό.π.

9. W. Streeck - Ph. Schmitter, «From national corporatism to transnational pluralism: organized interests in the single European market», ό.π., σ. 137.

10. Η απάντηση στο ερώτημα γιατί τη στιγμή που το νεοκορπορατιστικό μοντέ-

Η αναζήτηση ενός νέου σταθερού πλαισίου δεν σταμάτησε. Η συζήτηση επικεντρώθηκε γύρω από το εάν η ύπαρξη ενός ισχυρού κράτους αποτελεί ή όχι προϋπόθεση για ισχυρές εργοδοτικές ομάδες συμφερόντων ή αν οι μεγάλες τουλάχιστον ομάδες συμφερόντων μπορούν να αναπτυχθούν χωρίς την ιδιαίτερη παρουσία και στήριξη του κράτους. Μια άποψη ήταν ότι, με δεδομένη τη διακυβερνητική επικοινωνία καθώς και την αρχή του βέτο, τα οργανωμένα συμφέροντα δεν είχαν άλλη επιλογή από το αναπτυχθούν εντός των κρατικών συνόρων.¹¹

α. Το 1992 και η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης

Στα μέσα της δεκαετίας του 1980 ξεκίνησε μια νέα διαδικασία ενίσχυσης της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης με κατάληξη τη συμφωνία του Maastricht. Οι παράμετροι που οδήγησαν σε αυτή τη στρατηγική έχουν να κάνουν με τη σύμπτωση συμφερόντων και επιδιώξεων ανάμεσα σε μεγάλες ευρωπαϊκές επιχειρήσεις και τις πολιτικές ελίτ των κρατών-μελών της τότε ΕΟΚ. Και τούτο γιατί οι μεν πρώτες βρέθηκαν σε μειονεκτική θέση απέναντι στον ανταγωνισμό των αμερικανικών και ιαπωνικών επιχειρήσεων, γεγονός που έκανε τη στρατηγική του συντονισμού των προσπαθειών για τον έλεγχο των αγορών μονόδρομο, οι δε οι πολιτικές ελίτ έβλεπαν την κυριαρχία τους σε εθνικό επίπεδο να μειώνεται εξαιτίας της αυξανόμενης διεθνούς αλληλεξάρτησης, κάτι που με τη σειρά του τις οδηγούσε στην αναζήτηση υπερεθνικών πολιτικών λύσεων.¹²

Το αποτέλεσμα αυτού του προβληματισμού ήταν ότι τα κράτη-μέλη συμφώνησαν γενικά αλλά και σε ό,τι αφορά τις ευρωπαϊκές επιχειρήσεις, ότι η μελλοντική ευρωπαϊκή οικονομική ανάπτυξη θα υπόκειται πλέον πολύ λιγότερο σε θεσμικού τύπου διευθετήσεις και κανονισμούς. Με άλλα λόγια, για να επιτευχθεί ο στόχος της ανάπτυξης της εσωτερικής αγοράς, έπρεπε να επαναπροσδιοριστούν οι εθνικές θεσμικές διευθετήσεις σε σχέση με την επιχειρημα-

λο οργάνωσης μεσοιρανοίσε στο εσωτερικό των εθνικών κρατών δεν μπόρεσε να επιβληθεί και σε ευρωπαϊκό επίπεδο δεν αποτελεί αντικείμενο αυτής της εργασίας.

11. Alan Cawson, *Organized Interests and the State: Studies in Meso-Corporatism*, Sage, Λονδίνο 1985· Grand Wyn, *The Political Economy of Corporatism*, Macmillan, Λονδίνο 1985.

12. W. Streeck - Ph. Schmitter, «From national corporatism to transnational pluralism: organized interests in the single European market», *ό.π.*, σ. 141.

τική δράση. Αυτό οδήγησε, τελικά, σε μια πρωτοφανή απελευθέρωση της δράσης αυτής σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Η εφαρμογή της αρχής της «αμοιβαίας αναγνώρισης»¹³ ως μιας νέας μεθόδου διευθέτησης και ορισμού της εσωτερικής αγοράς ήρθε να επισφραγίσει έμμεσα την απορύθμιση των αγορών.¹⁴

β. Ο τεχνητός νεοκορπορατισμός στα τέλη της δεκαετίας του 1990

Την περίοδο που γίνεται η σχετική συζήτηση οι σημαντικότεροι λόγοι για τους οποίους αμφισβητείται το κορπορατιστικό μοντέλο οργάνωσης στο επίπεδο της Ε.Ε., είναι η έλλειψη δομών κοινωνικού διαλόγου και η απουσία Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας αφού, ιστορικά, η τριμερής διευθέτηση συμπεριλάμβανε ανέκαθεν την κυβερνητική ανάμειξη όχι μόνο ως εργαλείο φορολογικής αλλά και νομισματικής πολιτικής.¹⁵

Κατά την τελευταία πενταετία, εξαιτίας των ελλειμμάτων του ευρωπαϊκού πολιτικού συστήματος, εμφανίζονται πρακτικές που προσομοιάζουν με τα βασικά χαρακτηριστικά της νεοκορπορατιστικής δομής γεγονός που θα μπορούσε να οδηγήσει εύλογα στο ερώτημα μήπως θα πρέπει να γίνει λόγος για την ύπαρξη μιας *τεχνητής* «νεοκορπορατιστικής» δομής. Η ανάπτυξη του ευρωπαϊκού κοινωνικού διαλόγου, η ίδρυση και η δραστηριοποίηση της Ευ-

13. Η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης αποτελεί σταθερό και ακριβές σημείο αναφοράς της δράσης της Επιτροπής τόσο όσον αφορά την κατάργηση όσο και την πρόληψη των εμποδίων στις συναλλαγές εν όψει της ολοκλήρωσης της εσωτερικής αγοράς. Είναι η αποδοχή από κάθε κράτος-μέλος των προϊόντων τα οποία έχουν κατασκευασθεί νόμιμα ή με θεμιτό τρόπο σε κάθε άλλο κράτος-μέλος, έστω και αν τα προϊόντα αυτά κατασκευάζονται σύμφωνα με διαφορετικές τεχνικές προδιαγραφές από εκείνες που επιβάλλει η ισχύουσα εθνική νομοθεσία. Για εκτενέστερη ανάλυση βλ., Alfonso Mattera, *Η ενιαία ευρωπαϊκή αγορά. Οι κανόνες και η λειτουργία της*, Σάκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1992, σ. 399.

14. «Το σχέδιο του 1992 στο επίκεντρο του οποίου βρίσκεται η ανάπτυξη της εσωτερικής αγοράς στην Κοινότητα, ασκεί πιέσεις για ριζική μεταρρύθμιση της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής μας ή, σε άλλη αν όχι ταυτόσημη διατύπωση, για την τροποποίηση του παραδοσιακού ρόλου του κράτους στην οικονομία. Αυτό σηματοδοτείται ήδη από έννοιες όπως είναι η από-ρύθμιση και η ιδιωτικοποίηση που έχουν ως ένα σημείο συνδεθεί με την υλοποίηση του προγράμματος της εσωτερικής αγοράς». Π. Καζάκος (1991), «"Σχέδιο 1992" Εσωτερικές προσαρμογές και εκπροσώπηση των ελαγελματικών συμφερόντων στην Ελλάδα», *ό.π.*, σ. 31.

15. W. Streeck - Ph. Schmitter, «From national corporatism to transnational pluralism: organized interests in the single European market», *ό.π.*, σ. 157.

ρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας αλλά και η διαδικασία του Συμβουλίου της Κολωνίας συνθέτουν μια σειρά από δράσεις που θυμίζουν τις νεοκορπορατιστικές δομές που είχαν λειτουργήσει παλιότερα σε εθνικό επίπεδο και στις οποίες οι εργοδοτικές οργανώσεις εμπλέκονται ως κινητήριοι μοχλοί.

Ο κοινωνικός διάλογος σε ευρωπαϊκό επίπεδο είχε αρχίσει ήδη στο πεδίο της ΕΚΑΧ και επισημοποιήθηκε από την Ενιαία Πράξη και, αργότερα, από τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία αναθέτει στην Επιτροπή να αναπτύξει τον διάλογο μεταξύ κοινωνικών εταίρων σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Αυτός ο διάλογος εξασφαλίζεται από εκπροσώπους στο υψηλότερο επίπεδο εκπροσώπησης της Ευρωπαϊκής Συνομοσπονδίας Συνδικάτων (ETUC), της Ένωσης Συνομοσπονδιών Βιομηχανίας και Επιχειρήσεων της Ευρώπης (UNICE) καθώς και του Ευρωπαϊκού Κέντρου Επιχειρήσεων Δημοσίου Τομέα (CEEP). Το 1985, με πρωτοβουλία του προέδρου J. Delors, ο κοινωνικός διάλογος μετασχηματίζεται σε θεσμικό μηχανισμό και καθιερώνεται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή μια νέα διαδικασία κοινωνικού διαλόγου σε διακλαδικό επίπεδο, η λεγόμενη Val Duchesse. Αυτός ο μηχανισμός επικυρώθηκε επίσημα με τη συνθήκη του Μaastricht αρχικά και εν συνέχεια με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ. Σύμφωνα με την εξέλιξη αυτή η Επιτροπή έχει υποχρέωση πριν από την ανάληψη πρωτοβουλιών στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής ή προτού προβεί σε νομοθετική ρύθμιση –εκδώσει δηλαδή οδηγία– να έχει διαβουλεύσεις με τους κοινωνικούς εταίρους οι οποίοι έχουν τη δυνατότητα να διαπραγματευτούν μεταξύ τους το συγκεκριμένο θέμα όποτε, αν καταλήξουν σε συμφωνία, αυτή θεσμοθετείται από τα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως έχει.¹⁶ Η διαδικασία αυτή του κοινωνικού διαλόγου είχε μέχρι στιγμής συγκεκριμένα αποτελέσματα –περιορισμένης βέβαια έκτασης– τα οποία μετατράπηκαν σε κοινοτικές οδηγίες και αφορούσαν τη γονική άδεια (1995), τη μερική απασχόληση (1997), και τις συμβάσεις ορισμένου χρόνου (1999).

Στο επίπεδο της οικονομικής πολιτικής θα πρέπει να γίνει λόγος για τον Μακροοικονομικό Διάλογο ο οποίος, κατά τη διάρκεια του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Κολωνίας, το 1999, αποφασίστηκε να διεξάγεται δύο φορές τον χρόνο. «Για τη βελτίωση της

16. Ν. Μούσης, *Ευρωπαϊκή Ένωση, Δίκαιο-Οικονομία-Πολιτική*, Παπαζήσης, Αθήνα 1999, σ. 217-219.

αλληλεπίδρασης μεταξύ των μισθολογικών εξελίξεων, της φορολογικής πολιτικής και της νομισματικής πολιτικής με στόχο την οικονομική μεγέθυνση και τη δημιουργία απασχόλησης, απαιτείται ο Μακροοικονομικός Διάλογος ώστε να ενισχυθούν οι προσπάθειες που καταβάλλονται εντός του καθιερωμένου θεσμικού πλαισίου».¹⁷ Στη διαδικασία αυτή μετέχουν εκπρόσωποι της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και των κοινωνικών εταίρων.

Ίσως η δραστηριοποίηση και η από την Ε.Ε. θεσμική αναγνώριση¹⁸ και κατοχύρωση συγκεκριμένου θεσμικού ρόλου των εργοδοτικών οργανώσεων να οδηγεί στο συμπέρασμα ότι βρισκόμαστε κοντά σε μια τεχνητή «νεοκορπορατιστική» δομή που, όμως, φαίνεται να μην στηρίζεται στις ίδιες προϋποθέσεις όπως εκείνες που περιέγραφε η βιβλιογραφία όταν, στη δεκαετία του 1980, ανέλυε τις κορπορατιστικές δομές και σχέσεις σε εθνικό επίπεδο.

2. ΟΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΕΡΓΟΔΟΤΙΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ

Αμέσως μετά τη Συνθήκη της Ρώμης (το 1957), οι πρώτες υπερεθνικές ευρωπαϊκές οργανώσεις έκαναν την εμφάνισή τους στις Βρυξέλλες.

Ένας μικρός αριθμός από παρόμοιες οργανώσεις είχαν ήδη δημιουργηθεί από τη μεταπολεμική περίοδο. Αυτό που αξίζει να σημειωθεί, όμως, είναι ότι οι πρώτες «κεντρικές» υπερεθνικές οργανώσεις ήταν εκείνες των εργοδοτών, ενώ των εργαζομένων εμφανίζονται αρκετά αργότερα.

Έτσι, με χρονολογική σειρά εμφάνισης θα αναφερθούν η UNICE (1958) της βιομηχανίας, η COPA (1958) της γεωργίας, η UNACEE (1958) για τη βιοτεχνία, η COGEGA (1959) των συνεταιρισμών, η BFEC (1960) των τραπεζών και η GCECEE (1963) των ασφαλιστικών εταιρειών.

17. Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Κολωνίας, «Συμπεράσματα της Προεδρίας», 3 και 4 Ιουνίου 1999, Παράρτημα, σ. 12.

18. Δέκα χρόνια μετά την αναγνώριση από τη συνθήκη του Maasticht του θεσμικού ρόλου των κοινωνικών εταίρων και του ευρωπαϊκού κοινωνικού διάλογου, κατά τη διάρκεια του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στο Λάκεν τον Δεκέμβριο του 2001, η Επιτροπή συζήτησε εκ νέου την αναβάθμιση του ρόλου και της συμμετοχής των κοινωνικών εταίρων ενόψει της νέας αναθεώρησης για το μέλλον και τη διακυβέρνηση της Ευρώπης.

Όμως, παρά την εικόνα αυτή, οι εθνικές οργανώσεις συνέχιζαν να αποδεικνύουν την αυτονομία τους ανοίγοντας δικά τους γραφεία στις Βρυξέλλες.¹⁹ Καμία από τις ευρωπαϊκές υπερεθνικές οργανώσεις της εποχής δεν είχε μέλη της άτομα ή εταιρίες. Κατά τη δεκαετία του 1980 ο αριθμός των εργοδοτικών οργανώσεων πολλαπλασιάζεται ξεπερνώντας τον υπερβολικό αριθμό των 700 οργανώσεων.

Σε αντίθεση με τις εργοδοτικές οργανώσεις, οι κεντρικές οργανώσεις των εργαζομένων ETUC και των καταναλωτών BEUC ιδρύονται μόνον το 1973, ενώ το 1975 ιδρύεται η SEPLIS που εκπροσωπεί τα ελεύθερα επαγγέλματα και τους διανοούμενους. Από τότε και μέχρι την πρώτη διεύθυνση με την είσοδο της Μ. Βρετανίας, της Ιρλανδίας και της Δανίας εκπροσωπείται κάθε πιθανή οργάνωση.

Σήμερα, σε ευρωπαϊκό υπερεθνικό επίπεδο, υπάρχουν δύο βασικοί τύποι οργάνωσης των εργοδοτικών και εργατικών συμφερότων: ένας οριζόντιος και ένας κάθετος-κλαδικός. Στην πρώτη περίπτωση πρόκειται για την Union of Industrial and Employers' Confederations of Europe (UNICE), την European Center of Enterprises with Public Participation and Enterprises of General Economic Interest (CEEP), και την European Trade Union Confederation (ETUC). Το πεδίο δράσης τους αφορά σε θεματικές γενικότερου ενδιαφέροντος ενώ το βασικό χαρακτηριστικό και των τριών αυτών οργανώσεων είναι ότι συμμετέχουν από τη συνθήκη του Maastricht θεσμικά στον ευρωπαϊκό κοινωνικό διάλογο.²⁰ Τα αποτελέσματα της δράσης τους έχουν επιπτώσεις σε πολλαπλούς κλάδους της οικονομίας και, κατά συνέπεια, επηρεάζουν όπως προκύπτει την ευρωπαϊκή νομοθεσία αφού τρεις ευρωπαϊκές συμφωνίες που έγιναν με την πρωτοβουλία τους έως σήμερα μετατράπηκαν σε ευρωπαϊκές οδηγίες (πρόκειται για τις προαναφερθείσες περί γονικής άδειας, μερικής απασχόλησης και συμβάσεων ορισμένου χρόνου). Η πιο πρόσφατη τέτοια προσπάθεια αφορά σε σημαντικά ζητήματα σχέσεων εργασίας όπως στο θέμα της «περιοδικής πρακτόρευσης της εργασίας» καθώς και της «τηλε-εργασίας» που αν και δεν ευοδώθηκαν ακόμη, βρίσκονται στο στάδιο των διαπραγματεύσεων. Οι οδηγίες αυτές αποτελούν περισσότερο συμφωνίες-πλαίσια και πρέπει, στη συνέχεια, να εξειδικευτούν με βάση τα εθνικά νομοθε-

19. Ο τότε Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων (ΣΕΒ), για παράδειγμα, άνοιξε το γραφείο του στις Βρυξέλλες το 1962.

20. Άρθρα 138 και 139 της Ευρωπαϊκής Συνθήκης.

τικά συστήματα. Στο σημείο αυτό αρχίζει μια νέα διαδικασία εθνικού κοινωνικού διαλόγου.

Σε κλαδικό επίπεδο, τον Μάιο του 1998, αποφασίστηκε η καθιέρωση ενός δομημένου κοινωνικού διαλόγου. Έτσι θεσμοθετήθηκαν 25 επίσημα αναγνωρισμένοι κλάδοι. Οι κλάδοι αυτοί ανήκουν πλέον σε μια ευρωπαϊκή λίστα αναγνωρισμένη από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Unice: η κορυφαία εργοδοτική οργάνωση

Ανάμεσα στις εργοδοτικές επιχειρηματικές οργανώσεις ξεχωριστή θέση, όχι μόνον ιστορικά αλλά και σύμφωνα με τον πρόσφατα αναβαθμισμένο και θεσμικά αναγνωρισμένο ρόλο της, κατέχει η Unice. Η Unice (Union of Industrial and Employers' Confederations of Europe) ιδρύθηκε το 1958 από τα έξι ιδρυτικά μέλη, ενώ εκπροσωπεί 33 εθνικές ομοσπονδίες/μέλη από 26 διαφορετικά κράτη. Από την Ελλάδα, η μόνη οργάνωση που είναι μέλος της Unice είναι ο ΣΕΒ. Τα μέλη της Unice είναι εργοδοτικές οργανώσεις οι οποίες μπορεί να προέρχονται είτε από τη βιομηχανία είτε από άλλους επιχειρηματικούς κλάδους. Εκπροσωπεί επομένως, και θέλει να εκπροσωπή, τις επιχειρήσεις όλων των κλάδων ανεξαρτήτως μεγέθους.

Η βασική της δομή, εκτός από το συμβούλιο των προέδρων που είναι το ανώτατο όργανο της οργάνωσης –στο οποίο συμμετέχουν οι πρόεδροι όλων των ομοσπονδιών μελών της– και την εκτελεστική γραμματεία, συμπληρώνεται από πέντε Επιτροπές Πολιτικής (εξωτερικών σχέσεων, οικονομίας, κοινωνικών υποθέσεων, εργασιακών σχέσεων και επιχειρηματικών υποθέσεων). Στις επιτροπές αυτές συμμετέχουν 1.500 εμπειρογνώμονες οι οποίοι συντάσσουν τις προτάσεις που πρόκειται να υποβληθούν. Δύο είναι οι βασικοί τομείς που δραστηριοποιείται η Unice: α) η εκπροσώπηση των εργοδοτικών συμφερόντων στα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα, και β) η συμμετοχή της στον ευρωπαϊκό κοινωνικό διάλογο ως κοινωνικός εταίρος, ρόλος ο οποίος αναγνωρίστηκε επίσημα από τη συνθήκη του Maastricht.

Με βάση τον ρόλο της στην προώθηση των εργοδοτικών συμφερόντων, η Unice συμμετέχει κάθε χρόνο με τη διατύπωση θέσεων σε κάθε θέμα που εντάσσεται στα ενδιαφέροντά της. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα της επίδρασης και του ρόλου της στη διαμόρφω-

ση της ευρωπαϊκής πολιτικής και αποφάσεων, είναι η συνάντηση της Λισαβόνας όπου πολλές υποδείξεις της ελήφθησαν υπόψη και στο τελικό κείμενο. Η Unice συμμετέχει επίσης στις συναντήσεις της Μακροοικονομικής Επιτροπής όπου διαβουλευούνται εκπρόσωποι των κοινωνικών εταίρων, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας και του Συμβουλίου.

Συμμετέχει επίσης στο συμβούλιο ιδρύματος του Δουβλίνου, στην επιτροπή του Μπιλμπάο ενώ παράλληλα συντονίζει όλες τις εργασίες των εργοδοτών σε όλες τις συμβουλευτικές επιτροπές της Κοινότητας.

Η έκφραση γνώμης από την Unice αποκτά κάθε φορά βαρύνουσα σημασία από τη στιγμή που αυτή διατυπώνεται για λογαριασμό του συνόλου των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων. Τοποθετείται σε όλα τα θέματα της ευρωπαϊκής πολιτικής, όπως αυτό της διεύρυνσης και του μέλλοντος της Ε.Ε., και καλεί σε ανοικτό διάλογο την ευρωπαϊκή κοινωνία των πολιτών με τους κοινωνικούς εταίρους και τους εκπροσώπους της Επιτροπής.²¹ Η Unice βρίσκεται σε συνεχή επικοινωνία με τα μέλη της/οργανώσεις των κρατών, εκπρόσωποι των οποίων συμμετέχουν σε σταθερή και συστηματική βάση στις επιτροπές και τις ομάδες εργασίας, ανάλογα πάντα με τη θεματική.

Εκτός της Unice η οποία, όπως αναφέρθηκε, συμμετέχει θεσμικά στον ευρωπαϊκό κοινωνικό διάλογο σε οριζόντιο επίπεδο, υπάρχουν σύμφωνα με την απόφαση του 1998 –βάσει του άρθρου 138 της Συνθήκης για την καθιέρωση επίσημου θεσμικού κλαδικού κοινωνικού διαλόγου– 25 επίσημα αναγνωρισμένοι κλάδοι. Οι εργοδοτικές/επιχειρηματικές οργανώσεις των κλάδων αυτών σε ορισμένες περιπτώσεις εκπροσωπούνται από την Unice στον ευρωπαϊκό κοινωνικό διάλογο, ενώ σε άλλες όχι. Η απόφαση αυτή λαμβάνεται από τη διοίκηση της κάθε οργάνωσης και εξαρτάται από τις σχέσεις ισορροπίας και τις πολιτικές της κάθε μιας εξ αυτών. Οι οργανώσεις αυτές συμμετέχουν στον κλαδικό κοινωνικό διάλογο ενώ παράλληλα, όπως και η Unice, εκπροσωπούν τις επιχειρήσεις σε κλαδικά τους αιτήματα.

Από αυτές θα παρουσιαστούν περισσότερο εκτεταμένα στο άρθρο αυτό η Eurocommerce (η εργοδοτική οργάνωση του κλάδου του εμπορίου) και η Uearme (η εργοδοτική οργάνωση των βιοτε-

21. Βλ. Ομιλία του προέδρου της Unice G. Jacobs με την ευκαιρία της ανάληψης της προεδρίας από την Ισπανία. «Business Comments on Spanish Presidency-Priorities: Not only “More Europe”, but “Better Europe”», *Unice News*, Δεκέμβριος 2001.

χνών, μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων). Η επιλογή των δύο αυτών εργοδοτικών οργανώσεων έγινε διότι βασικά τους μέλη είναι οι αντίστοιχες τριτοβάθμιες ελληνικές οργανώσεις: Εθνική Συνομοσπονδία Ελληνικού Εμπορίου (ΕΣΕΕ) και Γενική Συνομοσπονδία Βιοτεχνών Επαγγελματιών και Εμπόρων (ΓΣΕΒΕΕ).

Η Eurocommerce υπερασπίζεται τα κοινά συμφέροντα των εμπορικών επιχειρήσεων σε ευρωπαϊκό επίπεδο, συμμετέχει στον κλαδικό κοινωνικό διάλογο με την αντίστοιχη οργάνωση των εργαζομένων στον κλάδο του εμπορίου, την Uni-Euroga, ενώ ταυτόχρονα ενημερώνει και πληροφορεί τα μέλη της για κάθε νέο θέμα ή πρωτοβουλία που βρίσκεται σε εξέλιξη. Όπως αναφέρθηκε, η Eurocommerce δεν μετέχει θεσμικά στη διαδικασία του ευρωπαϊκού κοινωνικού διαλόγου σε ανώτατο επίπεδο αλλά έχει κληθεί και έχει συμμετάσχει σε αυτή ως παρατηρητής. Διεκδικεί όμως την ισότιμη μελλοντική συμμετοχή της σε αυτή τη διαδικασία.²²

Η Eurocommerce, με αφετηρία την έκδοση των Κατευθυντήριων Γραμμών για την απασχόληση το 1998, εξέδωσε κοινή γνώμη με την Uni-Euroga για την απασχόληση στο εμπόριο, ενώ έχει υπογράψει με την ίδια οργάνωση Μνημόνιο για την επαγγελματική κατάρτιση στο λιανικό εμπόριο. Κατά τη διάρκεια της συνάντησης της Λισαβόνας εξέδωσαν, και πάλι από κοινού, δήλωση σχετικά με το θέμα της απασχόλησης. Εκτός από τις διαδικασίες αυτές, η Eurocommerce πραγματοποιεί έρευνες και μελέτες για το ευρωπαϊκό εμπόριο σε συνεργασία με τα μέλη της-εθνικές οργανώσεις. Μια από τις έρευνες αυτές αφορούσε τις επιπτώσεις της πληροφορικής στο εμπόριο και πραγματοποιήθηκε σε συνεργασία με την ελληνική τριτοβάθμια οργάνωση εμπορίου την (ΕΣΕΕ) και το Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Στις επιτροπές της Eurocommerce στις οποίες συμμετέχουν εκπρόσωποι των οργανώσεων από τις χώρες-μέλη, μελετώνται και διαμορφώνονται οι θέσεις του εμπορίου για όλα τα θέματα που το απασχολούν, αφού ληφθούν υπόψη οι απόψεις όλων των εθνικών οργανώσεων. Ζητήματα, όπως οι πολιτικές πωλήσεων, για τα οποία τόσο τα εθνικά νομοθετικά πλαίσια όσο

22. Πρόσφατα η Unice υποστηρίζει την άρση των διαχωριστικών γραμμών ανάμεσα στις επιχειρήσεις διαφόρων οικονομικών κλάδων και θεωρεί ότι πρέπει να πρωταγωνιστεί το κριτήριο της «επιχείρησης». Η Eurocommerce διαφωνεί με αυτό το σκεπτικό, επιμένει στον διαχωρισμό της εμπορικής επιχείρησης, και δεν συνεργάζεται με την Unice στη διατύπωση προτάσεων και θέσεων, ούτε συμμετέχει μέσω αυτής στον ευρωπαϊκό κοινωνικό διάλογο.

και οι προσδοκίες των επιχειρήσεων εμφανίζουν σημαντικές διαφοροποιήσεις, συνεκτιμώνται από τους εκπροσώπους όλων των μελών ώστε να υπάρξει τελικά σύγκλιση. Οι εκπρόσωποι μεταφέρουν τις ιδιαίτερες εμπειρίες τους ενώ αντιγράφουν μεθόδους και πρακτικές.

Η Uearme εγγράφει στο δυναμικό της 70 κλαδικές εθνικές οργανώσεις. Θεωρώντας ότι είναι η «φωνή» των μικρομεσαίων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, αντιπροσωπεύει τα μέλη της στα θεσμικά όργανα της Ε.Ε. και ταυτόχρονα προσπαθεί να τα ενημερώνει με σαφήνεια και ταχύτητα. Σε πλήρη διαφοροποίηση με την Eurocommerce, η Uearme μετέχει στον ευρωπαϊκό κοινωνικό διάλογο μέσω της Unice. Σε συνεργασία με τις οργανώσεις μέλη της, βρίσκεται από τις αρχές του 2000 στη διαδικασία ολοκλήρωσης των θέσεων της οργάνωσης σε σχέση με τον ρόλο της μικρομεσαίας επιχείρησης στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι (UEARME 2000- Crafts, Traders and SME Policy Agenda for Europe).

Όπως φαίνεται, η συμμετοχή των εκπροσώπων των εθνικών εργοδοτικών οργανώσεων στις ομάδες εργασίας των αντίστοιχων ευρωπαϊκών είναι σταθερή και αυξανόμενη. Με τον τρόπο αυτό οι εκπρόσωποι των μελών/εθνικών οργανώσεων λαμβάνουν κάθε φορά πλήρη και τεκμηριωμένη πληροφόρηση για κάθε θέμα που, σχεδόν με βεβαιότητα, θα αντιμετωπίσουν και σε εθνικό επίπεδο. Ιδιαίτερα για ζητήματα που εντάσσονται σε «αποσφάσις πλαίσια» της Ε.Ε. και τα οποία θα πρέπει στη συνέχεια να εξειδικευτούν σε εθνικό επίπεδο, ο ρόλος των κοινωνικών εταίρων γίνεται καθοριστικός αφού μεταφέρουν στον εθνικό κοινωνικό διάλογο την εμπειρία και τα δείγματα γραφής του αντίστοιχου ευρωπαϊκού.

Σημειώνουμε ότι σε εθνικό επίπεδο, οι ελληνικές τριτοβάθμιες εργοδοτικές οργανώσεις²³ συμμετέχουν θεσμικά στις διαπραγματεύσεις του κοινωνικού διαλόγου και στην υπογραφή της Εθνικής Γενικής Συλλογικής Σύμβασης Εργασίας (ΕΓΣΣΕ) με τη Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας (ΓΕΣΕΕ) καθώς και σε έναν μεγάλο αριθμό κλαδικών ομοιοεπαγγελματικών Συλλογικών Συμβάσεων Εργασίας. Ο διάλογος με τους κοινωνικούς εταίρους κινείται στη λογική της αναζήτησης λύσεων αλλά και στην επίτευξη συμφωνιών σχετικά με την απασχόληση, την επαγγελματική κα-

23. Πρόκειται τη Γενική Συνομοσπονδία Βιοτεχνών Επαγγελματιών και Εμπόρων (ΓΕΣΒΕΕ), την Εθνική Συνομοσπονδία Ελληνικού Εμπορίου (ΕΣΕΕ) και για τον Σύνδεσμο Ελληνικών Βιομηχανιών (ΣΕΒ).

τάριση, τις εργασιακές σχέσεις τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Σε εθνικό επίπεδο, οι εργοδοτικές οργανώσεις συμμετέχουν μέσω των εκπροσώπων τους σε συμβούλια, επιτροπές και διοικητικά συμβούλια οργανισμών του ευρύτερου δημόσιου τομέα έτσι ώστε να παρεμβαίνουν στη διαμόρφωση ρυθμίσεων και αποφάσεων που καθορίζουν το επιχειρηματικό περιβάλλον στην Ελλάδα.

Η ιδιαίτερη έμφαση που δίνεται και από τις τρεις αυτές οργανώσεις στον διάλογο και τη συνεργασία με τις αντίστοιχες ευρωπαϊκές, φαίνεται να αποτελεί το νέο στοιχείο της ποιοτικής διαφοροποίησής τους προς την πορεία της ευρωπαϊκής τους προοπτικής και εκφράζει ίσως επίσης τις τάσεις σύζευξης της επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Από αυτές, ο Σύνδεσμος Ελληνικών Βιομηχανιών (ΣΕΒ) είναι μέλος της Unice από την ίδρυσή της, ενώ η ΕΣΕΕ και η ΓΣΒΕΕ είναι δραστήρια μέλη των αντίστοιχων κλαδικών τους οργανώσεων, την Eurocommerce και την Ueapme.²⁴ Ο ΣΕΒ συμμετέχει στις 5 Επιτροπές Πολιτικής καθώς και στις 50 ομάδες εργασίας της Unice όπου συμβάλλει ισότιμα με τις άλλες χώρες μέλη στη διαμόρφωση των θέσεων. Με μικρότερη εμπειρία στο ευρωπαϊκό περιβάλλον, οι άλλες δύο οργανώσεις συμμετέχουν επίσης με εκπροσώπους τους σε όλες τις διαδικασίες και τις ομάδες εργασίας των αντίστοιχων υπερεθνικών ευρωπαϊκών εταιρών τους.

Η περιγραφή του τρόπου συμμετοχής των ελληνικών οργανώσεων στις ευρωπαϊκές αλλά και η ταυτόχρονη παρατήρηση του αυξημένου θεσμικού ρόλου των τελευταίων, φανερώνει πως η δράση των εργοδοτικών/επιχειρηματικών οργανώσεων στην Ε.Ε. ενδυναμώνει τις δυνατότητες δράσης των αντίστοιχων οργανώσεων σε εθνικό επίπεδο. Πιο συγκεκριμένα, η διάχυση της γνώσης και της πληροφορίας, η εναρμόνιση του ορισμού των συμφερόντων, ο εκσυγχρονισμός των δομών και των υποδομών ενισχύουν την αυτοπεποίθηση αλλά και τις δυνατότητες έκφρασης γνώμης των εθνικών εργοδοτικών οργανώσεων έναντι του κρατικού μηχανισμού και της γραφειοκρατίας.

Με τη συμμετοχή τους στις ευρωπαϊκές, οι ελληνικές οργανώ-

24. Η Eurocommerce και η Ueapme ανήκουν στον επίσημα αναγνωρισμένο κατάλογο των κλαδικών οργανώσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής του 1998. Η Ueapme συνεργάζεται και εκπροσωπείται από την Unice σε αντίθεση με την Eurocommerce η οποία διεκδικεί την ισότιμη συμμετοχή της.

σεις μπορούν να επηρεάσουν ως έναν βαθμό τις αποφάσεις και τις εξελίξεις στην Ε.Ε. Ταυτόχρονα, όμως, ισχυροποιούνται αφού αξιοποιούν σε συστηματική βάση και, πολλές φορές, επεξεργασμένη, κάθε πληροφορία που μπορεί να αφορά τη δράση, τις δυνατότητες και τις ευκαιρίες που παρουσιάζονται για τις επιχειρήσεις-μέλη τους σε ευρωπαϊκό αλλά και σε εθνικό επίπεδο. Δεν θα πρέπει επίσης να αγνοηθεί η σημασία της ενίσχυσης του λόγου και της αξιοπιστίας τους όταν, κατά τη διάρκεια του διαλόγου που έχουν σε οποιοδήποτε επίπεδο με τον κρατικό μηχανισμό, αντλούν στοιχεία, δεδομένα και πρακτικές από τις ευρωπαϊκές οργανώσεις στις οποίες συμμετέχουν.

3. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Εκείνο που φαίνεται να αποτελεί πλέον κοινό τόπο είναι ότι η δραστηριότητα των εργοδοτικών οργανώσεων σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο και, για την περίπτωση μας στο πλαίσιο της Ε.Ε., έχει ενισχυθεί. Ιδιαίτερα τα τελευταία πέντε χρόνια οι προτάσεις και οι αιτήσεις που προκύπτουν ως αποτέλεσμα των διαδικασιών του κοινωνικού διαλόγου, όταν μάλιστα αυτές μετατρέπονται και σε κοινοτικές οδηγίες, αποτελούν μια νέα πραγματικότητα την οποία οι εργοδοτικές οργανώσεις και οι «κοινωνικοί εταίροι» γενικά καλούνται να αντιμετωπίσουν. Το νέο αυτό πλαίσιο εξαναγκάζει τις οργανώσεις αυτές σε πρωτοβουλίες και δράσεις που πριν από μερικά χρόνια δεν μπορούσαν καν να φανταστούν. Ακόμη και όταν με τη Συνθήκη του Maastricht αναγνωρίζονταν θεσμικά ο ρόλος και η σημασία του «κοινωνικού διαλόγου» για τη διαμόρφωση και την υλοποίηση της πολιτικής, λίγοι ήταν εκείνοι που φαντάζονταν ότι ευρωπαϊκές εργοδοτικές οργανώσεις θα συμμετείχαν έστω και γνωμοδοτικά, όπως πλέον γίνεται σήμερα, στη λήψη σημαντικών αποφάσεων όπως τον σχεδιασμό της ευρωπαϊκής Νομισματικής και Φορολογικής Πολιτικής. Επιπλέον η συμμετοχή στις ομάδες εργασίας της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας – η ίδρυση και λειτουργία της οποίας μόνον προβλέψιμη δεν ήταν – επιβεβαιώνει την ισχυροποίηση και, κυρίως, τη δυναμική της παρέμβασής τους.

Αντίστοιχες παρατηρήσεις μπορεί να κάνει κανείς, όπως τουλάχιστον φάνηκε από την ελληνική περίπτωση, και για τις εθνικές

εργοδοτικές οργανώσεις. Η δράση και η δυναμική τους επηρεάζεται θετικά, αφενός, από τη συσσώρευση γνώσης και εμπειρίας που προκύπτει από τις απαιτήσεις και τις διαδικασίες του κοινωνικού διαλόγου και, αφετέρου, από την ισχύ, πραγματική αλλά και συμβολική, που προκύπτει από τη συμμετοχή τους στις δράσεις των εργοδοτικών οργανώσεων που δραστηριοποιούνται σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Η συζήτηση στις αρχές της δεκαετίας του 1990 για τα οργανωμένα συμφέροντα απέκλειε την επιστροφή ή την αναβίωση δομών κορπορατιστικού τύπου. Σε αντίστοιχο προβληματισμό σήμερα δεν νομίζω ότι θα ήταν εύκολο να απαντήσει κανείς με τον ίδιο τρόπο. Αντίθετα, οι πρόσφατες εξελίξεις, τουλάχιστον στον τομέα των εργοδοτικών οργανώσεων, δείχνουν ότι η δόμηση και οι διαδικασίες εκπροσώπησης συμφερόντων στην Ε.Ε. ουσιαστικά μετέχουν στην οικοδόμηση ενός συστήματος που μόνον με την ιστορική εμπειρία του κορπορατισμού θα προσομοίαζε. Όμως, θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι το υπό διαμόρφωση σύστημα πόρρω απέχει από τον κορπορατισμό που γνωρίσαμε, τουλάχιστον στο πλαίσιο του μεταπολεμικού προτύπου κοινωνικής οργάνωσης. Πρόκειται μάλλον για έναν «τεχνητό νεοκορπορατισμό» αφού, σε αντίθεση με εκείνον που γνωρίσαμε στην Ευρώπη το δεύτερο μισό του περασμένου αιώνα, δεν επιβάλλεται σε περίοδο ισχυροποίησης των δομών εκπροσώπησης αλλά σε περίοδο τεχνητής –«από τα πάνω» και εξ ανάγκης– ενεργοποίησης των δομών και σχέσεων εκπροσώπησης. Οι ανάγκες διακυβέρνησης, της πολιτικής και διοικητικής διαχείρισης στην Ε.Ε. αλλά και στα κράτη-μέλη απαιτούν την ενεργοποίηση των συλλογικών φορέων των οργανωμένων συμφερόντων και όχι τη συμμετοχή σε διεκδικητικές κινητοποιήσεις που φαίνεται να αναβαθμίζουν τις οργανώσεις συμφερόντων. Τώρα το ζήτημα αν η θεσμική και οργανωτική αναβάθμιση αυτών σε συνδυασμό με τη διαφαινόμενη αύξηση της αποτελεσματικότητάς τους, συμβάλλει στην ανάπτυξη ενός νέου συστήματος εκπροσώπησης συμφερόντων, και αν αυτό θα είναι ή απλώς θα μοιάζει με κάποιο από την ιστορική εμπειρία του παρελθόντος αποτελεί μια συζητήση που μόλις αρχίζει και στην οποία αξίζει να επιστρέψουμε.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- CAWSON, ALAN, *Organized Interests and the State: Studies in Meso-Corporatism*, Sage, Λονδίνο 1985.
- HAAS, ER., *The uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950-1957*, Stevens and Son, Λονδίνο 1958.
- ΙΩΑΚΙΜΙΔΗΣ, Ρ.Κ., «Contradiction between Policy and Performance», στο F.K. Featherstone - Κ. Ifantis (επιμ.), *Greece in a Changing Europe*, Manchester University Press, Manchester 1996.
- ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ, Π. Κ., *Ευρωπαϊκή πολιτική ένωση. Θεωρία-διαπραγμάτευση θεσμοί και πολιτικές*, Θεμέλιο, Βιβλιοθήκη Ευρωπαϊκών Θεμάτων, Αθήνα 1995.
- ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ, Π. Κ., «Η συμμετοχή της Ελλάδας στα διακυβερνητικά όργανα της Ευρωπαϊκής Κοινότητας/Ένωσης», στον συλλογικό τόμο, *Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Απολογισμός της πρώτης δεκαετηταίας Προοπτικές*, Παπαζήσης, Αθήνα 1997.
- ΚΑΖΑΚΟΣ, Ρ., «Greece and the EC: Historical Review», στο Ρ. Kazakos - Ρ. Ioakimidis (επιμ.), *Greece and Membership Evaluated*, Printer Publishers, Λονδίνο 1994.
- LINDBERG, L. - SCHEINGOLD, S., *Europe's Would-be Polity: Patterns of change in the European Community*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall 1970.
- MATTERA, ALFONSO, *Η ενιαία ευρωπαϊκή αγορά. Οι κανόνες και η λειτουργία της*, Σάκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1992.
- ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ, Γ.Θ., *Μεταξύ Πιτυοκάμπτη και Προκρούστη*, Οδυσσεάς, Αθήνα 1988.
- ΜΟΥΣΗΣ, Ν., *Ευρωπαϊκή Ένωση. Δίκαιο-Οικονομία-Πολιτική*, Παπαζήσης, Αθήνα 1999.
- SCHMITTER, Ρ., «Corporatism is dead! Long live Corporatism», *Government and Opposition*, τόμ. 24, τχ. 1, 1989, σ. 54- 73.
- SCHMITTER, ΡΗ., «Still the Century of Corporatism?», στο Ph. Schmitter - G. Lehmbrunch (επιμ.), *Trends Towards Corporatist Intermediation*, Sage, Λονδίνο 1979, σ. 7-52.
- ΣΠΟΥΡΔΑΛΑΚΗΣ, Μ., *Για τη θεωρία και τη μελέτη των πολιτικών κομμάτων*, Εξάντας, Αθήνα 1990.
- STREECK, W. - SCHMITTER, ΡΗ., «From National Corporatism to Transnational Pluralism: Organized Interests in the Single European Market», *Politics & Society*, τόμ. 19, τχ. 2, 1991, σ. 133-164.
- STREECK, W., «The internationalization of Industrial Relations in Europe Prospects and problems», *Politics & Society*, τόμ. 26, τχ. 4, Δεκέμβριος 1998, σ. 426-459.
- STREECK, W., «Europeanizing Business Associations: Aiming at a Moving Target», *The Effectiveness of EU Business Associations*, Βρυξέλλες 2000.
- STREECK, W. - SCHMITTER, ΡΗ., «From national corporatism to transnational

- pluralism: organized interests in the single European market», *Politics and Society*, τόμ. 19, τχ. 2, 1991.
- WALLERSTEIN, M. - WESTERN, B., «Unions in decline? What has Changed and why», *Annual Revue of Political Science*, 2000.
- WYN GRAND, *The Political Economy of Corporatism*, Macmillan, Λονδίνο 1985.
- ΦΑΤΟΥΡΟΣ, Α. Α., «Προς την Πολιτική Ένωση. Κριτικές παρατηρήσεις με αφορμή πρόσφατες προτάσεις και συζητήσεις», στο *Κείμενα Επικαιρότητας. Η πορεία προς την Πολιτική Ένωση*, Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου, Θεσσαλονίκη 1990.
- Υλικό από το συνέδριο: «The Effectiveness of EU Business Associations», 18-22 Σεπτεμβρίου 2000, Βρυξέλλες. Συντονισμός: J. Greenwood, The Robert Gordon University, Λονδίνο.

ΚΑΤΑΘΕΣΕΙΣ

ΤΟ ΧΑΣΜΑ ΜΕΤΑΞΥ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Η ευρωπαϊκή οικονομική ολοκλήρωση προχώρησε με εντυπωσιακούς ρυθμούς μέχρι σήμερα. Αυξήθηκε σημαντικά η αλληλεξάρτηση των ευρωπαϊκών οικονομιών, ενώ πολλές από τις αρμοδιότητες μεταφέρθηκαν ήδη στο ευρωπαϊκό επίπεδο. Πρόσφατο και ιδιαίτερα σημαντικό βήμα υπήρξε η αντικατάσταση των εθνικών νομισμάτων από το ευρώ. Στην πορεία, αναπτύχθηκε και το ευρωπαϊκό πολιτικό σύστημα, το οποίο στηρίζεται σε ευρεία συναίνεση και ενισχυμένες πλειοψηφίες. Είναι ένα αργό και συντηρητικό σύστημα, με περιορισμένη δημοκρατική λογοδοσία και κυρίως έμμεση νομιμοποίηση. Συνέπεια αυτών των εξελίξεων είναι ότι το χάσμα ανάμεσα στην οικονομία και την πολιτική συνεχώς αυξάνει, με σοβαρές επιπτώσεις στους θεσμούς, στη λειτουργία της δημοκρατίας και στην κατανομή των πόρων. Η παθητική συναίνεση στην οποία βασίσθηκε για πολλά χρόνια η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση δεν είναι πλέον δεδομένη.

Στη μεταπολεμική περίοδο, η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση χαρακτηρίζεται από διαρκή επέκταση, τόσο γεωγραφικά όσο και λειτουργικά με την έννοια της παραγωγής πολιτικής. Γεννημένη λίγα μόνα χρόνια μετά το τέλος ενός καταστροφικού παγκοσμίου πολέμου από μια ιδιαίτερα φιλόδοξη απόπειρα ενοποίησης, σε έξι χώρες της δυτικής Ευρώπης, εκείνων που θεωρούνταν τότε ως δύο στρατηγικοί τομείς της οικονομίας, των τομέων δηλαδή του άνθρακα και του χάλυβα και αφού πέρασε την εφηβεία με μια ατελή ακόμη κοινή αγορά, ωρίμασε στη μέση ηλικία, στο γύρισμα του νέου αιώνα, ως μια Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.) δεκαπέντε μελών η οποία χειρίζεται τις περισσότερες από τις παραδοσιακές λειτουργίες του έθνους-κράτους. Και με μια ακόμη ένδειξη της ωριμότητας που συνοδεύει συνήθως τη μέση ηλικία, αυτή η Ευρωπαϊκή Ένωση απο-

* Καθηγητής Ευρωπαϊκής Οργάνωσης στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών και πρόεδρος του Ελληνικού Ιδρύματος Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ).

φάσισε να οικειοποιηθεί ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της κυριαρχίας, δηλαδή ένα δικό της νόμισμα, εκποτίζοντας έτσι τα παλαιά νομίσματα των ευρωπαϊκών κρατών στον κάλαθο των αχρήστων της Ιστορίας.

Η αρχή έγινε με οικονομικά εργαλεία και η Ε.Ε. παραμένει, έως και σήμερα, σε μεγάλο βαθμό ένας οικονομικός οργανισμός. Στην Ευρώπη, η αλληλεπίδραση μεταξύ κράτους και αγοράς καθορίζεται ολοένα και περισσότερο από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς. Αυτό ισχύει κυρίως σε ό,τι αφορά τη λειτουργία της κατανομής (και της ρύθμισης). Η ευρωπαϊκή διάσταση, ωστόσο, ποικίλλει σημαντικά από έναν τομέα πολιτικής σε άλλο: από την πολιτική ανταγωνισμού και την αγροτική πολιτική –οι οποίες χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό συγκεντρωτισμού– σε ορισμένους άλλους τομείς πολιτικής, ιδιαίτερα την περιβαλλοντική και την κοινωνική πολιτική, όπου ο ρόλος της Ε.Ε. περιορίζεται συνήθως στον καθορισμό γενικών αρχών και/ή ελάχιστων προδιαγραφών, αφήνοντας έτσι σημαντικό περιθώριο στη διακριτική ευχέρεια εθνικής πολιτικής και, κατά συνέπεια, στον ανταγωνισμό μεταξύ ρυθμιστικών συστημάτων. Με την Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ), η σταθεροποιητική λειτουργία και η μακροοικονομική πολιτική απέκτησαν επίσης μια έντονα ευρωπαϊκή διάσταση. Σε ό,τι αφορά τη νομισματική πολιτική, η Ε.Ε. επέλεξε τον συγκεντρωτισμό, ενώ στην περίπτωση της δημοσιονομικής πολιτικής ο διαχωρισμός των εξουσιών μεταξύ της Ένωσης και των εθνικών θεσμών είναι πιθανό να επανακαθοριστεί στο μέλλον. Όσο για την αναδιανομή, η κύρια ευθύνη της ανήκει ακόμη στο έθνος-κράτος, όπως και οι περισσότερες λειτουργίες της κοινωνικής πολιτικής, παρά τη διόλου αμελητέα αναδιανομή πόρων που λειτουργεί στο εσωτερικό της Ένωσης.

Κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, η αλληλεξάρτηση των ευρωπαϊκών οικονομιών αυξάνεται. Σε αυτή την αύξηση συμβάλλουν οι αυτόνομες δυνάμεις της αγοράς σε συνδυασμό με τη γοργή τεχνολογική εξέλιξη και τις πολιτικές αποφάσεις. Μπορούμε, μάλιστα, να πάμε ένα βήμα παραπέρα. Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση έχει οδηγήσει στη δημιουργία ενός περιφερειακού οικονομικού συστήματος το οποίο, τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά, είναι κάτι περισσότερο από το άθροισμα εθνικών οικονομιών με υψηλό βαθμό αλληλεξάρτησης. Οι περισσότεροι φραγμοί έχουν καταργηθεί, ενώ η ευθύνη για τη δημόσια πολιτική έχει επίσης μεταφερθεί σε μεγάλο βαθμό στο ευρωπαϊκό επίπεδο. Σε αυτή τη διαδικασία, οι

δυνάμεις της αγοράς ενισχύθηκαν σε βάρος του δημόσιου τομέα, τόσο στο εσωτερικό του έθνους-κράτους όσο και στην Ε.Ε. Αυτή η εξέλιξη είναι, φυσικά, απολύτως συμβατή με τις επικρατούσες αντιλήψεις. Είναι, επίσης, απολύτως συμβατή και με την παράλληλη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, με τη μόνη διαφορά ότι στην περίπτωση της παγκοσμιοποίησης υπάρχει αγορά αλλά, κατ' ουσίαν, δεν υπάρχει κυβέρνηση.

Η οικονομία είναι, βεβαίως, και πολιτική με την ευρεία έννοια του όρου. Η οικονομική ανάπτυξη, ο πληθωρισμός και η δημιουργία θέσεων εργασίας, η προστασία του περιβάλλοντος και οι κοινωνικές παροχές αποτελούν συστατικά στοιχεία της πολιτικής με κεφαλαίο Π στις αναπτυσσόμενες ευρωπαϊκές δημοκρατίες. Όλα αυτά επηρεάζονται σήμερα καίρια από τη συμμετοχή στην Ε.Ε., παρότι ορισμένες πλευρές της οικονομικής ζωής επηρεάζονται περισσότερο από άλλες. Ο εξευρωπαϊσμός δεν σταματά εδώ: έχουν επίσης θιγεί και άλλες λειτουργίες της δημόσιας διακυβέρνησης. Σήμερα δεν υπάρχει, κυριολεκτικά, κανείς υπουργός κράτους-μέλους που να μην εμπλέκεται και να μην επηρεάζεται άμεσα από τη συμμετοχή της χώρας του στην Ένωση, αν και σίγουρα δεν επηρεάζονται όλοι το ίδιο. Κάτι τέτοιο ισχύει ήδη, από καιρό, για την παιδεία και τον πολιτισμό, ισχύει δε όλο και περισσότερο για τη δικαιοσύνη και τα υπουργεία Εσωτερικών και Δημόσιας Τάξης που εισήλθαν στην ευρωπαϊκή σκηνή στη δεκαετία του 1990, με τις αναθεωρήσεις της συνθήκης του Maastricht και του Άμστερνταμ, το 1992 και το 1997 αντίστοιχα. Βίβες, μετανάστευση και αστυνομική συνεργασία αποτελούν πλέον αναπόσπαστο κομμάτι της τακτικής διεθνικής συνεργασίας στην Ευρώπη. Μάλιστα, όσο η μάχη ενάντια στην τρομοκρατία ανάγεται σε πολιτικό θέμα πρώτης προτεραιότητας, η δικαιοσύνη και οι εσωτερικές υποθέσεις ενδέχεται να αποτελέσουν τη νέα (και, σε μεγάλο βαθμό, απρόσμενη) κινητήρια δύναμη της ολοκλήρωσης. Οι υπουργοί Άμυνας μπήκαν στον χορό τελευταίοι. Απομένει να δούμε πόσο γρήγορα θα προσπαθήσουν να φτάσουν τους άλλους. Μια κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφαλείας αποτελεί, ακόμη, πολύ περισσότερο στόχο παρά πραγματικότητα. Από αυτή την άποψη, η Ένωση έχει υπέρχει πλούσια σε λόγια και φτώχη σε πράξεις.

Στο μεταξύ, η Ε.Ε. έχει αναπτύξει ένα σύστημα διακυβέρνησης σε πολλαπλά επίπεδα: ένα πολιτικό σύστημα χωρίς κράτος και, επομένως, χωρίς νομικά κατοχυρωμένη εξωτερική κυριαρχία, πα-

ρότι η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει σήμερα το δικαίωμα να υπογράψει διεθνείς συνθήκες· επιπλέον, είναι ένα πολιτικό σύστημα χωρίς άμεση εξουσία εξαναγκασμού. Πρόκειται, επίσης, για ένα πολιτικό σύστημα χωρίς σύνταγμα, το οποίο όμως λειτουργεί σαν να υπάρχει κάποιου είδους σύνταγμα –ένας «συνταγματικός χάρτης», σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, πράγμα που συνιστά ενδεχομένως μια ιδιαίτερα λεπτή διάκριση για όσους δεν είναι νομικοί. Αυτό το ευρωπαϊκό πολιτικό σύστημα έχει ορισμένα δομικά χαρακτηριστικά που επηρεάζουν τόσο τον τρόπο λειτουργίας του όσο και τις πολιτικές που προκύπτουν από αυτό. Πρόκειται για ένα εξαιρετικά περίπλοκο σύστημα που στηρίζεται κατ' εξοχήν σε κανόνες παρά σε διακριτική ευχέρεια. Τα τελευταία χρόνια, και ιδιαίτερα μετά τη σύνοδο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στη Λισαβόνα, τον Μάρτιο του 1999, υπήρξε συνειδητή προσπάθεια να προωθηθεί η αποκαλούμενη «ανοικτή μέθοδος συντονισμού» ως εναλλακτική έναντι της παλαιότερης προσέγγισης στην ολοκλήρωση η οποία στηριζόταν σε κανόνες· η «ανοικτή μέθοδος συντονισμού» στηρίζεται περισσότερο στην έμμεση πίεση των πολιτικών ομιλώνων, στην αξιολόγηση βάσει προκαθορισμένων δεικτών και, επίσης αναπόφευκτα, στη δυνατότητα επιλογής της εξαίρεσης αντί για συγκεκριμένους κανόνες που ισχύουν για όλους. Παρότι η δυνατότητα επιλογής της εξαίρεσης και η διαφοροποίηση χρησιμοποιούνται όλο και περισσότερο λόγω της περαιτέρω εμφάθυνσης και διεύρυνσης της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, υπάρχουν ακόμη και σήμερα λίγες μόνον ενδείξεις ότι η διακριτική ευχέρεια και η άτυπη ανταλλαγή απόψεων και ιδεών θα μπορούσαν να αντικαταστήσουν κανόνες και επίσημες διαπραγματεύσεις ως βασικό χαρακτηριστικό της διαδικασίας λήψης αποφάσεων της Ε.Ε. – τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τους παραδοσιακούς τομείς ευθύνης. Ενδέχεται, ωστόσο, να εφαρμοστούν σε νέους τομείς πολιτικής.

Το ευρωπαϊκό πολιτικό σύστημα βασίζεται σε ευρεία συναίνεση και σε ενισχυμένες πλειοψηφίες για τις αποφάσεις που παράγει. Ορισμένοι παρατηρητές το θεωρούν παράδειγμα «συναινετικής» δημοκρατίας (consociational) –πρόκειται για όρο που πρωτοχρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει το ολλανδικό πολιτικό σύστημα το οποίο λειτουργεί βασιζόμενο σε συναίνεση και ευρεία εκπροσώπηση διαφορετικών ηγετικών ομάδων προκειμένου να ανταποκριθεί στις αρκετά σημαντικές, εγχάρσιες διαιρέσεις της ολλανδικής κοινωνίας. Φυσικά, η συναίνεση και οι ενισχυμένες πλειοψηφίες είναι

πολύ δυσκολότερο να οικοδομηθούν στο ευρωπαϊκό επίπεδο. Το αποτέλεσμα, λοιπόν, είναι ένα αργό και συντηρητικό σύστημα, ένα σύστημα που αντιδρά μάλλον –στην καλύτερη περίπτωση– παρά ένα που δρα πρωτόβουλα. Ο δρόμος για τη λήψη οιοδήποτε νέων αποφάσεων περνά από πολλές πύλες πιθανής αρνησικυρίας· και για τη λήψη αυτών των αποφάσεων χρειάζεται να κινητοποιήθουν πλήθος εθνικών και διεθνικών συμφερόντων. Η λήψη αποφάσεων από το Συμβούλιο θα γίνει ακόμη περισσότερο δυσκίνητη, εάν και όποτε επικυρωθεί η Συνθήκη της Νίκαιας του 2000· και αυτή η εξέλιξη είναι ακριβώς αντίθετη από τον αρχικό στόχο. Από τη στιγμή που συνάπτονται συμφωνίες και μεταφράζονται σε νομολογία της Ε.Ε., είναι πολύ δύσκολο να αναιρεθούν. Έτσι, το σύστημα μεταφέρει ένα βαρύ ιστορικό φορτίο στην πλάτη του, ένα φορτίο που δημιουργεί διακρίσεις σε βάρος των νέων μελών όπως και των νέων πολιτικών πλειοψηφιών που ανακύπτουν στην πορεία. Μειώνει, επίσης, την ικανότητα προσαρμογής σε αλλαγές του εξωτερικού περιβάλλοντος. Πώς, όμως, μπορούμε τότε να εξηγήσουμε τη μέχρι σήμερα εμπειρία της διαρκούς εμφάθυνσης και διεύρυνσης της ολοκλήρωσης; Είναι το αίτιμα για ολοκλήρωση σχεδόν ακόρεστο ή, μήπως, υπάρχουν συγκεκριμένοι λόγοι που μπορούν να εξηγήσουν τις ραγδαίες εξελίξεις, ιδιαίτερα της τελευταίας δεκαπενταετίας;

Κάποιοι ισχυρίζονται ότι στο ευρωπαϊκό πολιτικό σύστημα είναι ευκολότερο να υιοθετηθούν μέτρα απελευθέρωσης της αγοράς παρά κοινές παρεμβατικές πολιτικές –εννοούν εκείνες τις κοινές πολιτικές που προσπαθούν να διαμορφώσουν οικονομικά αποτελέσματα μέσω της ενεργού ρύθμισης ή ανακατανομής, αντί απλώς να διορθώνουν τις λεγόμενες αποτυχίες της αγοράς. Με άλλα λόγια, η θετική ολοκλήρωση είναι πολιτικά δυσκολότερη από την αρνητική ολοκλήρωση· και αυτό ενισχύεται περισσότερο από τη μεροληψία υπέρ της απελευθέρωσης των αγορών στις ιδρυτικές συνθήκες. Δεν συμφωνούν όλοι –εάν όμως ισχύει κάτι τέτοιο, οι συνέπειες είναι πολύ σημαντικές.

Ας προσθέσουμε ένα ακόμη στοιχείο. Στην προσπάθειά του να ελαχιστοποιήσει τις αντιθέσεις, το ευρωπαϊκό πολιτικό σύστημα έχει καταδείξει μια ισχυρή τάση προς την απο-πολιτικοποίηση. Πολλές και κρίσιμες αποφάσεις παίρνονται από τεχνοκράτες και δικαστές. Η δημοκρατική λογοδοσία (democratic accountability) είναι περιορισμένη, όχι μόνον γιατί οι εξουσίες του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου εξακολουθούν να είναι πολύ στενά οριοθετημένες, αλλά

και λόγω της διττής φύσης της ευρωπαϊκής εκτελεστικής εξουσίας. Μεγάλο μέρος της νομοθετικής διαδικασίας παραμένει απολύτως αδιαφανές, ενώ η ακραία του περιπλοκότητα δεν το κάνει εύκολα προσβάσιμο στο ευρύτερο κοινό. Αυτή η παρατήρηση μας οδηγεί να εξετάσουμε τον ρόλο που έχουν οι κοινωνίες και οι πολίτες στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση.

Ο Jacques Delors μπορεί να είχε δίκιο ισχυριζόμενος ότι περίπου το 80% της νομοθεσίας που αφορά σε κοινωνικο-οικονομικά ζητήματα διαμορφώνεται ήδη στο ευρωπαϊκό επίπεδο, παρότι αυτό δεν αποκλείει έναν υψηλό βαθμό αποκέντρωσης και διαφοροποίησης. Το καίριο ερώτημα είναι τι είδους κυβέρνηση –και τι είδους οικονομική διαχείριση– είναι ικανό να παραγάγει το ευρωπαϊκό πολιτικό σύστημα και ποιοι είναι πιθανό να ωφεληθούν ή να ζημιωθούν από αυτό. Υπάρχει όμως και κάτι άλλο. Αν η ευρωπαϊκή διακυβέρνηση έχει, έστω και μερικώς, προσαρμοστεί στη νέα οικονομική πραγματικότητα, οι ευρωπαϊκές κοινωνίες δεν έχουν ακολουθήσει ακόμη. Οι συμπεριφορές και προσδοκίες των πολιτών στρέφονται μέχρι σήμερα, σε πολύ μεγάλο βαθμό, στο έθνος-κράτος.

Η δημοκρατία στην Ε.Ε. και η νομιμοποίηση των θεσμών της εξακολουθούν να έχουν κυρίως έμμεσο χαρακτήρα: το γεγονός ότι τα εθνικά συστατικά μέρη είναι δημοκρατικά παρέχει και τη σχετική νομιμοποίηση στους κοινούς ευρωπαϊκούς θεσμούς. Οι απευθείας εκλογές για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και η σταθερή επέκταση των εξουσιών του είχαν ως στόχο να αντιμετωπίσουν το έλλειμμα δημοκρατίας της Ε.Κ./Ε.Ε. Από αυτή την άποψη, η επιτυχία τους υπήρξε μόνον μερική. Οι απευθείας εκλογές για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο δεν έχουν προκαλέσει έναν γνήσιο ευρωπαϊκό διάλογο αναφορικά με ζητήματα που χειρίζονται οι ευρωπαϊκοί θεσμοί· και στον βαθμό που έχει υπάρξει ένας τέτοιος διάλογος μέχρι σήμερα, αυτός περιορίστηκε σε μικρά τμήματα των πολιτικών ηγεσιών καθώς και σε ειδικούς και διανοούμενους. Το ευρωπαϊκό οικοδόμημα παραμένει μια υπόθεση αυστηρά περιορισμένη στους *cognoscenti*: όσο για τους λαούς, υποτίθεται ότι δεν έχουν άλλη επιλογή παρά να ακολουθήσουν.

Οι απευθείας εκλογές για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο αντιμετωπίστηκαν πάντα σαν μια μορφή εθνικών εκλογών δεύτερης κατηγορίας – περιστρέφονται αποκλειστικά γύρω από εθνικά θέματα και ελέγχονται από εθνικά κόμματα. Παρότι το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο χωρίζεται πολύ περισσότερο με βάση τον άξονα Αριστε-

ρά-Δεξιά και λιγότερο με βάση τις εθνικές διαχωριστικές γραμμές, οι ομάδες των ευρωπαϊκών κομμάτων συνέχισαν να συμπεριφέρονται ως χαλαρές συνομοσπονδίες σε περιόδους ευρωπαϊκών εκλογών με πολύ γενικές κοινές πλατφόρμες και μικρή επιρροή στις εκλογικές εκστρατείες που διεξάγονται στα διάφορα κράτη-μέλη, ενώ οι εκλογείς καλούνται να επιλέξουν μεταξύ εθνικών κοιμματικών ψηφοδελτίων. Οι υποψήφιοι υποτίθεται ότι εκπροσωπούν τους ευρωπαίους πολίτες σε ένα κοινοβούλιο που θεωρείται γενικώς απόμακρο και με ασαφείς εξουσίες. Γιατί, λοιπόν, να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι τα ποσοστά συμμετοχής σε αυτές τις εκλογές βαίνουν μειούμενα; Ξεκινήσαμε με 63% στις πρώτες απευθείας εκλογές το 1979 και φτάσαμε στο 55% το 1999 –ποσοστό που, ωστόσο, εξακολουθεί να είναι αρκετά αξιοπρεπές με αμερικανικά κριτήρια. Το γεγονός, πάντως, ότι και τα ποσοστά συμμετοχής σε πολλές εθνικές εκλογές στην Ευρώπη μειώνονται, ενδέχεται να υποδεικνύει την ύπαρξη ενός γενικότερου πρόβληματος λαϊκής συμμετοχής και εμπιστοσύνης στους δημοκρατικούς θεσμούς.

Στο μεταξύ, έχουν καταβληθεί προσπάθειες να προχωρήσει η Ε.Ε. πέρα από έναν στενό ορισμό των οικονομικών ελευθεριών των ιδρυτικών συνθηκών, δίνοντας έτσι κάποια υπόσταση στην ευρωπαϊκή ιθαγένεια ως κάτι περισσότερο από το απλό άθροισμα των εθνικών της μερών. Η ίδια η έννοια της ιθαγένειας της Ε.Ε., συνοδευόμενη από συγκεκριμένα δικαιώματα, εισήχθη για πρώτη φορά στο Maastricht. Πολίτες της Ένωσης είναι οι πολίτες των κρατών-μελών. Έχουν το δικαίωμα να κατοικούν ελεύθερα οπουδήποτε στην Ε.Ε.: να ψηφίζουν ή να είναι υποψήφιοι για τοπικές εκλογές και για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο οπουδήποτε κατοικούν και να απολαμβάνουν προξενικής προστασίας σε τρίτες χώρες από την πρεσβεία οιαδήποτε κράτους-μέλους. Οι αναθεωρήσεις των ιδρυτικών συνθηκών έχουν επίσης καταστήσει τη δημοκρατία και τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών αναπόσπαστο μέρος της ιδιότητας του μέλους της Ε.Ε. Παρότι αυτό μάλλον εννοείτο εξαρχής, η συνθήκη προβλέπει τώρα την αναστολή των δικαιωμάτων του μέλους σε περίπτωση παραβάσεων, προσθέτοντας έτσι το στοιχείο της κύρωσης. Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, μια μορφή ευρωπαϊκής διακήρυξης των δικαιωμάτων του πολίτη, υιοθετήθηκε τελικά στη Νίκαια το 2000, αν και δεν πρόκειται να έχει ακόμη νομική ισχύ λόγω έντονης αντίδρασης από έναν μικρό αριθμό κρα-

τών-μελών. Η πρόσδεση σε σύμβολα κυριαρχίας συνδυάζεται συνήθως με τη δυσπιστία κάποιων κύκλων προς το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο και οι αναθεωρήσεις των συνθηκών απαιτούν ομοφωνία. Από την άλλη πλευρά, τα δικαιώματα των πολιτών επηρεάζονται άμεσα από την πρόσφατη επέκταση της ευρωπαϊκής συνεργασίας/ολοκλήρωσης στον χώρο της «ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης».

Όλα αυτά, ωστόσο, δεν έχουν αποδώσει καρπούς σε ό,τι αφορά την αντιμετώπιση του ελλείμματος δημοκρατίας της Ένωσης. Η δημοκρατική λογοδοσία παραμένει αδύναμη, τα θέματα που αφορούν την Ε.Ε. διακρίνονται συνήθως από χαμηλή δημοσιοποίηση και σπάνια εισέρχονται στον δημόσιο διάλογο. Αυτό όμως σημαίνει ότι ο πολιτικός διάλογος που λαμβάνει χώρα σε εθνικό επίπεδο αποκτά ολοένα και περισσότερο ένα στοιχείο εξωπραγματικό, εφόσον βασίζεται στην υπόθεση ότι το έθνος-κράτος έχει πολλές περισσότερες εξουσίες από ό,τι ισχύει στην πραγματικότητα. Στη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, η λαϊκή υποστήριξη για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση υπέστη σημαντική πτώση σε ολόκληρη την Ένωση. Αυτή η μείωση μετριέται στις δημοσκοπήσεις του Ευρωβαρόμετρου: υπήρξε μεγάλη και χωρίς προηγούμενο. Σύμφωνα με αυτές τις δημοσκοπήσεις, το ποσοστό όσων υποστήριζαν την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση είχε πέσει περίπου στο 50% του πληθυσμού στα τέλη του 2000 – ανέβηκε λίγο στο 54% το 2001– από 69% μια δεκαετία νωρίτερα και αυτή η πτώση ήταν ακόμη μεγαλύτερη στις δύο χώρες που υπήρξαν οι βασικοί πυλώνες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, δηλαδή στη Γαλλία και στη Γερμανία. Αξίζει, ωστόσο, να παρατηρήσουμε ότι τα πράγματα δεν ήταν και τόσο άσχημα: στο κάτω-κάτω, υπήρχε ακόμη μια μεγάλη πλειοψηφία των ευρωπαίων πολιτών που πίστευαν ότι η ιδιότητα του μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης ήταν κάτι θετικό. Οι αρνητικές στάσεις εντοπιζόνταν κυρίως στη Σουηδία, τη Φινλανδία και το Ηνωμένο Βασίλειο, ενώ οι χώρες της Μπενελούξ και ο Νότος (με την Ιρλανδία να συμπεριλαμβάνεται, τιμής ένεκεν, στις χώρες του Νότου) εξακολουθούσαν να λειτουργούν ως οι κύριοι θεματοφύλακες του ευρω-ενθουσιασμού. Άλλωστε, υπάρχει και η ΟΝΕ: όσο πλησίαζε η μέρα καθιέρωσης του ευρώ, οι δημοσκοπήσεις του Ευρωβαρόμετρου έδειχναν μια μερική, τουλάχιστον, ανάκαμψη της λαϊκής υποστήριξης για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Θα λειτουργήσει άραγε το ευρώ ως τονωτικό του ευρω-ενθουσιασμού;

Περιμένοντας να συμβεί αυτό ή κάποιο άλλο θαύμα, οι ενδείξεις για σημαντικές ρωγμές στην παθητική συναίνεση – η οποία χαρακτηρίζει εδώ και πολλά χρόνια τη δημόσια στάση αναφορικά με την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση – έχουν πολλαπλασιαστεί. Η αποδυνάμωση της λαϊκής υποστήριξης έχει εκδηλωθεί σε διάφορα δημοψηφίσματα που συνδέθηκαν με τις διαδοχικές αναθεωρήσεις των συνθηκών. Οι δανοί ψηφοφόροι το έκαναν το κακό δύο φορές: πρώτα όταν απέρριψαν τη συνθήκη του Maastricht το 1992 και, κατόπιν, ξανά το 2000, όταν είπαν «όχι» στη συμμετοχή της χώρας τους στην ΟΝΕ. Στο μεταξύ, είχε μεσολαβήσει ένα ακόμη σκανδιναβικό «όχι», όταν ο νορβηγικός πληθυσμός ψήφισε εναντίον της ένταξης στην Ένωση και οι Νορβηγοί το είχαν ξανακάνει, το 1972. Αυτές οι αρνητικές ψήφοι δεν μπορούσαν πλέον να ερμηνευθούν ως σκανδιναβικές ιδιορρυθμίες του τύπου: «ποτέ δεν πίστεψαν στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, έτσι δεν είναι;». Το γαλλικό εκλογικό σώμα έδωσε μια πλειοψηφία μόλις 51% στη συνθήκη του Maastricht, ενώ οι Ιρλανδοί, που θεωρούνταν πάντοτε ένθερμοι υποστηρικτές της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, είπαν «όχι» το 2001 στη νέα αναθεώρηση της συνθήκης που συμφωνήθηκε στη Νίκαια, αν και μόνον μια μικρή μειοψηφία έκανε τον κόπο να ψηφίσει.

Σε όλες τις περιπτώσεις, η αρνητική ψήφος υπήρξε σε πολύ μεγάλο βαθμό «ψήφος κατά του κατεστημένου», καθώς η συναίνεση των πολιτικών ηγεσιών για την ενωμένη Ευρώπη παρέμενε άθικτη. Αυτό έχει επανειλημμένα επιβεβαιωθεί σε δημοσκοπήσεις των πολιτικών ηγεσιών σε όλα τα κράτη-μέλη. Έτσι, φαίνεται ότι ενώ οι εθνικές πολιτικές ηγεσίες εξακολουθούν να είναι πεπεισμένες για τα οφέλη της περαιτέρω ολοκλήρωσης, η λαϊκή παθητική συναίνεση στην οποία είχε στηριχθεί η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση για ένα τόσο μεγάλο διάστημα, δείχνει να εξασθενίζει και αυτό μπορεί να αποδειχθεί ότι δεν είναι απλώς πρόσκαιρο φαινόμενο. Οι ευρωπαϊκές κοινωνίες μπορεί να δείχνουν λιγότερη ανοχή επειδή δεν είναι πλέον διατεθειμένες να δώσουν λευκή επιταγή στις πολιτικές τους ηγεσίες για να προχωρήσουν παραπέρα στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση συνεχίζοντας να παίρνουν αποφάσεις εν ονόματί τους με μικρή διαφάνεια και δημοκρατική λογοδοσία. Μπορεί, επίσης, να δείχνουν λιγότερη ανοχή επειδή δεν αντιλαμβάνονται πλέον την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση σαν ένα παιχνίδι στο οποίο κερδίζουν όλοι, με τους εν δυνάμει χαμένους να προσκολλώνται όλο και περισσότερο στους παλαιούς, οικείους εθνικούς θεσμούς ως μια α-

σπίδα προστασίας έναντι ενός περισσότερο δυσμενούς και ταχύ-
τατα μεταβαλλόμενου περιβάλλοντος.

Το αποτέλεσμα είναι το αυξανόμενο χάσμα μεταξύ οικονομίας και πολιτικής στην Ευρώπη. Παρά τη συνεχιζόμενη διεύρυνση της πολιτικής της ατζέντας, η Ε.Ε. παραμένει κυρίως ένα οικονομικό σύστημα, με ένα όλο και περισσότερο περίπλοκο θεσμικό πλαίσιο αλλά χωρίς γνήσια πολιτική βάση. Οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις συζητούν εδώ και χρόνια την καθιέρωση μιας πολιτικής ένωσης ως αντίβαρο στην οικονομική και νομισματική ένωση· αλλά αυτό που προέκυψε στην πορεία είναι η συνεργασία σε ένα ευρύ πεδίο νέων τομέων πολιτικής, στους οποίους περιλαμβάνονται η εξωτερική πολιτική και η εσωτερική ασφάλεια, καθώς και περιορισμένες θεσμικές μεταρρυθμίσεις. Παρότι σημαντικά, όλα αυτά έχουν μικρή σχέση με την πολιτική ένωση. Μπορεί, ή πρέπει, αυτή η πολιτική ένωση να κτιστεί από πάνω προς τα κάτω, όπως έχει γίνει μέχρι σήμερα; Και τι είδους πολιτική ένωση μπορεί να είναι; Δύσκολα ερωτήματα με διόλου προφανείς απαντήσεις. Το χάσμα, όμως, μεταξύ οικονομίας και πολιτικής έχει σημαντικές επιπτώσεις για τις κοινωνίες μας όπως και για τους εθνικούς και ευρωπαϊκούς μας θεσμούς. Επηρεάζει άμεσα τη λειτουργία της δημοκρατίας και τη νομιμοποίηση των θεσμών μας· έχει επίσης συνέπειες στην κατανομή πόρων.

Καλυμμένα συνήθως από τον τεχνοκρατικό τους μανδύα, τα ευρωπαϊκά ζητήματα παραμένουν απρόσιτα για τον μέσο πολίτη. Τα πολιτικά κόμματα, που εξακολουθούν να έχουν έντονο εθνικό προσανατολισμό και εσωτερική οργάνωση, απέτυχαν μέχρι σήμερα να λειτουργήσουν ως αμφίδρομοι ιμάντες επικοινωνίας. Στο κάτω-κάτω, γιατί θα πρέπει να περιμένουμε από τα κόμματα να ανταποκριθούν στην πρόκληση, εφόσον δεν υπάρχει ακόμη αυτόνομη εξουσία στο ευρωπαϊκό επίπεδο για την οποία να αγωνισθούν; Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, όπως είναι σήμερα, αποτελεί πολύ φτωχό υποκατάστατο. Δεν μπορούν να υπάρξουν ευρωπαϊκά πολιτικά κόμματα όσο δεν υπάρχει ευρωπαϊκή πολιτική αγορά. Και ασφαλώς, δεν θα είναι η εναρμόνιση των τεχνικών προδιαγραφών ή, ακόμη, και η εναρμόνιση της φορολογίας που θα κατεβάσει τον κόσμο με πανό στους δρόμους των Βρυξελλών, της Αθήνας ή της Βαρκελώνης. Το έχουν κάνει μέχρι σήμερα οι αγρότες –και πιθανόν η ΟΝΕ να λειτουργήσει ως κινητήρια δύναμη στο μέλλον. Το χάσμα μεταξύ οικονομίας και πολιτικής ή, ίσως πιο σωστά, το χά-

σμα μεταξύ αντίληψης και πραγματικότητας παραμένει προκαλώντας μόνον απογοήτευση στους πολίτες· και αυτή με τη σειρά της μπορεί να οδηγήσει τελικά σε λαϊκιστικές αντιδράσεις και κινήματα διαμαρτυρίας με αλληλοσυγκρουόμενα και συγκεχυμένα μηνύματα. Οι εντεινόμενες διαμαρτυρίες εναντίον της παγκοσμιοποίησης μπορεί, επομένως, να πάρουν στο άμεσο μέλλον και μια πιο συγκεκριμένη ευρωπαϊκή έκφραση, ενώ η «ψήφος κατά του κατεστημένου» θα επανέρχεται ολοένα και πιο απειλητική. Η παθητική συναίνεση δεν μπορεί πλέον να θεωρείται δεδομένη.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

- GOETZ, KLAUS - HIX, SIMON (επιμ.) (2001), *Europeanised Politics? European Integration and National Political Systems*, Franc Cass, Λονδίνο.
- HIX, SIMON (1999), *The Political System of the European Union*, Macmillan, Basingstoke.
- MÉNY, YVES - MULLER, PIERRE - QUERMONE, JEAN-LOUIS (επιμ.) (1995), *Politiques publiques en Europe: Une nouvelle division de travail*, L'Harmattan, Παρίσι.
- MORAVCSIK, ANDREW (1998), *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, Cornell University Press, Ithaca, Νέα Υόρκη.
- SCHARPF, FRITZ (1999), *Governing in Europe: Effective and Democratic?*, Oxford University Press, Οξφόρδη.
- SIEDENTOP, LARRY (2000), *Democracy in Europe*, Allen Lane, Λονδίνο.
- ΤΣΟΥΚΑΛΗΣ, ΛΟΥΚΑΣ (1998), *Η Νέα Ευρωπαϊκή Οικονομία: Στο κατώφλι του 21ου αιώνα.*, Παπαζήσης, Αθήνα.
- WALLACE, HELEN - WALLACE, WILLIAM (επιμ.) (2000), *Policy-Making in the European Union*, Oxford University Press, Οξφόρδη.
- WEILER, JOSEPH (1999), *The Constitution of Europe*, Cambridge University Press, Cambridge.

ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ: Η ΑΝΑΓΚΗ ΓΙΑ ΜΙΑ ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Στο άρθρο αυτό επιχειρείται μια συνολική εξέταση και αξιολόγηση της συζήτησης για το «Μέλλον της Ευρώπης» από την οπτική μιας μικρής χώρας, της Ελλάδας, και με προοπτική τη νέα διεύθυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.) με χώρες της Αν. Ευρώπης και της Μεσογείου. Εξετάζονται ειδικότερα οι κεντρικές παράμετροι που ορίζουν τη δυναμική της συζήτησης για το «Μέλλον της Ευρώπης» με αφετηρία τις Δηλώσεις των Ευρωπαϊκών Συμβουλίων της Νίκαιας (Δεκέμβριος 2000) και του Laeken (Δεκέμβριος 2001). Στο πλαίσιο αυτό αναλύονται το ουσιαστικό περιεχόμενο της ενοποιητικής διαδικασίας καθώς και οι πολιτικο-θεσμικές διαστάσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τα διάφορα πρότυπα συγκρότησης της Ε.Ε. που έχουν παρουσιασθεί. Στο δεύτερο μέρος του άρθρου συζητούνται οι θέσεις της Ελλάδας σχετικά με τα πρότυπα οργάνωσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης (διακυβερνητικό πρότυπο, κοινοτικό πρότυπο, ομοσπονδία εθνικών κρατών). Επιχειρείται, επίσης, να ερμηνευθεί η θέση της Ελλάδας υπέρ της μετεξέλιξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε πολιτική Ένωση με ομοσπονδιακό περιεχόμενο στη βάση του κοινοτικού προτύπου ολοκλήρωσης.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο που πραγματοποιήθηκε στο Laeken του Βελγίου (Δεκέμβριος 2001) υιοθέτησε Δήλωση ως βάση για την έναρξη του «δομημένου διαλόγου» για το «Μέλλον της Ευρώπης» που προβλέπεται από τα Συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Νίκαιας (Δεκέμβριος 2000). Ο διάλογος αυτός θα διεξαχθεί στα πλαίσια Συνέλευσης (Convention) που συγκροτείται από εκπροσώπους των εθνικών κυβερνήσεων και κοινοβουλίων των κρατών-μελών και υποψηφίων για ένταξη κρατών, καθώς και εκπροσώπους του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Επιτροπής.¹ Οι

* Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών και Πρόεδρος του Ελληνικού Κέντρου Ευρωπαϊκών Μελετών (ΕΚΕΜ).

1. Συμπεράσματα της Προεδρίας, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Laeken, 14 και 15

εργασίες της Συνέλευσης που θα ολοκληρωθούν τον Μάρτιο 2003 θα οδηγήσουν στη σύγκληση της νέας Διακυβερνητικής Διάσκεψης (ΔΔ) το 2003-2004 η οποία θα αποφασίσει τις μεταρρυθμίσεις για τη διευρυμένη Ευρωπαϊκή Ένωση. Είναι η πρώτη φορά στην ιστορία της που η Ένωση επιχειρεί την αναθεώρηση των Συνθηκών με την προσφυγή σε μια περισσότερο δημοκρατική διαδικασία με τη σύσταση της Συνέλευσης. Και είναι η πρώτη φορά που εκπρόσωποι των εθνικών κοινοβουλίων θα έχουν την δυνατότητα άμεσης συμμετοχής στην ενοποιητική διαδικασία. Στο σύντομο κείμενο που ακολουθεί επιχειρείται η διατύπωση ορισμένων σκέψεων για τη μελλοντική πορεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στη βάση μιας συνολικής προσέγγισης.

1. Η «ΜΕΤΑ ΤΗ ΝΙΚΑΙΑ» ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ

Η Συνθήκη της Νίκαιας² που συμφωνήθηκε μετά από επίπονη διαπραγματευτική προσπάθεια τον Δεκέμβριο 2000 στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Νίκαιας, αποτελεί ένα σημαντικό βήμα στην πορεία της ευρωπαϊκής ενοποίησης καθώς δημιουργεί τις ελάχιστες αναγκαίες θεσμικές προϋποθέσεις προκειμένου να υλοποιηθεί η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης με χώρες της Αν. Ευρώπης και της Μεσογείου. Ωστόσο, η Συνθήκη της Νίκαιας δεν απαντά στο σύνολο των αιτημάτων που θέτει η διεύρυνση της Ένωσης σε 27 ή και περισσότερα κράτη-μέλη. Τούτο αναγνωρίζεται άλλωστε ρητά από τη Συνθήκη με Δήλωση που έχει επισυναφθεί για τη «μετά τη Νίκαια» πορεία της Ευρώπης (Post-Nice agenda).³ Η διεύρυνση της Ε.Ε. εντάσσεται, ως γνωστόν, σε μια ευρύτερη δέσμη διαδικασιών που μετασχηματίζουν ριζικά το ευρωπαϊκό σύστημα μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και την (γεωπολιτική) ενοποίηση της ευρωπαϊκής ηπείρου. Στη δέσμη αυτή περιλαμβάνονται η εγκαθίδρυση της Οικονομικής και Νομοσυντακτικής Ένωσης (ΟΝΕ), η μεταρρυθμι-

Δεκεμβρίου 2001 και επίσης SN 273/01, *Το Μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Δήλωση του Laeken, 15 Δεκεμβρίου 2001.

2. Π. Κ. Ιωακείμης, *Η Συνθήκη της Νίκαιας και το Μέλλον της Ευρώπης*, εκδόσεις Θεμέλιο, Βιβλιοθήκη Ευρωπαϊκών Μελετών, Ελληνικό Κέντρο Ευρωπαϊκών Μελετών, Αθήνα 2001, σ. 122-128.

3. Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, *Συνοπτική παρουσίαση της Συνθήκης της Νίκαιας*, Βρυξέλλες, 18 Ιανουαρίου 2001, SEC (2001) 99.

ση της ευρωπαϊκής οικονομίας ώστε να καταστεί η ανταγωνιστικότερη παγκόσμια οικονομία μέχρι το 2010 («διαδικασία Λισαβόνας»), η δημιουργία ενός χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης, η ανάπτυξη της ευρωπαϊκής άμυνας (Ευρωπαϊκή Πολιτική Ασφάλειας και Άμυνας - ΚΕΠΠΑ - ESDP), κλπ.

Ταυτόχρονα, όμως, η Ευρωπαϊκή Ένωση βρίσκεται αντιμέτωπη με νέες προκλήσεις τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό της περιβάλλον. Η παγκοσμιοποίηση συνιστά μείζονος σημασίας πρόκληση με οικονομικές, πολιτικές, πολιτιστικές και θεσμικές πτυχές. Η παγκοσμιοποίηση δημιουργεί επίσης ένα νέο περιβάλλον ασφάλειας με νέες απειλές, κινδύνους και προκλήσεις αλλά και νέες ευκαιρίες για συνεργασία, όπως έδειξε η οδυνηρή εμπειρία του τρομοκρατικού χτυπήματος στη Νέα Υόρκη στις 11 Σεπτεμβρίου 2001. Οι νέες τεχνολογίες επικοινωνίας και διασύνδεσης θέτουν επίσης νέα περίπλοκα προβλήματα για επίλυση. Στην κορυφή όμως των νέων προκλήσεων που αντιμετωπίζει ειδικότερα η Ένωση βρίσκονται:

α) η πρόκληση της δημοκρατικής νομιμοποίησης, της αποδοχής δηλ. της Ένωσης από τους ευρωπαίους πολίτες και την κοινωνία. Διαδοχικές σφυγμομετρήσεις της κοινής γνώμης δείχνουν ότι η υποστήριξη των πολιτών προς την Ένωση έχει εξασθενήσει σημαντικά.⁴

β) η πρόκληση του προσδιορισμού της ταυτότητας της Ένωσης ως υπερεθνικού σχηματισμού και η σχέση της με τα εθνικά πολιτικά συστήματα (εθνικό-κράτος, περιφέρειες, κλπ.)⁵

γ) η πρόκληση του προσδιορισμού της σχέσης της Ένωσης με την ευρωπαϊκή κοινωνία και ιδιαίτερα με το ευρωπαϊκό κοινωνικό πρότυπο. Η πρόκληση τίθεται ως ερώτημα: η Ένωση αντιπροσωπεύει «απειλή» ή «ευκαιρία» για το ευρωπαϊκό κοινωνικό πρότυπο και το κοινωνικό κράτος;

δ) η πρόκληση της «διαχείρισης» του περιφερειακού και διεθνούς περιβάλλοντος με την πρόληψη, επίλυση κρίσεων και συγκρούσεων και τη διαμόρφωση νέων σχέσεων συμμετρίας, ισορροπίας και παγκόσμιας διακυβέρνησης (governance)⁶

4. European Commission, *Eurobarometer Public Opinion in the European Union*, Report αρ. 55, Οκτώβριος 2001, http://europa.eu.int/comm/public_opinion.

5. Π. Κ. Ιωακείμης, *Η Συνθήκη της Νίκαιας και το Μέλλον της Ευρώπης*, ό.π., σ. 128-130.

6. Commission of the European Communities, «European Governance. A White Paper», Βρυξέλλες, 25/07/2001, COM(2001) 428 final.

ε) οι προκλήσεις από το άνοιγμα των συνόρων⁷ (μετανάστευση, διεθνής εγκληματικότητα, περιβαλλοντική προστασία, κλπ.).

Οι προκλήσεις αυτές χρειάζονται απαντήσεις. Η Συνθήκη της Νίκαιας με τη Δήλωσή της δεσμεύει την Ένωση για έναν διάλογο με ενδεικτικό κατάλογο θεμάτων (οριοθέτηση αμοιодиότητων, Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, απλοποίηση Συνθηκών, ρόλος Εθνικών Κοινοβουλίων) και με στόχο τη σύγκληση της νέας Διακυβερνητικής Διάσκεψης του 2004. Ευρύτερη είναι η πεποίθηση ότι ο διάλογος αυτός θα πρέπει να έχει συνολικότερο χαρακτήρα και να περιλαμβάνει τους στόχους, το περιεχόμενο, το όραμα, τους σκοπούς αλλά και τους θεσμούς και τη στρατηγική της ενοποίησης. Θα αποτελούσε λάθος να περιορισθεί ο διάλογος αυτός μόνο σε διαδικαστικού - θεσμικού χαρακτήρα πτυχές της ενοποίησης. Η Δήλωση για το «Μέλλον της Ευρώπης» που υιοθέτησε το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Laeken (Δεκέμβριος 2001) ως βάση για τη διεξαγωγή του «δομημένου διαλόγου» στα πλαίσια της Συνέλευσης αποδέχεται την προσέγγιση του ευρύτερου διαλόγου και της μεταρρυθμιστικής agenda.⁸

Ο ευρύτερος διάλογος είναι απολύτως αναγκαίος καθώς οι διαδικασίες μετασχηματισμού, οι νέες προκλήσεις και η διεύρυνση της Ένωσης σε 27 ή και περισσότερα κράτη-μέλη επιβάλλουν την επανεξέταση του περιεχομένου, των στόχων, του σκοπού και της τελεολογίας της ευρωπαϊκής ενοποίησης καθώς και των μεθόδων προώθησης και των θεσμών έκφρασής της. Μέχρι σήμερα, η ευρωπαϊκή ενοποίηση αναπτύχθηκε, σε σημαντικό βαθμό, με μία σταδιακή, τμηματική στρατηγική που προώθησαν κυρίως οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές ελίτ χωρίς την ευρύτερη συμμετοχή της κοινωνίας,⁹ αλλά και χωρίς προσπάθεια προσδιορισμού του καταληκτικού περιεχομένου της ενοποίησης πέρα από τη γενική αναφορά για «ολοένα και στενότερη ένωση μεταξύ των λαών» (ever closer union).¹⁰ Η στρατηγική αυτή αποδείχθηκε σε σημαντικό βαθμό εξαιρετικά πε-

7. EC Official Journal L 344, «Fight Against Terrorism» - Acts adopted by the Council, 28 Δεκεμβρίου 2001.

8. SN 273/01 *Το Μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Δήλωση του Laeken, 15 Δεκεμβρίου 2001.

9. Paul Magnette, *European Governance and Civic Participation: Can the European Union be politicized?*, Jean Monnet Program - Harvard University, w.p. αρ. 6/01, σ. 1-5.

10. Π. Κ. Ιωακειμίδης, *Το Μέλλον της Ευρώπης: Η προοπτική της Ευρωπαϊκής Ομοσπονδίας και η Ελλάδα*, εκδόσεις Σιδέρης, Αθήνα 2000, σ. 22.

τυχημένη στη διαδικασία εμβάθυνσης της ενοποίησης.¹¹

Ωστόσο, η στρατηγική αυτή φαίνεται να έφθασε σε οριακό σημείο. Η Ένωση που δημιουργήθηκε εμφανίζεται να στηρίζεται σε τεχνοκρατικές γραφειοκρατικές δομές χωρίς «πολιτική ψυχή», επαρκή δημοκρατική νομιμοποίηση και αποδοχή από την ευρύτερη κοινωνία. Η αρχική Ευρωπαϊκή Κοινότητα «πέρασε» στην Ευρωπαϊκή Ένωση χωρίς ωστόσο να έχει εδραιωθεί η «κοινότητα κοινών αξιών, πεποιθήσεων και προσήλωσης», χωρίς να έχει διαμορφωθεί, δηλαδή, ο «ευρωπαϊκός δήμος» που θα στηρίζει και θα νομιμοποιεί δημοκρατικά την ενοποιητική διαδικασία και τους θεσμούς της.¹² Μπροστά στο «έλλειμμα νομιμοποίησης», η Ένωση έχει οδηγηθεί σε διαδικασίες διαμόρφωσης πολιτικής και λήψης αποφάσεων που δεν εξυπηρετούν πειστικά ούτε τον στόχο της αποτελεσματικότητας ούτε αυτόν της νομιμοποίησης.

Το κεφάλαιο αυτό της ευρωπαϊκής ενοποίησης θα πρέπει να κλείσει προκειμένου να ανοίξει το κεφάλαιο της πολιτικής – της προώθησης, δηλαδή, της ενοποίησης μέσα από την πολιτική διαδικασία με πολιτικά μέσα, στόχους, αξίες, επιχειρήματα και με ένα νέο πολιτικό όραμα που θα κινητοποιεί την ευρωπαϊκή κοινωνία και τους πολίτες – με τη συμμετοχή, δηλαδή, της ευρωπαϊκής κοινωνίας και των πολιτών.¹³

Στη βάση αυτή, η νέα συζήτηση για το μέλλον της Ευρώπης (με βάση τη σχετική Δήλωση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Laeken), για να έχει το πολιτικό νόημα, θα πρέπει να καλύψει τρεις τουλάχιστον κεντρικές πτυχές:¹⁴

(i) τους στόχους, περιεχόμενο, αξίες και αποστολή/τέλος της διευρυμένης Ένωσης – το περιεχόμενο της ενοποίησης·

(ii) το θεσμικό και πολιτικό σύστημα διακυβέρνησης της διευρυμένης Ευρωπαϊκής Ένωσης·

(iii) τη στρατηγική, το πρότυπο και τη μεθοδολογία προώθησης των ενοποιητικών στόχων.

11. David McKay, *Designing Europe, Comparative Lessons from the Federal Experience*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2000, σ. 19-22.

12. Tanja A. Borjel - Thomas Risse, *The Post Nice Agenda of the European Union, What's the Problem and how to deal with it, and what to avoid*, European University Institute, Robert Schuman Centre, revised draft 03/05/2001, σ. 5-10.

13. Peter Ludlow, *A View From Brussels A Commentary on the EU 2004 and beyond*, 2001, σ. 1-2 και 21-22.

14. Π. Κ. Ιωακείμης, «Τα διλήμματα για το Μέλλον της Ευρώπης», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 1 Δεκεμβρίου 2001, σ. 56-58.

2. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΝΟΠΙΩΣΗΣ

Η πολιτική συζήτηση για τους στόχους και το περιεχόμενο της ενοποίησης είναι απολύτως αναγκαία εάν πρόκειται η Ε.Ε. να κερδίσει την ευρύτερη αποδοχή της κοινωνίας. Μέχρι σήμερα, είχε αποφευχθεί ευρεία συζήτηση για τους γενικούς, τελεολογικούς στόχους της ενοποίησης επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον σε αποσπασματικούς ενδιάμεσους στόχους ή στα μέσα της ενοποίησης (εσωτερική αγορά, ΟΝΕ, κλπ.). Η διεύθυνση και οι νέες προκλήσεις επιβάλλουν τη νέα συζήτηση ώστε να διαμορφωθεί το νέο όραμα για την ενοποίηση ως αφητηρία για την εμπλοκή της κοινωνίας στη διαδικασία. Επιβάλλεται η επιστροφή στις βασικές αξιολογικές στοχεύσεις της ενοποίησης όπως αυτές της συνοχής, αλληλεγγύης, σταθερότητας, ειρήνης, ευημερίας. Να αναδειχθεί π.χ. ότι η ΟΝΕ δεν είναι αυτοσκοπός αλλά το «μέσο» για την επίτευξη βασικών ενοποιητικών στόχων. Στο πλαίσιο αυτό θα πρέπει να επανατοποθετηθεί η σχέση της ενοποιητικής διαδικασίας με στόχους όπως αυτούς της σταθερότητας, της ειρήνης, της δημοκρατίας, της ευημερίας και του πολιτισμού στην Ευρώπη. *Μόνο όταν γίνει κατανοητό ότι οι αποσπασματικές επιδιώξεις εντάσσονται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο που υπηρετεί κεντρικές αξίες και στόχους και δεν αποτελούν αυτοσκοπό, θα μπορεί να ανακτήσει η Ένωση την αποδοχή από την κοινωνία.* Αυτό σημαίνει ότι, πριν γίνει οποιαδήποτε συζήτηση για την οριοθέτηση των αρμοδιοτήτων, θα πρέπει να προσδιορισθεί το περιεχόμενο και η κατανομή των αρμοδιοτήτων αυτών.

Ο προσδιορισμός του περιεχομένου των αρμοδιοτήτων και ο επαναπροσδιορισμός των κεντρικών πολιτικών στόχων της ενοποίησης θα διευκολύνει την οριοθέτηση των αρμοδιοτήτων ανάμεσα στην Ένωση και το εθνικό κράτος με βάση την αρχή της επικουρικότητας.¹⁵ Η προσπάθεια για αυτή την οριοθέτηση μπορεί να έχει νόημα και χρησιμότητα μόνο μέσα σε αυτό το ευρύτερο πλαίσιο. Διαφορετικά, μπορεί να καταλήξει σε αδικαιολόγητες, στον χρόνο, ρυθμίσεις που θα φαλκιδεύουν την προοπτική της ενοποίησης.

Ο επαναπροσδιορισμός των κεντρικών καταληκτικών στόχων της ενοποίησης θα επιτρέψει τον προσδιορισμό των κοινών πολιτικών και μέσων (προϋπολογισμών) με τα οποία θα πρέπει να εί-

15. David McKay, *Designing Europe, Comparative Lessons from the Federal Experience*, ό.π., σ. 19-22, και Π. Κ. Ιωακείμης, *Το Μέλλον της Ευρώπης: Η προοπτική της Ευρωπαϊκής Ομοσπονδίας και η Ελλάδα*, ό.π., σ. 22.

να εφοδιασμένη η Ένωση. Θα πρέπει να είναι σαφές ότι το πρόβλημα της δημοκρατικής νομιμοποίησης της Ένωσης δεν είναι μόνον ζήτημα θεσμών και διαδικασιών αλλά και ζήτημα πολιτικών εκροών (πολιτικών) της Ένωσης, εκροών που να ανταποκρίνονται στις προσδοκίες και στα αιτήματα των πολιτών. Από αυτήν ακριβώς την άποψη, θα πρέπει να εξετασθεί η ανάπτυξη των πολιτικών της Ένωσης, όπως:

- της αμυντικής πολιτικής και κοινής άμυνας, που θα εγγυώνται την ασφάλεια της Ένωσης και των πολιτών και θα της επιτρέπουν να παίζει ενεργό ρόλο στο διεθνές σύστημα·
- η προώθηση του χώρου ασφάλειας, ελευθερίας και δικαιοσύνης με όλα τα αναγκαία μέτρα και πολιτικές·
- η μακροοικονομική και κοινωνική πολιτική που θα απαντά στα αιτήματα των πολιτών, η πολιτική περιβάλλοντος, κλπ.

3. ΘΕΣΜΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΣ ΔΙΕΥΡΥΜΕΝΗΣ Ε.Ε.

Το θεσμικό-πολιτικό σύστημα της Ένωσης θα πρέπει να είναι νομιμοποιημένο για να είναι αποτελεσματικό στην προώθηση των στόχων της Ένωσης. Τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια περίπου η Ένωση βρίσκεται σε μια συνεχή διαδικασία επαναπροσδιορισμού της θεσμικής της μορφολογίας. Παρά την πρόοδο που σημειώθηκε, η νομιμοποίηση και η αποτελεσματικότητα φαίνεται να απουσιάζουν δραματικά ιδιαίτερα ενόψει της διεύρυνσης της Ε.Ε. σε 27 μέλη. Η διευρυμένη Ένωση με την εσωτερική αγορά και την ΟΝΕ ως θεμέλιά της, οφείλει να απαντήσει στο κρίσιμο ερώτημα: ποιο είναι το «τέλος» της ενοποιητικής διαδρομής και ποια η θεσμικο-πολιτική της έκφραση;

Το ερώτημα αυτό θα πρέπει τώρα, μετά την εγκαθίδρυση της ΟΝΕ και ενόψει της διεύρυνσης, να απαντηθεί μέσα από τρεις ειδικότερες παραμέτρους:

- (i) την επεξεργασία του *συντάγματος*¹⁶ για την Ένωση ως στοι-

16. Klaus Von Beyme, «Fischer's Move Towards a European Constitution», Jean Monnet Working Paper, αφ. 7/00, Symposium: Responses to Joschka Fischer, στο <http://www.jeanmonnetprogram.org/papers/00/00f0201EN-04.html>, σ. 5. «Governance and Subsidiarity in the European Union: Towards an institutional framework for a European constitution», Permanent Study Group For the European Constitution, In association with The European Institute, South Bank University London EU, 10 February

χείο νομιμοποίησης που θα προσδιορίσει την κατανομή, τη διάκριση εξουσιών και τη μορφολογία του πολιτικού και θεσμικού συστήματος, τις αναγκαίες δημοκρατικές ισορροπίες και ελέγχους, τα θεμελιώδη δικαιώματα των πολιτών και της κοινωνίας σε σχέση με την Ένωση.

(ii) την επεξεργασία του *συστήματος διακυβέρνησης* της διευρυμένης Ένωσης. Με αφετηρία το κοινοτικό πρότυπο συγκρότησης της Ένωσης, θα πρέπει να ορισθεί το πρότυπο για την αποτελεσματική κυβέρνηση της διευρυμένης Ένωσης θέτοντας ως στόχο τη δημιουργία της «*Ευρωπαϊκής Πολιτείας*» (European Polity)¹⁷ και όχι του «ευρωπαϊκού υπερχράτους». Η Πολιτεία αυτή μπορεί να συνυπάρχει με το εθνικό κράτος μέσα σε ένα *καινοτόμο σύστημα ομοσπονδίας*.¹⁸ Στη βάση αυτή θα ορισθεί ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και της μελλοντικής του συγκρότησης (unicameral/bicameral, κλπ.) καθώς επίσης η θέση και ο ρόλος των εθνικών κοινοβουλίων αλλά και των εθνικών και υπο-εθνικών μονάδων (περιφέρειες, κλπ.) με στόχο τη διαφύλαξη της πολιτιστικής και πολιτικής «διαφορετικότητας» στη διευρυμένη Ένωση.

(iii) τη δημοκρατική ανάδειξη και νομιμοποίηση μέσω της *εκλογικής διαδικασίας*, των πολιτικών αξιωμάτων και των θεσμών της Ένωσης. Εκκινώντας από τη βάση ότι η Ένωση συνιστά «ένωση λαών και κρατών», μπορούν να διαμορφωθούν οι εκλογικές ρυθμίσεις για την ανάδειξη λ.χ. του Προέδρου και των μελών της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, κ.ά. Κεντρικός, καταληκτικός μας στόχος θα πρέπει να είναι η *δημοκρατική συγκρότηση* της Ένωσης.

4. ΠΡΟΤΥΠΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΑΔΑ

Η στρατηγική και το πρότυπο πολιτικής συγκρότησης της Ε.Ε. είναι συνάρτηση των στόχων που τίθενται για εκπλήρωση. Η διακυ-

1999, στο <http://ig.cs.tu-berlin.de/ev/psg/doc/const93.html>, σ. 3· R. Koslowski, «Understanding the EU as a Federal Polity», στο T. Christiansen - E.K. Jorgensen - A. Wiener (επιμ.), *The Social Construction of Europe*, Sage, Λονδίνο 2001, σ. 36.

17. Π. Κ. Ιωακειμίδης, *Η πόλη και η ευρωπαϊκή ενοποίηση: αναζητώντας μια νέα αριστοτελική προσέγγιση στη διαδικασία της πολιτικής ολοκλήρωσης*, Θεμέλιο, Αθήνα 1994.

18. Paul Magonette, *European Governance and Civic Participation: Can the European Union be politicized?*, ό.π., σ. 1-5.

βερνητική μέθοδος έχει αναμφίβολα χρησιμότητα σε ορισμένους τομείς αλλά η εμπειρία δείχνει ότι αυτά που παρέμειναν ως «σταθερό κεκτημένο» προέκυψαν μέσα από την υπερεθνική μέθοδο.¹⁹ Η μέθοδος αυτή σκοπεύει όχι να ακυρώσει το εθνικό κράτος αλλά να το εντάξει οργανικά και λειτουργικά μέσα σε ένα ευρύτερο σύστημα θεσμών και διαμοιρασμού της κυριαρχίας (shared sovereignty).²⁰

Από τις μέχρι σήμερα συζητήσεις και προτάσεις για τη μελλοντική οργάνωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν διαμορφωθεί ορισμένα βασικά επιθυμητά πρότυπα για τη μελλοντική συγκρότηση της Ε.Ε. Τα πρότυπα αυτά θα τύχουν, βέβαια, επεξεργασίας και ανάπτυξης στην πορεία της συζήτησης μέχρι το 2004, τόσο στα πλαίσια της Συνέλευσης, όσο και της ΔΔ.

Σε ό,τι αφορά την Ελλάδα, η θέση σχετικά με το επιθυμητό πρότυπο θα πρέπει να διαμορφωθεί με βάση το εάν εξυπηρετούνται τα συμφέροντα και οι απόψεις μας για το «μέλλον της Ευρώπης» και, ειδικότερα, εάν το κάθε πρότυπο διασφαλίζει τέσσερις προϋποθέσεις/κριτήρια:

(α) τη διασφάλιση της ισότιμης συμμετοχής της χώρας στο θεσμικό σύστημα που θα προκύψει και, ιδιαίτερα, στον εσωτερικό πυρήνα του·

(β) την εγγύηση των αναγκαίων αναδιανεμητικών πολιτικών συνοχής, αλληλεγγύης και προϋπολογισμού για την ανάδειξη του κοινωνικού προσώπου της Ένωσης, την ενίσχυση του ευρωπαϊκού κοινωνικού προτύπου και της καταπολέμησης των διαπεριφερειακών και κοινωνικών ανισοτήτων·

(γ) την ανάπτυξη της κοινής εξωτερικής πολιτικής και κοινής άμυνας για την ενίσχυση της ασφάλειας όλων των κρατών-μελών και την κατοχύρωση των εγγυήσεων για την προάσπιση των ζωτικών συμφερόντων από το κράτος·

(δ) τον δημοκρατικό χαρακτήρα της Ένωσης με τη διεύρυνση της συμμετοχής του πολίτη στις λειτουργίες της.

Σε γενικές γραμμές, τα προτεινόμενα πρότυπα μπορούν να συνοψισθούν ως εξής:

19. Richard E. Baldwin - Erik Berglof - Fransesco Giavazzi - Mika Widgren, *Nice Try: Should the Treaty of Nice be Ratified*, Monitoring European Integration 11, CEPR, Ιούνιος 2001, σ. 35-36.

20. Elizabeth Pond, «A New Constitution for the Old Continent», *The Washington Quarterly*, φθινόπωρο 2001, σ. 29-40.

α. Διακυβερνητικό πρότυπο

Το πρότυπο αυτό υποστηρίζεται, με παραλλαγές, αφ' ενός από τη Γαλλία και αφ' ετέρου από τις Βρετανία, Σουηδία και Δανία. Η Γαλλία, αν και υποστηρίζει το πρότυπο αυτό, ταυτόχρονα υποστηρίζει και την εμφάθυνση των πολιτικών της Ένωσης ιδιαίτερα στους τομείς της κοινωνικής πολιτικής, της γεωργίας, του πολιτισμού, της παιδείας, και της άμυνας. Οι λοιπές χώρες δεν επιθυμούν παρά μόνο οριακά την εμφάθυνση της ενοποίησης (Βρετανία - άμυνα).

Σε ό,τι αφορά τους θεσμούς, οι υποστηρικτές του προτύπου αυτού τονίζουν τη σημασία ενίσχυσης των *διακυβερνητικών* θεσμών (Συμβουλίου, Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Ένωσης) και εμπέδωσης του ρόλου των εθνικών κρατών σε βάρος των υπερεθνικών θεσμών (Επιτροπής, Κοινοβουλίου, Δικαστηρίου).

Σε λόγο του τον Μάιο του 2001, ο πρωθυπουργός της Γαλλίας L. Jospin παρουσίασε ένα σύνολο προτάσεων που λεκτικά εμφανίζονται να είναι «κοντά» στις γερμανικές ιδέες.²¹ Ο γάλλος πρωθυπουργός υποστήριξε π.χ. την ιδέα της «Ομοσπονδίας των εθνικών κρατών» υπό την προϋπόθεση όμως ότι δεν οδηγεί σε ομοσπονδία αλλά απλώς ως «μια διαδικασία διαμοιρασμού αρμοδιοτήτων». Στη βάση αυτή, ο L. Jospin παρουσίασε θεσμικές προτάσεις που ουσιαστικά «καταργούν» το σημερινό πρότυπο οργάνωσης της Ε.Ε. (κοινοτικό πρότυπο) υπέρ θεσμών στους οποίους θα κυριαρχούν τα εθνικά κράτη και τα μεγαλύτερα κράτη-μέλη. Στις προτάσεις αυτές περιλαμβάνονται:

- η θέσπιση ενός μόνιμου Congress εθνικών κοινοβουλίων που θα ελέγχει τους κοινοτικούς θεσμούς και τη νομοθεσία και θα συμμετέχει στη διαδικασία επικύρωσης των Συνθηκών·
- η πλήρης θεσμοποίηση του *Ευρωπαϊκού Συμβουλίου* το οποίο θα εγκρίνει πολυετή νομοθετικά προγράμματα για την Ένωση·
- η εκχώρηση στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του δικαιώματος να διαλύει το Ε. Κοινοβούλιο μετά από πρόταση της Επιτροπής ή των κρατών-μελών·
- η θέσπιση μόνιμου Συμβουλίου Υπουργών της Ε.Ε.·
- η ενίσχυση του ρόλου του Έπατου Εκπροσώπου για την ΚΕΠΠΑ·
- η σύσταση «οικονομικής κυβέρνησης» για τη διαχείριση του ευ-

21. «Speech on the Future of an Enlarged Europe», Lionel Jospin - Παρίσι, 28/05/2001, http://europa.eu.int/futurum/congov_en.htm#france.

ρώ. Η «κυβέρνηση» αυτή, αν και εννοείται κυρίως ως ισχυρότερος συντονισμός της μακροοικονομικής πολιτικής, θα οδηγήσει τη διαχείριση του ευρώ στα χέρια των ισχυρότερων κρατών. (Τον ρόλο της διαχείρισης θα πρέπει να αναλάβει η Επιτροπή ή, τουλάχιστον, η Επιτροπή σε συνεργασία με τα κράτη-μέλη).

Όλες αυτές οι προτάσεις στρέφονται άμεσα ή έμμεσα ενάντια στην Επιτροπή, για την οποία η μόνη πρόταση που διατυπώνεται είναι η ανάδειξη του Προέδρου της από το πλειοψηφούν κόμμα στις εκλογές για την ανάδειξη του Ευρωκοινοβουλίου.

Οι προτάσεις αυτές συναντούν την αντίθεση των περισσότερων μικρών χωρών καθώς και της Επιτροπής και του Κοινοβουλίου.

Σε ό,τι αφορά τον τομέα των *πολιτικών*, οι απόψεις Jospin βρίσκονται πλησιέστερα προς τις απόψεις των υποστηρικτών της ομοσπονδιακής προσέγγισης, καθώς διαλαμβάνουν την ανάπτυξη των πολιτικών στον κοινωνικό τομέα, στη γεωργία, στον πολιτισμό, στην παιδεία, στην άμυνα, κλπ., χωρίς ωστόσο να γίνεται καμία αναφορά στον ρόλο του προϋπολογισμού. Οι θεσμικές προτάσεις της Γαλλίας έχουν υποστηριχθεί στο μεγαλύτερο μέρος τους από τη Βρετανία.²² Η τελευταία έχει προτείνει μάλιστα τη συγκρότηση δεύτερης Βουλής (second chamber) που θα συγκροτείται από εκπροσώπους των εθνικών κοινοβουλίων. Η Βουλή αυτή θα ελέγχει, με βάση την αρχή της επικουρικότητας, αν θα πρέπει ή όχι να προχωρούν νομοθετικές προτάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Εκτιμάται ότι το πρότυπο αυτό δεν ανταποκρίνεται στα ελληνικά συμφέροντα και απόψεις.²³ Πρώτον, δεν διασφαλίζει ισότιμο ρόλο –θεσμικά τουλάχιστον– για όλα τα κράτη-μέλη, μικρά ή μεγάλα. Η υποβάθμιση των υπερεθνικών θεσμών και, ιδιαίτερα, της Επιτροπής αφαιρεί από τα μικρά κράτη-μέλη ένα θεσμικό σύμμαχο που ισορροπεί το σύστημα, δεύτερον, δεν προβλέπει –και το κυριότερο, το προτεινόμενο θεσμικό σύστημα δεν θα επιτρέψει– την ανάπτυξη αναδιανεμητικών πολιτικών συνοχής και, τρίτον, δεν κα-

22. «Britain's role in Europe», ομιλία του πρωθυπουργού Tony Blair στο European Research Institute, Birmingham, 23/11/2001, http://europa.eu.int/futurum/congov_en.htm#uk.

23. Ομιλία του πρωθυπουργού Κώστα Σημίτη «The future of the European Union and Greece», οργάνωση ΕΚΕΜ (Ελληνικό Κέντρο Ευρωπαϊκών Μελετών), Ζάππειο Μέγαρο 11/07/2001, http://www.ekem.gr/frames_gr.html, και http://europa.eu.int/futurum/congov_en.htm#greece. Π. Κ. Ιωακείμης, «Τα διλήμματα για το Μέλλον της Ευρώπης», *ό.π.*, σ. 56-58.

λίπτει επαρκώς τα θέματα ασφαλείας – και το προτεινόμενο θεσμικό σύστημα δεν θα επιτρέψει την κάλυψή τους.

β. «Κοινοτικό πρότυπο» στην ομοσπονδιακή προοπτική

Το πρότυπο αυτό συνιστά μια προσπάθεια συμβιβασμού των γερμανικών προτάσεων (βλ. παρακάτω) με την ανάγκη της διατήρησης του κοινοτικού προτύπου και μεθόδου ολοκλήρωσης. Υποστηρίζεται σε γενικές γραμμές από την Επιτροπή, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και όλα σχεδόν τα μικρά κράτη-μέλη (με την εξαίρεση της Δανίας και της Σουηδίας²⁴).

Το κοινοτικό πρότυπο θεσμικής συγκρότησης είναι το σημερινό πρότυπο οργάνωσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αποτελεί έναν συνδυασμό υπερεθνικών (Επιτροπή, Κοινοβούλιο, Δικαστήριο) και διακυβερνητικών θεσμών (Συμβούλιο, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο). Στον πρώτο πυλώνα όμως της Ένωσης (Ευρωπαϊκή Κοινότητα) υπερσχύουν οι υπερεθνικοί θεσμοί και, ιδιαίτερα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή η οποία κατέχει την κεντρική θέση στο όλο σύστημα. Η Επιτροπή, εκτός από εκτελεστικό όργανο, έχει ταυτόχρονα το «αποκλειστικό δικαίωμα νομοθετικής πρωτοβουλίας». Ουδείς άλλος μπορεί να προτείνει νομοθεσία (στον πρώτο πυλώνα) εκτός από την Επιτροπή.

Στον τομέα των *πολιτικών*, το πρότυπο αυτό συνδυάζει την ελεύθερη εσωτερική αγορά με θετικές πολιτικές (ΟΝΕ, κλπ.) και ορισμένες πολιτικές αναδιανομής (διαρθρωτική πολιτική συνοχής, ΚΑΠ, κοινή πολιτική, κλπ.) και περιορισμένο σε ύψος προϋπολογισμό.

Το πρότυπο αυτό, ιδιαίτερα με τον ρόλο που αποδίδει στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εκτιμάται ότι διασφαλίζει τις βασικές ισορροπίες ανάμεσα στις μικρές και μεγάλες χώρες. Γι' αυτό και υποστηρίζεται κυρίως από τα μικρότερα κράτη- μέλη της Ένωσης.

Το πρότυπο όμως αυτό θεωρείται ατελές, μη επαρκώς νομιμοποιημένο και εύθραυστο για να αποδεχθεί τις νέες χώρες της διεύρυν-

24. *The Danish Government's contribution to the debate on the future of Europe*, 08/2001, ομιλία για το μέλλον της Ευρώπης και τον ρόλο της Δανίας σε αυτό, από τον υπουργό Εξωτερικών Mogens Lykketoft, Δανικό Κοινοβούλιο, Κοπενγχάγη, 23/08/2001, http://europa.eu.int/futurum/congov_en.htm#denmark, και ομιλία του πρωθυπουργού Göran Persson στο Humboldt University, Βερολίνο, 18/10/2001. «The Treaty of Nice and the debate on the future of the European Union», ομιλία της Anna Lindh, σουηδής υπουργού Εξωτερικών στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Βρυξέλλες, 30/05/2001, http://europa.eu.int/futurum/congov_en.htm#sweden.

σης. Γι' αυτό και προτείνεται να χρησιμοποιηθεί *ως η βάση* για τη θεσμική μετεξέλιξη της Ένωσης σε πολιτική Ένωση με τον εμπλουτισμό με πέντε βασικά ομοσπονδιακά στοιχεία και ειδικότερα:

(α) τη μετατροπή της Επιτροπής σε γνήσιο κυβερνητικό/εκτελεστικό όργανο χωρίς όμως να χάσει το δικαίωμα «νομοθετικής πρωτοβουλίας»·

(β) την ενίσχυση της δημοκρατικής νομιμοποίησης της Επιτροπής με την άμεση (ή έμμεση, από το Κοινοβούλιο) εκλογή του Προέδρου και των μελών της·

(γ) την υπαγωγή των δύο άλλων πυλώνων της Ένωσης (ΚΕΠΠΑ, συνεργασία σε ποινικές αστυνομικές υποθέσεις) στο κοινοτικό πρότυπο και την παραπέρα ανάπτυξη ιδιαίτερα της ΚΕΠΠΑ και άμυνας (για την κάλυψη και ασφάλεια όλων των κρατών-μελών)·

(δ) τη σταδιακή μετεξέλιξη του Συμβουλίου σε δεύτερη Βουλή αλλά με διατήρηση του πολιτικού ρόλου του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου·

(ε) την ανάπτυξη του «συστήματος αλληλεγγύης», αναδιανεμητικών πολιτικών (οικονομικών, κοινωνικών, κλπ.) προϋπολογισμού και της ευρωπαϊκής ταυτότητας της Ένωσης. Όλες οι ρυθμίσεις αυτές μπορούν να ενσωματωθούν σε ένα «σύνταγμα» ή μια «συνταγματική συνθήκη».

Από ελληνικής πλευράς, εκτιμάται ότι το κοινοτικό πρότυπο με τον εμπλουτισμό του με τα παραπάνω (ομοσπονδιακά) στοιχεία ανταποκρίνεται στα συμφέροντα, τις απόψεις και τον ρόλο που θέλει να παίξει η Ελλάδα ως ισότιμο μέλος του συστήματος. Πρώτον, στον τομέα των θεσμών, προσφέρει την αποτελεσματική και νομιμοποιημένη πολιτική Ένωση με τις αναγκαίες ισορροπίες· δεύτερον, στον τομέα των πολιτικών, προσφέρει τις αναδιανεμητικές πολιτικές συνοχής και αλληλεγγύης και την εξωτερική ασφάλεια. Αυτονόητο είναι ότι, για όσο χρόνο δεν προσφέρεται αποτελεσματική εξωτερική ασφάλεια, τα κράτη-μέλη όπως η Ελλάδα θα διατηρήσουν το δικαίωμα των εθνικών ρυθμίσεων.

γ. «Ομοσπονδία Εθνικών Κρατών»

Πρόκειται κυρίως για το γερμανικό σχέδιο/προτάσεις το οποίο όμως έχει ορισμένες παραλλαγές (Rau, Schröder, Fischer).²⁵ Το πρότυ-

25. Ομιλία του Johannes Rau, Προέδρου της Ομοσπονδιακής Γερμανίας: «Unity in diversity - what political structure does Europe need?», 7ο European Forum, Βερο-

πο αυτό προβλέπει ένα ιδιόρρυθμο ομοσπονδιακό σύστημα που δεν απαντάται πλήρως σε κανένα γνωστό σημερινό πρότυπο, αν και πλησιάζει αισθητά προς το γερμανικό ομοσπονδιακό σύστημα.²⁶

Τέσσερα είναι ειδικότερα τα κεντρικά στοιχεία των γερμανικών προτάσεων:²⁷

(α) η μετεξέλιξη της Ένωσης σε ομοσπονδιακό σύστημα («federation of nation states»), που θεσμικά θα πλησιάζει προς το πρότυπο της γερμανικής ομοσπονδίας, αν και επισημαίνεται ρητά ότι το σύστημα αυτό θα έχει «αποκεντρωτικό χαρακτήρα»·

(β) η Ένωση θα πρέπει να αποκτήσει Σύνταγμα στο οποίο, μεταξύ άλλων, θα προβλέπεται, με βάση την αρχή επικουρικότητας, η «οριοθέτηση» (delimitation) των αρμοδιοτήτων ανάμεσα στην Ένωση, στο εθνικό κράτος και στις περιφέρειες. Η οριοθέτηση συνεπάγεται την επιστροφή ορισμένων αρμοδιοτήτων στο εθνικό κράτος και ως τέτοιες έχουν αναφερθεί η κοινή αγροτική πολιτική (ΚΑΠ) και η διαρθρωτική πολιτική συνοχής. Ορισμένες άλλες εξουσίες όμως θα μεταφερθούν στην Ένωση (π.χ. αστυνομική συνεργασία). Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων προτείνεται να ενσωματωθεί στο Σύνταγμα·

(γ) η Ένωση θα πρέπει να αποκτήσει αποτελεσματικούς εκτελεστικούς, κυβερνητικούς θεσμούς. Για τον σκοπό αυτό, προτείνεται η Ευρωπαϊκή Επιτροπή να αναδειχθεί στο εκτελεστικό (κυβερνητικό) σώμα της Ένωσης·

λίνο, 16/11/2001, και In the context of the «Tuesdays for Europe» debate on the future of the European Union: minutes of the hearing of Joschka Fischer, γερμανού υπουργού Εξωτερικών στην Αντιπροσωπεία για την Ε.Ε. στο γαλλικό κοινοβούλιο ανοικτή σε όλα τα μέλη του κοινοβουλίου και τον Τύπο, Παρίσι, 30/10/2001, και «Closely involving citizens and parliaments»: δήλωση του Καγκελάριου Gerhard Schröder - 14/06/2001, και «From Confederacy to Federation - Thoughts on the finality of European integration»: ομιλία του Joschka Fischer στο Humboldt University, Βερολίνο, 12/05/2000, και Plea for a European constitution του Johannes Rau, Προέδρου της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας Γερμανίας, ομιλία στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Στρασβούργο, 04/04/2000, http://europa.eu.int/futurum/ congov_en.htm#germany.

26. Dusan Sidjanski, «The federal approach to the european union or the quest for an unprecedented european federalism», Groupement d'Etudes et de Recherches, Notre Europe. Research and Policy Paper αρ. 14, Ιούλιος 2001.

27. «Britain's role in Europe», ομιλία του πρωθυπουργού Tony Blair στο European Research Institute, Birmingham, 23/11/2001, http://europa.eu.int/futurum/ congov_en.htm#uk.

ΠΙΝΑΚΑΣ

Κεντρικά πρότυπα μελλοντικής οργάνωσης Ευρωπαϊκής Ένωσης

Πρότυπο	Χώρες που το υιοθετούν	Κεντρικά θεσμικά στοιχεία	Κεντρικά στοιχεία πολιτικής	Θέση Ελλάδας
A. Διακυβερνητικό πρότυπο	Γαλλία Βρετανία Σουηδία Δανία	Επίσχιση διακυβερνητικών θεσμών (Συμβούλιο, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο) Υποβάθμιση υπερεθνικών θεσμών (Επιτροπή/Κοινοβούλιο)	Έμφαση σε «οικονομική ολοκλήρωση»/εσωτερική αγορά (με εξαίρεση της Γαλλίας - κοινωνική πολιτική, κλπ.) Υποβάθμιση στοιχείων αναδιανομής/συνozης	Αρνητική
B. Κοινοτικό πρότυπο στην ομοσπονδιακή προοπτική	Βελγίχ Ελλάδα Φινλανδία Ισπανία Αυστρία Πορτογαλία Ιρλανδία Γαλία	Έμφαση σε ρόλο υπερεθνικών θεσμών (Επιτροπής, Κοινοβούλιο, Δικαστήριο) και σύμπαξης διακυβερνητικών θεσμών	Συνδυασμός πολιτικών αρνητικής, οικονομικής ολοκλήρωσης (εσωτερική αγορά) με θετικές πολιτικές αναδιανομής/συνozης	Θετική (ιδιαίτερα για μετέξλιξη προτύπου αυτού με ομοσπονδιακά στοιχεία)
Γ. Ομοσπονδία εθνικών κρατών	Γερμανία (Βέλγιο)	Μετατροπή Επιτροπής σε εκτελεστικό όργανο και Συμβούλιου σε δεύτερη βουλή (second chamber)	Αφαίρεση από Ένωση αναδιανεμητικών πολιτικών συνozης (ΚΑΠ, διασφροτική πολιτική)	Θετική μόνο υπό προϋποθέσεις (αναδιανεμητικές, πολιτικές, ρόλος Επιτροπής σε νομοθετική διαδικασία)

(δ) για την ενίσχυση του δημοκρατικού χαρακτήρα της Ένωσης, προτείνεται το Συμβούλιο Υπουργών της Ένωσης να μετεξελιχθεί σε δεύτερη Βουλή (second chamber) κατά το πρότυπο της Bundestag ή της Γερουσίας των ΗΠΑ.

Όπως προκύπτει από τις προτάσεις αυτές, το «γερμανικό σχέδιο» συνεπάγεται: (α) υποβάθμιση του κεντρικού ρόλου της Επιτροπής σε ό,τι αφορά το δικαίωμα νομοθετικής πρωτοβουλίας αλλά ενίσχυση των εκτελεστικών αρμοδιοτήτων της· (β) την αφαίρεση από την Ένωση των στοιχείων συνοχής και αλληλεγγύης (αναδιανεμητικές πολιτικές, προϋπολογισμός, κλπ.)· (γ) τον μετασχηματισμό του ρόλου του Συμβουλίου της Ε.Ε.

Το γερμανικό σχέδιο εκτιμάται ότι θα μπορούσε να υποστηριχθεί από την Ελλάδα κάτω από τρεις βασικές προϋποθέσεις:²⁸

(α) τη διασφάλιση των αναδιανεμητικών πολιτικών συνοχής και προϋπολογισμού της Ε.Ε. - σύστημα αλληλεγγύης·

(β) την ανάπτυξη της κοινής εξωτερικής πολιτικής και κοινής άμυνας (για την κάλυψη μεταξύ άλλων, και της ασφάλειας όλων των κρατών-μελών)·

(γ) διασφάλιση των βασικών θεσμικών και διακρατικών ισορροπιών στην Ένωση με ενσωμάτωση σε αυτό των «κοινοτικών στοιχείων» (κυρίως τον ρόλο της Επιτροπής).

28. Elizabeth Pond, «A New Constitution for the Old Continent», *ό.π.*

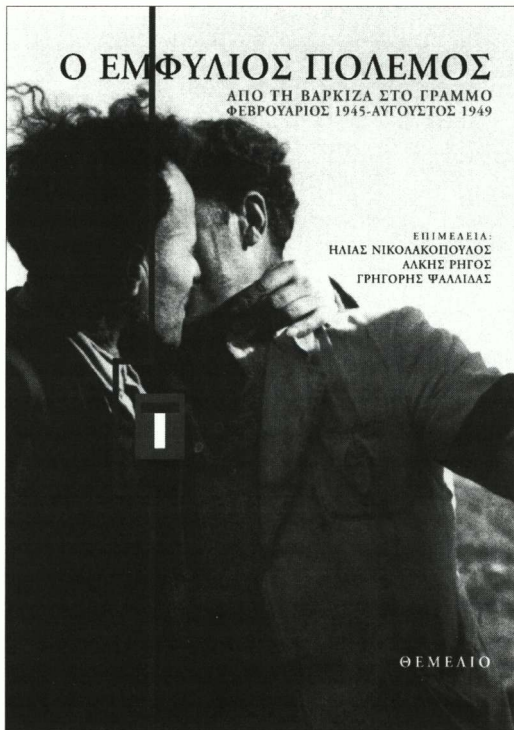
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ

Μόλις κυκλοφόρησε

Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

ΑΠΟ ΤΗ ΒΑΡΚΙΖΑ ΣΤΟ ΓΡΑΜΜΟ
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 1945-ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1949

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
ΝΑΙΑΣ ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ
ΛΑΚΗΣ ΡΗΓΟΣ
ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΨΑΛΛΙΔΑΣ

ΘΕΜΕΛΙΟ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ - ΛΕΣΧΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Σόλωνος 84, τηλ. 210 36 08 180, 210 36 02 646, FAX 210 36 12 092
<http://www.themelio-ekdoseis.gr> e-mail: info@themelio-ekdoseis.gr

Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΟΠΙΟΙΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ, 2000-2002. ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ
Βιβλιογραφικό Δοκίμιο

Η βιβλιοκριτική παρουσιάζει πολλαπλούς κινδύνους. Ακόμη και μεγάλοι του πνεύματος υπέφεραν συχνά από αυτή. Ο γνωστός κριτικός της λογοτεχνίας M. Reich-Ranicki, αναφέρει σ' ένα δοκίμιό του ότι ο Thomas Mann ενδιαφερόταν μόνο για θετικά του έργου του σχόλια και όχι για κριτικές. Μάλιστα, προτιμούσε ο εκδότης και οι γραμματείς να του αποκρύπτουν επικριτικά άρθρα που δημοσιεύονταν κατά καιρούς. Η κριτική ήταν γι' αυτόν ταυτόσημη με προσωπική προσβολή. Και, φυσικά, θύμωνε όταν πίστευε ότι τον παρέκαμπταν σε διάφορες εκδηλώσεις.¹

Πέρα από προσωπικές ευαισθησίες, η κριτική είναι όντως εκτεθειμένη στον κίνδυνο να στοχεύσει στο πρόσωπο μάλλον, παρά στο γραπτό κείμενο και να αντανακλά αντιπαλότητες μάλλον παρά μια έντιμη διάθεση δημόσιας συζήτησης ιδεών. Αλλά, σίγουρα, η καλή κριτική δεν βλάπτει την παραγωγικότητα των κρινομένων.

Στην παρουσίαση που ακολουθεί δεν περιλαμβάνονται κείμενα, βιβλία ή άρθρα πολιτικών με ακαδημαϊκή προέλευση και ακαδημαϊκών που έχουν περάσει στην ενεργό πολιτική. Στους δεύτερους δεν είναι πάντοτε εύκολο να ξεχωρίσουμε πότε αναλύουν επιστημονικά ένα θέμα και πότε ασκούν απλώς πολιτική. Επίσης, δεν περιλαμβάνονται συλλογές άρθρων σε εφημερίδες και περιοδικά τρέχουσας ύλης, μολοντί συχνά έχουν δώσει νέες ωθήσεις στον διάλογο.

Η επιστημονική παραγωγή 2000-2002 σε θέματα ευρωπαϊκής εννοποίησης είναι εντυπωσιακή. Ωστόσο, αμφιβάλλω αν η ίδια η ακαδημαϊκή κοινότητα έχει σαφή και συνολική εικόνα του έργου

* Καθηγητής του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών.

1. M. Reich-Ranicki, *Thomas Mann und die Seinen*, Fischer, Φρανκφούρτη 1987.

της. Αυτό εν μέρει οφείλεται στο ότι ο διάλογος χωλαίνει. Πράγματι, οι έλληνες ακαδημαϊκοί μάλλον αντλούν θεωρητικά ερεθίσματα από την ακαδημαϊκή συζήτηση στο εξωτερικό, παρά διαλέγονται μεταξύ τους, όπως δείχνουν ακόμη και οι βιβλιογραφικές αναφορές. Έτσι, όμως, δεν γίνονται άμεσα ορατές οι αποχρώσεις και διαφορές στην ερμηνεία των φαινομένων, ούτε οι διαφορετικές φιλοσοφίες που διαπερνούν τις μελέτες.

Επιπλέον, η γενική εντύπωση από τα κείμενα που τελικά επιλέξαμε είναι ότι μόνο σε περιορισμένο βαθμό έχουν διεπιστημονικό χαρακτήρα, ενώ η ευρωπαϊκή ενοποίηση προσφέρεται για διεπιστημονικές προσεγγίσεις. Ίσως αυτό το γενικό χαρακτηριστικό των δημοσιεύσεων οφείλεται στον κατακερματισμό της «ακαδημαϊκής αγοράς» για τα ευρωπαϊκά θέματα που δεν διαθέτει θεσμικές ευκαιρίες και κίνητρα για συναντήσεις ανταγωνιστικά προσφερομένων ιδεών. Έτσι, με εξαιρέσεις φυσικά, επικρατούν οι παράλληλοι μονόλογοι.

Η *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* (ΕΕΠΕ) έχει κατά καιρούς δημοσιεύσει κείμενα για την ευρωπαϊκή ενοποίηση.² Από τα κείμενα αυτά η συνεισφορά του Ευστάθιου Φακιολά συνιστά κατά κύριο λόγο μια αποφασιστική και –για τα δεδομένα του δημόσιου διαλόγου στη χώρα– τολμηρή και με σύγχρονους όρους διατυπωμένη συνολική κριτική στις ελληνικές επιστημονικές εργασίες για την ΚΕΠΠΑ (συμπεριλαμβανομένων και των δικών μου). Υποστηρίζει, ότι οι σχετικές μελέτες επικεντρώνουν την προσοχή κυρίως στο ζήτημα της καλύτερης θεσμικής συγκρότησης της ΚΕΠΠΑ ώστε να αναβαθμισθεί ο ρόλος της Ε.Ε. στο διεθνές σύστη-

2. Κείμενα για την ευρωπαϊκή ενοποίηση δημοσιεύει με καθυστέρηση κατά διαστήματα και το περιοδικό *Διεθνές Δίκαιο και Διεθνής Πολιτική*, που εκδίδεται στη Θεσσαλονίκη. Παλαιότερα κυκλοφορούσαν η διεπιστημονικών αξιώσεων *Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων* και η *Κοινοβουλευτική Επιθεώρηση*, που έχουν διακόψει από καιρό την έκδοσή τους. Τέλος, μερικά όντως επιστημονικά κείμενα δημοσιεύονται και στο περιοδικό *Ευρωπαϊκή Έκφραση* (1989-2001), που όμως από τη φύση του δεν απευθύνεται κυρίως στο ακαδημαϊκό κοινό, αν και δημοσιεύει συχνά κείμενα ακαδημαϊκών. Δεν θα πρέπει να παραλείψουμε εδώ να αναφέρουμε μερικά περιοδικά που είτε ειδικεύονται σε γειτονικούς επιστημονικούς χώρους, είτε δημοσιεύουν κείμενα για την ευρωπαϊκή ενοποίηση που τα χαρακτηρίζει ο διάλογος ανάμεσα σε διαφορετικές πειθαρχίες (φερ' ελπειν διοίκηση και πολιτική, σύνταγμα και πολιτική). Εδώ ανήκουν, ανάμεσα σε άλλα, το *Σύνταγμα*, η *Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου*, η *Επιθεώρηση Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου*, η *Επιθεώρηση Διοικητικής Επιστήμης* (που διευθύνει ο καθηγητής Αντώνης Μακρυδημήτρης), κλπ.

μα, αλλά (α) δεν αναλύουν τις «υπόγειες» κινητήριες δυνάμεις της ολοκλήρωσης (τα εθνικά συμφέροντα, την κοινή ταυτότητα, κλπ.), μετατρέποντας έτσι τις θεσμικές αλλαγές σε ανεξάρτητη μεταβλητή, και (β) δεν έχουν επαφή με τις νεότερες εξελίξεις στη διεθνή έρευνα για θέματα ασφαλείας και στρατηγικής. Η νέα σκέψη στα θέματα αυτά, αντίθετα, επανεκτιμά τη σημασία της στρατιωτικής απειλής, λαμβάνει υπόψη μη στρατιωτικές απειλές της εθνικής ευημερίας και συνδέει τις εθνικές πολιτικές ασφάλειας με το «συστημικό επίπεδο» (Ε. Φακιολάς, 1999, σ. 145, 165 κ.ε.).

Η ανάλυση αυτή επιδέχεται αντίλογο. Όπως κάθε συνολική αποτίμηση, έτσι και αυτή αδικεί μερικές τουλάχιστον από τις μελέτες που έχουν δημοσιευθεί για την ΚΕΠΠΑ. Ωστόσο, συνεισφέρει στην κριτική επεξεργασία των πεπραγμένων μας. Γεγονός είναι ότι η ελληνική βιβλιογραφία συχνά εξαντλείται σε περιγραφές που περιέχουν ένα απέραντο πλούτο στοιχείων για το απώτερο και πρόσφατο παρελθόν της διεθνούς και ευρωπαϊκής ασφαλείας, αλλά καμία εμφανή καθοδηγητική ιδέα για την ερμηνεία του και πενιχρά συμπεράσματα.

Η *Επιστήμη και Κοινωνία*, που διευθύνει ο καθηγητής Ηλίας Κατσούλης, δημοσιεύει κείμενα που εξετάζουν μεν ευρύτερα θέματα, αλλά που συνιστούν τρόπον τινά προαπαιτούμενα για μια συζήτηση των προτύπων ενοποίησης, οικονομίας και κοινωνικού κράτους στην Ευρώπη. Ενδεικτικά μόνον αναφέρουμε τα κείμενα για τους μηχανισμούς κατάρρευσης ολοκληρωτικών καθεστώτων, ουσιαστικά δηλαδή των καθεστώτων της ΚΑΕ και της ΕΣΣΔ, που είχε ανυπολόγιστες επιπτώσεις στο ευρωπαϊκό πολιτικό τοπίο, για τον νεο-ρεπουμπλικανισμό (Λάβδας, 2001), κ.ά.

1. ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΙ ΤΟΜΟΙ

Τα διδακτικά συγγράμματα συνεχίζουν μια μακρά παράδοση που άρχισε στη δεκαετία του 1970 καθώς είχε ξεκινήσει η διαδικασία ένταξης της χώρας στην Ε.Ε. Από τις σχετικές εκδόσεις των δύο τελευταίων ετών ξεχωρίζω τις εξής:

- Κ. Στεφάνου κ.ά. (επιμ.), *Εισαγωγή στις ευρωπαϊκές σπουδές*, δύο τόμοι, ΕΠΕΕΣ/Σιδέρης, Αθήνα 2001.
- Ν. Μούσης, *Ευρωπαϊκή Ένωση. Δίκαιο, οικονομία, πολιτική*, 9η αναθεωρημένη έκδοση, Παπαζήσης, Αθήνα 2001.

- Κ. Στεφάνου, *Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Τόμος α΄. Γενικά και θεσμικά χαρακτηριστικά μετά τη Νίκαια*, (ε' επικαιροποιημένη έκδοση), Α. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2001.

Στην ογκώδη έκδοση της Ελληνικής Πανεπιστημιακής Ένωσης Ευρωπαϊκών Σπουδών (2001) συμμετέχουν γνωστοί μελετητές των ευρωπαϊκών εξελίξεων που παρουσιάζουν την ιστορική διαδρομή της ευρωπαϊκής ενοποίησης (Θ. Χριστοδουλίδης), την τωρινή θεσμική δομή της Ε.Ε. (Κ. Στεφάνου, Ν. Σκανδάμης), τις οργανώσεις συμφερόντων και τα πολιτικά κόμματα που δρουν στο ευρωπαϊκό επίπεδο (Κ. Στεφάνου, Α. Μοσχονάς), τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του κοινοτικού δικαίου (Ν. Σκανδάμης, κ.ά.) τις οικονομικές θεωρίες της ευρωπαϊκής ενοποίησης (Ν. Γιαννακόπουλος, Γ. Δημόπουλος), τις τομεακές πολιτικές (Ζ. Γεωργαντά, Ι. Χασσίδ τη βιομηχανική, Ν. Μαραβέγιας την περιφερειακή, Γ. Μπήτρος την τηλεπικοινωνιακή, Ηρώ Νικολοπούλου-Στεφάνου την κοινωνική, Β. Πεσμαζόγλου την εμπορική, κ.ά.). Οι επιμελητές επιδίωξαν να υπερβούν «τα όρια μιας συγκεκριμένης επιστήμης». Το συλλογικό έργο περιέχει πράγματι συνεισφορές από διαφορετικές επιστημονικές πειθαρχίες. Οι κριτικές παρατηρήσεις που ακολουθούν δεν αναιρούν τη χρησιμότητά του ως εγχειριδίου για τις ευρωπαϊκές σπουδές, δεδομένου ότι δεν υπάρχει άλλο έργο που να καλύπτει τόσες πλευρές της ευρωπαϊκής ενοποιητικής διαδικασίας και να είναι ταυτόχρονα τόσο ανοιχτό στην πολιτική, οικονομική και νομική επιστήμη. Είναι ένα *compendium* για να ξεκινήσει κανείς σε έναν μακρύ δρόμο.

Όπως και σε άλλες περιπτώσεις, τα κείμενα έχουν γραφεί παράλληλα και βρίσκονται σε μια προσθετική σχέση μεταξύ τους. Επίσης, σε αρκετές συνεισφορές επικρατεί η θεσμική-νομική περιγραφή, παρακάμπτονται θεμελιώδη ερωτήματα και, μερικές φορές, αναπαράγεται επί το συνοπτικότερον ο επίσημος λόγος των υπηρεσιών της Επιτροπής της Ε.Ε. Ενδεικτικά μόνο αναφέρουμε ένα παράδειγμα: στο κεφάλαιο του Π. Ι. Κανελλόπουλου: «Το θεσμικό πλαίσιο της νομοσυστατικής ένωσης», εκτίθεται το περιεχόμενο των διατάξεων της Συνθήκης Ε.Ε. για την ανεξαρτησία της ΕΚΤ (που είναι μια από τις σημαντικότερες θεσμικές καινοτομίες της Ε.Ε. με ανυπολόγιστες συνέπειες για τις οικονομίες, κλπ.). Η παρουσίαση της ανεξαρτησίας εξαντλείται στις τυπικές ρυθμίσεις, ενώ η υποκρυπτόμενη φιλοσοφία παρακάμπτεται, η πραγματική της σημασία δεν συζητείται, η κριτική αγνοείται και δεν γίνεται καμία ανα-

φορά στην απέραντη εμπειρική έρευνα για το θέμα, η οποία έχει καταλήξει σε αντικρουόμενα συμπεράσματα.

Ένα σύμπτωμα έλλειψης εσωτερικής συνοχής, που όμως έχει προεκτάσεις, είναι ο κατακερματισμός της ιστορικής εξέλιξης σε διαφορετικά και ασύνδετα μεταξύ τους κείμενα (του Θ. Χριστοδουλίδη «Η ιστορική αναδρομή της ευρωπαϊκής ενοποίησης», του Στ. Σαραντίδη «Από την τελωνειακή ένωση στην ενιαία αγορά: ιστορική εξέλιξη» και του Κ. Καρφάκη «Ιστορική εξέλιξη από το ΕΝΣ, στην ΟΝΕ και στο Ευρώ»). Με την κατάτμηση γίνονται άφαντες οι δυνάμεις που κινούν (και εξηγούν) την ολοκλήρωση. Τέλος, στην κατανομή της ύλης αντικατοπτρίζεται η θεμελιώδης παραδοχή ότι οι θεσμοί ελάχιστη σχέση έχουν με το περιεχόμενο της ενοποίησης και τις πολιτικές της Ε.Ε., πράγμα βέβαια που έχει αμφισβητηθεί από σύγχρονα θεωρητικά ρεύματα – το νέο ινστιτούσιοναλισμό, τη θεωρία των διεθνών καθεστώτων, τις ομοσπονδιακές θεωρίες δεύτερης γενιάς.

Με μια προφανή διάθεση για συστηματική παρουσίαση του συνόλου των θεσμών και πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι γραμμένο και το έργο του Ν. Μούση (2001, 9η έκδοση!), που υπηρέτησε στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Το έργο αυτό με τη λεπτομερή υπομνημάτευση και τις βιβλιογραφικές παραπομπές ικανοποιεί κυρίως πρακτικές ανάγκες της «αγοράς»– των στελεχών σε δημόσιο και ιδιωτικό τομέα που χρειάζονται ένα πλήρες εγχειρίδιο. Το σύγγραμμα αντανακλά τον –τρόπον τινα– επίσημο λόγο των κεντρικών θεσμών της Ε.Ε., την ορολογία και τις αιτιολογήσεις τους, ενώ επίσης αποφεύγει κάθε εμπλοκή σε θεωρητικές αναζητήσεις.

Το έργο του Κ. Στεφάνου (2001), μια προσεκτικά γραμμένη εισαγωγή στους θεσμούς της Ε.Ε., περιγράφει τη θεσμική δομή, όπως διαμορφώθηκε μετά τη Συνθήκη της Νίκαιας και διευκρινίζει βασικές έννοιες της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Γενικά, προσφέρει μια καλή, μολονότι νομικά χαλιναγωγημένη αφετηρία, που υποδεικνύει μεν, αλλά η ίδια αποφεύγει τις θεωρητικές εμβασύνσεις που απαιτεί η πολιτική και πολιτικο-οικονομική εξέταση της ενοποιητικής διαδικασίας στην Ευρώπη. Για την πιο εισαγωγική εξ αποστάσεως μάθηση και σε ανταπόκριση των προδιαγραφών του Ελευθέρου Ανοικτού Πανεπιστημίου έχουν γραφεί και τα εγχειρίδια των Μιχ. Τσινισιζέλη (2001) και Κ. Λάβδα (2001).

Συγκρίνοντας τα ελληνικά διδακτικά συγγράμματα με μερικά τουλάχιστον παρόμοιας φύσης συγγράμματα της αλλοδαπής, δια-

πιστώνουμε ότι τα πρώτα είναι γραμμένα με μια διάθεση πρακτικά προσανατολισμένης ενημέρωσης, ενώ τα δεύτερα συχνά επηρεάζονται από θεωρητικές προεπιλογές των συγγραφέων ή την τάση εξέτασης των φαινομένων με βάση γενικότερης ισχύος υποθέσεις. Παραμένοντας στον χώρο της πολιτικής επιστήμης, ενδεικτικά παραπέμπουμε στο βιβλίο του Simon Hix³ που εξετάζει την Ε.Ε. ως πολιτικό σύστημα αξιοποιώντας τα εργαλεία της συγκριτικής πολιτικής και, μερικές φορές, της νέας πολιτικής οικονομίας.

Επίσης τα ελληνικά διδακτικά ή γενικής πληροφόρησης συγγράμματα τείνουν να εξετάζουν κάθε τομέα πολιτικής χωριστά (και, συχνά, με ασύνδετες μεταξύ τους μεθοδολογικές αφητηρίες) αντί να θέτουν «οριζόντια» προβλήματα, π.χ. ολοκλήρωση και δημοκρατία, ρυθμιστικές λειτουργίες στην ευρωπαϊκή ενοποίηση σε σύγκριση με τις αναδιανεμητικές πολιτικές, ο ρόλος των οργανωμένων συμφερόντων, η δυναμική της υπερχείλισης, σχέσεις εθνικού κράτους και υπερεθνικών θεσμών, κλπ., που καλύπτουν ή αφορούν μεγάλο αριθμό τομεακών πολιτικών.⁴ Με τον τομεακό κατακερματισμό τους τα θέματα και χάνουν από το οπτικό πεδίο την εσωτερική συνοχή των πραγμάτων ή τις γενικότερες τάσεις, έστω με όφελος τις περισσότερες λεπτομέρειες. Από την άλλη μεριά, οι συλλογικοί τόμοι που έχουν εισαγωγικό χαρακτήρα κατά δήλωση των επιμελητών τους δεν στηρίζονται σε κάποια κοινή οπτική των συγγραφέων, αλλά αντανακλούν –στις καλύτερες περιπτώσεις– ποικίλες βασικές προσεγγίσεις και μεθόδους.

2. ΑΛΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΓΕΝΙΚΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ, ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΕΜΙΚΗΣ

- Κ. Βεργόπουλος, *Ποιος φοβάται την Ευρώπη. Ανατομία ενός μύθου*, Νέα Σύνορα, Αθήνα 2000.
- Ελένη Ανδρικοπούλου - Γ. Κανκαλάς (επιμ.), *Ο νέος ευρωπαϊκός χώρος. Η διεύθυνση και η γεωγραφία της ευρωπαϊκής ανάπτυξης*, Θεμέλιο, Αθήνα 2000.

3. Simon Hix, *The political system of the European Union*, Macmillan, Λονδίνο 1999.

4. Βλ. επίσης για σύγκριση M. Jachtenfuchs - B. Kohler-Koch (επιμ.), *Europäische Integration*, Laske und Buderich, Opladen 1996.

- Α. Μοσχονάς (επιμ.), *Ευρωπαϊκή Ένωση. Επίκαιροι προβληματισμοί*, Εξάντας, Αθήνα 2000.

Ο Κώστας Βεργόπουλος είναι ιδανικός στον ρόλο του συζητητή: θέτει ερωτήματα και προκαλεί με τις απαντήσεις του. Τα ερωτήματα που επιλέγει είναι σημαντικά και, πράγματι, συχνά παρακάμπτονται ή υποβαθμίζονται αναιτιολόγητα ή καμιά φορά συσκοτίζονται από ένα επίπλαστο ευρωπαϊκό ρομαντισμό στην ακαδημαϊκή συζήτηση: ποια είναι η ευρωπαϊκή ταυτότητα πάνω στην οποία οικοδομούνται διάφορα θεσμικά σχήματα; ποιος δεν θέλει την πολιτική ένωση; ποιον ακριβώς ρόλο παίζουν οι μεγάλες δυνάμεις; πώς θα συμβιβασθεί η σύγκλιση με τη συνοχή; πόσο ισχυρές είναι οι δυνάμεις της απόκλισης στην Ευρώπη; τι θα γίνει συγκεκριμένα με την ανεργία που εξελίσσεται σε ενδημικό φαινόμενο; κλπ. Ωστόσο και η μελέτη αυτή, μια κατ' ουσίαν ευφάνταστη συγκόλληση πολλών ξεχωριστών κειμένων, εμφανίζει την ίδια μεθοδολογική αδυναμία προηγούμενων μελετών: η σχέση των ισχυρισμών με το εμπειρικό υλικό είναι χαλαρή αν και συγκαλύπτεται από πομπώδη γαλατική ευγλωττία. Ο συγγραφέας δεν αποδεικνύει, αλλά ισχυρίζεται και αποφαινεται από καθέδρας. Από πλευράς ουσιαστικού περιεχομένου, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένα δείγμα «ψευδοαριστερής γκρίνιας».

Ο συλλογικός τόμος, τον οποίο επιμελήθηκε ο Ανδρέας Μοσχονάς, περιλαμβάνει ποιοτικά άνισα κείμενα που όμως καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα θεσμικών, οικονομικών και διεθνοπολιτικών θεμάτων. Εδώ θα σταθούμε στις συνεισφορές για το λεγόμενο «δημοκρατικό έλλειμμα» της Ένωσης. Ο Κ. Τσουκαλάς υποστηρίζει ότι η ευρωπαϊκή ενοποίηση (των αγορών), μέρος της ευρύτερης διαδικασίας παγκοσμιοποίησης, αναιρεί τις θεμελιακές προϋποθέσεις λειτουργίας της αστικής δημοκρατίας. Ο Δ. Χρυσόχοου από την άλλη μεριά υποστηρίζει ότι, στο πλαίσιο της Ε.Ε., η δημοκρατία περιορίζεται κυρίως «στη σφαίρα των επικοινωνιών μεταξύ των ηγετικών ομάδων». Συναφώς, φαίνεται ότι υιοθετεί τη θεωρία του δημοκρατικού ελλείμματος, λόγω της αδυναμίας των εθνικών κοινοβουλίων να ασκούν έλεγχο επί της κοινοτικής νομοθεσίας. Το κείμενο διολισθαίνει σε υπαινικτικές κανονιστικού τύπου διατυπώσεις.

Ο κάπως παραπλανητικός όρος «δημοκρατικό έλλειμμα» παραπέμπει σε ένα κεντρικό και συνεχώς ανακυκλούμενο θέμα της δημόσιας συζήτησης για την οργάνωση της Ευρώπης. Όσοι στην Ελλάδα υποστηρίζουν ότι υπάρχει όντως δημοκρατικό έλλειμμα, πα-

ραβλέπουν τουλάχιστον δύο πράγματα: πρώτον, ότι οι αποφάσεις λαμβάνονται με τη συμμετοχή των εκλεγμένων κυβερνήσεων, έχουν συνελπώς έμμεση δημοκρατική νομιμοποίηση και, δεύτερον, ότι υπάρχουν τεράστιες διαφορές στους ρόλους των εθνικών κοινοβουλίων. Πιθανόν, το ελληνικό κοινοβούλιο να ελέγχει οριακά μόνο την κυβέρνηση για όποια πολιτική αυτή υιοθετεί στην Ε.Ε., αλλά δεν ισχύει το ίδιο για το δανικό κοινοβούλιο. Άλλης τάξης ζήτημα είναι αν το θεσμικό σύστημα της Ε.Ε. μπορεί να διαμορφωθεί σύμφωνα με τις βασικές αρχές της καλής διακυβέρνησης που ενέπνεαν φερ' ειπείν τους ιδρυτές της αμερικανικής ομοσπονδίας (διάκριση των εξουσιών, κλπ.). Μια τέτοια εξέλιξη προσκρούει (ακόμη;) στον χαρακτήρα της Ε.Ε. ως ένωσης ανεξαρτήτων χωρών και όχι ενιαίου κράτους.

Όσον αφορά την υπονόμευση ή μη υπονόμευση της δημοκρατίας από τις αγορές την εποχή της παγκοσμιοποίησης, η απάντηση του Κωνσταντίνου Τσουκαλά πάσχει κατά τον βαθμό που παραβλέπει τα προβλήματα που συνδέονται με την «παθολογία της πλειοψηφικής δημοκρατίας» στην εποχή των οργανωμένων συμφερόντων, της διάχυσης «προσόδων» χωρίς παραγωγικό αντίκρουσμα και των πολιτικών επιχειρηματιών. Επίσης, στηρίζεται σε μια υπερβολικά απόμακρη θεώρηση, που βλέπει μεν ποιες αρμοδιότητες όντως χάνει το εθνικό κράτος με τις δημοκρατικές του δομές, αλλά δεν βλέπει ότι το κράτος αυτό σπρώχνεται προς δράσεις και πολιτικές σε τομείς που ως τώρα αγνόησε συστηματικά – εκπαίδευση, χωροταξία, περιβάλλον, κλπ. Συνοπτικά, δεν βλέπει ότι οι εξελίξεις ωθούν τις κυβερνήσεις σε μια διαφορετική και πιθανόν καλύτερη πολιτική. Η συζήτηση αυτή πάντως έχει πλέον ξεκινήσει και στην Ελλάδα (Γρ. Κολλίντζας, 2000· Π. Καζάκος, 2001· Α. Μακρυδημήτρης, 1999· Η. Κατσούλης, 2002 και εισαγωγές του τελευταίου σε βασικά έργα της νέας πολιτικής οικονομίας και της θεωρίας της δημόσιας επιλογής, την έκδοση των οποίων διευθύνει στον Παπαζήση) παρά την αντιπάθεια πολλών κοινωνιολόγων και πολιτικών επιστημόνων για θεωρίες που αμφισβητούν παραδοσιακές (αριστερές και δεξιές) εκδοχές της πολιτικής.

Ο υπότιτλος του επόμενου συλλογικού τόμου «Η διεύρυνση και η γεωγραφία της ευρωπαϊκής ανάπτυξης» (Ελένη Ανδρικοπούλου - Γ. Καυκαλάς [επιμ.], 2000) σηματοδοτεί έναν συγκεκριμένο στόχο που προϋποθέτει ολοκληρωμένο ερευνητικό πρόγραμμα – να εξετάσει τις επιπτώσεις της ευρωπαϊκής ενοποίησης και των διευ-

ρύνσεων στη χωροταξική κατανομή των οικονομικών δραστηριοτήτων. Αλλά, τα περισσότερα άρθρα, μαζί με το σημείωμα του Αχ. Μητσού για την πολιτική συνοχής, χαλαρή μόνο σχέση έχουν με τον στόχο αυτό και θα μπορούσαν άνετα να περιληφθούν σε χωριστό τόμο για την εξέλιξη των πολιτικών της Ε.Ε. γενικά. Από αυτά ξεχωρίζει πάντως το κείμενο του Λουκά Τσούκαλη («Η ευρωπαϊκή ατζέντα: παγκοσμιοποίηση, συνοχή και νομιμοποίηση») που εισάγει στην ελληνική συζήτηση από πολιτικοοικονομική σκοπιά τα ευρύτερα προβλήματα νομιμοποίησης και συνοχής της Ε.Ε. Ο Τσούκαλης υποστηρίζει ότι «μια ισχυρή Ε.Ε. χρειάζεται ισχυρά κράτη», τα οποία θα είναι σε θέση να πραγματοποιήσουν ένα συγκεκριμένο έργο: την προσαρμογή των εθνικών οικονομικών και κοινωνικών μοντέλων στις νέες συνθήκες. Για την Ε.Ε., οι αναδιανεμητικοί μηχανισμοί που χαρακτηρίζουν υπαρκτές ομοσπονδίες συνιστούν ένα πολύ μακρινό ενδεχόμενο.

Επί του θέματος της χωροταξίας γράφει ο Γ. Πετράκος («Οι χωρικές επιπτώσεις της ολοκλήρωσης Ανατολής-Δύσης στην Ευρώπη»). Διερευνά τις επιπτώσεις των συστημικών αλλαγών στην Κεντρική και στην Ανατολική Ευρώπη και των μεταρρυθμίσεων στην Ε.Ε. στα ρήγματα Νότου-Βορρά και Ανατολής-Δύσης, στον χωρικό καταμερισμό του κόστους και των ωφελειών, στα περιφερειακά πρότυπα εμπορίου, κλπ. Καταλήγει στην υπόθεση-πρόβλεψη ότι η τρέχουσα διεργασία ολοκλήρωσης Βορρά-Νότου και Ανατολής-Δύσης «θα οδηγήσει σε έναν μόνιμο διαχωρισμό στις οικονομικές δομές και στα επίπεδα ανάπτυξης [...] Το κοινό ευρωπαϊκό μας μέλλον θα είναι πολλαπλά διαιρεμένο» (Γ. Πετράκος, 2000, σ. 208). Τέλος, ειδικότερα θέματα χωροταξικής ανάπτυξης εξετάζουν οι Λ. Λαμπριανίδης, Χ. Κοκκώσης («Τα ελληνικά νησιά στον νέο ευρωπαϊκό χώρο») και Δ. Οικονόμου («Ο διεθνής μητροπολιτικός ρόλος της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης και ο νέος ευρωπαϊκός χώρος»).

3. ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΣΤΗΝ Ε.Ε.

Οι εκάστοτε διαπραγματεύσεις για την αναθεώρηση των συνθηκών δίνουν το έναυσμα για σειρά ολόκληρη ακαδημαϊκών παρεμβάσεων:

- Π. Ήφαιστος, *Θεωρία διεθνούς και ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης*, 2η έκδοση, Ποιότητα, Αθήνα 2000.

- Π. Κ. Ιωακειμίδης, *Η Συνθήκη της Νίκαιας και το μέλλον της Ευρώπης*, Θεμέλιο, Αθήνα 2001.
- Π. Κ. Ιωακειμίδης, *Το μέλλον της Ευρώπης. Η προοπτική της ευρωπαϊκής ομοσπονδίας και η Ελλάδα*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2000.
- Σ. Ντάλης (επιμ.), *Από το Άμστερνταμ στη Νίκαια. Η Ευρώπη και η Ελλάδα στη νέα εποχή*, Κριτική, Αθήνα 2001.
- Γ. Παπαδημητρίου, *Η συνταγματοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αντ. Σάκουλας, Αθήνα 2001.
- Δ. Τσάτσος, *Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία. Για μια ένωση λαών με ισχυρές πατρίδες*, Καστανιώτης, Αθήνα 2001.
- Μ. Τσινσιζέλης, *Quo Vadis Europa?*, Σύγχρονες Ακαδημαϊκές και Επιστημονικές Εκδόσεις Σμυρνιωτάκης, Αθήνα 2001.
- Μ. Τσινσιζέλης - Δ. Χρυσόχου, «Οριοθετώντας τον ευρωπαϊκό πολιτειακό χώρο», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 18, 2001, σ. 5-32.

Το βιβλίο του Μ. Τσινσιζέλη (2001) ξεχωρίζει για το πρώτο μέρος, στο οποίο αποδελτιώνει τη βιβλιογραφία σε θέματα θεωριών της ενοποίησης (βλ. όμως και κριτική ανάλυσή τους στον Π. Ήφαιστο, 2000). Ο συγγραφέας έχει λάβει υπόψη του τις νεότερες θεωρητικές συνεισφορές του νέου ρεπουμπλικανισμού, του νέου ινστιτιουσιοναλισμού, κ.ά. Στο δεύτερο μέρος της μελέτης, που όμως θα έπρεπε να βρίσκεται σε στενότερη σχέση με το πρώτο, αναλύεται η διαπραγμάτευση της Συνθήκης της Νίκαιας. Η συλλογή πολιτικών δηλώσεων και ακαδημαϊκών σχολιασμών του Σ. Ντάλη (2001) δίνει ένα πανόραμα των ιδεών, οραμάτων και σχεδίων για το ευρωπαϊκό μέλλον. Συμπληρώνει, κατά κάποιον τρόπο, τον Π. Κ. Ιωακειμίδα (2000) που παρουσίασε και, επί τροχάδην, σχολίασε τα μεγάλα σχέδια που εκτοξεύθηκαν στο ευρωπαϊκό στερέωμα μεγαλόπνοων (και, συχνά, ασαφών και υποκριτικών) οραματισμών.

Την εγκυρότερη *περιγραφή* των διαπραγματεύσεων για την αναθεώρηση των Συνθηκών και του αποτελέσματός τους στη Συνθήκη της Νίκαιας δίνει ο Π. Κ. Ιωακειμίδης (2001). Το έργο αυτό θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αβίαστα ως υπηρειακό-πολιτικό κείμενο ανωτάτου επιπέδου για τις απόψεις των οργάνων της Ε.Ε., τη στάση των εθνικών κυβερνήσεων στα θέματα της ημερήσιας διάταξης, τους τελικούς συμβιβασμούς και, οπωσδήποτε, τις δικές μας «εθνικές προτιμήσεις». Φωτιζόμενο θεωρητικά έχει ενδιαφέρον πάντως, γιατί επιβεβαιώνει την άποψη ότι οι υπερεθνικοί θεσμοί

της Ε.Ε. παρεμβαίνουν μεν στη διαπραγμάτευση, αλλά δεν έχουν τον αποφασιστικό λόγο, ο οποίος ανήκει στις κυβερνήσεις – στα εθνικά κράτη με τις προτιμήσεις και τα συμφέροντά τους (Ιωακειμίδης, 2001, σ. 25-30). Ο συγγραφέας, αποτιμώντας τη διαπραγμάτευση, υποστηρίζει ότι τα αποτελέσματά της έμειναν πίσω από τις προσδοκίες που προκάλεσε για μεγαλύτερα άλματα προς την κατεύθυνση της ομοσπονδίας. Η αποτίμηση εξαντλείται στις θεσμικές απαιτήσεις για τη μετάβαση στην πολιτική ένωση, χωρίς αναφορές στις δυνάμεις που επηρεάζουν την εξέλιξη.

Ο Π. Κ. Ιωακειμίδης είναι υποστηρικτής της ομοσπονδιακής ιδέας. Η επιχειρηματολογία του όμως παραμένει πολιτική χωρίς εμφανή θεωρητική υποστήλωση (Ιωακειμίδης, 2000). Ο «ευρωπαϊκός ρομαντισμός» του (όρος που πρότεινε ο ίδιος) επίσης έχει επικριθεί από πολλούς. Ο Δ. Τσάτσος υποστηρίζει ότι η συνήθης ομοσπονδιακή άποψη δεν συμβιβάζεται με την «ιστορικότητα» του ενωσιακού χώρου, όπου λαοί και κράτη έχουν ισχυρή θέση και ότι η συζήτηση για ένα ευρωπαϊκό σύνταγμα εμπεριέχει στοιχεία «εννοιολογικής ασυναρτησίας» (Τσάτσος, 2001, σ. 18, 20 κ.ε.). Εξίσου αυστηρή είναι η κριτική που ασκεί γενικότερα στους φεντεραλιστές ο Π. Ήφαιστος σε επανεκδοθείσα κριτική διερεύνηση των θεωριών της ολοκλήρωσης (Ήφαιστος, 2000). Κατά την εκτίμησή του, οι φεντεραλιστικές προσεγγίσεις «αποφεύγουν να διατυπώσουν σαφείς θέσεις για τον ρόλο του ατόμου, την ιδεολογία του, την ταυτότητά του και άλλες ψυχολογικές παραμέτρους». Σε ορισμένες εκδοχές του φεντεραλισμού δεν είναι σαφές, προσθέτει, αν επιδιώκεται η κατασκευή ενός νέου έθνους, του ευρωπαϊκού, ή απλά η δημιουργία ενός κοσμοπολίτικου περιβάλλοντος με πολίτες στερημένους «των παραδοσιακών οντολογικών ιδιοτήτων των εθνών-κράτων» (Ήφαιστος, 2000, σ. 216, 217, κ.α.). Προσθέτουμε, ότι η ομοσπονδιακή ιδέα, ακόμη και στις πρόσφατες εκδοχές της, παραμένει «εκτός θέματος» με την έννοια ότι δεν ανταποκρίνεται στις πραγματικές τάσεις της ευρωπαϊκής ενοποίησης και στις πραγματικές επιλογές που εξετάζουν οι κυβερνήσεις. Αντίθετα, τείνει να συσκοτίσει τα πράγματα, φερ' ειπείν υπονοώντας μια δημοκρατική μετεξέλιξη της Ε.Ε. την ώρα ακριβώς που ανανεώνεται ο ηγεμονισμός των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων και «αποπολιτικοποιείται» το χρήμα και η ρύθμιση των αγορών.

Πάντως, η συζήτηση περί ομοσπονδίας παραπέμπει ευθέως στο ζήτημα της μελλοντικής θέσης του εθνικού κράτους στην ευρωπαϊ-

κή κατασκευή. Από τις σχετικές συνεισφορές σημειώνω την παλαιότερη παρέμβαση του Α. Μακρυδημήτρη με τίτλο «Κράτος και κοινωνία: η ευρωπαϊκή πρόκληση» (Μακρυδημήτρης, 1999). Η ενδιαφέρουσα θέση του είναι ότι οι οικονομικές, τεχνολογικές και επικοινωνιακές εξελίξεις ομογενοποιούν σε πλανητική κλίμακα, ενώ η πολιτική και ο πολιτισμός αναπαράγουν την πολυμορφία τους σε τοπική κλίμακα. Συναφώς, η νομιμοφροσύνη των πολιτών απευθύνεται πρώτιστα στο εθνικό κράτος. Έτσι, η Ευρώπη στέκει μετέωρη ανάμεσα στην πολιτική που παραμένει εθνική υπόθεση και στην οικονομία που έχει πάψει να είναι εθνική υπόθεση (σ. 509-511).

Η Συνθήκη της Νίκαιας (2000) είναι συνέχεια της Συνθήκης του Άμστερνταμ (1997). Και οι δύο έφεραν τροποποιήσεις της βασικής Συνθήκης για την Ε.Ε. και πρέπει να ειδωθούν ως σύνολο, αφού άλλωστε στην πρώτη διευθετήθηκαν και οι εκκρεμότητες της δεύτερης (left-overs). Έτσι οι δημοσιεύσεις για τη Νίκαια πρέπει να συμπληρωθούν με προγενέστερες δημοσιεύσεις για το Άμστερνταμ (π.χ. Π. Καζάκος, 1996· Π. Κ. Ιωακειμίδης, 1998· Δ. Τσάτσος, 1997· Ε. Μαριάς - Κ. Πολυχρονάκη, 1999, κ.ά.), τις οποίες εδώ απλά παραθέτουμε και έχουμε περιλάβει στον βιβλιογραφικό κατάλογο. Από τις πιο πρόσφατες δημοσιεύσεις, τη διαπραγμάτευση του Άμστερνταμ έχει ως αντικείμενο και το κείμενο των Μ. Τσιντσιζέλι και Δ. Χρυσόχου (2001) που εντάσσεται στην παράδοση «κανονιστικής θεωρίας». Η τελευταία μάλλον αναζητά το επιθυμητό, παρά ικανοποιεί τις απαιτήσεις της εμπειρικής-αναλυτικής προσέγγισης. Δεν «εξηγεί» τι συνέβη, γιατί και με ποιές επιπτώσεις, αλλά εκθέτει τι θα έπρεπε να γίνει με αφετηρία ορισμένες – πάντως όχι σαφώς καθορισμένες – αρχές. Ανάλογης εμβέλειας είναι το συμπέρασμα ότι οι πρόσφατες μεταρρυθμίσεις δεν ανοίγουν τον δρόμο για μια διεθνή δημοκρατία (σ. 31).

4. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΕΝΩΣΗ

Η ΟΝΕ που προήλθε από τις διαπραγματεύσεις του Maastricht αποτέλεσε αναμφίβολα ένα άλμα στην ευρωπαϊκή ενοποίηση. Μια σφαιρική εικόνα της συζήτησης γύρω από το ερώτημα, ποιες μπορεί να είναι οι επιπτώσεις της ΟΝΕ για την πολιτική ενοποίηση, δίνει ο Π. Τσακαλογιάννης (2001). Ο Γ. Παπαδημητρίου υποστηρίζει

ότι έκτοτε η Ε.Ε. απέκτησε στοιχεία πολιτειακής οργάνωσης δίπλα στα προϋπάρχοντα στοιχεία υπερεθνικότητας και παραδοσιακής διεθνούς οργάνωσης (Γ. Παπαδημητρίου, 2001, σ. 10-11). Διατυπώνει έτσι, στη γλώσσα του συνταγματολόγου, την ευρύτερα υποστηριζόμενη άποψη ότι η ΟΝΕ θα οδηγήσει σε Πολιτική Ένωση (Π.Ε.). Πράγματι, από ιστορική άποψη, η ΟΝΕ θα ήταν μοναδική περίπτωση καθιέρωσης ενός νομίσματος και μιας Κεντρικής Τράπεζας χωρίς ένα κράτος για να τη στηρίξει. Ο Γ. Παπαδημητρίου βλέπει να αναπτύσσεται ένα «νέο ιστορικό πρότυπο πολιτικής οργάνωσης» ή «μια νέα σύνθετη πολιτική οντότητα άγνωστη ως τώρα στην ιστορία των πολιτικών συστημάτων που δομείται με ετερογενή υλικά» (σ. 10-11).

Η συζήτηση έχει ωστόσο δείξει ότι πολλές αντιλήψεις για τις πολιτικές επιπτώσεις της ΟΝΕ βαρύνονται από σημαντικές ασάφειες, ενώ κάθε φορά που γίνεται απόπειρα να ξεειδικευθούν οι επιπτώσεις σε έναν τομέα (π.χ. στον κρίσιμο δημοσιονομικό τομέα) προσκρούουν σε ανυπέρβλητες αντιστάσεις και θεωρητικές αμφισβητήσεις. Ο Γ. Παπαδημητρίου, ίσως για τον λόγο αυτό, αποφεύγει τον όρο ομοσπονδία – και σωστά. Επιπλέον διευκρινίζει, ότι δεν εννοεί ότι η Ε.Ε. μετατρέπεται σε κράτος, αλλά ότι οργανώνεται ολοένα και περισσότερο με βάση πολιτειακές αρχές *σαν να ήταν κράτος*. Η ρεαλιστικότερη ανάλυση των πολιτικών εξελίξεων μετά την ΟΝΕ υποδεικνύει ότι «η ευρωπαϊκή νομισματική ένωση θα λειτουργήσει μέσα σε ένα πολύ αποκεντρωμένο πολιτικό σύστημα και σε μια πολύ αποκεντρωμένη δημοσιονομική πολιτική» (Τσούκαλης, 2000, σ. 61).

Η ΟΝΕ είναι προνομιακό πεδίο καθαρά οικονομικών αλλά και πολιτικο-οικονομικών αναλύσεων. Μια συρρικνωμένη εικόνα των πρώτων, που παρακάμπτει ουσιώδη ζητήματα και δεν δικαιολογείται από τον εισαγωγικό χαρακτήρα του έργου, περιλαμβάνεται στον συλλογικό τόμο της ΕΠΕΕΣ (Στεφάνου, κ.ά. [επιμ.], 2001, τόμ. Β', κείμενα των Ν. Γιαννακόπουλου, Γ. Δημόπουλου, Κ. Καρφάνη, Π. Ι. Κανελλόπουλου, Στ. Σαραντίδη, και άλλων). Η παραπομπή σε ίδιου χαρακτήρα έργα αλλού αρκεί για να αναδείξει το έλλειμμα βαθύτερου οικονομικού προβληματισμού (βλ. P. De Grauwe, 2001).

Στην κατηγορία των αναλύσεων της τρόπον τινά παραδοσιακής πολιτικής οικονομίας ανήκει και η εξής:

- Θ. Μαριόλης - Γ. Σταμάτης, *Η εντός ΟΝΕ εποχή*, εκδόσεις Στάχυ, Αθήνα 2000.

Ο Γ. Σταμάτης είναι ίσως ο σημαντικότερος μαρξιστής θεωρητικός στη σημερινή Ελλάδα. Το κείμενο που συνέγραψε με τον Θ. Μαριόλη, δίνει συνέχεια σε προηγούμενες αναλύσεις του και συνιστά μια συνολική κριτική της, όπως υποστηρίζει, νεοφιλελεύθερης πολιτικής που συνδέεται με την ONE αλλά και των κεινσιανών αντιρρήσεων που τις θεωρεί «εκτός θέματος» λόγω αλλαγής των γενικότερων συνθηκών άσκησης πολιτικής. Κατά την εκτίμηση των συγγραφέων, η νεοφιλελεύθερη πολιτική «στοχεύει μονοσήμαντα στη σταθερή συμπίεση του συνολικού κόστους της διαδικασίας αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης και, διαμέσου της συμπίεσης αυτής, στην εκ νέου διαμόρφωση των προαπαιτούμενων για την απρόσκοπτη αναπαραγωγή του συστήματος» (σ. 120). Η φαινομενικά αθώα διατύπωση «απρόσκοπτη αναπαραγωγή» έχει κρίσιμες πολιτικές προεκτάσεις – τον αφοπλισμό του εθνικού κράτους και των ρυθμίσεων που προστατεύουν την εργασία. Αυτή είναι η άλλη όψη της αναβάθμισης των αγορών. Οι συγγραφείς συμπίπτουν ως προς τούτο με άλλες αναλύσεις (Κ. Τσουκαλάς, 2000, κ.ά.). Κατά ενδιαφέροντα τρόπο στο ίδιο συμπέρασμα (με διαφορετικό πρόσημο) μπορεί να καταλήξει κανείς υιοθετώντας τη θεωρία των αρίστων νομισματικών περιοχών: υπό τις συνθήκες της υπαρκτής ONE (κοινό νόμισμα, δημοσιονομική πειθαρχία, ανυπαρξία αυτόματων αντισταθμιστικών μηχανισμών και περιορισμένη κινητικότητα της εργασίας) το βάρος των τυχόν αναγκαίων προσαρμογών πέφτει στις αγορές εργασίας! Έτσι η μαρξιστική κριτική αποδεικνύεται εντελώς ορθόδοξη και ας έχει άλλο πρόσημο.

Η ανάλυση του Γ. Σταμάτη αντιπροσωπεύει την εκ διαμέτρου αντίθετη θέση σε σχέση με το κύριο ρεύμα των θεσμικών αναλύσεων στην Ελλάδα (και αλλού), από το οποίο δεν λείπουν στοιχεία βολονταρισμού και το οποίο, συνήθως, παραβλέπει τις υλικές δυνάμεις που κινούν την ιστορία. Οι περαιτέρω λογικές προεκτάσεις της ανάλυσής του, μάλιστα, θα έπρεπε να κάνουν επιφυλακτικούς όσους υποστηρίζουν προωθημένα ενοποιητικά σχέδια, με την έννοια ότι αυτά μπορεί τελικά να υπηρετούν τελείως διαφορετικούς σκοπούς (ας πούμε, την ολοκλήρωση των αγορών) από εκείνους που αναμένουν οι υποστηρικτές τους (κοινωνική Ευρώπη). Πιθανόν, ο διάλογος ανάμεσα στις δύο σχολές σκέψης (πειθαρχημένος, όμως, γύρω από το κεντρικό ερώτημα της αλληλεπίδρασης θεσμικών και οικονομικών εξελίξεων) θα μπορούσε να ανανεώσει την ακαδημαϊκή συζήτηση.

5. ΕΝΟΠΙΩΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

Η εξέλιξη του κοινωνικού κράτους εν ευρεία εννοία στην Ευρώπη συναρτάται φυσικά με τις διαδικασίες οικονομικής ολοκλήρωσης (ΟΝΕ, εσωτερική αγορά). Η συσσώρευση προβλημάτων λειτουργίας, νομιμοποίησης, χρηματοδότησης, αποτελεσματικότητας και συνάρθρωσης της κοινωνικής με την οικονομική πολιτική έχουν καταστήσει επίκαιρα τα ζητήματα της μεταρρύθμισης του κράτους πρόνοιας, του καταμερισμού της εργασίας ανάμεσα σε ευρωπαϊκούς θεσμούς και εθνικές κυβερνήσεις και των συγκριτικών πλεονεκτημάτων των διαφόρων μοντέλων.

Γενικά, το εμφανέστερο χαρακτηριστικό του κλίματος είναι η διένεξη για την «ανάσχεση», «συγκράτηση» ή «αναδόμηση» του κοινωνικού κράτους, όχι για την επέκτασή του, που ήταν θέμα προηγούμενων ιστορικών σταδίων. Πιέσεις πάντως για αλλαγές πηγάζουν από την προϊούσα ενοποίηση των ευρωπαϊκών αγορών και τη δημοσιονομική ορθοδοξία («όχι ελλείμματα και χρέη»), τη δημογραφική εξέλιξη, τις μεταναστεύσεις και τις νέες μορφές περιθωριοποίησης. Οι εργασίες που δημοσιεύονται είτε αναζητούν ριζικά νέες πολιτικές (Πλ. Τήνιος, 2001· Π. Καζάκος, στο Υφαντής - Τσιμισιζέλης, 2000, κ.ά.), είτε τείνουν να διασώσουν το status quo, χωρίς πάντως να αποκλείουν κάποιες «μη παραμετρίσιμες αλλαγές» (Γ. Κουζής, 2001, κ.ά.). Η δεύτερη τάση, ένα είδος «αριστερού συντηρητισμού» κατά Α. Giddens, αντανακλά εξ αντικειμένου τις στάσεις εκείνων των καλύτερα οργανωμένων συμφερόντων που ευνοούνται από την τωρινή κατάσταση και αντιτάσσονται σε εκλογικεύσεις και αναδιαρθρώσεις. Συχνά, επίσης, παρακάμπτει τα έντονα παθολογικά φαινόμενα που συνόδευσαν την επέκταση του κράτους (βλ. σχετικά, ανάμεσα σε πολλά άλλα, Δ. Σωτηρόπουλος, 2001).

Μια εικόνα των δυνατοτήτων της συγκριτικής ανάλυσης δίνει ο συλλογικός τόμος που επιμελήθηκε νεώτερα ο Μ. Μασσαγγάνης (1999). Περιλαμβάνει συνεισφορές των Πλ. Τήνιου, Αντιγόνης Λυμπεράκη Δ. Σωτηρόπουλου, Σ. Ρομπόλη, Μ. Ferrera, S. Garcia, κ.ά. Τέλος, η έρευνα της Ισμήνης Γκιζέλη δίνει έμφαση στις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που καθορίζουν την απαίτηση για κοινωνικά προγράμματα. Η συγγραφέας υποστηρίζει ότι η κοινωνική προστασία παραμένει ένας από τους στυλοβάτες της αποτελεσματικής διακυβέρνησης ακόμη και υπό συνθήκες προϊούσας ενοποίησης (Γκιζέλη, 2001).

Η ένταση της συζήτησης δεν πρέπει να παρακάμψει το ερώτημα, αν οι πολιτικοί θεσμοί (ας πούμε, το εκλογικό σύστημα) ευνοούν ή όχι τη μεταρρύθμιση και, στην τελευταία περίπτωση, αν η ενεργότερη εμπλοκή της Ε.Ε. θα έδινε μια διέξοδο, αφού θα μετέθετε τη λήψη αποφάσεων σε ένα επίπεδο πιο απρόσιτο για τα οργανωμένα τοπικά συμφέροντα. Συναφώς, δεν πρέπει να παρακαμφθεί και το ερώτημα αν η συνταγματική μεταρρύθμιση που μόλις ολοκληρώθηκε στην Ελλάδα επέφερε αλλαγές που θα επηρεάσουν την παραγωγή πολιτικής διευκολύνοντας την προσαρμογή στα νέα δεδομένα του ευρωπαϊκού και διεθνούς περιβάλλοντος. Τέλος, την αυξανόμενη εμπλοκή της Κοινότητας σε ζητήματα κοινωνικής πολιτικής εξετάζουν οι Ι. Κουκιάδης (2001), η Ηρώ Νικολακοπούλου-Στεφάνου (2002), η Γιώτα Κραβαρίτου (2002) και άλλοι. Ο Ι. Κουκιάδης θεωρεί ότι η Ε.Ε. οφείλει να γίνει ένας μηχανισμός άμυνας εναντίον του διαρκώς ανανεούμενου φιλελευθερισμού, που κατά την εκτίμησή του συνιστά το κύριο ιδεολογικοοικονομικό όχημα της παγκοσμιοποίησης. Αναγνωρίζει, ωστόσο, ότι επιβάλλεται η αναμόρφωση του ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου ή, όπως γράφει, ενός «νέου κοινωνικού κεκτημένου». Η ανάλυση είναι πολιτικο-ιδεολογική και, συνεπώς, δεν απαντά σε κρίσιμα ερωτήματα (για ποιον ακριβώς λόγο πρέπει να εμπλακεί η Κοινότητα; ποιοι συγκεκριμένοι παράγοντες προσδιορίζουν την κλίμακα και το περιεχόμενο της παρέμβασής της; γιατί η τελευταία διαφέρει από τομέα σε τομέα κοινωνικής πολιτικής) και παρακάμπτει τα σκληρά διλήμματα που αντιμετωπίζουν οι κοινωνίες μας.

6. ΛΟΙΠΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΤΗΣ Ε.Ε.

Σειρά ολόκληρη μελετών εξετάζει επιμέρους θέματα της ευρωπαϊκής ενοποίησης – τη διεύρυνση (Ν. Μαριάς, 2001), τις τομεακές πολιτικές (Εμμανουέλα Δούση, 2001, και Γ. Ανδρέου (2002) στη νέα σειρά κειμένων εργασίας με θέμα «Ευρωπαϊκή ενοποίηση και εθνικές πολιτικές»· Γ. Παγουλάτος, 2000· Α. Μακρυδημήτρης, 1999), την ΚΕΠΠΑ (ξεχωρίζει ο Π. Ηφαιστος, 2001, αλλά βλ. και Στ. Σταυρίδης, 2000), την πολιτική της Ε.Ε. στη νοτιοανατολική Ευρώπη (Αναστασία Λέκκα, 2000), κ.ά. Κοινοτικές πολιτικές εξετάζονται και στους προαναφερθέντες συλλογικούς τόμους (Ανδρικόπουλου - Κανκαλάς [επιμ.], 2000· Κ. Στεφάνου, κ.ά. [επιμ.], 2001·

Μοσχονάς, 2000). Οι αναλύσεις των νέων κυρίως επιστημόνων αποτελούν εν πολλοίς και διαύλους εισόδου της θεωρίας στην ελληνική ακαδημαϊκή συζήτηση για διάφορες πτυχές της ευρωπαϊκής ενοποίησης, αλλά το απέραντο φάσμα ειδικών θεμάτων που θέτουν δεν επιτρέπει διεξοδικότερη παρουσίαση στην τωρινή επισκόπηση.

Από τις μελέτες αυτές πάντως, πολλές έχουν ως αντικείμενο την ίδια την ευρωπαϊκή ενοποίηση και τις πολιτικές της, ενώ άλλες εξετάζουν τις διαδικασίες «εξευρωπαϊσμού» των εθνικών πολιτικών. Ένα ειδικό κεφάλαιο συγκροτεί η μελέτη των επιπτώσεων που έχει το νέο ευρωπαϊκό πλαίσιο (κοινοί κανόνες, διαδικασίες αποφάσεων, κλπ.) στα πολιτικο-διοικητικά συστήματα (Σπανού, 2001). Η επισήμανση της Καλλιόπης Σπανού ότι πρέπει να ξεχωρίσουμε το τυπικό από το άτυπο επίπεδο, όπου στο δεύτερο επενεργούν στάσεις, αντιλήψεις και ριζωμένες συμπεριφορές που καθορίζουν τελικά την πραγματικότητα του εξευρωπαϊσμού, παραπέμπει ευθέως στον ρόλο πολιτισμικών παραγόντων (βλ. πιο κάτω).

6. ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΟΜΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

- Η. Κατσούλης (επιμ.), *Μοντέλα σοσιαλδημοκρατίας. Τρίτος δρόμος, νέο κέντρο, κοινωνία των πολιτών*, Σιδέρης, Αθήνα 2002.
- Μ. Σπουρδαλάκης (επιμ.), *Ευρωπαϊκό Σοσιαλιστικό Κόμμα. Προκλήσεις και προοπτικές*, Αθήνα, Ινστιτούτο Στρατηγικών και Αναπτυξιακών Μελετών Ανδρέας Παπανδρέου, Αθήνα 2001.
- Θ. Διαμαντόπουλος, *Εκλογικά συστήματα. Θεωρία και πρακτικές εφαρμογές*, Πατάκης, Αθήνα 2001.

Στον τόμο *Μοντέλα σοσιαλδημοκρατίας* ο Η. Κατσούλης συγκέντρωσε εισηγήσεις συνεδρίου για το μεγάλο κίνημα της σοσιαλδημοκρατίας, συνεδρίου που είχε πραγματοποιηθεί σε περίοδο ευφορίας λόγω των εκλογικών επιτυχιών (1998). Προτάσσει μια εκτενέστατη εισαγωγή που μας υπενθυμίζει το ιστορικό και θεωρητικό βάθος του «σοσιαλδημοκρατικού ζητήματος». Τα κείμενα δίνουν από διαφορετικές οπτικές μια εξόχως διαφοροποιημένη εικόνα των ευρωπαϊκών σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων. Άλλωστε, από πολλές πλευρές, η σοσιαλδημοκρατία είναι ευρωπαϊκή επινόηση!

Οι αναλύσεις των ιδεολογικών-προγραμματικών εξελίξεων και των πολιτικών επιλογών έχουν άμεση ή έμμεση σχέση με τις διαδικασίες ευρωπαϊκής ενοποίησης. Διότι, εντέλει, με αυτές συνυφαί-

νεται στενά η αναζήτηση της καλύτερης πολιτικής ή μοντέλου καπιταλισμού. Οι συνεισφορές εξετάζουν τις μετατοπίσεις του σοσιαλδημοκρατικού παραδείγματος οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής (Α. Χατζής, Σ. Σεφεριάδης, Π. Καζάκος), τις διαφορετικές εθνικές εμπειρίες (Μ. Ματσαγγάνης, G. Auernheimer, Γ. Παγουλάτος, Κ. Λάβδας), τις οργανωτικές δομές (Βασιλική Γεωργιάδου), τις μεταβολές της κοινωνικής βάσης, κ.ά. Το επισυναπτόμενο κείμενο του Tony Blair δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί μνημείο αμφισβησίας από όσους είχαν γαλουχηθεί στις σαφέστερες ιδεολογικές κατευθυντήριες ιδέες του παρελθόντος. Η αναπτυσσόμενη πολιτική ρητορική δεν συγκαλύπτει το γεγονός ότι, στις σοσιαλδημοκρατικές επιλογές των τελευταίων ετών, βάρανταν περισσότερο «οι αποτυχίες του κράτους» παρά οι «αποτυχίες της αγοράς» (Α. Χατζής, «Αριστερά και οικονομική επιστήμη», στον ίδιο τόμο) και ότι αυτό έρχεται σε αντίθεση με τον πατροπαράδοτο σοσιαλδημοκρατικό κρατισμό, που όμως είχε τη δική του νομιμοποίηση σε προηγούμενες ιστορικές περιόδους.

Η εργασία που επιμελήθηκε ο Μ. Σπουρδαλάκης μπορεί να καταταγεί στα κείμενα πολιτικής που καταλήγουν σε σχετικές προτάσεις με παραλήπτη τούς ενδιαφερόμενους φορείς. Παρά τον πρακτικό προσανατολισμό της, η εργασία εξετάζει ευρύτερα το βάρος και τον ρόλο των ευρωπαϊκών πολιτικών κομμάτων στη διαδικασία ενοποίησης και τις σχέσεις με τα μέλη τους (τα εθνικά κόμματα) που τα συγκροτούν. Οι συγγραφείς επισημαίνουν ότι οι υπερεθνικές πολιτικές συσσωματώσεις αντιμετωπίζουν εμπόδια στην εμπέδωση του ρόλου τους εμπόδια τα οποία προκύπτουν, πρώτον, από τη φύση της υπερεθνικότητας και, δεύτερον, από τη διάβρωση του κλασικού ρόλου τους ακόμη και στους εθνικούς χώρους όπου αναπτύχθηκαν και λειτουργούν. Το τελευταίο συμβαίνει γιατί, απλά, στη σημερινή συγκυρία είναι μέρος της εξουσίας, πράγμα που μειώνει την ικανότητά τους να διαμεσολαβούν ανάμεσα σε εξουσία και πολίτες.

Η εξήγηση αυτή δεν ικανοποιεί. Η συμμετοχή στην εξουσία δεν καταργεί τη λειτουργία της διαμεσολάβησης αλλά συνεπάγεται, στις σημερινές συνθήκες, ένα ριζικό επαναπροσδιορισμό της. Άλλωστε, συχνά, τα κυβερνώντα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα εκφράζουν συμφέροντα που συνδέονται με τον παραδοσιακό ρόλο του κράτους, αντανακλώντας έτσι ένα είδος «αριστερού συντηρητισμού» (Α. Giddens). Η εξήγηση του Μ. Σπουρδαλάκη προκύπτει

από την εκ των προτέρων παραδοχή ότι τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα δεν κάνουν για την εξουσία ή ότι θα πρέπει να επιστρέψουν στις επαναστατικές φιλοδοξίες!

Η επιμελημένη μελέτη του Θ. Διαμαντόπουλου έχει ευρύτερες θεωρητικές αξιώσεις και εντάσσεται στην κατηγορία των μελετών συγκριτικής ανάλυσης. Περιέχει ένα αξιοσημείωτο πλούτο στοιχείων και για την ευρωπαϊκή πολιτική σκηνή. Αν και διερευνά κυρίως τα εκλογικά συστήματα, οδηγεί τη σκέψη σε κρίσιμα ερωτήματα που έχουν τεθεί από τη σκοπιά της νέας πολιτικής οικονομίας για την «πολυεπίπεδη διακυβέρνηση στην Ευρώπη»: τι ευκαιρίες δίνουν τα εκλογικά συστήματα στα ισχυρά οργανωμένα συμφέροντα για να προασπίσουν σε τοπικό-εθνικό επίπεδο το status quo; Πότε ευνοούν την επίτευξη ευρύτερων συναινέσεων; Πώς θα συμβιβασθεί ο στόχος της πολιτικής αποτελεσματικότητας (π.χ. για την πραγματοποίηση διαρθρωτικών αλλαγών) με αυτόν της αντιπροσωπευτικότητας; Μπορούν να συμβιβασθούν οι δύο συζητήσεις για το εκλογικό σύστημα και για την επέκταση των υπερεθνικών δεσμεύσεων και θεσμών που περιορίζουν τη διακριτική ευχέρεια των τοπικών-εθνικών κυβερνήσεων;

7. ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΠΤΥΧΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΟΠΙΟΗΣΗΣ

- Ι. Κ. Χασιώτης, *Αποζητώντας την ενότητα στην πολυμορφία. Οι απαρχές της ευρωπαϊκής ενότητας από το τέλος του Μεσαίωνα ως τη γαλλική επανάσταση*. Παράτηρητής, Θεσσαλονίκη 2000.
- Δ. Κιούγκιας, *Ευρωπαϊκά συστήματα πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης. Οι πολιτικές των κραμμάτων*, Παπαζήσης, Αθήνα 2001.
- Γ. Κόκκινος, *Αναζητώντας την Ευρώπη. Οι αντινομίες της ευρωπαϊκής πολιτικής κουλτούρας και η ιδέα της ευρωπαϊκής εννοποίησης*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2000.

Το έργο του Ι. Χασιώτη, που πράγματι ξεχωρίζει για τη σαφήνεια και ακρίβεια των διατυπώσεων, τις διαπολιτιστικές ευαισθησίες και τη διεισδυτική ανάλυση, εξετάζει πολιτικές πρωτοβουλίες, ιδεολογήματα και αντιλήψεις που στοιχειοθετούν τις απαρχές της ευρωπαϊκής εννοποίησης. Καλύπτει ένα μεγάλο κενό στην ελληνική

βιβλιογραφία, αν λάβουμε υπόψη ότι οι σχετικές μελέτες σπανίζουν, αν και δεν λείπουν ακόμη και πρόσφατες κλασικές ιστορίες της ευρωπαϊκής διπλωματίας και ιστορίας (π.χ. Π. Τσακαλογιάννης, 2000· Ε. Χατζηβασιλείου, 2001).

Η μελέτη του Ι. Χασιώτη υπενθυμίζει πόσο επιτακτικό είναι να ασχοληθούμε με την προέλευση μερικών από τα κρισιμότερα προβλήματα που συνοδεύουν και τη σημερινή ευρωπαϊκή οργάνωση: το μεταβαλλόμενο σημασιολογικό περιεχόμενο της «Ευρώπης», τα γεωγραφικά της όρια και, ειδικότερα, τη συμμετοχή της Ρωσίας και της Τουρκίας (η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε φθάσει ως τα πρόθυρα της Βιέννης), τις απόπειρες ενοποίησης υπό την κηδεμονία μιας μεγάλης δύναμης, κλπ. Όσον αφορά τα όρια της Ευρώπης, ο συγγραφέας υποδεικνύει μέσα στο ιστορικό πλαίσιο που περιγράφει ότι η σχετική συζήτηση δεν αφορά απλά τη γεωγραφία, αλλά τα κατά καιρούς αποδεκτά ιστορικοπολιτικά τεκμήρια της ευρωπαϊκότητας. Επίσης, στο έργο του ο Ι. Χασιώτης υπενθυμίζει ότι τη μετάβαση από το μεσαιωνικό σύστημα στους νεότερους χρόνους χαρακτηρίζει η ανακύκλωση της «αυτοκρατορικής ιδέας» (η έννοια του *imperium* επανήλθε παραδόξως στην πρόσφατη ακαδημαϊκή συζήτηση για την Ευρώπη) και ότι χρειάστηκαν δύο παγκόσμιοι πόλεμοι για να καταλήξει η Ευρώπη σε ρεαλιστικότερα σχέδια ενοποίησης. Αλλά και στα τελευταία, το ζητούμενο παραμένει πώς θα συμβιβασθεί η όποια ενότητα με την επιθυμία διατήρησης της ανεξαρτησίας των συστατικών μερών και διάσωσης των εθνικών ταυτοτήτων (Χασιώτης, 2000, σ. 27).

Η επόμενη μελέτη (Κόκκινος, 2000) προσεγγίζει το ζήτημα της ευρωπαϊκής ενοποίησης μέσα από το πρίσμα δύο αντιθετικών ιδεολογικών και διανοητικών παραδόσεων, του ορθολογισμού, στον οποίο στεγάζονται ο διαφωτισμός και ο πολιτικός φιλελευθερισμός μαζί με το ιδανικό της χειραφέτησης, και της αντίρροπης δύναμης του ανορθολογισμού. Θεωρεί ότι και οι δύο συνιστούν οργανικά στοιχεία της ευρωπαϊκής ταυτότητας που βρίσκονται σε συνεχή ένταση, πράγμα που οδηγεί εντέλει σε συνεχή μεταλλαγή («ανακατασκευή») της ευρωπαϊκής ταυτότητας. Το μεταπολεμικό εγχείρημα ολοκλήρωσης επηρεάζουν όμως πρόσθετα στοιχεία – το βάρος που έχει η ιστορική κληρονομιά σχημάτων πολιτικής συνεργασίας (χριστιανική μοναρχία, Ιερά Εξέταση, κ.ά.) και, φυσικά, η τραυματική εμπειρία των παγκοσμίων πολέμων.

Στην ίδια οπτική, ο Δ. Κιούκias (2001) θεωρεί ότι οι ευρωπαϊ-

κές κοινωνίες κατατείνουν προς ένα μοντέλο-κράμα από τα διαφορετικά στοιχεία του ορθολογισμού, του καταναλωτισμού με κοινωνικό κράτος, και προνοεωτερικών καταλοίπων που έχουν μεταμορφωθεί σε εθνικισμό, επιθετικότητα, κλπ.

Οι τρεις εργασίες μπορούν να ειπωθούν και ως πρόταση προς τη δημόσια και ακαδημαϊκή συζήτηση να υπερβεί τα όρια τόσο των θεσμικών προσεγγίσεων, που παραβλέπουν τις υπόγειες δυνάμεις της ιστορίας, όσο και των οικονομιστικών οπτικών, που εξαπλώνονται στο δέος έναντι μιας παγκοσμιοποιημένης «αοράτου χειρός» (Κιούκλιας, 2001, σ. 11).

8. ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΕΞΕΥΡΩΠΑΪΣΜΟΥ: ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ, ΟΡΓΑΝΩΜΕΝΑ ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΑ ΚΑΙ ΑΒΕΒΑΙΟΤΗΤΑ

Αν και το θέμα αυτό δεν ανήκει πλήρως στο πλαίσιο της βιβλιογραφικής επισκόπησης μας, όμως το γενικότερα ανανεούμενο ακαδημαϊκό ενδιαφέρον για τις διαδικασίες προσαρμογής μιας μικρής χώρας σε εξελίξεις του διεθνούς και ευρωπαϊκού περιβάλλοντος, τις οποίες μόνον οριακά επηρεάζει, επιβάλλουν τη σύντομη αναφορά σε συνεισφορές που διευρύνουν τους συχνά περιορισμένους ορίζοντες της θεσμικής ανάλυσης.

Εδώ θα σταθούμε σε δύο ακόμη βιβλία που μπορεί να μη θέτουν ευθέως το ζήτημα του εξευρωπαϊσμού, όμως είναι απαραίτητα για τη μελέτη του φαινομένου και μας υπενθυμίζουν τη σημασία των υπόγειων δυνάμεων που διερευνώνται από διαφορετικές επιστημονικές οπτικές. Ενωώ την κατ' ουσίαν οικονομική ανάλυση του πολιτικού και την προσέγγιση της πολιτικής κουλτούρας. Εξευρωπαϊσμός, για να το διατυπώσουμε διαφορετικά, δεν σημαίνει απλά ισοσκελισμένο προϋπολογισμό συν ανεξάρτητη κεντρική τράπεζα, αλλά θέτει και ζητήματα αξιών, συμπεριφορών και εμπεδωμένων πολιτικών πρακτικών.

- Ν. Διαμαντούρος *Πολιτισμικός δνΐσμός και πολιτική αλλαγή στην Ελλάδα της μεταπολίτευσης*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2000.
- Τρ. Κολλίντζας *Η αδράνεια του Status Quo*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2000.

Η μελέτη του Ν. Διαμαντούρου προτείνει ως κεντρική υπόθεση εργασίας το δίπολο «μεταρρυθμιστική»-«παρωχημένη» πολιτισμική παράδοση ή κουλτούρα που στην ακαδημαϊκή και δημόσια συ-

ζήτηση εμφανίσθηκε με πολλές παραλλαγές (Ανατολή-Δύση, κλπ.). Πρόκειται για δύο ιδεοτύπους, για μια τυπική εφαρμογή ενός μεθοδολογικού εργαλείου του Max Weber. Καθεμιά από τις δύο αυτές παραδόσεις εμπεριέχει το δικό της όραμα για τις δυνατότητες εκσυγχρονισμού της ελληνικής κοινωνίας. Ο Ν. Διαμαντούρος υποστηρίζει ότι φορείς της μεταρρυθμιστικής παράδοσης αποτελούν τα ανταγωνιστικά κοινωνικά στρώματα, ενώ τα μη ανταγωνιστικά ταυτίζονται με την «παρωχημένη» πολιτισμική παράδοση. Και εκτιμά ότι η παρούσα ιστορική στιγμή αποτελεί δυνητικά σημείο υπέρβασης του δυϊσμού αυτού.

Όπως κάθε ερμηνευτικό σχήμα, έτσι και αυτό είναι αναμφίβολα χρήσιμο στο ξεκίνημα μιας βαθύτερης ανάλυσης των ελληνικών δυσχερειών μπροστά στο φαινόμενο της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Παραπέμπει στη σημασία πολιτιστικών παραγόντων για τη διαμόρφωση της πολιτικής σύγκλισης ή οποιασδήποτε άλλης πολιτικής, δηλαδή στη σημασία των «εσωτερικών» δυνάμεων. Οι τελευταίες έρχονται ενμέρει (κατά τον βαθμό που είναι «παρωχημένες») σε αντίθεση με τις επιταγές του διεθνούς συστήματος. Πρόκειται για ένα ερμηνευτικό σχήμα που σε διευρυμένη μορφή χρησιμοποιήθηκε και αλλού (Π. Καζάκος, 2001).

Η ανάλυση με βάση το σχήμα αυτό στην αφετηρία μπορεί, λιγότερο αισιόδοξα, να κινηθεί και σε διαφορετική κατεύθυνση από εκείνη που επιλέγει ο Ν. Διαμαντούρος. Οι φορείς της εκσυγχρονιστικής παράδοσης επιδεικνύουν συχνά και ταυτόχρονα παρωχημένες συμπεριφορές. Η συμπεριφορά και η ιδεολογία τους εμφανίζει συμπτώματα ενός bricolage (Α. Γκράμσι). Αυτό οδηγεί σε μια κάπως διαφορετική εξήγηση της αντιφατικότητας και των ιδιότυπων συμμαχιών και συμπεριφορών που βαρύνουν την ευρωπαϊκή πορεία της Ελλάδας και που άλλοι αποδίδουν με τους όρους «νόθος» ή «τυπικός εξευρωπαϊσμός» (Π. Κ. Ιωακειμίδης). Με άλλα λόγια, τίθεται θέμα ικανότητας των ηγετικών («μεταρρυθμιστικών») ελίτ μάλλον, παρά βραδυπορούντων κοινωνικών τμημάτων που αντιδρούν φοβούμενα τον ανταγωνισμό.

Η μελέτη, τέλος, του Τρ. Κολλίντζα προσφέρει το απαραίτητο διορθωτικό πλαίσιο, προσεγγίζοντας τα προβλήματα προσαρμογής στο νέο ευρωπαϊκό περιβάλλον από τη σκοπιά της νέας πολιτικής οικονομίας. Ουσιαστικά, εξετάζει πολιτικά φαινόμενα με τα εργαλεία της οικονομικής επιστήμης. Θέτει, ανάμεσα σε άλλα, το ερώτημα γιατί οι κυβερνήσεις συχνά δεν υιοθετούν πολιτικές που η

επιστήμη θεωρεί ότι αυξάνουν την αποτελεσματικότητα της οικονομίας και, συνεπώς, τον παραγόμενο πλούτο. Απορρίπτει την υπόθεση ότι «δεν συμπεριφέρονται ορθολογικά» που έμμεσα, αν και όχι άρρηκτα, είναι συνυφασμένη με την έννοια του «παρωχημένου» στον Ν. Διαμαντούρο, και παραπέμπει ανάμεσα σε άλλα στον ρόλο των καλύτερα οργανωμένων συμφερόντων, που επωφελούνται από τις παρούσες δομές και στην αβεβαιότητα για την κατανομή των ωφελειών και των ζημιών από μεταρρυθμίσεις. Ένα ενδιαφέρον συμπέρασμα της ανάλυσης είναι ότι αυτοί που δυνητικά θα ωφελούντο από μεταρρυθμίσεις, δηλαδή το ευρύ κοινό και ενμέρει οι «παρωχημένοι», αδυνατούν να επηρεάσουν τα πράγματα, αφού οι κυβερνήσεις είτε συμμαχούν είτε είναι όμηροι των καλύτερα οργανωμένων μειοψηφιών!

Από την (αντι)παράθεση που κάναμε, προκύπτει αβίαστα ότι η διεπιστημονική επικοινωνία μπορεί να ανανεώσει την επιστημονική προσέγγιση πολύπλοκων από τη φύση τους φαινομένων και να δώσει νέες ωθήσεις στον ακαδημαϊκό διάλογο. Αυτό παραμένει ένα ανεκπλήρωτο ακόμη αίτημα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

(περιλαμβάνει δημοσιεύματα που σχολιάστηκαν ή απλώς αναφέρθηκαν)

- ΑΝΔΡΕΟΥ, Γ. (2002), *Συνοχή και διαρθρωτική πολιτική στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Παπαζήσης, Αθήνα.
- ΑΝΔΡΙΚΟΠΟΥΛΟΥ, ΕΛΕΝΗ - ΚΑΥΚΑΛΑΣ, Γ. (επιμ.) (2000), *Ο νέος ευρωπαϊκός χώρος. Η διεύρυνση και η γεωγραφία της ευρωπαϊκής ανάπτυξης*, Θεμέλιο, Αθήνα.
- ΒΑΛΗΝΑΚΗΣ, Γ. - ΜΠΟΤΣΙΟΥ, Κ. (2000), *Διεθνείς σχέσεις και στρατηγική στην πυρηνική εποχή*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.
- ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, Κ. (2000), *Ποιος φοβάται την Ευρώπη. Ανατομία ενός μύθου*, Νέα Σύνορα, Αθήνα.
- ΓΚΙΖΕΛΗ, ΙΣΜΗΝΗ, *Το πολιτικό μέλλον του κράτους-πρόνοιας στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων, Αθήνα 2001.
- DE GRAUWE, P. (2001), *Τα οικονομικά της νομισματικής ένωσης* (ελληνική μετάφραση της 4ης έκδοσης από τον Α. Σοκοδήμο), Παπαζήσης, Αθήνα.
- ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, Θ. (2001), *Εκλογικά συστήματα. Θεωρία και πρακτικές εφαρμογές*, Πατάκης, Αθήνα.

- ΔΙΑΜΑΝΤΟΥΡΟΣ, Ν. (2000), *Πολιτισμικός διυσμός και πολιτική αλλαγή στην Ελλάδα της μεταπολίτευσης*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- ΔΟΥΣΗ, ΕΜΜΑΝΟΥΕΛΑ (2001), *Η κοινοτική πολιτική περιβάλλοντος και η επίδρασή της στην περίπτωση της Ελλάδας*, κείμενο εργασίας, Σειρά Ευρωπαϊκή Ενοποίηση και Εθνικές Πολιτικές, Παπαζήσης, Αθήνα.
- ΔΟΥΣΗ, ΕΜΜΑΝΟΥΕΛΑ (2001), «Ο χάρτης των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ε.Ε. Προς μια συνταγματική προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων», *Επετηρίδα ΕΛΙΑΜΕΠ*, Αθήνα, σ. 253-263.
- ΗΦΑΙΣΤΟΣ, Π. (2001), *Κοσμοθεωρητική ετερότητα και αξιώσεις πολιτικής κυριαρχίας. Ευρωπαϊκή άμυνα, ασφάλεια και πολιτική ενοποίηση*, Ποιότητα, Αθήνα.
- ΗΦΑΙΣΤΟΣ, Π. (2000), *Θεωρία διεθνούς και ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης*, 2η έκδοση, Ποιότητα, Αθήνα.
- ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ, Π. Κ. (2000), *Το μέλλον της Ευρώπης. Η προοπτική της ευρωπαϊκής ομοσπονδίας και η Ελλάδα*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα.
- ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ, Π. Κ. (2001), *Η Συνθήκη της Νίκαιας και το μέλλον της Ευρώπης*, Θεμέλιο, Αθήνα.
- ΚΑΖΑΚΟΣ, Π. (2001), *Ανάμεσα σε κράτος και αγορά. Οικονομία και οικονομική πολιτική στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1944-2000*, Πατάκης, Αθήνα.
- ΚΑΖΑΚΟΣ, Π. (1996), *Θεσμικές μεταρρυθμίσεις στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα.
- ΚΑΤΣΟΥΛΗΣ, Η. (επιμ.) (2002), *Μοντέλα σοσιαλδημοκρατίας. Τρίτος δρόμος, νέο κέντρο, κοινωνία των πολιτών*, Σιδέρης, Αθήνα.
- ΚΑΤΣΟΥΛΗΣ, Η. (1999), «Η πολιτική ως ανταλλαγή και τα ηθικά διλήμματα που τη συνοδεύουν», πρόλογος στην ελληνική έκδοση του κλασικού συγγράμματος των J.M. Buchanan - G. Tullock, *Ο λογισμός της συναίνεσης. Τα λογικά θεμέλια της συνταγματικής δημοκρατίας*, (μτφρ.: Ιορδάνης Παπαδόπουλος), Παπαζήσης, Αθήνα.
- ΚΙΟΥΚΙΑΣ, Δ. (2001), *Ευρωπαϊκά συστήματα πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης. Οι πολιτικές των κραμιμάτων*, Παπαζήσης, Αθήνα.
- ΚΟΚΚΙΝΟΣ, Γ. (2000), *Αναζητώντας την Ευρώπη. Οι αντινομίες της ευρωπαϊκής πολιτικής κουλτούρας και η ιδέα της ευρωπαϊκής ενοποίησης*, Μεταίχιμο, Αθήνα.
- ΚΟΛΛΙΝΤΖΑΣ, ΤΡ. (2000), *Η αδράνεια του Status Quo*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.
- ΚΟΥΖΗΣ, Γ. (2001), *Εργασιακές σχέσεις και ευρωπαϊκή ενοποίηση. Ευελιξία και απορρύθμιση ή αναβάθμιση της εργασίας*, ΙΝΕ-Μελέτες, Αθήνα.
- ΚΟΥΚΙΑΔΗΣ, Ι. (2001), *Η κοινωνική Ευρώπη. Αναζητώντας το νέο κοινωνικό κεκτημένο*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.
- ΛΑΒΔΑΣ, Κ. (2001), *Δημιουργία και εξέλιξη των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, ΕΑΠ, Πάτρα.
- ΛΑΒΔΑΣ, Κ. (2001), «Η ελευθερία ως μη-κυριαρχία και η υπεράσπιση της

- πολιτικής: Η νέο-ρεπουμπλικανική προοπτική», *Επιστήμη και Κοινωνία, Επιθεώρηση πολιτικής και ηθικής θεωρίας*, τόμ. 5-6, Αθήνα, σ. 173-202.
- ΛΕΚΚΑ, ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ (2000), *Η Ευρωπαϊκή Ένωση και οι περιφερειακές συνεργασίες στην Ευρώπη*, Παπαζήσης, Αθήνα.
- ΜΑΚΡΥΔΗΜΗΤΡΗΣ, Α. (1999), «Κράτος και κοινωνία: Η ευρωπαϊκή πρόκληση», στη συλλογή κειμένων του ίδιου, *Διοίκηση και κοινωνία. Η δημόσια διοίκηση στην Ελλάδα*, Θεμέλιο, Αθήνα, σ. 470-512.
- ΜΑΡΙΑΣ, Ν. (2002), *Θεωρίες ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και ελληνοτουρκική προσέγγιση στη μετά-Ελσίνκι εποχή*, Τυπωθείω -Γ. Δαρδανός, Αθήνα.
- ΜΑΡΙΑΣ, Ν. - ΠΟΛΥΧΡΟΝΑΚΗ, ΚΑΤΕΡΙΝΑ (1999), *Η διακυβερνητική διάσχεση και η Συνθήκη του Άμστερνταμ. Ανάλυση διατάξεων, συλλογή κειμένων*, Τυπωθείω-Γ. Δαρδανός, Αθήνα.
- ΜΑΤΣΑΓΓΑΝΗΣ, Μ. (επιμ.) (1999), *Προοπτικές του κοινωνικού κράτους στη Νότια Ευρώπη*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- ΜΟΣΧΟΝΑΣ, Α. (επιμ.) (2000), *Ευρωπαϊκή Ένωση. Επίκαιροι προβληματισμοί*, Εξάντας, Αθήνα.
- ΜΟΥΣΗΣ, Ν. (2001), *Ευρωπαϊκή Ένωση, δίκαιο, οικονομία, πολιτική*, 9η αναθεωρημένη έκδοση, Παπαζήσης, Αθήνα.
- ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΕΦΑΝΟΥ, ΗΡΩ (2002), *Η κοινωνική Ευρώπη*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα.
- ΠΑΓΟΥΛΑΤΟΣ, Γ. (2000), «Η ιδιωτικοποίηση ως ευρωπαϊκή ρυθμιστική (ή διανεμητική;) πολιτική: μια προσέγγιση θεωρητικού ρεαλισμού», *Επιθεώρηση Διοικητικής Επιστήμης*, τχ. 6, σ. 37-65.
- ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Γ. (2001), *Η συνταγματοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αθήνα.
- ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Γ. (2000), «Οι χωρικές επιπτώσεις της ολοκλήρωσης Ανατολής-Δύσης στην Ευρώπη», στο Ε. Ανδρικοπούλου - Γρ. Κανκαλάς (επιμ.) (2000), *Ο νέος ευρωπαϊκός χώρος. Η διεύρυνση και η γεωγραφία της ευρωπαϊκής ανάπτυξης*, Θεμέλιο, Αθήνα, σ. 185-212.
- ΣΠΑΝΟΥ, ΚΑΛΛΙΟΠΗ (2001), *Ελληνική διοίκηση και ευρωπαϊκή ενοποίηση*, Παπαζήσης, Αθήνα.
- ΣΠΟΥΡΑΛΑΚΗΣ, Μ. (επιμ.) (2001), *Ευρωπαϊκό Σοσιαλιστικό Κόμμα. Προκλήσεις και προοπτικές*, Ινστιτούτο Στρατηγικών και Αναπτυξιακών Μελετών, Αθήνα.
- ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, ΣΤ. (2000), «Δημοκρατία και εξωτερική πολιτική στην Ε.Ε.», στο Μ. Τσινισιέλης - Κ. Υφαντής (επιμ.), *Σύγχρονα προβλήματα διεθνών σχέσεων. Κρατική κυριαρχία, απειλές και προκλήσεις*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, σ. 281-309.
- ΣΤΕΦΑΝΟΥ, Κ. (2001), *Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Τόμος α΄. Γενικά και θεσμικά χαρακτηριστικά μετά τη Νίκαια*, Α. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή (ε' επικαιροποιημένη έκδοση).

- ΣΤΕΦΑΝΟΥ, Κ., κ.ά. (επιμ.) (2001), *Εισαγωγή στις ευρωπαϊκές σπουδές, δύο τόμοι*, ΕΠΕΕΣ/Σιδέρης, Αθήνα 2001.
- ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, Α. (2001), *Η κορυφή του πελατειακού κράτους. Οργάνωση, στελέχωση και πολιτικοποίηση των ανώτερων βαθμίδων της κεντρικής διοίκησης στην Ελλάδα, 1974-2000*, Ποταμός, Αθήνα.
- ΤΗΝΙΟΣ, Π.Λ. (2001), *Κοινωνία, οικονομία, συντάξεις: Κρυμμένος θησαυρός*, Παπαζήσης, Αθήνα.
- ΤΣΑΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗΣ, Π. (2000), *Σύγχρονη ευρωπαϊκή ιστορία: Από τη Βασιλίτση στο Τείχος του Βερολίνου (1789-1989), τόμος Β' (1890-1989)*, Αθήνα.
- ΤΣΑΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗΣ, Π. (2001), *Ευρώ και ευρωπαϊκή πολιτική ολοκλήρωση*, Α. Σταμούλης, Αθήνα.
- ΤΣΑΤΣΟΣ, Α. (2001), *Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία. Για μια ένωση λαών με ισχυρές πατρίδες*, Καστανιώτης, Αθήνα.
- ΤΣΙΝΙΣΙΖΕΛΗΣ, Μ. (2001), *Quo Vadis Europa?*, Σύγχρονες Ακαδημαϊκές και Επιστημονικές Εκδόσεις Σμυρνιωτάκης, Αθήνα.
- ΤΣΙΝΙΣΙΖΕΛΗΣ, Μ. (2001), *Η εξέλιξη και οι θεσμοί της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Ελεύθερο Ανοιχτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα.
- ΤΣΙΝΙΣΙΖΕΛΗΣ, Μ. - ΧΡΥΣΟΧΟΟΥ, Δ. (2001), «Οριοθετώντας τον ευρωπαϊκό πολιτειακό χώρο», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 18, σ. 5-32.
- ΤΣΙΝΙΣΙΖΕΛΗΣ, Μ. - ΥΦΑΝΤΗΣ, Κ. (επιμ.) (2000), *Σύγχρονα προβλήματα διεθνών σχέσεων, κρατική κυριαρχία: Απειλές και προκλήσεις*, Σιδέρης, Αθήνα.
- ΤΣΟΥΚΑΛΗΣ, Α. (2000), «Η ευρωπαϊκή ατζέντα: παγκοσμιοποίηση, συνοχή και νομιμοποίηση», στον τόμο Ε. Ανδρικοπούλου - Γρ. Κανκαλάς (επιμ.), *Ο νέος ευρωπαϊκός χώρος. Η διεύρυνση και η γεωγραφία της ευρωπαϊκής ανάπτυξης*, Θεμέλιο, Αθήνα, σ. 43-60.
- ΦΑΚΙΟΛΑΣ, Ε. (1999), «Θεωρία των διεθνών σχέσεων και η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 14, σ. 141-171.
- ΧΑΣΙΩΤΗΣ, Ι. Κ. (2000), *Αποζητώντας την ενότητα στην πολυμορφία. Οι απαρχές της ευρωπαϊκής ενότητας από το τέλος του Μεσαίωνα ως τη γαλλική επανάσταση*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΤΑΥΡΑΚΑΚΗΣ, *Lacan and the Political*, εκδόσεις Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1999.

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια ανακίνηση του ενδιαφέροντος σχετικά με τη χρησιμοποίηση της λακανικής ψυχανάλυσης στη μελέτη του πολιτικού. Εκείνο που χαρακτηρίζει αυτή την επιστροφή στον Lacan είναι μια μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τις πρώιμες λακανικές αναφορές στη φαντασιακή ταύτιση και το στάδιο του καθρέφτη προς το ύστερο ενδιαφέρον του για το πεδίο του πραγματικού και το στοιχείο της απόλαυσης. Αυτή η ανανέωση αλλά και ο συνακόλουθος αναπροσανατολισμός του ενδιαφέροντος οφείλει πολλά στην αξιοσημείωτη συγγραφική παραγωγή του Slavoj Žižek από το 1989 και μετά, όπως και στη διαδεδομένη αγωνία ότι ο «θάνατος του υποκειμένου», όπως υποτίθεται πως τέθηκε από τον μεταστρουκτουραλισμό, είναι δυνατόν να οδηγήσει στην εγκατάλειψη του εγχειρήματος μιας κριτικής θεωρίας και υποσκάπτει κάθε ριζοσπαστική πολιτική στάση. Ανάμεσα στην αυξανόμενη πληθώρα άρθρων και βιβλίων που επιχειρούν να καταδείξουν τη χρησιμότητα της λακανικής θεωρίας για την ανάλυση του πολιτικού, το βιβλίο του Γιάννη Σταυρακάκη, ερευνητή στο Πανεπιστήμιο του Nottingham, ξεχωρίζει ως το πλέον συστηματικό, ξεκάθαρο, και μετρημένο χωρίς όμως να υστερεί καθόλου σε έμπνευση και εμβάθυνση. Στόχος του εγχειρήματος του είναι, εξ αρχής, η εξέταση της σημασίας της λακανικής θεωρίας για τις κοινωνικές επιστήμες και, ιδίως, για την πολιτική θεωρία που έχει πολλά να κερδίσει από αυτή την επαφή της με τον λακανικό στοχασμό.

Ο Σταυρακάκης ξεκινά την επιχειρηματολογία του καταπιανόμενος στην αρχή με τις ενστάσεις που συνήθως εγείρονται σε κάθε προσπάθεια σύγκλισης ψυχανάλυσης και κοινωνικών επιστημών και, σύμφωνα με τις οποίες, κάθε σύγκλιση αυτού του τύπου είναι μια καταδικασμένη και απορριπτέα στρατηγική στον βαθμό που η

χρήση θεωριών που προσιδιάζουν στην ψυχική λειτουργία του ατόμου για την εξήγηση της κοινωνικής και πολιτικής συμπεριφοράς οδηγεί νομοτελειακά στον ψυχολογικό αναγωγισμό. Ενάντια σε τέτοιου είδους διαδεδομένες αντιλήψεις ο Σταυρακάκης αντιτείνει ότι, αν και μπορεί να ισχύουν σε άλλες περιπτώσεις, πάντως δεν αφορούν τη λακανική θεωρία η οποία ανατρέπει ή, αν θέλετε, αποδομεί τους απλουστευτικούς δυϊσμούς ατομικό/κοινωνικό και υποκειμενικότητα/αντικειμενικότητα. Πράγματι, η λακανική σύλληψη του υποκειμένου είναι μια σύλληψη ουσιαστικής κοινωνική, εκείνη ενός κοινωνικού/πολιτικού υποκειμένου που συγκροτείται μέσα από τις ταυτίσεις του με κοινωνικο-συμβολικά αντικείμενα μια και λείπει από αυτό κάθε παραδοσιακώς νοούμενη ψυχολογική «ουσία». Υπ' αυτή την έννοια, όπως υποστηρίζει ο συγγραφέας, η λακανική μη-αναγωγική, μη-ουσιοκρατική θεώρηση του υποκειμένου είναι δυνατόν να εμπλουτίσει σημαντικά τη μεταστρουκτουραλιστική θεωρία. Ακολούθως, και βρισκόμαστε στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου, το ενδιαφέρον στρέφεται στην κατηγορία του «εγώ» και στη διαμόρφωσή του μέσα από φαντασιακές ταυτίσεις. Ο Σταυρακάκης αρθρώνει μια λεπτομερή αλλά λιτή παρουσίαση της λακανικής θεωρίας του σταδίου του καθρέφτη και της αλλοτριώσης που ενέχει κάθε φαντασιακή ταύτιση τονίζοντας την πολιτική διάσταση αυτών των θεωρήσεων, τον ρόλο δηλαδή των σχέσεων εξουσίας στη συγκρότηση του εγώ. Ακολουθώντας την τελική αποτυχία του υποκειμένου να επιτύχει μια ασφαλή, ενιαία και κλειστή ταυτότητα μέσω της φαντασιακής ταύτισης, ο συγγραφέας στρέφει την προσοχή μας στο πεδίο του συμβολικού και της συμβολικής ταύτισης. Εδώ, ο αναγνώστης μπορεί να αναζητήσει μια συστηματική ανάλυση της θεμελιακής «μεταστρουκτουραλιστικής» κριτικής της γλωσσολογίας του Saussure από τον Lacan, αλλά και επεξηγηματικές αναφορές σε δύσβατους όρους όπως «η πρωταρχία του σημαίνοντος», «η πατρική μεταφορά», η «συμβολική ταύτιση» και ο «ευνουχισμός», με έμφαση πάντοτε στην πολιτική διάσταση αυτών των ψυχαναλυτικών κατηγοριών και θεωρήσεων.

Μια από τις κεντρικές θέσεις του Σταυρακάκη είναι ότι η λακανική θεώρηση του αντικειμενικού/κοινωνικού πεδίου έχει να προσφέρει στην πολιτική ανάλυση εξίσου πολλά, αν όχι περισσότερα, από τη θεωρία του για το υποκείμενο. Και στα δύο επίπεδα οι θεωρήσεις του Lacan αρθρώνονται γύρω από την έννοια της «έλλειψης». Για τον Lacan το επίπεδο της κοινωνικής αντικειμενικότητας

σημαδεύεται από μια καταστατική αρνητικότητα και, έτσι, η έλλειψη αυτή προσφέρει τον δεσμό ανάμεσα στο αντικειμενικό και το υποκειμενικό (το «υποκείμενο της έλλειψης»). Όπως επισημαίνει με σαφήνεια ο συγγραφέας, η έλλειψη αυτή δεν είναι παρά η έλλειψη ενός αντικειμένου πληρότητας που πάντοτε κατασκευάζεται εκ των υστέρων ως ένα χαμένο/απαγορευμένο αντικείμενο: πρόκειται για την *απόλαυση*. Ενός αντικειμένου του οποίου το status ως χαμένου είναι τελικά εκείνο που θέτει σε κίνηση την επιθυμία, ενός αδύνατου αντικειμένου το οποίο μας υπόσχεται η φαντασίωση. Κεντρικές λακανικές κατηγορίες όπως το «αντικείμενο μικρό α», η «φαντασίωση», και το «πραγματικό» επεξηγούνται στο σημείο αυτό, προτού ο Σταυρακάκης στρέψει την προσοχή του στο λακανικό «*point de capiton*» το οποίο έχει τόσο επηρεάσει και τη μετα-μαρξιστική οπτική των Laclau και Mouffe. Στο σημείο αυτό όμως εξετάζονται και άλλα κρίσιμα για την πολιτική και κοινωνική θεωρία ερωτήματα (κυρίως επιστημολογικού και οντολογικού χαρακτήρα), όπως η διαμάχη ουσιολογίας/κονστρουκτιβισμού, το ζήτημα της σχέσης του λόγου (discourse) με τα εκτός του λόγου (extra-discursive), η οντολογία της εξάρθρωσης αλλά και γενικότερα το status της (πολιτικής) πραγματικότητας και του πραγματικού.

Είναι όμως στο δεύτερο μισό του βιβλίου που ο Σταυρακάκης εισάγει τις πιο πρωτότυπες συμβολές του, όταν δηλαδή στο επίκεντρο της επιχειρηματολογίας τίθενται αμιγώς πολιτικά φαινόμενα και θεωρήσεις. Κατ' αρχάς η έννοια του πολιτικού διαφοροποιείται εννοιολογικά από εκείνη της πολιτικής. «Το πολιτικό» (όπως για παράδειγμα το εννοούν και οι Lefort, Laclau και Mouffe) ορίζεται ως ένας τροπισμός του *πραγματικού* (κατά Lacan), ως η στιγμή της ενδεχομενικότητας, του μη-αποφασισμού και της εξάρθρωσης, σε αντίθεση με την «πολιτική» που παραπέμπει στις φαντασιακές κατασκευές λειτουργία των οποίων είναι η προσπάθεια ελέγχου και νοσηματοδότησης της τραυματικής επαφής με αυτό το πραγματικό του πολιτικού. Η πολιτική πραγματικότητα κατασκευάζεται, εν τέλει, μέσω της συμβολοποίησης και, ως εκ τούτου, είναι δυνατόν να μελετηθεί με τα εργαλεία που μας προσφέρει η ανάλυση των καταστατικών μηχανισμών της *μεταφοράς* και της *μετωνυμίας* όπως τους παραλαμβάνει –και αναθεωρεί– ο Lacan από τον Jakobson και όπως μετασχηματίζονται στο έργο των Laclau και Mouffe στις πολιτικές λογικές της *ισοδυναμίας* και της *διαφοράς*. Εμπειρικά παραδείγματα όπως ο χιλιαστικός λόγος του Μεσαίω-

να, ο συντηρητισμός του «ενός έθνους», όπως αρθρώθηκε από τον Disraeli, η πράσινη ιδεολογία, ο Θατσερισμός και ο Μπλαιρισμός, χρησιμοποιούνται για την κατάδειξη της λειτουργίας των λογικών αυτών όπως και για την εξέταση της λειτουργικότητας εννοιών όπως το «κενό σημαίνον» του Laclau (με όλες τις λακανικές συνδηλώσεις του). Στην ανάλυση του για τη λακανική τάξη του πραγματικού, ο Σταυρακάκης ξεκινά έναν διάλογο με το επιχείρημα της «κοινωνίας του ρίσκου» του Ulrich Beck και υποστηρίζει ότι η μεγαλύτερη πρόκληση για τη σύγχρονη επιστημολογία είναι η απόρριψη της φαντασίωσης της βεβαιότητας μέσω της αποδοχής της ενδεχομενικότητας, της έλλειψης και της αβεβαιότητας (που δεν ισοδυναμεί όμως με τη σχετικιστική ή κυνική άνευ όρων παράδοσή μας σε αυτές).

Οι κυριότεροι στόχοι του Σταυρακάκη είναι, στο σημείο αυτό, οι διάφορες φαντασιώσεις που υπόσχονται την επίτευξη μιας πλήρους και διαφανούς κοινωνίας: το ουτοπικό φαντασιακό και η ηθική της αρμονίας. Ο συγγραφέας εξετάζει τα σχετικά επιχειρήματα των ιστορικών Norman Cohn και Christopher Hill όπως και του Slavoj Zizek για να ισχυριστεί ότι οι ουτοπικές φαντασιώσεις χαρακτηρίζονται από μια κοινή τυπική δομή της οποίας ουσιώδης (και, ίσως, αναπόφευκτη) στιγμή είναι και η ρηματική παραγωγή ενός «αποδιοπομπαίου τράγου» στον οποίο αποδίδεται η απώτερη έλλειψη κοινωνικής πληρότητας – από το σημείο αυτό δεν απομένει παρά ένα μικρό βήμα μέχρι το φαντασιωσικό συμπέρασμα ότι η εξολόθρευση του υποτιθέμενου αιτίου της έλλειψης θα οδηγήσει στην τελική επίτευξη του υπεσχημένου ουτοπικού παραδείσου. Υποστηρικτές του ουτοπικού φαντασιακού, όπως οι Ricoeur και Homer, γίνονται αντικείμενο εξαντλητικής κριτικής καθώς η νοσταλγία τους για μια ουτοπική πολιτική αποτυγχάνει να αναγνωρίσει τη σκοτεινή πλευρά αυτών των φαντασιώσεων και, έτσι, κινδυνεύει να εμπλακεί σε μια πολιτική που είναι δυνητικά καταστροφική. Ενάντια σε μια τέτοιου είδους «ανακατάληψη» (κατά Blumenberg) του ουτοπικού φαντασιακού, ο Σταυρακάκης ισχυρίζεται ότι τέτοιες κινήσεις αντίκεινται στην πλέον ριζοσπαστική διάσταση της λακανικής πολιτικής θεωρίας – στο μη αναγώγιο του πραγματικού– και ότι η υστεράσπιση και ριζοσπαστικοποίηση της δημοκρατίας και όχι η επιστροφή στην πολιτική της ουτοπίας θα πρέπει να είναι οι στόχοι μιας ψυχαναλυτικά προσανατολισμένης πολιτικής θεωρίας. Η δημοκρατία, υποστηρίζει ο Σταυρακά-

κης, ενέχει τη θεσμοποίηση της έλλειψης, την αποδοχή και ανάδειξη του αναπόφευκτου χαρακτήρα του πολιτικού ανταγωνισμού (που απωθείται βέβαια διαρκώς από το σύγχρονο νεοφιλελεύθερο/σοσιαλδημοκρατικό consensus και το συνακόλουθο παιχνίδι του πολιτικού marketing), και επιχειρεί να συγκροτήσει μια ενιαία μορφή του κοινωνικού πεδίου μόνον στη βάση της ίδιας της καταστατικής της αδυνατότητας.

Για την αποφυγή της γοητείας των οντολογικών φαντασιώσεων, ο συγγραφέας προτάσσει τη λακανική ηθική του πραγματικού στη θέση της ακόμα ηγεμονικής ηθικής της αρμονίας. Η ηθική του πραγματικού νοείται εδώ όχι ως μια ηθική που στηρίζεται σε κάποια συγκεκριμένη θεώρηση του οικουμενικού αγαθού ή του ιδεώδους, αλλά μάλλον ως κάτι που εδράζεται στην αναγνώριση του καταστατικού χαρακτήρα της έλλειψης, η οποία και απαιτεί τη συνεχή ανάκληση των τραυμάτων και ανταγωνισμών του παρελθόντος, της απωθμένης αρνητικότητας που κάποιοι σύγχρονοι ιδεολόγοι του τέλους της ιστορίας θα ήθελαν να ξεχάσουν. Μια ηθική στάση αυτού του τύπου απαιτεί ακόμη την ταύτιση με το *σμίπτωμα*, με τα άτομα δηλαδή και τις κοινωνικές ομάδες που γίνονται αντικείμενα αποκλεισμού και δαμιονοποίησης, με τους αποδιοπομπαίους τράγους που κατασκευιάζουν οι κυρίαρχες ιδεολογικές φαντασιώσεις, μια ταύτιση που πέρα από το θετικό περιεχόμενο του συμπτώματος συνιστά, εν τέλει, ταύτιση με την ίδια την έλλειψη στον Άλλο (την έλλειψη που σημαδεύει το κοινωνικο-συμβολικό πεδίο).

Δυστυχώς, ορισμένα από τα πολλά ενδιαφέροντα και πρωτότυπα επιχειρήματα που αφθρώνει ο Σταυρακάκης είναι «κρυμμένα» στις υποσημειώσεις όπου μπορούν εύκολα να παραβλεφθούν από τον βιαστικό αναγνώστη. Μια άλλη ένσταση που θα μπορούσε κανείς να προβάλλει σε σχέση με τούτο το βιβλίο, είναι η απουσία ουσιαστικής ανάλυσης της σχέσης ανάμεσα στην απόλαυση και το υπερεγώ όσον αφορά τη συγκρότηση συλλογικοτήτων και την πλαισίωση των τυπικών κανόνων (του Νόμου) μιας κοινότητας. Όπως έχει παρατηρήσει επανειλημμένα ο Žizek, η ταυτότητα μιας κοινότητας δεν συγκροτείται μόνον μέσω της ταύτισης με τον γραπτό Νόμο αλλά, ίσως κατά κύριο λόγο, μέσα από την ταύτιση με μια κοινή αλλά ουδέποτε αφθρωμένη δημόσια υπερεγωτική υπέρβαση του Νόμου. Μέσα, δηλαδή, από μια ιδιαίτερη μορφή οργάνωσης της σχέσης των υποκειμένων με την απόλαυση που συνιστά τον πυρήνα της συλλογικής υποκειμενικότητας μιας κοινότητας, «τον

τρόπο που ζούμε εδώ». Γίνεται, λοιπόν, κατανοητό ότι διαφορές ανάμεσα σε διαφορετικές οικονομίες της απόλαυσης παίζουν σημαντικό ρόλο στους πολιτικούς αγώνες, στην καταδίωξη των κάθε λογής «μειονοτήτων» και στη μορφή που λαμβάνουν οι ιδεολογικοί σχηματισμοί. Αυτό, όμως, δεν αποτελεί μομφή εναντίον του βιβλίου στον βαθμό που, όπως ο ίδιος ο συγγραφέας παρατηρεί, θα ήταν ακατόρθωτο να καλυφθούν σε έναν και μόνο τόμο όλα τα πιθανά πεδία σύγκλισης ανάμεσα στη λακανική θεωρία και τον κοινωνικο-πολιτικό στοχασμό. Δεν μένει, λοιπόν, παρά να συστήσουμε με θέρημη το βιβλίο του Σταυρακάκη τόσο στους αναγνώστες που δεν είναι εξοικειωμένοι με τη λακανική θεωρία (αποτελεί μια έξοχη εισαγωγή σε πολλές από τις προεξάρχουσες θεματικές της) όσο και σε εκείνους που ενδιαφέρονται να συσχετίσουν τη λακανική ψυχανάλυση με τη μελέτη του πολιτικού φαινομένου.

DAVE LEWIS

(μετάφραση: Ιάσων Γληνός)

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΔΙΑΜΑΝΤΟΥΡΟΣ, *Πολιτισμικός δυϊσμός και πολιτική στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, μτφρ.: Δημήτρη Α. Σωτηρόπουλου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2000, 160 σελ.

Η μελέτη του Ν. Διαμαντούρου για τον πολιτισμικό δυϊσμό στην Ελλάδα και τις συζεύξεις του με την πολιτική, μολονότι έχει ολοκληρωθεί το 1993 και δημοσιευθεί στα αγγλικά, εκδίδεται για πρώτη φορά στα ελληνικά. Στον πρόλογο του βιβλίου του, ο συγγραφέας, μεταξύ άλλων, δικαιολογεί την απόφασή του να την εκδώσει με τέτοια σημαντική καθυστέρηση προβάλλοντας το επιχείρημα ότι τα συμπεράσματα της έρευνας εκείνης εξακολουθούν να είναι επίκαιρα προς επικουρία τους δε έρχονται και τα συμπεράσματα της συμπληρωματικής έρευνας που διεξήχθη για την περίοδο 1993-2000. Πρόκειται για *ορθή και επίκαιρη* απόφαση όχι μόνο διότι η έκδοση καλύπτει ένα τεράστιο κενό στη σχετική ελληνική βιβλιογραφία –ελάχιστα έχουν γραφεί επί του θέματος– αλλά, κυρίως, διότι ο πόλεμος μεταξύ των δύο αντίπαλων πολιτισμικών παραδόσεων, της «μεταρρυθμιστικής» και της «παρωχημένης», εξακολουθεί να μαίνεται με αβέβαιη ακόμη έκβαση.

Πράγματι, πρόκειται για δύο διαμετρικά αντίθετα συστήματα κατανόησης, νοσηματοδότησης και ερμηνείας όχι μόνο των τρεχουσών εξελίξεων αλλά και της ιστορικής συγκρότησης και πορείας της χώρας.

Η ανάλυση της «πολιτικής κουλτούρας» των Ελλήνων εστιάζεται στη μεταδικτατορική περίοδο. Ωστόσο, οι ρίζες του φαινομένου αναζητούνται στην εποχή της οικοδόμησης του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους-έθνους τον 19ο αιώνα (με τη «βαλκανική-οθωμανική» κληρονομιά) με συνοπτικό μεν αλλά άκρως περιεκτικό και διαφωτιστικό τρόπο.

Δεν θα παραθέσω εδώ ούτε το εννοιολογικό περιεχόμενο των δύο πόλων ούτε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους γνωρίσματα. Στη συμπτυκνωμένη και μεστή νοημάτων διαπραγμάτευση του θέματος ο αναγνώστης θα βρει σαφές εννοιολογικό πλαίσιο, σαφέστατους ορισμούς, διαυγείς τοποθετήσεις. Θα ήθελα, ωστόσο, να υπογραμμίσω τη διαπίστωση ότι οι δύο αυτές «κουλτούρες» συνυπάρχουν ανταγωνιστικά στην ελληνική κοινωνία, διαποτίζοντας και τέμνοντας εγκάρσια πολιτικά κόμματα, κράτος, δημόσια διοίκηση και θεσμούς σε βαθμό, μάλιστα, που κάθε σφαίρα ή «χώρος» να αποτελεί στην κυριολεξία και μια ιδιαίτερη αρένα ανταγωνισμού και πάλης μεταξύ των δύο αυτών παραδόσεων.

Είναι γεγονός οφθαλμοφανές ότι καμιά παράδοση δεν έχει ακόμη οριστικά επικρατήσει. Ο συγγραφέας επισημαίνει ότι η τελευταία δεκαπενταετία χαρακτηρίζεται από «βαθμιαία άνοδο» της μεταρρυθμιστικής κουλτούρας. Άνοδο, βασανιστική και ασθμαίνουσα ίσως, όχι όμως οριστική επικράτηση. Οπισθοδρομήσεις και παλινδρομήσεις εξακολουθούν να σημειώνονται και να βρίσκονται ανά πάσα στιγμή εντός του πεδίου του δυνατού· συνεπάγονται δε υψηλότατο κόστος. Η δυναμική του εκσυγχρονιστικού εγχειρήματος, που λανθασμένα θεωρείται ότι περιορίζεται στην οικονομική σφαίρα και σκοπίμως και εκ του πονηρού βέβαια λουδορείται ως «τεχνοκρατική», άρα εξ ορισμού αδιάφορη και αναισθητη έναντι των κοινωνικών προβλημάτων και του «λαού» εξ ονόματος του οποίου ασκείται η εν λόγω κριτική, δεν είναι δεδομένη. Οι παλινδρομήσεις δε προς «παρωχημένες» ατραπούς θα είχαν σήμερα ως συνέπεια πολύ πιο υψηλό έως καταστροφικό τίμημα σε σχέση με το «θλιβερό αλλά αναγκαίο κόστος» που, κατά τον Διαμαντούρο, χρειάστηκε να καταβάλει η ελληνική κοινωνία στη δεκαετία του 1980. Ως προς το θλιβερό, υποθέτω ότι ελάχιστοι θα διαφωνού-

σαν. Ως προς το *αναγκαίο* όμως, που όζει κάποιου υπόροφτου νετερμινισμού, πιστεύει ότι θα εγείρονταν αρωχτές ενστάσεις.

Να έχει άραγε καταδικαστεί η χώρα αυτή σε μια ατελεύτητη μεταβατική περίοδο επισφαλούς ισορροπίας μεταξύ των δύο παραδόσεων με αποτέλεσμα συχνά να βαλτώνει, να ακινητοποιείται και να αδρανοποιείται μη μπορώντας να κάνει τελικά τα αποφασιστικά βήματα που απαιτούνται για να περιθωριοποιήσει οριστικά την «παρωχημένη» παράδοση; Έως τότε θα αρκείται σε μια τέτοια λύση; Ερωτήματα που παραμένουν ανοιχτά και που δεν επιδέχονται μονολεκτικές ή μονοδιάστατες απαντήσεις.

Το εξαιρετικά πολύτιμο αυτό βιβλίο, που άνευ περιστροφών και με αυστηρό επιστημονικό τρόπο αναλύει μια από τις βασικότερες προϋποθέσεις εκσυγχρονισμού των κοινωνιών, την *πολιτική κοιλτούρα*, αξίζει να διαβαστεί ευρύτερα, πέρα από τα στενά όρια της επιστημονικής κοινότητας. Έτσι μόνο θα γίνουν περισσότερο κατανοητά τα προαπαιτούμενα μιας συστηματικής, διαρκούς και στοχοθετημένης εκσυγχρονιστικής παρέμβασης και δράσης σε όλα τα επίπεδα είτε από πολιτικούς φορείς είτε από φορείς, ατομικούς και συλλογικούς, που δραουν στο πλαίσιο της κοινωνίας των πολιτών. Ο πόλεμος, διότι περί πραγματικού (εμφυλίου) πολέμου πρόκειται, συνεχίζεται και κάθε άλλο παρά «ακαδημαϊκός» είναι.

Η μετάφραση του Δημήτρη Α. Σωτηρόπουλου αποδίδει εύστοχα μια εκ των πραγμάτων δύσκολη ορολογία και συμβάλλει τα μέγιστα στην παρουσίαση και σχετικά εύκολη ροή ενός συγκροτημένου κειμένου στα ελληνικά.

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΑΠΕΤΑΝΓΙΑΝΝΗΣ

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΜΟΣΧΟΝΑΣ, *In the Name of Social Democracy-The Great Transformation: 1945 to the present*, Εκδόσεις Verso, Λονδίνο-Νέα Υόρκη, 2002, 370 και Ι-ΧΙ σελ.

Μεθοδικός, συστηματικός, «διαχρονικός» και σχεδόν «μονομανιακός» συγκριτικός μελετητής της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας –με το «μανιακό» στοιχείο να είναι αυτό που δίνει ποιότητα και διάφορα στο έργο του–, ο Γ. Μοσχονάς με το σημαντικότερο αυτό βιβλίο προσφέρει μία από τις πληρέστερες πρόσφατες αναλύσεις

του σοσιαλδημοκρατικού φαινομένου. Η προσέγγισή του, ιστορική-διαχρονική αλλά ταυτόχρονα και εξαιρετικά επίκαιρη, διερευνά και φωτίζει την ταυτότητα της σημερινής σοσιαλδημοκρατίας η οποία, ως κατάληξη μιας αργόσυρτης ιστορικής διαδρομής σφραγισμένης από πολλές προσαρμογές και ρήξεις με το παρελθόν της, φτάνει στις ημέρες μας να έχει αποβάλει και τα τελευταία προσδιοριστικά στοιχεία της παραδοσιακής της ιδιοπροσωπείας. Εφόσον –όπως συμπεραίνει ο συγγραφέας– η διάρρηξη των προνομιακών δεσμών της με την εργατική τάξη και, ευρύτερα, τα λαϊκότερα στρώματα καθώς και η εκ μέρους της απαξίωση του κρατικού παρεμβατισμού και, γενικότερα, του κράτους ως εργαλείου οικονομικού προγραμματισμού και αναδιανομής καθιστούν τη σοσιαλδημοκρατία του τέλους του 20ού και των αρχών του 21ου αιώνα κάτι ριζικά διαφορετικό (alliid) από αυτό, το διακριτό και ξεχωριστό που παραδοσιακά ήταν. Αντιθέτως, ο όποιος μεταρρυθμιστικός δυναμισμός της απομένει δεν είναι ριζικά διαφορετικός, δεν έχει ποιοτικά αποκλίνοντες στόχους ή διαφοροποιημένο φιλοσοφικό υπόβαθρο από τον «εντός συστήματος» ρεφορμισμό κάποιων τουλάχιστον αστικών πολιτικών δυνάμεων: η σύγχρονη σοσιαλδημοκρατία, πρώτιστα εκλογικός μηχανισμός, ούτε διαφοροποιείται ουσιαστικά από τα αστικά κόμματα αλλά ούτε διαφοροποιεί, με την έννοια ότι δεν δημιουργεί, πλέον, μία διακριτή ταυτότητα, μία ιδιαίτερη συνείδηση, μία ξεχωριστή κουλτούρα, η οποία στο παρελθόν ήταν κάτι σαν ανεξάρτητο πολιτικό υποσύστημα. Η σοσιαλδημοκρατία, της οποίας η κοινωνική-οικονομική πολιτική δεν ταυτίζεται με τη πολιτική των κεντροδεξιών κομμάτων, δεν είναι πλέον ένα «διακριτό σύνολο θεσμών και πολιτικών». Και μάλιστα, εκτιμάται από τον συγγραφέα πως η νέα αυτή «μηδενικής επικινδυνότητας για την κεφαλαιοκρατία» σοσιαλδημοκρατική φυσιογνωμία –που ουσιαστικά είναι σοσιαλφιλελεύθερη, προσανατολισμένη στην καπιταλιστική ορθοδοξία και με απόλυτο σεβασμό προς την αυτονομία των κεντρικών τραπεζών και τη λογική του επιχειρηματικού κέρδους– δεν αποτελεί μία μεταβατική κατάσταση, ένα ενδιάμεσο στάδιο ανάμεσα σε δύο αποκρυσταλλώσεις, αλλά μία σχετικά παγιωμένη –διότι συνεκτική– νέα μορφή. («Η τριπλή συνοχή μιας μη-συνεκτικής ταυτότητας» είναι ο εξαιρετικά χαρακτηριστικός τίτλος ενός σημαντικού κεφαλαίου του έργου, που υποδηλοί ότι η νέα φυσιογνωμία της σύγχρονης σοσιαλδημοκρατίας στηρίζεται κατά πρώτον στην ανταπόκριση ανάμεσα στη μετριοπαθή κυ-

βερνητική πρακτική των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων και στον μετριοπαθή προεκλογικό τους λόγο, ανάμεσα κατά δεύτερον στις διαταξικές ιδεολογικές αναφορές τους και τη διαταξική τους εκλογική βάση και τέλος, τρίτον, ανάμεσα στην –εν πολλοίς και στις δύο περιπτώσεις μεσοαστική– κοινωνική προέλευση τόσο των κομματικών στελεχών όσο, αν και σε μικρότερο βαθμό, και των ψηφοφόρων της).

Αν αυτό είναι, όμως, το τελικό και εξαιρετικά σημαντικό συμπέρασμα του έργου, η κατανόηση της «μεταλλαγμένης» σύγχρονης σοσιαλδημοκρατίας προϋποθέτει τη διερεύνηση όλης της ιστορικής της διαδρομής και όλων των μεταλλαγών της σε σχέση με την «κλασική» μορφή της. (Δηλαδή σε σχέση με το κατ' αρχάς και κατ' αρχήν ταξικό και εξισωτικό διάβημα που –σενά συνδεδεμένο με την κυρίαρχη συνδικαλιστική έκφραση της εργατικής τάξης– αποδέχθηκε ωστόσο τον διαταξικό συμβιβασμό, ενστερνίστηκε το πολιτικό περιεχόμενο της αστικής δημοκρατίας –«η σοσιαλδημοκρατία είναι κόμμα επαναστατικό δεν είναι κόμμα που κάνει επαναστάσεις» τόνιζε ο Κάουτσκι...–, πρόβαλε από τον Μεσοπόλεμο τη μικτή οικονομία και την κατευθυνόμενη δημιουργία ζήτησης, επέβαλε το κράτος πρόνοιας και κυριάρχησε στο κεντροαριστερό ιδεολογικό ημισφαίριο ως μαζικό πολιτικό μόρφωμα και ως κόμμα εξουσίας, όντας ωστόσο πάντα παραγωγός πολιτικού νοήματος...). Όλες, λοιπόν, τις φάσεις και τα επίπεδα της μεταλλαγής, την εγκατάλειψη αρχικά των «υπερβατικών» -μετακαπιταλιστικών οραμάτων, την υπέρβαση του μοντέλου του μαζικού κόμματος υπέρ μιας δομής πανσυλλεκτικών στόχων, αρχηγικού χαρακτήρα και με δεσπόζοντα το ρόλο των επαγγελματιών στελεχών (τεχνοκρατών), την απώλεια της ταυτοδοτικής ικανότητας και του προσδιορισμού μιας ιδιαίτερης πολιτικής κουλτούρας, τελικά δε τον ενστερνισμό των κριτηρίων και της φυσιογνωμίας της αγοράς, ο Μοσχονάς τα αναλύει με ενάργεια, εποπτεία και γλαφυρότητα που εντυπωσιάζουν και εκπλήσσουν ακόμη και τον αναγνώστη που είχε ήδη την ευκαιρία σε προηγούμενα έργα του να εκτιμήσει τις διανοητικές του ικανότητες. Κύριο, δε, προσόν του είναι η ύπαρξη ενός στέρεου θεωρητικού υπόβαθρου, επαγωγικά διαμορφωμένου από τη γόνιμη επεξεργασία ενός εξαιρετικά εκτεταμένου εμπειρικού υλικού, με τη θεωρία αυτή να προσανατολίζει, να διευκολύνει και να νοηματοδοτεί την περαιτέρω εμπειρική έρευνα. Οι κοινωνιολογικές μεταβολές στις σύγχρονες αναπτυνγμένες κοινωνίες, ο πολιτισμός

της εικόνας, η παγκοσμιοποίηση (κυρίως ως παράγων που περιορίζει τα περιθώρια της αποτελεσματικής παρέμβασης των εθνικών κυβερνήσεων), η κατάρρευση των μεγάλων συνεκτικών ιδεολογιών, η εξασθένηση των πολιτικών ταυτίσεων αλλά και των κοινωνικών συλλογικοτήτων είναι μερικοί από τους παράγοντες που αναλύονται σε βάθος ως αίτια των μεταβολών που συντελέστηκαν στον πυρήνα της φυσιογνωμίας των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων. Χωρίς, ωστόσο, να παραλείπεται η εξονυχιστική συχνά καταγραφή των εναπομένουσών διαφορών στις επιμέρους χώρες. Και χωρίς ακόμη να παραβλέπεται η «διαχρονικότητα του χθες», δηλαδή οι επιπτώσεις των παλαιών δομών, νοοτροπιών, *habiti operandi* στη λειτουργία των σημερινών κομμάτων...

Αν, παρόλα αυτά, το μεγάλο αυτό έργο –χαρακτηρισμός που δεν αναφέρεται μόνο στον όγκο του– μπορεί να προκαλέσει κάποιες κριτικές επισημάνσεις ή παρατηρήσεις, αυτές έχουν να κάνουν με τα ακόλουθα (εκτός από τη συχνότητα ορισμένων επαναλήψεων, όπου ο συγγραφέας γίνεται θύμα της μαγείας της γλώσσας που χρησιμοποιεί): πρώτα απ' όλα, διερωτάται κανείς γιατί η απαξίωση του κρατικού παρεμβατισμού και η αποδυνάμωση των προνομακών πολιτικών δεσμών με την εργατική τάξη συνιστούν μεγαλύτερη ρήξη –«μεταβολή εκτός παράδοσης»– στη σοσιαλδημοκρατική ταυτότητα απ' ότι υπήρξε η εγκατάλειψη του εξελικτικού σοσιαλισμού κάποιες δεκαετίες νωρίτερα (της οποίας τη σημασία, βέβαια, δεν υποτιμά ο συγγραφέας). Πολλές μεταβολές, επίσης, που οφείλονται σε εξελίξεις και χαρακτηριστικά της εποχής μας –πολιτισμός της εικόνας, ατομικισμός και απώλεια συλλογικών ταυτοτήτων, μείωση προσδοκιών στις εθνικές κυβερνήσεις και, άρα, αποδυνάμωση των πολιτικών ταυτίσεων, κλπ.– θα μπορούσε να λεχθεί ότι αφορούν το κομματικό φαινόμενο γενικότερα και όχι αποκλειστικά τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, όπως σε κάποιο βαθμό παρουσιάζονται. Κυρίως, όμως, ο Μοσχονάς υπερτονίζει το γεγονός πως, για πρώτη φορά εδώ και πάρα πολλές δεκαετίες, ένα κοινωνικό υποκείμενο στον βιομηχανικό κόσμο, η εργατική τάξη, μένει χωρίς αυθεντική πολιτική έκφραση. Μήπως, όμως, εδώ και πάρα πολλές δεκαετίες επίσης και τα αστικά κόμματα δεν έχουν πάψει να αποτελούν αυθεντικές εκφράσεις της αστικής τάξης και των συμφερόντων της επιχειρώντας στο εσωτερικό τους μία γνήσια διαταξική σύνθεση και έναν αντίστοιχο συμβιβασμό; Και εάν σήμερα ο Μοσχονάς επισημαίνει ότι η σύγχρονη σοσιαλδημοκρα-

τία (ως κόμμα) είναι χωρίς σοσιαλδημοκράτες (ως φορείς ιδιαίτερης ιδεολογίας), πριν από 100 ακριβώς χρόνια ο Mosei Ostrogorski δεν έγραψε «αν υπάρχουν ακόμη άγγλοι συντηρητικοί, δεν υπάρχει πια συντηρητικό κόμμα Αγγλίας. Ακολουθώντας μία γραμμή οππορτουνιστική... απέρριψε τις αρχές του συντηρητισμού»; Κυρίως, όμως, τα όποια ερωτηματικά προκύπτουν από την προβαλλόμενη –ή, τουλάχιστον, υφέρπουσα– αντίληψη ότι η εγκατάλειψη από τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα της αντικαπιταλιστικής τους κουλτούρας συνιστά μια μορφή «προδοσίας» των συμφερόντων της εργατικής τάξης. Η ιδεολογική αυτή αναθεώρηση γιατί δεν θα μπορούσε να ειπωθεί ως προσχώρηση των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων σε μία άλλη λογική υπεράσπισης των συμφερόντων των εργαζομένων στη βάση της ανάπτυξης; Μιας ανάπτυξης που, ιστορικά, αποδείχθηκε ότι προϋποθέτει την ελεύθερη επιχειρηματική δράση και προσπορίζει ωφελήματα (και) στην εργατική τάξη μεγαλύτερα από τις όποιες εξισωτικές-αντιαναπτυξιακές παρεμβάσεις των παλαιών σοσιαλιστικών κυβερνήσεων;

Πολλά τέτοια ερωτήματα, κριτικές παρατηρήσεις, προβληματισμούς ακόμη και ενστάσεις είναι ασφαλώς λογικό να προκαλέσει στον ειδικό μελετητή αυτού του βιβλίου η ανάλυση του Μοσχονά. Αυτό όμως που, αντιθέτως, θα ήταν παράλογο, θα ήταν να υπάρξει έστω και ένας αναγνώστης που να μη γοητευθεί από το δημιούργημα και να μην αισθανθεί διπλή απόλαυση: διανοητική, αφενός, για το σπάνια διεισδυτικό, πάντα τεκμηριωμένο, πλούσιο και συχνά ιδιοφυώς συγκροτημένο επιχείρημα του συγγραφέα· αισθητική, αφετέρου, για την εντυπωσιακά δουλεμένη γλώσσα του, κάτι που αναδεικνύεται και με την εξαιρετική μετάφραση (το έργο γράφτηκε αρχικά στα γαλλικά) του Gr. Elliott. Αρετές που χαρακτηρίζουν, άλλωστε, το σύνολο σχεδόν του έργου του Μοσχονά και δικαιολογούν απόλυτα τη διεθνή του αναγνώριση και την επιστημονική του ακτινοβολία.

ΘΑΝΑΣΗΣ ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ

CHRISTOS J. PARASKEVOPOULOS, *Interpreting convergence in the European Union. Patterns of collective action, social learning and Europeanization*, Palgrave 2001.

Το βιβλίο βασίζεται στη διδακτορική διατριβή που εκπόνησε ο συγγραφέας στο Government Department του London School of Economics and Political Science το 1999. Εντάσσεται σε μια σύγχρονη αναζήτηση των πιο «μαλακών» στοιχείων ερμηνείας των κοινωνικών και πολιτικών φαινομένων και, ειδικότερα, του ρόλου του «κοινωνικού κεφαλαίου» (δηλαδή των σχέσεων εμπιστοσύνης και συνεργασίας μεταξύ δρώντων υποκειμένων) στη διαμόρφωση των συλλογικών συμπεριφορών και προτιμήσεων και της αντίληψης του «συμφέροντος». Σε αντίθεση με τη σχολή της ορθολογικής επιλογής, που επικεντρώνεται στο ατομικό συμφέρον ως κινητήρια δύναμη και παράμετρο διαμόρφωσης των συμπεριφορών, η έμφαση στο κοινωνικό κεφάλαιο υποδηλώνει τη δυνατότητα ύπαρξης πιο κοινωνικών, λιγότερο ατομικιστικών αντιλήψεων του συμφέροντος και, κατά συνέπεια, τη δυνατότητα συλλογικής δράσης, στη βάση της συνεργασίας, της αμοιβαιότητας και της εμπιστοσύνης, αντί του ανταγωνισμού. Αξίζει να σημειωθεί ότι πρόκειται για τη σχετικά πρόσφατη ανανέωση μιας παλιάς προβληματικής, όπως φαίνεται όχι μόνο από το ρεύμα του κοινοτισμού (communitarianism) και την κοινοτιστική θεώρηση της κοινωνικής συνύπαρξης και δράσης αλλά και από τους προβληματισμούς εκτός αυτού του ρεύματος σχετικά με τον ρόλο της εμπιστοσύνης στη λειτουργία των πολιτικών θεσμών.¹ Ένα από τα ενδιαφέροντα στοιχεία αυτής της προβληματικής είναι μάλιστα η προσπάθεια περάσματος από το μικρο-επίπεδο, στο οποίο οι συμπεριφορές αυτές είναι πιο συγχνές και ευκολότερο να αναπτυχθούν,² στο μακρο-επίπεδο των απρόσωπων κοινωνιών και της λειτουργίας των πολιτικών θεσμών, που δεν μπορούν να λάβουν ως δεδομένες τις διαπροσωπικές σχέσεις εμπιστοσύνης και αμοιβαιότητας.

Η μελέτη ακολουθεί ειδικότερα την προβληματική που αναπτύ-

1. Βλ. για παράδειγμα, M.A. Warren (επιμ.), *Democracy and Trust*, Cambridge University Press, 1999.

2. Άλλωστε το community development αποτελεί από καιρό θεωρητική προσέγγιση και εργαλείο δράσης και αλλαγής σε μικρο-επίπεδο κοινότητας, με ιδιαίτερη εμπειρική εφαρμογή στο πεδίο των υπηρεσιών πρόνοιας αλλά και στην αυτοδι-οίκηση.

χθηκε στο βιβλίο του Robert Putnam (σε συνεργασία με τους R. Leonardi και R. Nanetti), *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press, 1993, και ανέδειξε τη διασύνδεση μεταξύ δημοκρατικής πολιτικής κουλτούρας (civic culture) και λειτουργίας πολιτικο-διοικητικών θεσμών. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Putnam ερμήνευσε τις διαφορές που παρατηρούνται στον τρόπο λειτουργίας των περιφερειών του ιταλικού Βορρά και του Νότου με βάση τη διαφορά κοινωνικού κεφαλαίου εντεύθεν και εκείθεν.

Με την εργασία του, ο Χ. Παρασκευόπουλος εγκαινιάζει την προσέγγιση αυτή στην Ελλάδα, αν και, ευρύτερα, ο ρόλος της κουλτούρας στη διαμόρφωση των κοινωνικών και πολιτικών συμπεριφορών έχει ήδη συζητηθεί στο πλαίσιο άλλων αναλύσεων (π.χ. Διαμαντούρος, Παντελίδου-Μαλούτα, Δεμερτζής, κλπ.). Η αδύναμη κοινωνία των πολιτών, οι πελατειακές σχέσεις και, γενικότερα, η κάθεται, ιεραρχική οργάνωση των κοινωνικών δικτύων και οι συνέπειές τους στις μορφές συλλογικής δράσης έχουν επίσης από μακρού τονιστεί στο πλαίσιο άλλων αναλύσεων της ελληνικής πραγματικότητας (Μουζέλης, Τσουκαλάς, Σωτηρόπουλος, κλπ.).

Η πρωτοτυπία της μελέτης συνίσταται στο ότι επιχειρεί να αναλύσει πιο συγκεκριμένα τη δομή των τοπικών θεσμικών δικτύων και το κοινωνικό κεφάλαιο χρησιμοποιείται ρητά ως η ανεξάρτητη μεταβλητή για την ερμηνεία του τρόπου με τον οποίο δύο ελληνικές περιφέρειες ανταποκρίνονται στις πιέσεις του εξευρωπαϊσμού (δηλαδή προσαρμόζονται στα νέα δεδομένα των ευρωπαϊκών πολιτικών αλλά και των μεταβολών που αυτές επιφέρουν στις δομές, διαδικασίες και τους πόρους που στηρίζουν την ανάπτυξή τους). Ο συγγραφέας διατυπώνει την υπόθεση ότι η διαδικασία εξευρωπαϊσμού εξαρτάται κυρίως από την ικανότητα προσαρμογής και «μάθησης» της τοπικής θεσμικής υποδομής η οποία έχει τον ρόλο να καθοδηγήσει τις αναγκαίες μεταβολές. Με άλλα λόγια, η ύπαρξη πυκνών δικτύων συνεργασίας μεταξύ τοπικών θεσμών, που μάλιστα ξεπερνούν τη διαχωριστική γραμμή δημοσίου-ιδιωτικού, διευκολύνει την από κοινού κινητοποίηση των πόρων που διαθέτουν οι επιμέρους φορείς και ευνοεί τη συλλογική ανταπόκριση. Στον βαθμό, μάλιστα, που οι σχέσεις συνεργασίας και εμπιστοσύνης μεταξύ δρώντων, διευκολύνουν την επικοινωνία, την ανταλλαγή πληροφορίας και την αμοιβαία στήριξη, το κοινωνικό κεφάλαιο αποτελεί κρίσιμη παράμετρο της διαδικασίας μάθησης και προσαρ-

μογής. Αντίθετα, σχέσεις βασισμένες στον ανταγωνισμό και στην ιεραρχία, δηλαδή στο ατομικό συμφέρον και στην υποταγή, δεν κινητοποιούν τη συλλογική δράση και τείνουν να παράγουν χαμηλότερα αποτελέσματα σε επίπεδο συνολικής προσαρμογής. Όπως είναι φανερό, η προβληματική εμπλέκεται στο κλασικό ερώτημα της σχέσης δομής και κουλτούρας και της ενδεχόμενης προτεραιότητας της μιας έναντι της άλλης.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, η μελέτη συνδυάζει την προσέγγιση των δικτύων πολιτικής με τη μεταβλητή του κοινωνικού κεφαλαίου. Επιχειρεί αφενός να καταδείξει την ανεπάρκεια του μεθοδολογικού ατομικισμού του ρεύματος της νεο-θεσμικής ανάλυσης που στηρίζεται στην ορθολογική επιλογή και, αφετέρου, να αντλήσει τα θετικά στοιχεία του ρεύματος της νεο-θεσμικής ανάλυσης που δίνει έμφαση στην ιστορική/κοινωνιολογική διάσταση και στην επίδρασή της σε μελλοντικές επιλογές εισάγοντας την παράμετρο του περιβάλλοντος των θεσμών. Όπως δηλώνει ο συγγραφέας, η εισαγωγή της έννοιας του κοινωνικού κεφαλαίου στοχεύει εν τέλει να γεφυρώσει τα δύο προαναφερθέντα ρεύματα της νεο-θεσμικής ανάλυσης. Καθένα όμως έχει τη δική του αντίληψη για τον θεσμό: πρόκειται απλώς για εργαλεία οργάνωσης σχέσεων ανταλλαγής ή συμπεριλαμβάνουν το κοινωνικό κεφάλαιο και έχουν κοινωνικοποιητική λειτουργία και ικανότητα μάθησης; Τα θεσμικά δίκτυα με τα δεύτερα χαρακτηριστικά έχουν περισσότερο αποτελέσματα.

Με βάση αυτά τα θεωρητικά εργαλεία, ο συγγραφέας επιχειρεί να αναλύσει τον τρόπο εφαρμογής των πολιτικών συνοχής στο εσωτερικό της Ε.Ε. και, ειδικότερα, σε δύο ελληνικές νησιωτικές περιφέρειες, του βορείου και του νοτίου Αιγαίου. Τα θεωρητικά ερωτήματα εξειδικεύονται και αφορούν την αναμενόμενη αποτελεσματικότητα του τρόπου παρέμβασης των πολιτικών συνοχής, ως συνάρτηση όχι μόνο των πόρων που αφιερώνονται σε σειρά δράσεων και προγραμμάτων (που είναι άλλωστε αντίστοιχοι και στις δύο περιφέρειες) αλλά και άλλων παραμέτρων που οριοθετούνται δυσκολότερα και ακόμη δυσκολότερα μπορούν να επηρεασθούν, όπως οι προϋπάρχοντες τύποι κοινωνικών συμπεριφορών –που περιγράφονται με τον όρο κοινωνικό κεφάλαιο– και που καθορίζουν σε σημαντικό βαθμό τη δυνατότητα του αποδέκτη να αξιοποιήσει τους πόρους. Εξετάζεται, συνεπώς, η επίπτωση του εξευρωπαϊσμού στην ενδογενή ανάπτυξη όσον αφορά ειδικότερα τη διαμόρφωση συνθηκών ενδοπεριφερειακής συνεργασίας στη βάση λει-

τουργικών δικτύων που κινητοποιούνται ενόψει της εφαρμογής των περιφερειακών προγραμμάτων. Τα πρωτογενή στοιχεία προέρχονται, κατά κύριο λόγο, από την εμπειρία των ΜΟΠ και, σε μικρότερο βαθμό, των επιχειρησιακών προγραμμάτων του β' ΚΠΣ. Βασίζονται κυρίως σε συνολικά μεγέθη (απορρόφηση, ποσοστά υλοποίησης κλπ.) και σε συνολική διερεύνηση των δικτύων των δυνάμει εμπλεκομένων φορέων.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, τα θεσμικά δίκτυα στα νησιά του νοτίου Αιγαίου εμφανίζουν μεγαλύτερη πυκνότητα και συνοχή κυρίως στα Δωδεκάνησα και λιγότερο στις Κυκλάδες, που συνδέονται με υψηλότερο βαθμό εμπιστοσύνης μεταξύ δρώντων, καλύτερη επικοινωνία και διάλογο ενώ συμπεριλαμβάνουν τόσο δημόσιους όσο και ιδιωτικούς φορείς. Εμφανίζουν επίσης μάλλον οριζόντιο χαρακτήρα, που παραπέμπει σε μια πιο ισόροπη κατανομή πόρων και εξουσίας και ευνοεί τη διαδικασία μάθησης. Αντίθετα, στα νησιά του βορείου Αιγαίου τα δίκτυα εμφανίζονται μάλλον κάθετα, συγκεντρωμένα γύρω από τη ΓΓ της περιφέρειας, με χαμηλότερη πυκνότητα και απουσία συμμετοχής ιδιωτικών φορέων. Με βάση αυτά τα ευρήματα, ο συγγραφέας ερμηνεύει τη διαφορετική αναπτυξιακή πορεία των δύο περιφερειών, εισάγοντας τη μεταβλητή του κοινωνικού κεφαλαίου που ερμηνεύει τη διαφορετική δομή των δικτύων σε κάθε περίπτωση. Παρατηρεί, μάλιστα, ότι η ανταπόκριση στις πιέσεις του εξευρωπαϊσμού ήταν ανάλογη με την προηγούμενη θεσμική τους ικανότητα. Έτσι, με βάση τη διάκριση των σταδίων εξευρωπαϊσμού,³ το νότιο Αιγαίο τοποθετείται στο 3ο στάδιο εξευρωπαϊσμού και το βόρειο Αιγαίο στο 2ο στάδιο, αν και έχει να παρουσιάσει σημαντικές βελτιώσεις.

Αν και η μελέτη αρχικά στόχευε στη σύγκριση περιφερειών, αναγκαστικά κατέληξε σε μικρότερη ενότητα ανάλυσης. Οι δυσκολίες που απορρέουν από τον τεχνητό χαρακτήρα της περιφερειακής διαίρεσης, που δεν περιλαμβάνει απαραίτητα πολιτισμικά και

3. Ο εξευρωπαϊσμός διακρίνεται σε τέσσερα στάδια:

α) απλή εφαρμογή οδηγιών και κανονισμών διαχείρισης και διάδοσης πληροφορίας·

β) πρόσβαση σε πόρους της Ε.Ε. για την τοπική οικονομική ανάπτυξη·

γ) δικτύωση με άλλες τοπικές οργανώσεις ιδιωτικού ή δημοσίου χαρακτήρα, και

δ) προενεργητική πολιτική προς την Ε.Ε. με συμμετοχή σε διεθνή δίκτυα και επαφές με την Επιτροπή για την επιρροή στη διαμόρφωση της πολιτικής.

ιστορικά ενιαίες περιοχές, από τον νησιωτικό χαρακτήρα σε συνάρτηση με το μέγεθος, κλπ. που οριοθετούν τις παραμέτρους ανάπτυξης των επιμέρους νησιών, ιδιαίτερα εν απουσία αναπτυξιακού προγραμματισμού, περιορίζουν τις δυνατότητες δια-περιφερειακής σύγκρισης. Έτσι, ο συγγραφέας δικαιολογημένα οδηγήθηκε να παρατηρήσει διαφοροποιήσεις στην περιφέρεια νοτίου Αιγαίου μεταξύ Δωδεκανήσου και Κυκλάδων και στο βόρειο Αιγαίο μεταξύ των τριών βασικών νησιών: Μυτιλήνης, Χίου και Σάμου. Ενδεχομένως, μάλιστα, να μπορούσαν να εντοπιστούν και περαιτέρω διαφοροποιήσεις, λόγω της ιδιαιτερότητας των νησιωτικών κοινωνιών και οικονομιών.

Το βιβλίο περιστρέφεται γύρω από μια πολύ σύγχρονη και ενδιαφέρουσα προβληματική. Συζητά διεξοδικά τις θεωρητικές της διαστάσεις και προσφέρει μια σφαιρική εμπειρική προσέγγιση που στηρίζει τις θεωρητικές υποθέσεις. Χαρακτηρίζεται από συνέπεια στη δομή και ανάπτυξη του. Μια γενική παρατήρηση που θα μπορούσε να διατυπωθεί αφορά το βάθος της εμπειρικής έρευνας. Ενώ η μεθοδολογία που ακολουθείται είναι σαφώς αποδεκτή, η εμπειρική διερεύνηση δεν ικανοποιεί απολύτως τις θεωρητικές φιλοδοξίες.

Ένα εύλογο ερώτημα που ανακύπτει είναι κατά πόσον οι διαφορές που παρατηρούνται είναι τόσο σημαντικές ώστε πραγματικά να θεμελιώνεται διαφορά κοινωνικού κεφαλαίου. Ο συγγραφέας είναι βέβαια προσεκτικός και σχετικοποιεί τη διατύπωση των συμπερασμάτων του: παρά τις δυσκολίες εντοπισμού σαφών διαφορών στο επίπεδο του κοινωνικού κεφαλαίου μεταξύ των περιφερειών, θεωρεί ότι υπάρχουν ενδείξεις διαφοροποίησης.

Περαιτέρω, ως βασική ποιοτική διαφορά στην οικονομική ανάπτυξη των δύο περιφερειών επισημαίνεται η γρήγορη προσαρμογή των νησιών του νοτίου Αιγαίου στην ανάπτυξη των υπηρεσιών του τριτογενούς τομέα (τουρισμός), σε αντίθεση με τη μάλλον παραδοσιακή δομή της οικονομίας των νησιών του βορείου Αιγαίου (γεωργία, ναυτιλία), η οποία θεωρείται ένδειξη ανικανότητας προσαρμογής. Όπως όμως παρατηρεί και ο ίδιος ο συγγραφέας, η ανάπτυξη του τουρισμού στα νησιά του νοτίου Αιγαίου είχε αρχίσει πολύ νωρίτερα, από τη δεκαετία του 1960, και επομένως δεν είναι άμεσο αποτέλεσμα του εξευρωπαϊσμού. Αντίθετα, τα νησιά του βορείου Αιγαίου που είχαν σχετική αυθυπαρξία λόγω της ανάπτυξης γεωργικών και ναυτιλιακών δραστηριοτήτων, δεν είχαν απαραίτητα λόγο να στραφούν στον τουρισμό. Επομένως, και αν ακό-

μη δεχθεί κανείς ότι η στροφή στον τουρισμό αποτελεί πλέον προτεραιότητα (ποιος όμως την καθορίζει όμως και γιατί;), είναι πλήρως αναμενόμενη η καθυστέρηση στην αναδιάρθρωση των οικονομικών δραστηριοτήτων (πόσω μάλλον που η ίδια η Ε.Ε. με τις επιδοτήσεις δημιουργεί αντικίνητρα). Η διαφορά που παρατηρείται στον τύπο ανάπτυξης δεν μπορεί, συνελώς, να θεωρηθεί απαραίτητα ως κυρίως συνέπεια της τοπικής κινητοποίησης και του κοινωνικού κεφαλαίου. Ακόμη και το μέγεθος και η γεωγραφική θέση των νησιών σε συνάρτηση με τους διαφορετικούς πλουτοπαραγωγικούς τους πόρους διαμορφώνουν μια πολύπλοκη κατάσταση της οποίας η ερμηνεία αναπόφευκτα είναι πολυπαραγοντική.

Τέλος, ο μακρο-χαρακτήρας της ανάλυσης αφήνει αναπάντητα μια σειρά ερωτημάτων τα οποία θα μπορούσαν να αποτελέσουν μελλοντικά αντικείμενο case studies στο επίπεδο συγκεκριμένων τοπικών πολιτικών (ιδιαίτερα μετά τις πρόσφατες σημαντικές μεταβολές στην πολιτικο-διοικητική διάρθρωση της χώρας). Αυτό θα αναδείκνυε με μεγαλύτερη ακρίβεια τους παράγοντες που καθορίζουν την ανταπόκριση στις πιέσεις του εξευρωπαϊσμού και τον ρόλο των δικτύων και του κοινωνικού κεφαλαίου, όχι συνολικά, αλλά όπως αυτά εμφανίζονται με αφορμή συγκεκριμένες περιπτώσεις συλλογικής δράσης.

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΣΠΑΝΟΥ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

Γ. Παπαδημητρίου - Γ. Καριψιάδης - Κ. Παπανικολάου, *Η συνέλευση για το μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2002, σ. 109.

Τα κείμενα που περιλαμβάνονται στην έκδοση παρουσιάστηκαν, σε μια πρώτη μορφή, στο σεμινάριο «Η Σύγχρονη Δημοκρατία», του Τομέα Δημόσιας Διοίκησης του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών. Όπως αναφέρεται στο εισαγωγικό σημείωμα, «η Δήλωση του Laeken και η σύγκληση της Συνέλευσης προδιαγράφουν την ποιοτική μετεξέλιξη της αναθεώρησης των Καταστατικών Συνθηκών και αποτελούν, γι' αυτό, ορόσημα στην πορεία προς τη θεσμική ωρίμανση της Ευρωπαϊκής Ένωσης» στόχος του βιβλίου είναι «η επιστημονική κοινότητα, οι πολιτικοί, οι διαμορφωτές της κοινής γνώμης αλλά και κάθε πολίτης να διαθέτουν την απαραίτητη πληροφόρηση και ενάσια, ώστε να παρακολουθήσουν καλύτερα μια από τις πιο ενδιαφέρουσες και φιλόδοξες διεργασίες της ευρωπαϊκής ενοποίησης». Το βιβλίο χωρίζεται σε τρία μέρη: Γ. Παπαδημητρίου, «Η Συνέλευση και η Δήλωση του Laeken», Γ. Καριψιάδης, «Η θεσμική αμφιθυμία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η Δήλωση του Laeken και η Συνέλευση», Κ. Παπανικολάου, «Η αναθεώρηση των Συνθηκών και η συνταγματική προοπτική της Ένωσης». Στην έκδοση συμπεριλαμβάνεται και παράρτημα στο οποίο δημοσιεύονται τα εξής κείμενα: «Δήλωση αρ. 23 σχετικά με το μέλλον της Ένωσης (Νίκαια - 15 Δεκεμβρίου 2000)», «Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με το μέλλον της Ένωσης (29 Νοεμβρίου 2001)», «Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Laeken. Συμπεράσματα της Προεδρίας (14-15 Δεκεμβρίου 2001) [αποσπάσματα]» και «Δήλωση σχετικά με το μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Laeken, 15 Δεκεμβρίου 2001)».

Γιώργος Παπαδημητρίου, *Η συνταγματοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2002, σ. 104.

Όπως αναφέρει ο συγγραφέας στην εισαγωγή της έκδοσης, «μετά από πολλές ταλαντεύσεις και παλινωδίες άνοιξε πια η μεγάλη συζήτηση για το θεσμικό μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης». Στο βιβλίο διερευνάται η προ-

οπτική μιας συνεκτικότερης οργάνωσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, της οποίας η συνταγματοποίηση «βρίσκεται επί θύραις και δίνει το στίγμα του θεσμικού μέλλοντός της». Ο συγγραφέας, εκτιμώντας ότι η πραγματικότητα αυτή θα κυριαρχήσει στη Διακυβερνητική του 2004, συγκεντρώνει στο βιβλίο κείμενα που γράφτηκαν μετά τη Συνθήκη του Άμστερνταμ, με στόχο να αναδείξει ως κεντρική ιδέα τη συνταγματοποίηση της Ένωσης.

Στο πρώτο μέρος, «Η συνταγματοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης», περιλαμβάνονται τα εξής κεφάλαια: «Η συνταγματοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης», «Υπερεθνικές και πολιτειακές αρχές στην Ευρωπαϊκή Ένωση», «Η κοινωνική αρχή στη συνθήκη του Άμστερνταμ». Στο δεύτερο, τα εξής: «Ο Χάρτης θεμελιωδών δικαιωμάτων», «Ο Χάρτης σταθμός στη θεσμική ωρίμανση της Ευρωπαϊκής Ένωσης», «Ο Χάρτης και η κανονιστική λειτουργία του», «Ο Χάρτης και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου».

Δημήτρης Ν. Χρυσόχοϊν, *Theorizing European Integration*, Sage, Λονδίνο 2001, σ. 240.

Η μελέτη αποτελεί μια άσκηση στη θεωρία της ευρωπαϊκής ενοποίησης και επιχειρεί να συμβάλει στη σύγχρονη συζήτηση για την πολιτική και πολιτειακή εξέλιξη και φυσιογνωμία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τα θέματα που πραγματεύεται αφορούν, μεταξύ άλλων, τον εκδημοκρατισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, την αναθεώρηση των Συνθηκών, τον θεσμό της ευρωπαϊκής ιθαγένειας, την έννοια της «αριμοδιότητας των πολιτών» και τη διαδικασία διαμόρφωσης ενός ευρωπαϊκού «δημόσιου χώρου».

ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

Pascal Boniface (διεύθυνση - επιμέλεια), *Ατλας Διεθνών Σχέσεων*, μτφρ.: Έρικα Καλαντζή, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, σ. 179.

Η συγκεκριμένη έκδοση επιχειρεί να απεικονίσει τη δυναμικά μεταβαλλόμενη πραγματικότητα στις διάφορες περιοχές της υφής. Χαρακτηριστικό άλλωστε είναι ότι, όπως αναφέρει ο Βύρων Θεοδωρόπουλος στον πρόλογο της έκδοσης, «οι χώρες είναι γεμάτοι από βέλη που σχηματίζουν τόξα, από γραμμές που συνδέουν κύκλους, από επιφάνειες που επικαλύπτονται, από χρωματικές αποχρώσεις. Όλα αυτά δίνουν [...] μια εντύπωση κίνησης, δείχνουν πως αυτό που παρατηρούμε δεν είναι μια στατική εικόνα ενός μεγάλου ή μικρού τμήματος της γης, αλλά πως είναι κάτι δυναμικό, πως πρόκειται για χώρους όπου κινούνται άνθρωποι, λαοί και ιδέες». Η παρουσίαση των διάφορων περιοχών γίνεται με τρεις διαφορετικές προβολές (την κλασική και τρέχουσα του Μεγάλοα, την προβολή Μπερτέν και την πολιτική προβολή). Τις απεικονίσεις αυτές συνοδεύουν κείμε-

να που αναφέρονται στην πολιτική, οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα. Η έκδοση χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο («Υφήλιος») περιλαμβάνονται τα κεφάλαια: «Ιστορική αναδρομή», «Οι πρωταγωνιστές των διεθνών σχέσεων», «Δυνάμεις διεθνούς εμβέλειας», «Παράγοντες ισχύος», «Κρίσεις και πόλεμοι». Στο δεύτερο («Περιφέρειες»): «Η Ευρώπη», «Η αμερικανική ήπειρος», «Μέση Ανατολή και αραβο-μουσουλμανικός κόσμος», «Υποσαχαρική Αφρική», «Η Ασία», «Οι θαλάσσιοι χώροι». Την εισαγωγή στην ελληνική έκδοση, με τίτλο «Η θέση της Ελλάδας στον παγκόσμιο στρατηγικό χάρτη», έχουν γράψει οι Θεόδωρος Κουλουμπής και Σωτήρης Ντάλης.

Ευστράτιος Β. Αλμπάνης, Παγκόσμιες Σχέσεις. Θεωρία και Προβληματισμός, Libro, Αθήνα 2000, σ. 183.

Η ιδιαίτερη σημασία που αποκτά σήμερα η διεθνής πολιτική θεωρία οδήγησε τον συγγραφέα στη συγγραφή αυτού του βιβλίου του οποίου, όπως σημειώνει ο ίδιος στην εισαγωγή, σκοπός είναι «να παρουσιάσει με πληρότητα, σαφήνεια και αντικειμενικότητα, το σύνολο του επιστημονικού στοχασμού για τον κόσμο και τις σχέσεις που αναπτύσσονται σ' αυτόν». Ο τίτλος, «παγκόσμιες» και όχι «διεθνείς σχέσεις», δεν είναι τυχαίος: εκφράζει τη νέα μορφή που, όπως διακρίνει ο συγγραφέας, «αποκτούν βαθμιαία οι σχέσεις που αναπτύσσονται στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης», αφού, «οι διεθνείς σχέσεις αποσυνδέονται βαθμιαία από την πολιτικοκεντρική βάση τους και τείνουν να μετατραπούν σε παγκόσμιες κοινωνικές σχέσεις». Στο βιβλίο εξετάζονται –ως προς τη μέχρι σήμερα εξέλιξή τους, τις ιδιαίτερες θεωρίες που περιλαμβάνουν, τις σύγχρονες εκδοχές, τάσεις και προοπτικές τους– ο πραγματισμός, ο ιδεαλισμός, ο μαρξισμός και η νεότερη θεωρία, «τέσσερις μεγάλες θεωρητικές ομάδες, στις οποίες μπορεί να διακριθεί η διεθνής πολιτική θεωρία, με τη διευκρίνιση ότι η συστηματική αυτή ταξινόμηση, που είναι η καλύτερη εφικτή, δεν είναι απόλυτη». Στο βιβλίο περιλαμβάνεται και ευρετήριο κυρίων ονομάτων.

ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΖΗΤΗΜΑ - ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

Αλέξης Ηρακλειδής, Κυπριακό. Σύγκρουση και επίλυση, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2002, σ. 413.

Ο συγγραφέας εξετάζει το Κυπριακό, που δεν έχει ακόμη επιλυθεί, παρά το ότι, όπως επισημαίνει στον πρόλογο του βιβλίου του, «η ειρηνική επίλυσή του, χωρίς νικητές και ηττημένους, αλλά μόνο με κερδισμένους Κυπρίους –Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους– είναι πασιφανής». Στόχος είναι η παρουσίαση της διάθεσης, η σύνθεση των κυριοτέρων συμπερασμάτων της σοβαρής μη στρατευμένης έρευνας, η κριτική προσέγγι-

ση της ιστορικής εθνικής αφήγησης στην Ελλάδα και την Κύπρο και η δια της αυτογνωσίας και της κριτικής αναζήτηση λύσης. Ο συγγραφέας επισημαίνει πως η θέση ότι «το Κυπριακό ως σύγκρουση δήθεν αρχίζει το 1974· ότι αποτελεί αποκλειστικά ζήτημα “εισβολής και κατοχής” και πρωτότερα συνωμοσία των “ξένων κέντρων”» δεν βοηθάει ώστε να γίνει κατανοητό ότι «η προσέγγιση με τους Τουρκοκύπριους, ο διάλογος μαζί τους για μία από κοινού λύση “θετικού αθροίσματος” [...] και για τις δύο κοινότητες αποτελεί *sine qua non* για μία Κύπρο ειρήνης, ασφάλειας και ευημερίας εντός της Ευρώπης». Μια άλλη βασική πτυχή που διαπερνά το βιβλίο είναι το ποιοι ήταν οι βασικότεροι –ανεξάρτητοι– συντελεστές της διένεξης: ήταν κυρίως (ή αποκλειστικά) διεθνείς, οπότε τον κύριο λόγο τον είχαν οι εξωκυπριακοί παράγοντες ή ήταν λόγοι κατά βάση γηγενείς, δηλαδή η εθνοτική σύγκρουση καθεαυτή; Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι «η ξένη εμπλοκή ήταν κατά βάση παρεπόμενη (με εξαίρεση τον βρετανικό παράγοντα ως το 1958), την προκάλεσαν και, εν πολλοίς, την ελιζήτησαν οι δύο κοινότητες του νησιού από τα τέλη της δεκαετίας του 1940 μέχρι τις μέρες μας, προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι τους και να ματαιωθούν ή περιοριστούν οι στόχοι του αντιπάλου» και αυτό ίσως μπορεί να ερμηνεύσει τη μη επίλυση του Κυπριακού μέχρι σήμερα. Το βιβλίο χωρίζεται σε τρία μέρη: «Το ιστορικό: Λάθη και χαμένες ευκαιρίες», «Σύγκρουση αναπόφευκτη, ξενокίνηση; Εθνικισμός, ξένες δυνάμεις», «Αναζητώντας τη λύση στο Κυπριακό».

Brendan O'Malley - Ian Craig, Η συνωμοσία της Κύπρου. ΗΠΑ, κατασκόπια και η τουρκική εισβολή, μτφρ.: Αμερίσσα-Γεωργία Σκιάννη, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2002, σ. 428.

Όπως αναφέρουν στον πρόλογο του βιβλίου οι συγγραφείς για την έρευνά τους σχετικά με το Κυπριακό: «*Η συμβατική ιστορία κατέγραψε τη διχοτόμηση της Κύπρου ως αποτέλεσμα ενός ελληνοκίνητου πραξικοπήματος και της τουρκικής εισβολής που επακολούθησε. Εμείς ανακαλύψαμε ότι η αλήθεια ήταν αρκετά πιο περίπλοκη. Η διχοτόμηση του νησιού ήταν μια αμερικανική συνωμοσία, με τη Βρετανία να παρακολουθεί απαθής [...] Το βιβλίο θρηνματίζει το μύθο ότι η Κύπρος είναι κοιμμένη στα δύο σήμερα εξαιτίας κάποιου εθνοτικού μίσους*». Η έρευνα συμπεριέλαβε μελέτη άκρως εμπιστευτικών φακέλων στη Βρετανία και τις ΗΠΑ, του Φόρεϊν Όφφισ, των Υπουργείων Άμυνας και Αποικιακών Υποθέσεων, υπουργικών συμβουλίων, της CIA, καθώς και συνεντεύξεις προσώπων που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στα γεγονότα. Στο παράρτημα δημοσιεύεται συνέντευξη του Χ. Κίσινγκερ. Στην έκδοση περιλαμβάνεται χρονολογικός πίνακας και ευρετήριο ονομάτων.

Ανδρέας Θεοφάνους, *Ευρωπαϊκή Κύπρος. Πολιτειακή δομή, οικονομία και κοινωνία. Η ένταξη και τα σενάρια λύσης*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2002, σ. 269.

Όπως αναφέρει στην εισαγωγή του βιβλίου, ο συγγραφέας ανέλαβε αυτή τη μελέτη «με στόχο την ελάχιστη συμβολή στην προσπάθεια καταρωτισμού μιας ολοκληρωμένης στρατηγικής για την αντιμετώπιση των υφιστάμενων προβλημάτων και των μελλοντικών προκλήσεων με ιδιαίτερη έμφαση στον οικονομικό τομέα με την ευρύτερη έννοια του όρου σε σχέση με μια μελλοντική πολιτειακή δομή της Κύπρου ως μέλους της Ε.Ε.». Τα κεφάλαια του βιβλίου: «Η κυπριακή οικονομία σήμερα», «Το νέο διεθνές οικονομικό περιβάλλον, η Ευρωπαϊκή Ένωση και η Κύπρος», «Οικονομικά και πολιτικά ζητήματα ομοσπονδιακών πολιτευμάτων και η περίπτωση της Κύπρου», «Τέσσερα σενάρια επίλυσης του κυπριακού προβλήματος και οι περιπτώσεις», «Συμπεράσματα και προοπτικές».

Γεράσιμος Καραμπελιάς, *Ο ρόλος των ενόπλων δυνάμεων στην πολιτική ζωή της Τουρκίας και της Ελλάδας. Συγκριτική ανάλυση των μεταπολεμικών στρατιωτικών επεμβάσεων, 1945-1980*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, σ. 499.

Στόχος της μελέτης αυτής είναι «η κατανόηση των γεγονότων που προηγήθηκαν και οδήγησαν τα δύο αυτά κράτη να επιλέξουν έναν διαφορετικό τρόπο ανάπτυξης των πολιτικο-στρατιωτικών τους σχέσεων κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα», όπως σημειώνει ο συγγραφέας στον πρόλογο του βιβλίου. Στο πλαίσιο αυτό, «η μεταπολεμική περίοδος, 1945-1980, αποτελεί κομβικό σημείο στην πορεία και το είδος ανάπτυξης των σχέσεων στρατού και πολιτείας σε Τουρκία και Ελλάδα». Ο συγγραφέας προσεγγίζει το αντικείμενό του μέσα από ένα πολυπαραγοντικό μοντέλο, που θεωρεί ότι αποτελεί την καλύτερη μέθοδο θεώρησης και ερμηνείας της εμφάνισης αυτού του φαινομένου. Το βιβλίο χωρίζεται σε πέντε μέρη: «Στρατιωτικές επεμβάσεις και θεωρίες», «Σύντομη ανασκόπηση του ρόλου των ενόπλων δυνάμεων στην ιστορική πορεία εξέλιξης της Τουρκίας και της Ελλάδας από την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έως την περίοδο του Μεσοπολέμου», «Η περίπτωση της μεταπολεμικής Τουρκίας», «Η περίπτωση της μεταπολεμικής Ελλάδας» και «Επίλογος». Στο βιβλίο περιλαμβάνεται και ευρετήριο.

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ - ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Περικλής Σ. Βαλλιάνος, *Συνείδηση, γλώσσα και ιστορική ζωή*, Πορεία, Αθήνα 2002, σ. 400.

Στη μελέτη αυτή παρουσιάζονται τα κοσμοθεωρητικά συστήματα που διαμορφώθηκαν τον 19ο αιώνα και διαμόρφωσαν την κοινωνική πραγμα-

τικότητα και τη συλλογική συνείδηση της εποχής μας, γιατί, όπως αναφέρει ο συγγραφέας στον πρόλογο του βιβλίου, «ζητούν να υπερβούν τον χωρισμό θεωρίας και πράξης που χαρακτήριζε τον προγενέστερο πολιτισμό, και διεκδικούν το δικαίωμα να επεμβαίνουν στην πραγματικότητα και να τη διαμορφώνουν σύμφωνα με τα πρότυπά τους. Για πρώτη φορά μετά την κλασική αρχαιότητα, οι επιπτώσεις του στοχασμού στη ζωή είναι τόσο πολυδιάστατες και καθοριστικές. Αυτό που είμαστε και αυτό που σκεπτόμαστε σήμερα προήλθε από την απόπειρα των φιλοσοφιών αυτών να “πραγματώσουν” τον εαυτό τους, να θεσμοποιήσουν δηλαδή τις κοσμοθεωρίες τους και τις αξιολογικές τους επιλογές». Τα κεφάλαια του βιβλίου: «Εισαγωγή: Ο θρίαμβος της μεταφυσικής και το “τέλος της φιλοσοφίας”», «Η αυτονομία της λογικής συνείδησης στη φιλοσοφία του Καντ», «Η συνείδηση ως γενεσιουργό αίτιο μέσα στη φύση και την ιστορική ζωή: η περιπέτεια του γερμανικού ιδεαλισμού», «Η κριτική της θεολογίας και της αλλοτρίωσης: το κίνημα του νεοεγελιανισμού», «Ο ρομαντισμός ως φιλοσοφία», «Η ανοικτή διαλεκτική του υποκειμενικού: Ο υπαρξισμός του Kierkegaard», «Η έκρηξη της βούλησης, μεταφυσική απαισιοδοξία και ασκητισμός στη σκέψη του Shopenhauer», «Η “φιλοσοφία της ζωής” και το πρόβλημα της Ιστορίας. Χρόνος και εξέλιξη στον Bergson. Ο Αμερικανικός πραγματισμός», «Η επαναξιολόγηση των αξιών, ο μηδενισμός της ηθικής και η οπτασία του υπερανθρώπου: το χαρωπό μένος του Nietzsche», «Η στροφή προς τη γλώσσα και η αναίρεση της ιδεαλιστικής μεταφυσικής: το ριζοσπαστικό εγχείρημα της αναλυτικής φιλοσοφίας», «Η συνείδηση και τα πράγματά της, ζωτικός κόσμος και το αίτημα της αυθεντικότητας: φαινομενολογία και υπαρξισμός», «Ιστορική συνείδηση, επικοινωνιακός ιστός, “αποδόμηση” του νοήματος: δυτικός μαρξισμός και μετανεωτερικότητα». Στην έκδοση περιλαμβάνεται ευρετήριο.

Επιμέλεια: Μαργλέν Λογοθέτη

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ - ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Ηλίας Κατσούλης (επιμ.), *Νέα Σοσιαλδημοκρατία. Περιεχόμενα πολιτικής, θεσμοί, οργανωτικές δομές*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2002, σ. 488.

Ο τόμος αυτός προέρχεται από σχετικό συνέδριο στο Πάντειο Πανεπιστήμιο και περιλαμβάνει κείμενα για τα νέα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα της Ευρώπης. Τα κείμενα αφορούν τις μεταβολές της πολιτικής, της ιδεολογίας και της οργάνωσης των κομμάτων αυτών στο νέο διεθνές πολιτικό, κοινωνικό, πολιτισμικό και οικονομικό πλαίσιο. Είναι σπάνιο έλληνες συγγραφείς να μελετούν άλλα κόμματα πλην των ελληνικών και γι' αυτό ο συγκεκριμένος συλλογικός τόμος είναι πολύ χρήσιμος. Τα άρθρα του τόμου: Ηλίας Κατσούλης, «Η απαξίωση των πολιτικών κομμάτων και το

“παράδοξο της ανάπτυξης”, Σεραφείμ Σεφεριάδης, «Σοσιαλδημοκρατικές στρεπτηριές στον 20ό αιώνα. Εισηγήσεις για μια πολιτική κοινωνιολογία», Αριστείδης Ν. Χατζής, «Αριστερά και οικονομική επιστήμη», Μάνος Μασσαργάνης, «Οι Νέοι Εργατικοί μεταξύ Τρίτου Δρόμου και Νέας Σοσιαλδημοκρατίας», Gustav Auernheimer, «“Τρίτος Δρόμος”, “Νέο Κέντρο” ή μήπως κάτι άλλο; Ο προγραμματικός διάλογος στη γερμανική σοσιαλδημοκρατία», Κώστας Α. Λάβδας, «Κεντροαριστερά, εκλογικά καρτέλ και ευρωπαϊκή σύγκλιση. Η Ιταλία σε συγκριτική προοπτική», Γιώργος Παγουλάτος, «Σύγκλιση, απόκλιση και παραδείγματα πολιτικής: προβαλλόμενες εξηγήσεις και διδάγματα του ευρωπαϊκού νότου», Πάνος Καζάκος, «Επιπτώσεις της εκλογικής νίκης Εργατικών, Σοσιαλιστικών και Σοσιαλδημοκρατικών Κομμάτων», Κώστας Ζαφειρόπουλος - Νίκος Μαραντζίδης, «Κοινωνικές μεταβολές στην εκλογική βάση και στον πολιτικό λόγο του ΠΑΣΟΚ (1996-1998)», Βασιλική Γεωργιάδου, «Labour Party, SPD και ΠΑΣΟΚ. Συστήματα κομματικής διεύθυνσης και οργανωτική ανασυγκρότηση». Στον τόμο περιλαμβάνεται επίσης ένα κείμενο-μανιφέστο του βρετανού πρωθυπουργού Tony Blair, «Ο Τρίτος Δρόμος. Μια νέα πολιτική για το νέο αιώνα». Η έκδοση ολοκληρώνεται με ευρετήριο ονομάτων και εννοιών.

Άντονι Γκίντενς, *Ο κόσμος των ραγδαίων αλλαγών: Πώς επιδρά η παγκοσμιοποίηση στη ζωή μας*, μτφρ.: Κωνσταντίνος Δ. Γεώργας, προλογικά σημειώματα Γιώργος Α. Παπανδρέου και Νίκος Χριστοδουλάκης, Μεταίχιμο, Αθήνα 2002, σ. 160.

Το βιβλίο στηρίζεται σε διαλέξεις του συγγραφέα στο βρετανικό ραδιόφωνο το 1999. Δεν αφορά μόνο την παγκοσμιοποίηση, αλλά όλες τις βασικές ιδέες του Γκίντενς για τη σύγχρονη κοινωνία τις οποίες έχει αναπτύξει σε παλιότερα έργα του. Στο προλογικό του σημείωμα ο Γιώργος Α. Παπανδρέου συνδέει το θέμα του βιβλίου με τη θέση της Ελλάδας στον σύγχρονο κόσμο και με τις διεθνείς εξελίξεις μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001. Στο δικό του σημείωμα ο Νίκος Χριστοδουλάκης συζητά τη νέα παγκόσμια αβεβαιότητα, τους τρόπους κατανόησής της και τις αντιφατικές συνέπειες της παγκοσμιοποίησης. Στο κύριο σώμα του βιβλίου ο Γκίντενς εξετάζει την έννοια του ρίσκου, τη σύζευξη παράδοσης και κοινωνικών μεταβολών οι οποίες προκύπτουν από την παγκοσμιοποίηση, την αλλαγή στον παραδοσιακό τύπο της οικογένειας, την εξάπλωση της δημοκρατίας στον σύγχρονο κόσμο και τις μεταλλαγές του κράτους-έθνους. Το βιβλίο περιλαμβάνει πολύ ενδιαφέρουσα «επιλεγμένη βιβλιογραφία» με μικρά σχόλια του συγγραφέα για κάθε παραπομπή και εκτενές ευρετήριο.

Επιμέλεια: Δημήτρης Α. Σωτηρόπουλος

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΩΝ ΔΙΑΤΡΙΒΩΝ

Αντώνιος Καρβούνης, *An Analysis of the Labour Party's Discourse on Europe, 1961-2000: A Matter of National Identity*, Πανεπιστήμιο Newcastle, Department of Politics, Μάρτιος 2002, 388 σελ. Επιβλέποντες: Tim S. Gray, Kate Manzo

Τα τελευταία χρόνια η ενασχόληση των θεωρητικών και των ιστορικών του βρετανικού εργατικού κόμματος με την ερμηνεία της πολιτικής του πάνω στο ευρωπαϊκό ζήτημα έχει περιορισθεί στα ζητήματα του εσωκομματικού και του δικομματικού ανταγωνισμού αποσιωπώντας το θεμελιώδες θέμα της εθνικής ταυτότητας. Σε αντίθεση με αντίστοιχες εργασίες για το συντηρητικό κόμμα, οι μελετητές της βασικότερης κομματικής έκφρασης της βρετανικής αριστεράς αγνόησαν τις επιπτώσεις της εκάστοτε πρόσληψης της βρετανικότητας (Britishness) επί της ευρωπαϊκής πολιτικής στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα. Σε αυτό το πλαίσιο, η διατριβή αυτή επιχειρεί να αναδείξει τις διαφορετικές εθνικές αφηγήσεις οι οποίες αναδόθηκαν από τον πολιτικό λόγο των Εργατικών στη διάρκεια των συζητήσεων για το ευρωπαϊκό ζήτημα από το 1961 μέχρι σήμερα.

Πιο συγκεκριμένα, εξετάζοντας τους βασικούς σταθμούς της πολιτικής του κόμματος (1962: αρνητική στάση των Εργατικών του Gaitskill στην πρώτη αίτηση ένταξης της χώρας στην Κοινή Αγορά από τη συντηρητική κυβέρνηση του Macmillan· 1967: δεύτερη αίτηση ένταξης από την εργατική κυβέρνηση του Wilson· 1972: άρνηση των Εργατικών να στηρίξουν την τρίτη αίτηση που υπέβαλε η κυβέρνηση του συντηρητικού Heath· 1975: θετική στροφή της εργατικής κυβέρνησης του Wilson στη διάρκεια του δημοψηφίσματος για την παραμονή της χώρας στην Κοινότητα· 1980-83: οι Εργατικοί του Foot, από τους οποίους απεχώρησαν οι ευρωπαϊστές, τάσσονται υπέρ της εγκατάλειψης της Ε.Κ· 1997-2000: φιλευρωπαϊκή πολιτική της κυβέρνησης των Νέων Εργατικών του Blair) γίνεται ανάλυση των τριών βασικών αφηγήσεων της βρετανικότητας: η χωρική, η πολιτιστική και η χρονική. Βασική παράμετρος σε καθεμιά από αυτές είναι η έννοια της ετερότητας, η οποία ανάγεται σε φυλετική διαφορά. Η κατασκευή της εθνικής ταυτότητας είναι αδιαχώριστη από την έννοια του «Άλλου», του «ξένου», της διαφορετικής «φυλής». «Φυλή» και «έθνος» μοιράζονται κοινή εννοιολογική, ιστορική και κοινωνική ιστορία. Η «φυλή» (race) ως «γένος» (lineage), ως «τύπος» (type) και ως «είδος» (subspecies) έχει κοινά σημεία

με την εθνικιστική πρόσληψη του χώρου, του πολιτισμού και του χρόνου. Πριν από την ανάδυση του επιστημονικού ρατσισμού του 19ου αιώνα, η «φυλή» χρησιμοποιούνταν εναλλάξ με την έννοια του πολιτισμού και της κουλτούρας. Δεν αποτελεί γι' αυτό έκπληξη το γεγονός ότι ο ρατσισμός απέκτησε μια περισσότερο πολιτιστική παρά βιολογική νοηματοδότηση από το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα και μετά. Αυτό συνέπεσε με την περίοδο της αποαποικιοποίησης στη διάρκεια της οποίας αναβίωσε ο πολιτιστικός ρατσισμός ή νεο-ρατσισμός (new racism) όπου οι εννοιολογικοί δεσμοί μεταξύ «φυλής» και «έθνους» έγιναν πιο ευδιάκριτοι. Ο ρατσισμός, όπως και ο εθνικισμός, λειτουργεί κατασκευάζοντας συμβολικά σύνορα μεταξύ φυλετικώς αντιμαχόμενων κατηγοριών πληθυσμού, «φρισκοποιώντας» τη διαφορά μεταξύ του «ανήκειν» και του «αλλότριον». Ήδη από τα πρώτα στάδια της ευρωπαϊκής συζήτησης, το βρετανικό έθνος και ο «ξένος» αποτελούσαν αλληλένδετες, αλληλοεξαρτώμενες και αδιαχώριστες έννοιες στις εθνικές αφηγήσεις των Εργατικών.

Πιο συγκεκριμένα, σε επίπεδο χωρικής αφήγησης, καταρχάς, η ιμπεριαλιστική διάσταση της ευρωπαϊκής πολιτικής των Gaitskell, Wilson, Callaghan, Foot αλλά και Blair (η Βρετανία μαζί είτε με τις αγγλόφωνες χώρες της Κοινοπολιτείας είτε με τον ατλαντικό σύμμαχο) αποτελούσε και εξακολουθεί να αποτελεί ένδειξη ισχύος μιας ασθμαίνουσας παγκόσμιας δύναμης η οποία, με αρκετή δόση αυταρέσκειας και υπεροψίας, συνεχίζει να μη θεωρεί τον εαυτό της ισότιμο εταίρο προς τα άλλα μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης· αντίθετα, οι μετανάστες από τη νέα, μαύρη Κοινοπολιτεία αντιπροσώπευαν την παρακμή του βρετανικού έθνους και έπρεπε να αποκλειστούν από τον εθνικό κοινωνικό σχηματισμό – εξ' ου και οι περιοριστικές μεταναστευτικές πολιτικές των δεκαετιών του 1960 και 1970. Κατά δεύτερο λόγο, η εσωστρεφής μικροαγγλική (Little Englanderism) διάσταση του χώρου (η Βρετανία εκτός E.K.), όπως αντικατοπτριζόταν από την απομονωτική πολιτική της δεκαετίας του 1970 και των πρώτων ετών της δεκαετίας του 1980, έβλεπε τους εργάτες από τις κοινοτικές χώρες ως «εσωτερικό εχθρό» που επιβουλεύεται τους καρπούς ενός κράτους πρόνοιας το οποίο ψυχορραγούσε. Η δε σύγχρονη ευρωπαϊκή χωρική διάσταση της βρετανικότητας (η Βρετανία μέλος της E.E.) των Νεοεργατικών δεν παύει, ομοίως, να υψώνει συμβολικά τείχη για τους πρόσφυγες, τους οικονομικούς μετανάστες και τους πληθυσμούς εκτός E.E. που ζητούν άσυλο. Η δρακόντεια νομοθεσία περί ασύλου των Straw και Blunkett είναι εναρμονισμένη με αυτή την οπτική της εθνικής ταυτότητας.

Σε επίπεδο πολιτιστικής αφήγησης, ο προτεσταντισμός, το κοινοβούλιο, και οι λεγόμενες “αιώνιες αξίες” αντιπαράτιθενται στην καθολική Ευρώπη, σε καθεστώς με φασιστικές καταβολές και αντιδημοκρατικές πρακτικές καθιστώντας αδύνατη την ενσωμάτωση στο εθνικό σώμα εκείνων οι οποίοι προέρχονταν από τα συγκεκριμένα έθνη και, κατά συνέπεια, έφεραν αλλότρια εθνικά χαρακτηριστικά.

Τέλος, η χρονική αφήγηση του έθνους αναδεικνύει τις «επιλεκτικές» μνήμες του πολέμου διαχωρίζοντας εκείνους τους πληθυσμούς οι οποίοι έδωσαν μάχες στο πλευρό των Βρετανών υπερασπιζόμενοι τα δημοκρατικά ιδανικά στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου από εκείνους οι οποίοι είτε «δεν ήταν εκεί» είτε βρίσκονταν στο αντίπαλο στρατόπεδο. Παράλληλα, η δαρβινιστικά οριζόμενη ηθική αποστολή των Βρετανών για την ανάπτυξη των λιγότερο οικονομικά και πολιτικά αναπτυγμένων χωρών του κόσμου τάξινομει έθνη και πληθυσμούς σε μια προοδευτική/χρονική αναπτυξιακή κλίμακα στην οποία η Βρετανία κατέχει την πρώτη θέση. Εδώ, μνήμες και πρακτικές της αυτοκρατορίας «αναβιώνουν» και «κατασκευάζουν» ένα βρετανικό έθνος το οποίο συνεχίζει να ποδηγετεί την ευρωπαϊκή και παγκόσμια ανάπτυξη μέχρι και σήμερα.

Μέσα, λοιπόν, από την ανάλυση του λόγου των βρετανών σοσιαλιστών επί του ευρωπαϊκού ζητήματος αναφέρεται ένα βρετανικό έθνος το οποίο, είτε ως μέρος μιας καθαρά αγγλοσαξονικής και ατλαντικής συμμαχίας, είτε περιοριζόμενο στα στενά του Καλέ, είτε, τέλος, ως μέρος της ευρωπαϊκής οικογένειας θα συνεχίζει να υφίσταται προσδιοριζόμενο από τον χωρικά, πολιτιστικά και χρονικά «Άλλο» στο πρόσωπο των μαύρων μεταναστών, των προσφύγων, και των αιτούντων άσυλο.

Επιμέλεια: Μαργλέν Λογοθέτη

ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ

Το ΠΙΟΚΟΙΝΩ ενημερώνει τους ερευνητές, το διδακτικό προσωπικό τους μεταπτυχιακούς φοιτητές και εν γένει τους φοιτητές ότι διαθέτει σειρές δεδομένων στις ακόλουθες θεματικές:

- πολιτικό προσωπικό 1936-1990
- μορφές κοινωνικών συγκρούσεων 1974-1994
- μεταβολές αξιακών προτύπων και πολιτικών συμπεριφορών μετά το 1974

Οι σειρές αυτές διατίθενται στους μεταπτυχιακούς και τους φοιτητές που ενδιαφέρονται να εκπονήσουν σχετικές εργασίες.

Οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να επικοινωνήσουν στην ακόλουθη ηλεκτρονική διεύθυνση: inspo@ekke.gr

ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ

Το ΠΙΟΚΟΙΝΩ ενημερώνει τους ερευνητές, το διδακτικό προσωπικό τους μεταπτυχιακούς και τους φοιτητές εν γένει ότι έχει αναλάβει την κατασκευή Ηλεκτρονικής Τράπεζας δευτερογενών Πολιτικών-Κοινωνικών Δεδομένων και Δεικτών στις ακόλουθες θεματικές:

- Πολιτικοί θεσμοί: κυβερνήσεις, κοινοβούλιο, πολιτικό προσωπικό
- Πολιτική: εκλογές, κόμματα, επαγγελματικές οργανώσεις, κοινωνία πολιτών, μορφές κοινωνικών συγκρούσεων, ανθρώπινα και κοινωνικά δικαιώματα
- Πολιτική και Πολιτισμικές μεταβολές
- Κοινωνία της Πληροφορίας
- Κοινωνική συνοχή, ανοχή και εγκληματικότητα

Η συγκρότηση της Τράπεζας Δεδομένων μπορεί να προσφέρει ευκαιρίες συνεργασίας και υποστήριξης σε μεταπτυχιακούς και φοιτητές που εκπονούν ή προτίθενται να εκπονήσουν σχετικές εργασίες.

Οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να επικοινωνήσουν στην ακόλουθη ηλεκτρονική διεύθυνση: inspo@ekke.gr

ΠΑΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΠΟΒΟΛΗ ΕΡΓΑΣΙΩΝ

Η *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* δημοσιεύει μόνο πρωτότυπες εργασίες, που εντάσσονται στο σχετικό γνωστικό αντικείμενο. Οι εργασίες που υποβάλλονται δεν πρέπει να έχουν δημοσιευτεί (με οποιαδήποτε μορφή, ολικώς ή μερικώς) σε άλλο περιοδικό ή βιβλίο, και θα πρέπει να ανταποκρίνονται σε διεθνώς καθιερωμένες απαιτήσεις επιστημονικότητας, όπως η επαρκής σύνδεση με την τρέχουσα διεθνή βιβλιογραφία. Οι συγγραφείς δεσμεύονται ότι, από τη στιγμή που το υποβληθέν άρθρο εγγκρίνεται και εντάσσεται στον προγραμματισμό του περιοδικού, δεν θα το δημοσιεύσουν σε άλλο έντυπο.

Οι εργασίες υποβάλλονται σε τρία αντίτυπα και αποστέλλονται στη διεύθυνση της Σύνταξης. Οι εργασίες είναι δακτυλογραφημένες σε διπλό διάστημα και στη μία μεριά της σελίδας, αφήνοντας αρκετό περιθώριο αριστερά ή δεξιά. Η αποστολή δισκέτας PC ή Mac μαζί με το δακτυλόγραφο είναι υποχρεωτική. Τα κείμενα μπορεί να είναι γραμμένα σε οποιοδήποτε πρόγραμμα επεξεργασίας κειμένου για Mac ή σε Word (μέχρι την έκδοση Word 97). Η έκταση του κειμένου πρέπει να είναι τουλάχιστον 7.000 λέξεις και να μην ξεπερνά τις 12.000 λέξεις. Δεκτά γίνονται και βιβλιογραφικά δοκίμια μέχρι 8.000 λέξεις.

Η βιβλιογραφία συντάσσεται κατά αλφαβητική σειρά και καταχωρίζεται ως διακριτό τμήμα της εργασίας, αρχίζοντας από ξεχωριστή σελίδα. Η παράθεση για βιβλίο γίνεται με τη σειρά: συγγραφέας, τίτλος, εκδοτικός οίκος, τόπος, έτος. Για άρθρο περιοδικού: συγγραφέας, τίτλος, περιοδικό, αριθμός τεύχους, έτος, σελίδες. Οι παραπομπές σημειώνονται με ευδιάκριτους αριθμούς στο κείμενο και παρατίθενται στο τέλος, σε ξεχωριστή σελίδα και συνεχή αρίθμηση. Η σειρά παράθεσης είναι ίδια μ' αυτήν της βιβλιογραφίας και προστίθεται η σελίδα. Πίνακες και γραφήματα με τις σχετικές επεξηγήσεις παρατίθενται σε ξεχωριστή σελίδα εκτός κειμένου, ενώ στο κείμενο σημειώνεται με ευκρινή τρόπο η θέση τους.

Οι εργασίες συνοδεύονται (α) από περίληψη έως 150 λέξεις στα ελληνικά και στα αγγλικά, (β) από βιογραφικό/βιβλιογραφικό σημείωμα 5-6 γραμμών στα ελληνικά και στα αγγλικά. Ακόμη, ο συγγραφέας πρέπει να γνωστοποιήσει, σε ιδιαίτερη σελίδα, το ονοματεπώνυμο, τη διεύθυνση και το τηλέφωνό του.

Η Συντακτική Επιτροπή φροντίζει για την αξιολόγηση, διατηρεί το δικαίωμα επιλογής και καθορίζει τον χρόνο δημοσίευσης των εργασιών. Σε κάθε περίπτωση, τα αντίτυπα δεν επιστρέφονται. Οι συγγραφείς δικαιούνται να πάρουν δωρεάν δύο αντίτυπα του τεύχους στο οποίο δημοσιεύεται η εργασία τους. Η αναδημοσίευση από την παρούσα *Επιθεώρηση* απαιτεί άδεια της Συντακτικής Επιτροπής.

Βιβλία αποστέλλονται στη διεύθυνση της Σύνταξης.

GREEK POLITICAL SCIENCE REVIEW

A publication of the Hellenic Political Science Association

Editorial Board M. Agelidis, Y. Voulgaris, N. Diamandouros, El. Katsoulis, P. Kitromilides, Th. Couloumbis, C. Lyrantzis, El. Nicolacopoulos, A. Rigos, C. Spanou, M. Spourdalakis

Executive Board P. Valianos, D. Gravaris, N. Demertzis, L. Louvi, G. Moschonas, G. Pagoulatos, D. A. Sotiropoulos

Coordination D. A. Sotiropoulos, G. Pagoulatos ~ **Book-Review editor** D. Gravaris ~ **Technical Assistant** M. Logotheti ~ **Financial Assistant** M. Sitara ~ **Public Relations** V. Aranitou

Scientific Board N. Alivizatos, Th. Veremis, P. Getimis, G. Dertilis, P. Kazakos, D. Kyrtatas, A. Liakos, Th. Lipowatz, D. Madianou, A. Makridimitris, G. Mavrogordatos, A.-Y. D. Metaxas, N. Mouzelis, M. Pantelidou, G. Papadimitriou, E. Papataxiarchis, C. Rozakis, P. Sourlas, K. Stamatis, K. Tsoukalas, L. Tsoukalis, A. Fatouros, A. Fragoudaki, D. Charalambis, Th. Chadjipandelis, K. Psychopedis

Address Hellenic Political Science Association, 19 Omirou Str., 106 72 Athens, Greece, Tel & Fax +30-1-3614298, e-mail: hpsagr@cc.uoa.gr. Secretariat: M. Sitara

Copyright. Hellenic Political Science Association

The *Greek Political Science Review* is published biannually. Price 6 Euro. Subscriptions: Individuals 12, Foreign 30, Institutions 60, Students 10. Subscriptions should be sent to HPSA Secretariat.

MARIA MENDRINO

THE DYNAMICS OF CHANGE AND THE MANAGEMENT OF CHANGE IN EUROPEAN INTEGRATION

The article examines the phenomenon of change in the EU, arguing that due to the complexity of the integration process, dimensions of the phenomenon are often concealed. Three different arenas and respective approaches for exploring patterns of change in the EU should be distinguished. The first refers to the dynamics of change that integration displays in the international context, the second concerns change in the political system of the EU, and the third refers to change in the EU institutions. One more dimension of change refers to the effects that the very system exercises on change, ie. the management of change. Despite the differentiations discerned in the examination of the various arenas of change, synthesis is not ruled out. This is suc-

ceeded through studying the management of change by the EU institutions and the member states. In particular, the management of change is approached with reference to the organizationally defined sets of processes developed in organization theory for the study of the dynamic of rule change in an organization.

CONSTANTINA BOTSIOU

**THE NEW CONCEPTS OF SECURITY
AND THE EVOLUTION OF CFSP**

This article deals with the interactions of theoretical revisions with the practical evolution of security and foreign policy as agenda-setting factors for European security policies. The analysis projects also the CFSP's most tangible dimension up to now, the European army, against the background of the EU's more far-reaching bid for a security and foreign policy system that makes sense in the rapidly changing global environment. At this point, the focus is not on the institutional problem of setting a new Euro-atlantic balance in defense matters, as is usually the case, but rather on the goal of defining the values and principles determining the political culture of Europe, which will ultimately constitute the driving force behind EU's necessary repositioning toward the diversified security challenges of today's world.

GEORGE ANDREOU

**THE ROLE OF SUBNATIONAL ACTORS IN THE EU:
THEORETICAL CONFRONTATIONS AND EMPIRICAL ASSESSMENTS**

This article assesses the phenomenon of European subnational mobility in the light of the theoretical debate between liberal intergovernmentalism and multi-level governance. More precisely, two (seemingly) conflicting theoretical assumptions on the significance and the consequences of subnational mobilization are tested against the available empirical evidence. Contrary to the logic of the multi-level governance argument, it is found that increased subnational mobilisation does not necessarily lead to subnational empowerment. In addition, in a number of cases, despite growing subnational involvement, national governments have assumed a "flexible gatekeeping" role that conforms to the intergovernmentalist viewpoint. However, the overall picture is much more complicated; in practice, modes of governance bearing the traits of transnational policy networks function alongside traditional intergovernmental networks, and the relevant significance of these types of networks varies over space and time.

VALIA ARANTOU

**THE REPRESENTATION OF BUSINESS ASSOCIATIONS
AT THE E.U. LEVEL**

This article examines the dynamic relationship between national and supranational business associations in the EU as well as the influence of both in their respective levels of activity. Contrary to some widespread views, it is argued that there is no trend for the supranational business associations to substitute the national ones.

The latter, benefiting from the overall developments in the European and world economy, experience a remarkable increase in their local influence as the Greek case demonstrates. The result is that corporatist arrangements become "artificial" in the sense, that they increasingly serve legitimization purposes rather than the need for real compromises.

LOUKAS TSOYKALIS

THE GAP BETWEEN POLITICS AND ECONOMICS

European economic integration has proceeded at a remarkable pace until now. The interdependence of European economies has increased substantially, while many of the policy responsibilities have been transferred to the European level. A recent and particularly important step has been the replacement of national currencies by the euro. In the process, a European political system has developed, based on broad consensus and large majorities. It is a slow and conservative system, with limited democratic accountability and, essentially, indirect legitimization. As a consequence, the gap between economics and politics has been steadily growing, with serious implications for institutions, the functioning of democracy as well as the distribution of resources. Permissive consensus on which European integration has relied for many years can no longer be taken for granted.

P.C. IOAKIMIDIS

**THE FUTURE OF THE EUROPEAN UNION:
THE NEED FOR AN OVERALL APPROACH**

This article attempts to provide an overall analysis an evaluation of the discussion for the future of Europe, as seen by a small member state, Greece, against the background of the imminent enlargement of the European Union (EU) towards the Eastern Europe and Mediterranean countries. The central parameters determining the dynamism of the discussion for the future of Europe are examined, with the Declarations of the European Councils of

Nice (December 2000) and of Laeken (December 2001) as starting point. In this context, the essential content of the integration process and the political and institutional dimensions of the European Union are also analysed, including the different models for the political organisation of the EU that have been proposed. In the second part of the article Greece's positions in relation to the models of organisation for the European Union (intergovernmental model, community model, federation of nation states), are discussed. An attempt is also made to interpret Greece's positive stance towards the evolution of the European Union into a Political Union of a federal nature with the respect of the Community model of integration.

έκδοση της ελληνικής εταιρείας πολιτικής επιστήμης
ελληνική επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης

Αφιέρωμα

Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως πολιτικό σύστημα

Επιμέλεια: Πάνος Καζάκος

Μαρία Μενδρινού

*Η δυναμική αλλαγής και η διαχείρισή της στην
 ευρωπαϊκή ολοκλήρωση*

Κωνσταντίνα Μπότσιου

*Οι νέες αντιλήψεις για την ασφάλεια και η εξέλιξη της
 ΚΕΠΠΑ*

Γιώργος Ανδρέου

*Ο ρόλος των υποεθνικών δρώντων στην Ε.Ε.: Θεωρητικές
 αντιπαραθέσεις και εμπειρικές εκτιμήσεις*

Βάλια Αρανίτου

*Η εκπροσώπηση των εργοδοτικών/επιχειρηματικών
 οργανώσεων. Οι εθνικές οργανώσεις στη δυναμική της
 ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης*

ΚΑΤΑΘΕΣΕΙΣ

Λουκάς Τσούκαλης

Το χάσμα μεταξύ πολιτικής και οικονομίας

Π. Κ. Ιωακειμίδης

*Το μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Η ανάγκη για μια
 συνολική προσέγγιση*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΟΚΙΜΙΟ

Πάνος Καζάκος

*Η ευρωπαϊκή ενοποίηση στην ελληνική βιβλιογραφία
 2000-2002: Κριτική επισκόπηση*

Δεκέμβριος
 2002

ISSN